

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
«АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
«АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РАЙНОВА ЛАРИСА БОРИСІВНА

УДК 336.226.11

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В КОНТЕКСТІ
СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ**

08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит»
08 – «Економічні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела.

_____ Л.Б. Райнова

Науковий керівник: Соколовська Алла Михайлівна, доктор економічних наук,
професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Райнова Л.Б. Оподаткування доходів фізичних осіб в контексті соціальної справедливості та ефективності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» (08 – Економічні науки). – Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління», Міністерство освіти і науки України, Київ, 2019.

Дисертацію присвячено уточненню теоретико-методологічних засад оподаткування доходів фізичних осіб в контексті забезпечення його відповідності двом протилежним за змістом базовим принципам оподаткування – соціальної справедливості та економічної ефективності, визначенню шляхів розв'язання зазначеної фундаментальної дилеми, а також обґрунтуванню науково-практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення соціальної справедливості та ефективності вітчизняної системи оподаткування доходів фізичних осіб з урахуванням викликів сьогодення, в тому числі, встановленню особливостей її реформування в умовах активізації євроінтеграційних процесів.

З урахуванням переходу від комплексної до подвійної (дуалістичної) моделі податку на доходи в умовах сучасного глобалізованого світу, основною рушійною силою якого стала глобалізація і посилення міжнародної податкової конкуренції за мобільні фактори виробництва, що зумовила застосування різних підходів до оподаткування доходів від праці та від капіталу, встановлено особливості та запропоновано визначення економічної ефективності комплексного податку, податку на трудові доходи та податку на доходи від капіталу, що дозволяє уточнити шляхи її підвищення як у країнах з прогресивним, так і в країнах з пропорційним оподаткуванням доходів фізичних осіб.

Обґрунтовано чинники, що впливають на економічну ефективність та соціальну справедливість комплексного податку на доходи, зокрема, виявлено особливості впливу на неї податкових пільг. Встановлено, що одні з них (наприклад, звільнення від оподаткування доходів від ОВДП та інвестиційного прибутку від

операцій купівлі-продажу зазначених цінних паперів) зменшують не лише економічну ефективність, а й справедливість податку (оскільки існуюча система оподаткування доходів фізичних осіб від ОВДП більшою мірою сприяє економії на податках для тих домашніх господарств, які у фінансовому відношенні є більш забезпеченими), тоді як інші (податкові пільги, які дозволяють усунути або принаймні зменшити «провали ринку», пов'язані з надлишковою нерівністю) не впливають на економічну ефективність і зменшують несправедливість оподаткування.

Узагальнено основні положення сучасної теорії оподаткування доходів фізичних осіб, які стали підґрунтям визначення шляхів удосконалення податку в Україні: залежність економічної ефективності оподаткування від висоти податкових ставок та ступеня податкової прогресії, що зумовлює висновок про найбільшу відповідність цьому критерію пропорційного податку на доходи; можливість підвищення прогресивності оподаткування не лише шляхом запровадження відповідної шкали ставок податку, а й за допомогою податкових пільг для малозабезпечених громадян; забезпечення найбільшого впливу на розподіл наявного доходу таких елементів податку, як оподаткування трудових доходів, а також доходів, отриманих шляхом успадкування та дарувань; можливість досягнення компромісу двох цілей оптимізації оподаткування в умовах використання пропорційного податку на доходи шляхом запровадження добре сконструйованого диференційованого неоподатковуваного мінімуму, відмови від податкових пільг, якими переважно користуються заможні верстви населення, підвищення прогресивності оподаткування спадщини і дарувань.

Удосконалено методологічний підхід до оцінки економічної ефективності податку на трудові доходи, що передбачає її оцінку у взаємозв'язку з соціальними податками / внесками до фондів соціального страхування, що дозволило зробити висновок про необхідність узгодженого реформування оподаткування праці загалом, неможливість змінити пропорцію між використанням офіційної і неофіційної (неоформленої) праці шляхом поєднання підвищення прогресії в оподаткуванні трудових доходів із зниженням ставки ЄСВ. Дістало подальшого розвитку

обґрунтування комплексного негативного впливу використання неофіційної праці не лише на фіскальну й економічну ефективність та справедливість податку на доходи фізичних осіб, а й на політику реформування податків на працю, яка набуває ознак політики «гонки до дна».

Встановлено, що всупереч теоретичним уявленням в Україні прогресивний податок на доходи фізичних осіб, котрий використовувався до 2004 р., не відповідав не лише вимогам економічної ефективності, а й не виконував функцію зменшення нерівності в розподілі доходів. Натомість наслідками його використання стали: фактичне функціонування ПДФО як податку на заробітну плату працівників бюджетного сектору; перетворення громадян з низькими й середніми доходами на основних платників податку; трансформація частини заробітної плати в доходи, що не підлягають оподаткуванню, наприклад, у проценти за депозитами; виплати заробітної плати неврахованою готівкою та застосування інших методів приховування доходів від оподаткування. Втім не виконаними виявилися й завдання, що ставилися перед запровадженням в Україні пропорційного податку на доходи, передусім пов'язані з легалізацією доходів населення та підвищенням рівня ділової активності.

За результатами аналізу встановлено, що в цілому, незважаючи на численні зміни, які вносилися до законодавства з питань оподаткування доходів фізичних осіб, ключовою проблемою так і залишається те, що зазначений податок в Україні в сучасній його конструкції не можна визнати ні соціально справедливим (в розрізі горизонтальної та вертикальної справедливості), ні нейтральним (економічно ефективним), хоча певні кроки в цьому напрямі робилися. Втім, очевидною є тенденція до підвищення економічної ефективності податку, до основних проявів якої можна віднести: перехід від прогресивного до пропорційного оподаткування; суттєве розширення бази податку за рахунок відмінних від заробітної плати доходів; поступова уніфікація рівня оподаткування різних видів пасивних доходів, а також доходів від праці і капіталу. Встановлено, що наслідком цих змін став фактичний перехід від дуалістичної до комплексної моделі податку в Україні

Обґрунтовано, що податок на доходи фізичних осіб в Україні не виконує також функцію зменшення нерівності доходів як через його пропорційний характер, так і через існуючі обмеження права на застосування податкової соціальної пільги, які позбавляють такого права навіть одержувачів мінімальної заробітної плати. Зазначене призводить до значних диспропорцій в розподілі податкового навантаження на платників. Крім того, не задовольняє ні вимогам справедливості, ні ефективності оподаткування, яке має наслідком значні масштабами ухилення від сплати податку, оскільки це не лише порушує принцип рівності в оподаткуванні, але й негативно впливає на поведінку платників, які сумлінно виконують свої податкові зобов'язання, створюючи таким чином стимули до пошуку ними шляхів ухилення від оподаткування.

Аналіз досвіду використання пропорційного податку на доходи в країнах групи ЄС-11 показав, що перехід до єдиної ставки податку не обов'язково призводить до зниження рівня прогресії чинної системи оподаткування доходів фізичних осіб. Використання плоскої шкали оподаткування потребує більш ретельного налаштування системи оподаткування доходів фізичних осіб на зниження рівня податкового навантаження на незаможні та соціально вразливі верстви населення, що є важливим в контексті реалізації принципу справедливості в оподаткуванні. Специфіка конструкції податку на доходи фізичних осіб з єдиною ставкою також є вкрай важливою для визначення величини його потенціальних надходжень та загального його впливу на економіку.

Надано оцінку проведених реформ із впровадження пропорційного податку у контексті їх впливу на економічну ефективність та справедливість податку. Відзначено, що найбільшій критиці застосування пропорційного оподаткування доходів зазнає через його обмежені перерозподільні можливості. В країнах, де воно було введено, фіксуються процеси зростання нерівності, бідності та поляризації населення за доходами. Виявлено, що найбільші переваги від таких реформ отримано заможними верствами населення. Незадовільними лишаються наслідки застосування пропорційного податку в контексті його потенційного впливу на чинний рівень тінізації економіки та зарплат.

Хоча в теорії найбільш ефективним податковим інструментом перерозподілу доходів вважається прогресивний податок на доходи фізичних осіб, його запровадження в Україні наразі представляється несвоєчасним через все ще високі масштаби використання неофіційної праці та недотримання принципу невідворотності покарання за ухилення від податків. Перехідним заходом до запровадження такого податку може стати введення диференційованого неоподатковуваного мінімуму доходів, який є певним компромісним варіантом надання базових пільг у контексті забезпечення виконання вимог соціальної справедливості та фіскальної ефективності. В межах пропорційної системи він забезпечує, в порівнянні із податковою соціальною пільгою та звичайним неоподатковуваним мінімумом, більший рівень прогресії з найменшими втратами надходжень до бюджету, тоді як єдиний для всіх доходів прожитковий мінімум – найбільші фіскальні втрати.

Зменшенню нерівності доходів може сприяти також запровадження елементів прогресивності в оподаткування окремих видів пасивних доходів фізичних осіб, які відповідають рекомендація ОЕСР, розробленим для пом'якшення проблеми нерівності та бідності та підтримки інклюзивного зростання: неоподатковуваного мінімуму доходів на банківські депозити, який дозволить знизити податкове навантаження на доходи від невеликих заощаджень, та диференційованих ставок в залежності від вартості майна, отриманого в порядку спадщини чи дарування.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, фіскальна ефективність, економічна ефективність, соціальна справедливість, оптимальне оподаткування, трудові доходи, доходи від капіталу.

ABSTRACT

Rainova L.B. Personal Income Taxation in Terms of Social Equity and Efficiency. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The thesis for the Candidate Degree in Economics: Specialty 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – State Educational and Scientific Institution «Academy of Financial Management». Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to clarification of theoretical and methodological bases of taxation of personal income in the context of ensuring its compliance with two opposite basic principles of taxation – social equity and efficiency, identifying ways to solve this fundamental dilemma, and justifying scientific and practical recommendations aimed at enhancing social equity and the efficiency of the domestic tax system for individual incomes, taking into account the challenges of today, including the establishment of peculiarities of its reform under the conditions of intensification of European integration processes.

Taking into account the transition from a comprehensive to a dual income tax, the main driving force of which became globalization and the intensification of international tax competition for mobile factors of production (this led to the use of different approaches to taxation of income from labor and capital), the peculiarities and the definition of economic efficiency of the comprehensive tax, tax on labour income and tax on capital income are proposed, which allows to specify the ways of its raising both in the countries of the progressive and in countries with proportional income taxation for individuals.

The factors that influence the economic efficiency and social equity of the comprehensive income tax are substantiated, in particular, the peculiarities of the impact on it of tax reliefs are revealed. It has been found that some of them (for example, exemption from taxation of income from domestic sovereign bonds and investment income from the sale and purchase of these securities) reduce not only the economic efficiency, but also the fairness of the tax (since the existing system of taxation of individuals' income from domestic sovereign bonds contributes more to tax savings for those financially more affluent households, while others (favourable taxes that eliminate or at least reduce «market failures», related to excess inequality) do not affect the economic efficiency and reduce inequity of taxation.

The basic provisions of the modern theory of taxation of personal income, which became the basis for determining the ways of tax improvement in Ukraine, are summarized: dependence of economic efficiency of taxation from the level of tax rates and the degree of tax progression, which leads to the conclusion that the proportional income tax ensures the highest compliance with this criterion; the possibility of improving the

progressiveness of taxation not only by introducing an appropriate tax rate scale, but also through tax reliefs for low-income citizens; ensuring the greatest impact on the distribution of disposable income of such elements of tax as the taxation of labor income, as well as income derived through inheritance and gifts; the possibility of achieving a compromise between the two goals of optimizing taxation in the context of using a proportional income tax through the implementation of a well-constructed differentiated non-taxable minimum, the waiver of the tax reliefs mainly enjoyed by the wealthy people, increasing the progressiveness of inheritance and gift taxation.

The methodological approach to assessing the economic efficiency of the tax on labor income was improved – it involves assessing the efficiency taken in conjunction with social taxes / contributions to social security funds, which led to the conclusion about necessity for harmonized reform of labor taxation in general, the inability to change the proportion between the use of official and unofficial (informal) labor by combining progression in the taxation of labor income with a decrease of the unified social tax rate. There was further development of substantiation of the complex negative impact of the use of informal labor not only on the fiscal and economic efficiency and fairness of the personal income tax, but also on the labor tax reform policy, which acquires features of the «race to the bottom» policy.

It was found that, contrary to theoretical notions, a progressive personal income tax in Ukraine, which was used until 2004, not only did not meet the requirements of economic efficiency, but did not perform the function of reducing inequality of income distribution. Instead, the consequences of its use were: the actual functioning of the personal income tax as a wage tax for public sector employees; transforming low- and middle-income citizens into major taxpayers; transformation of part of wages into non-taxable income, for example, in interest on deposits; payment of wages with unaccounted cash and other methods of concealing tax revenues. However, the tasks that were set before the introduction of a proportional income tax in Ukraine, primarily related to the legalization of household incomes and increase of business activity, were not fulfilled as well.

The analysis showed that in general, despite the numerous changes introduced to the legislation on the taxation of personal income, the key problem remains that the tax in Ukraine in its current design cannot be considered neither socially just (in terms of horizontal and vertical justice), nor neutral (economic effective), though some steps have been taken in this direction. At the same time there is an obvious tendency to increase the economic efficiency of the tax, the main manifestations of which can be attributed: the transition from progressive to proportional taxation; substantial expansion of the tax base at the expense of non-wage income; gradual unification of the level of taxation of different types of passive income, as well as income from labor and capital. It is elucidated that these changes resulted in the actual transition from a dual to a comprehensive tax model in Ukraine.

It is substantiated that the personal income tax in Ukraine does not perform the function of reducing income inequality, both because of its proportional nature and because of the existing restrictions on the right to apply the social tax benefit, which deprives such a right even to the recipients of the minimum wage. This leads to significant disparities in the distribution of tax burden on taxpayers. In addition, it neither satisfies the requirements of fairness nor the efficiency of taxation, which results in large-scale tax evasion, as it not only violates the principle of equality in taxation but also adversely affects the behaviour of taxpayers who conscientiously discharge their tax obligations, thus creating incentives for them to find ways to avoid tax.

An analysis of the experience of applying the proportional income tax in the EU-11 countries has shown that the transition to a unified tax rate does not necessarily reduce the level of progression of the current personal income tax system. The use of a flat taxation scale requires more careful adjustment of the personal income tax system to reduce the tax burden on disadvantaged and socially vulnerable population groups, which is important in the context of the implementation of the principle of fairness in taxation. The design specificity of the unified tax rate for the personal income tax is also crucial for determining the magnitude of its potential incomes and its overall impact on the economy.

The reforms of the proportional tax implementation in the context of their impact on the economic efficiency and fairness of the tax are evaluated. It is noted that the most

criticized use of proportional income taxation is due to its limited redistributive capacity. In countries where it has been introduced, there is a record of increasing inequality, poverty and income polarization. It was found that the greatest benefits from such reforms were obtained by wealthy people. The consequences of applying a proportional tax in the context of its potential impact on the current level of shadowing of the economy and wages remain unsatisfactory.

Although in theory the most effective tax instrument for income redistribution is considered to be a progressive personal income tax, it is currently untimely implemented in Ukraine due to the still high scale of undeclared work and the non-compliance with the principle of the inevitability of punishment for tax evasion. A transitional measure to the introduction of such a tax could be the implementation of a differentiated non-taxable minimum, which is a certain compromise option to provide basic tax reliefs in the context of ensuring compliance with social equity and fiscal efficiency requirements. Within the proportional system, it provides a higher level of progression with the least loss of budget revenue, compared to the social tax benefit and the usual non-taxable minimum, while a unified subsistence minimum for all incomes – the highest fiscal losses.

The reduction of income inequality can also be promoted by the introduction elements of progression in the taxation of certain types of passive income of individuals, which are in line with the OECD recommendation designed to mitigate the problem of inequality and poverty and support inclusive growth: of non-taxable minimum income for bank deposits that will reduce the tax burden on small savings, and differentiate rates depending on the value of inherited or donated property.

Keywords: personal income tax, fiscal efficiency, economic efficiency, social equity, optimal taxation, labor income, capital income.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Монографії:

1. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Соціальна справедливість в оподаткуванні доходів і майна фізичних осіб. *Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції*: кол. моногр. у 2 т. / за заг. ред. О.В. Шлапака, Т.І. Єфименко. Київ: ДНУ «Акад. фін. управління», 2014. Т. 1. С. 194-205. (0,98 друк. арк., автору

належать 0,64 друк. арк.; особистий внесок: досліджено теоретичні та практичні аспекти забезпечення соціальної справедливості в оподаткуванні доходів і майна фізичних осіб).

2. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Теоретична модель податкової системи, орієнтованої на економічне зростання. Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України: кол. моногр. / за ред. Т.І. Єфименко. Київ: ДННУ «Акад. фін. управління», 2015. С. 263-273. (0,64 друк. арк., автору належить 0,22 друк. арк.; особистий внесок: досліджено інструменти реалізації орієнтованих на економічне зростання реформ, а також наслідки їх проведення).

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Райнова Л.Б. Основні тенденції в розвитку прибуткового оподаткування громадян. *Наукові праці НДФІ*. 2005. Вип. 4 (33). С. 206-213. (0,71 друк. арк.).

4. Райнова Л.Б. Проблеми оподаткування додаткових благ: теоретичний аспект. *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України*. 2005. №4 (31). С. 115-121. (0,27 друк. арк.).

5. Дроздовська О.С., Райнова Л.Б. Щодо запровадження оподаткування спадщини та подарунків в Україні. *Фінанси України*. 2006. №10 (131). С. 40-48. (0,79 друк. арк., автору належить 0,53 друк. арк.; особистий внесок: розглянуто зарубіжний досвід застосування податків на спадщину та дарування, проаналізовано основні проблеми щодо введення оподаткування зазначених видів доходів в Україні, визначено основні напрями їх розв'язання).

6. Райнова Л.Б. Системи оподаткування доходів фізичних осіб та їх особливості. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2006. № 11 (66). С. 132-137. (0,76 друк. арк.).

7. Райнова Л.Б. Теоретичні аспекти визначення окремих складових бази податку з доходів фізичних осіб. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. №12 (66). С. 61-69 (0,52 друк. арк.).

**Статті у наукових фахових виданнях України, які входять
до міжнародних наукометричних баз даних:**

8. Райнова Л.Б. Досвід справляння єдиного соціального податку в Російській Федерації та можливості його використання в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 230-241 (0,69 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародних наукометричних базах Thomson Reuters, SCOPUS, Index Copernicus).

9. Озерчук О.В., Райнова Л.Б. Фіскальна ефективність прямих податків в Україні та фактори, що на неї вплинули. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. №8. С. 87-92 (0,99 друк. арк., автору належить 0,40 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано фіскальну ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні та чинники, які її обумовлюють). (Видання представлено в міжнародній наукометричній базі Google Scholar).

10. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Інструменти політики фіскальної консолідації та їх вплив на макроекономічні процеси. *Фінанси України*. 2014. № 4. С. 61-82 (2,02 друк. арк., автору належить 0,67 друк. арк.; особистий внесок: досліджено інструменти політики фіскальної консолідації, визначено особливості її реалізації в країнах ЄС в умовах подолання наслідків кризи 2008-2009 рр.). (Видання представлено в міжнародних наукометричних базах Google Scholar, Research Bib).

11. Райнова Л.Б. Реформування зарплатних податків: грузинський досвід та вітчизняні реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 129-133. (0,72 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародній наукометричній базі Google Scholar).

12. Райнова Л.Б. Соціальні наслідки ліберальних реформ на прикладі Грузії. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4646> (0,72 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародній наукометричній базі Google Scholar).

13. Райнова Л. Б. Оподаткування пенсій в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 3(84). С. 143-158 (1,05 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародних наукометричних базах Index Copernicus, Google Scholar, Research Bib).

**Статті у наукових виданнях України, які входять
до міжнародних наукометричних баз даних:**

14. Райнова Л. Б. Проблеми зниження податкового навантаження на працю в постсоціалістичних країнах ЄС. *Молодий вчений*. 2018. №7(59). С. 275-281 (0,90 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародних наукометричних базах РИНЦ, Google Scholar, OAJI, CiteFactor, Research Bib, Index Copernicus).

Публікації за матеріалами конференцій:

15. Райнова Л.Б. Податок з доходів фізичних осіб як джерело формування доходів місцевих бюджетів. *Фінансовий потенціал регіонів України в умовах ринкової економіки*: праці Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16–17 берез. 2006 р.). Чернівці: Буковинська державна фінансова академія, 2006. С. 82–84 (0,11 друк. арк.).

16. Райнова Л.Б. Напрями реформування податку з доходів фізичних осіб в Україні. *Розвиток фінансової системи України в умовах трансформаційних перетворень*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 берез. 2006 р.). Ч. 2. Київ: НДФІ, 2006. С. 103–107 (0,29 друк. арк.).

17. Райнова Л.Б. Проблеми оподаткування осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. *Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку держави*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 6–7 жовт. 2006 р.). Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 84–85 (0,11 друк. арк.).

18. Райнова Л.Б. Рівень податкового навантаження на доходи малозабезпечених громадян в Україні. *Стан і проблеми оподаткування в умовах ринкової економіки*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 24 листоп. 2006 р.). Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. С. 242–245 (0,25 друк. арк.).

19. Райнова Л.Б. Особливості застосування податкової соціальної пільги в Україні. *Інтеграційні процеси та розвиток фінансової системи України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 29–30 листоп. 2006 р.). Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2006. С. 42–45 (0,23 друк. арк.).

20. Райнова Л.Б. Податкове регулювання здійснення населенням операцій з інвестиційними активами. *Фінансове забезпечення економічного і соціального розвитку суспільства*: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 23 берез. 2007 р.). Дніпропетровськ: ДДФА, 2007. С. 78–79 (0,10 друк. арк.).

21. Райнова Л.Б. Удосконалення системи оподаткування осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. *Напрями розвитку фінансової системи України в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 березня 2007 р.). Ч. 2. Київ: НДФІ, 2007. С. 159–163 (0,25 друк. арк.).

22. Райнова Л.Б. Особливості оподаткування доходів фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Підприємницька діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 трав. 2008 р.). Київ: МІБО КНЕУ, 2008. С. 111–114 (0,23 друк. арк.).

23. Райнова Л.Б. Щодо проблем впровадження в Україні єдиного соціального внеску в умовах економічної кризи. *Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів*: матеріали 2-го Міжнар. симпозіуму (Харків, 10 груд. 2009 р.). Харків: ХІФ УДУФМТ, 2009. С. 336–337 (0,11 друк. арк.).

24. Райнова Л.Б. Податок з доходів фізичних осіб в Україні в контексті його адаптації до європейських стандартів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: зб. тез доповідей Сьомої Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 25–26 лют. 2010 р.). Частина 2. Тернопіль: Видавництво ТНЕУ «Економічна думка», 2010. С. 186–188 (0,17 друк. арк.).

25. Райнова Л.Б. Проблеми підвищення фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Національні моделі економічних систем: формування, управління, трансформації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 6–7 грудня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 200–203 (0,23 друк. арк.).

26. Райнова Л.Б. Проблеми реалізації регулятивного потенціалу податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Підсумки розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22

листоп. 2013 р.). Київ: Київський Міжнародний університет, 2014. С. 133–136. (0,17 друк. арк.).

27. Райнова Л.Б. Щодо дискусії про ефективність заходів фіскальної консолідації в країнах ЄС. *Розвиток економічної системи в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 28–29 листоп. 2014 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 133–136. (0,23 друк. арк.).

28. Райнова Л.Б. Проблеми соціальної справедливості в контексті здійснюваної фіскальної політики в країнах ЄС. *Проблеми та перспективи економіки і управління*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конфер. (Дніпропетровськ, 19–20 груд. 2014 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 114–117 (0,23 друк. арк.).

29. Райнова Л.Б. Легалізація тіньових зарплат в країнах ЄС та Україні: масштаби та відмінності. *Проблеми та перспективи економіки і управління*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 груд. 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 107–110. (0,23 друк. арк.).

30. Райнова Л.Б. Пенсійна реформа як необхідна передумова реформування єдиного соціального внеску. *Наука. Інновації. Соціально-економічний розвиток*: матеріали XXX Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 15–16 груд. 2015 р.). Т. 2. Київ: Науково-видавничий центр «Лабораторія думки», 2015. С. 24–26. (0,24 друк. арк.).

31. Райнова Л.Б. Щодо питання про рівень впливу зниження податкового навантаження на масштаби тіньової економіки. *Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів*: зб. матер. VII міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 22 груд. 2015 р.). Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. С. 144–147. (0,20 друк. арк.).

32. Райнова Л. Б. Проблеми впровадження податкової знижки на лікування в Україні. *Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни*: матеріали наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1–2 лют. 2019 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 87–90. (0,16 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ	28
1.1. Система оподаткування доходів фізичних осіб та принципи її побудови.....	28
1.2. Проблема оптимального оподаткування доходів фізичних осіб у фінансовій науці	51
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	78
2.1. Основні тенденції формування й розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб	78
2.2. Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб	102
2.3. Відповідність системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні принципам соціальної справедливості та економічної ефективності .	122
Висновки до розділу 2	148
РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ	153
3.1. Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні у контексті загальноєвропейського тренду (у контексті тенденцій розвитку податку у країнах – членах ЄС).....	153
3.2. Напрями реформування системи оподаткування доходів фізичних осіб.....	196
Висновки до розділу 3	220
ВИСНОВКИ.....	224
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	228
ДОДАТКИ.....	255

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Провідні позиції в структурі податкових надходжень багатьох країн світу належать податку на доходи фізичних осіб. Окрім свого безперечно вагомого фіскального призначення, його відмінною рисою є наявність значної кількості вбудованих регуляторних механізмів – податок є інструментом перерозподілу доходів, стимулювання певних напрямів їх використання та суспільно корисних видів діяльності платників податку. Водночас саме використання притаманного податку регулятивного потенціалу, часто призводить до його надмірного ускладнення і посилення, таким чином, негативного впливу на поведінку економічних суб'єктів, тобто до виникнення суперечностей у контексті забезпечення відповідності вимогам двох базових принципів оподаткування доходів фізичних осіб – соціальної справедливості та економічної ефективності. Визначення певного компромісу у співвідношенні між зазначеними принципами належить до однієї з фундаментальних проблем сучасної економічної теорії.

Вітчизняна система оподаткування доходів фізичних осіб за роки незалежності зазнала суттєвих змін, внаслідок чого сьогодні, за багатьма загальними ознаками, вона в цілому відповідає аналогічним системам провідних країн світу. Водночас у внутрішній структурі механізму оподаткування доходів населення все ще мають місце значні диспропорції, усунення яких залишається нагальним.

Стратегічний європейський вибір визначив на сьогодні чіткий орієнтир на побудову в Україні громадянського суспільства з соціально орієнтованим ринковим господарством. Подальші трансформаційні перетворення на цьому шляху вимагають формування такої системи оподаткування доходів фізичних осіб, яка б більшою мірою відповідала сучасним принципам оподаткування, європейським тенденціям, враховувала виклики і загрози глобалізованого світу, де однією з найгостріших є проблема нерівності доходів і багатства. При формуванні механізму оподаткування доходів фізичних осіб важливим залишається забезпечення певного балансу як пріоритетів перерозподілу національного доходу для зменшення рівня

соціальної диференціації, так і вжиття подальших заходів із стимулювання ділової активності й досягнення інклюзивного економічного зростання. Проблеми пошуку інструментів узгодження цих конкуруючих цілей є предметом дослідження багатьох вчених в усьому світі, залишаючись дискусійними, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження. Особливої актуальності їх вирішення набуває у зв'язку з існуючими підходами до формування податкової політики в Україні, розробники якої недостатньо враховують наукові рекомендації, визначаючи її цілі, зміст і механізм реалізації.

Теоретико-методологічні та науково-практичні засади оподаткування доходів фізичних осіб, а також історичний аспект його розвитку докладно висвітлено у працях Дж. Алма, Л. Бернса, Д. Бредфорда, Е. Броунінга, Р. Вітманна, Х. Зі, М. Кіна, Дж. Кінга, А. Клема, Р. Кревера, Й. Ланга, Р. Масгрейва, Дж. Норегарда, Дж. Печмана, Х. Руппе, Г. Саймонса, Дж. Стотскі, К. Тіпке, І. Фішера, Б. Фьюстінга, Р. Хейга, Г. фон Шанца. Сучасні аспекти та проблематика оподаткування доходів фізичних осіб у розрізі дилеми «економічна ефективність – соціальна справедливість» найбільшою мірою представлено фундаментальними розробками зарубіжних вчених, таких як Е. Аткінсон, А. Ауербах, Ф. Бастальї, Р. Бланк, Е. Берг, Х. Блажич, Ш. Бланкарт, С. Годар, С. Гупта, Д. Коуді, К. Мерфі, Дж. Овенс, Дж. Острі, С. Пайпер, Е. Рабушка, В. Селзін, П. Соренсен, Дж. Стігліц, Г. Табелліні, А. Трюгер, М. Фельдстейн, Р. Холл та інших. Вагомий внесок у розвиток теорії оптимального оподаткування доходів фізичних осіб забезпечили Ф. Ален, А. Бліндер, М. Боскін, Н. Вайнзер, І. Вернінг, В. Вікрі, П. Даймонд, П. Доліганські, Н. Менкью, Дж. Міррліс, В. Парето, А. Пігу, Т. Пікетті, Ф. Рамсей, Дж. Роджерс, Е. Саєз, Дж. Слемрод, Н. Стерн, В. Танзі, М. Туомала, Г. Хокман, Д. Яйген. Характерною ознакою зазначених робіт стала економіко-математична формалізація досліджуваної проблематики, а також чітке математичне доведення отриманих узагальнених висновків.

Розвиток теоретичних підходів до оподаткування трудових доходів та доходів від капіталу в рамках сформованих систем оподаткування доходів фізичних осіб (комплексна, дуалістична та пропорційна), обґрунтування особливостей, переваг і

недоліків кожної з зазначених систем висвітлюються в працях Р. Бодвей, Б. Генсера, М. Дітса, В. Егерта, Е. Золта, С. Кейшніга, Т. Ліндха, С. Нозена, С. Ранделовіка, Ф. Ройтера, Дж. Содерстена, П. Соренсена, С. Спенгела та ін. Зокрема, проблеми реформування оподаткування доходів від капіталу фізичних осіб як в цілому, так і в розрізі основних їх категорій (проценти, дивіденди, роялті, приріст капіталу) були об'єктами досліджень Н. Бранзолі, Дж. Готера, Є. Зангарі, Г. Месіні, Р. де Муйї, Дж. Норегарда, П. Оравека, Г. Рікотті, С. Свальєк, Ван ден Темпеля, П. Харріса.

Особливості практичного втілення реформ із введення пропорційної системи оподаткування доходів фізичних осіб, а також наслідки зазначених реформ в контексті досягнення тих цілей, що ставились напередодні їх впровадження розкрито в роботах Дж. Валакі, Й. Ванера, А. Мачінсин, К. Мерфі, П. Обандо, С. Пайпер, А. Паулюс, А. Пейчел, П. Сааведри, К. Сабіріанової-Пітер, В. Степаняна.

Дослідженню різноманітних теоретичних та практичних аспектів оподаткування доходів фізичних осіб, в тому числі і в контексті економічної ефективності та соціальної справедливості, присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як В. Андрущенко, В. Вишневський, О. Десятнюк, Т. Єфименко, Л. Задорожня, Ю. Іванов, М. Карлін, Т. Коляда, І. Луніна, В. Мельник, Д. Серебрянський, Ю. Сибірянська, О. Скрипник, М. Соколик, А. Соколовська, О. Соколовська, К. Швабій та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалась автором відповідно до наукової проблематики ДННУ «Академія фінансового управління» і є складовою тем: «Податкове навантаження на суб'єктів господарювання та фізичних осіб в Україні» (№ ДР 0106U009189) – розділ I, стосовно підходів до вимірювання рівня податкового навантаження на доходи фізичних осіб та підрозділ 2.3 розділу II «Податкове навантаження на фізичних осіб (загальна система оподаткування)»; «Податок з доходів фізичних осіб в контексті моделі держави з соціальною ринковою економікою» (№ ДР 0107U003804); «Політика формування доходів бюджету та податкове регулювання економіки на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України» (№ ДР 0109U001969). Проміжний звіт

«Фіскальний потенціал бюджетоутворюючих податків в Україні» – підрозділ 3.2. «Податок з доходів фізичних осіб», де автором здійснено ідентифікацію неврегульованих питань щодо оподаткування доходів фізичних осіб, визначено можливості їх розв'язання; «Фіскальні та соціально-економічні наслідки запровадження Податкового кодексу України» (№ ДР 0112U003356). Проміжний звіт «Фіскальні аспекти запровадження Податкового кодексу України», де дисертант був співавтором підрозділу 2.2 «Тенденції зміни фіскальної ефективності прямих податків в Україні та фактори, що на неї вплинули» (особистий внесок – аналіз фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб); Заключний звіт «Соціально-економічні наслідки запровадження Податкового кодексу України», де дисертант був автором розділу 4 «Соціальні ефекти реформування податкової системи України»; «Удосконалення податкової системи в умовах децентралізації державної влади». Етап перший «Модернізація системи оподаткування, спрямована на мінімізацію ризиків ухилення від сплати податків» (№ ДР 0115U00938), де дисертант був співавтором підрозділу 1.1 «Теоретична модель податкової системи, орієнтованої на економічне зростання» (особистий внесок – дослідження напрямів реалізації податкових реформ, орієнтованих на економічне зростання).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є уточнення теоретико-методологічних засад та обґрунтування науково-практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення соціальної справедливості та економічної ефективності оподаткування доходів фізичних осіб.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

- розкрити сутність базових принципів оподаткування доходів фізичних осіб, що утворюють фундаментальну суперечність, – економічної ефективності та соціальної справедливості, шляхи досягнення компромісу між ними та узагальнити основні положення сучасної економічної теорії оподаткування доходів фізичних осіб;

- виявити причини переходу від комплексної до дуалістичної моделі податку на доходи, розкрити їх особливості та надати визначення економічної ефективності

комплексного податку, податку на трудові доходи та податку на доходи від капіталу;

- обґрунтувати чинники, що впливають на економічну ефективність комплексного податку на доходи, уточнити вплив на неї податкових пільг та двох режимів оподаткування в Україні – загального і спеціального;

- визначити історичні етапи та виявити основні тенденції формування та розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні;

- оцінити відповідність податку на доходи фізичних осіб в Україні принципам соціальної справедливості та ефективності;

- узагальнити теоретичний та практичний досвід оподаткування доходів фізичних осіб у країнах ЄС, насамперед постсоціалістичних держав-членів, та встановити можливість його адаптації в Україні;

- обґрунтувати напрями удосконалення податку на доходи фізичних осіб в Україні.

Об'єкт дослідження – система оподаткування доходів фізичних осіб.

Предмет дослідження – інструменти забезпечення економічної ефективності і соціальної справедливості в оподаткуванні доходів фізичних осіб.

Методи дослідження.

Для вирішення поставлених у процесі дослідження завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Застосування системного підходу, методів індукції та дедукції, аналізу й синтезу дало можливість комплексно і всебічно розглянути теоретичні засади побудови системи оподаткування доходів фізичних осіб, визначити особливості формування основних її елементів. Історико-логічний метод було обрано для дослідження основних етапів розвитку вітчизняної системи оподаткування доходів фізичних осіб. Можливість розгляду її у контексті тенденцій розвитку відповідного оподаткування у країнах-членах ЄС забезпечило застосування методу порівняльного аналізу. На основі методу контент-аналізу детально досліджено нормативно-правове забезпечення у сфері оподаткування доходів фізичних осіб. Для оцінки останнього на предмет його відповідності базовим принципам оподаткування використано методи аналізу і

порівняння. При систематизації результатів для цілей визначення напрямів реформування системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні обрано методи наукового узагальнення, аналізу та синтезу.

Інформаційною базою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, нормативно-правові акти України, аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України, Національного банку України, Пенсійного фонду України, Федерації професійних спілок України, Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва та розвитку, дані інформаційно-аналітичних бюлетенів, видання Європейського Союзу.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукові положення в сукупності вирішують важливу проблему – уточнення теоретико-методологічних засад та науково-практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення соціальної справедливості та економічної ефективності оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.

Основні результати дослідження, які містять наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

враховуючи історичну еволюцію моделі ПДФО – перехід від комплексного до дуалістичного податку визначено економічну ефективність: *комплексного податку на доходи фізичних осіб* (передбачає мінімізацію його деформуючого впливу на поведінку фізичної особи в контексті вибору нею способу економічної діяльності – праця за наймом, самостійна підприємницька діяльність, здавання майна в оренду, операції з цінними паперами тощо, що приносить різні види постійних чи разових доходів, а відтак – і на структуру сукупного доходу, що одержує така фізична особа, в тому числі його розподіл на трудові і капітальні доходи); *податку на трудові доходи* (передбачає мінімізацію його деформуючого впливу на попит на працю, зокрема, вибір працедавця між використанням офіційної і неофіційної (неоформленої) праці, а також найманої праці і праці осіб, оформлених як фізичні особи-підприємці (самозайняті), а також розподіл робочої сили (трудових ресурсів)

між окремими ринками праці за видами економічної діяльності) і *податку на доходи від капіталу* (передбачає мінімізацію його деформуючого впливу на пропозицію заощаджень та інвестицій у фізичний і людський капітал);

удосконалено:

- методологічний підхід до оцінки економічної ефективності податку на трудові доходи, що передбачає її оцінку у взаємозв'язку з соціальними податками / внесками до фондів соціального страхування, що дозволило зробити висновок про необхідність узгодженого реформування оподаткування праці загалом, неможливість змінити пропорцію між використанням офіційної і неофіційної (неоформленої) праці шляхом поєднання підвищення прогресії в оподаткуванні трудових доходів із зниженням ставки єдиного соціального внеску;

- обґрунтування (на основі розрахунку ефективних ставок податку для фізичних осіб з різним рівнем доходів) зростання впродовж 2004-2019 рр. невідповідності податку в Україні критерію справедливості, про що свідчить підвищення податкового навантаження на різні за рівнем доходи, причому найбільшою мірою – на доходи на рівні мінімальної заробітної плати (через суттєве звуження переліку осіб, які мають право на податкову соціальну пільгу) і помірне – на доходи, що перевищують середню зарплату, а також зменшення перерозподільних властивостей податку на доходи фізичних осіб через звуження сфери застосування податкової прогресії (якщо до 2016 р. включно за зростаючими ефективними ставками оподатковувалися доходи до та на рівні середньої заробітної плати, то з 2017 р. податкова прогресія поширюється на доходи, що не перевищують мінімальну заробітну плату);

- обґрунтування особливостей, переваг і недоліків диференційованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян в частині визначення його відповідності критеріям соціальної справедливості (забезпечує прогресію в оподаткуванні), фіскальної (штучно зменшує кількість платників, які є одержувачами пільги, через встановлення граничної межі доходів, котра дає право на їх звільнення в певній частині) та економічної ефективності (ускладнює

розрахунок податкових зобов'язань, створює умови для приховування або заниження платниками доходів);

дістали подальшого розвитку:

- визначення чинників, що впливають на економічну ефективність комплексного податку на доходи; зокрема, поряд з характером податку (пропорційний чи прогресивний), величиною його ставки (ставок) та широтою податкової бази – включення до неї усіх видів доходів та їх однакове оподаткування – визначено особливості впливу податкових пільг (на відміну від існуючого підходу, згідно з яким податкові пільги зменшують економічну ефективність податку, доведено, що не впливають на неї податкові пільги, які дозволяють усунути або принаймні зменшити «провали ринку», пов'язані з надлишковою нерівністю) та двох режимів оподаткування в Україні – загального (для фізичних осіб – найманих робітників), і спеціального (для фізичних осіб – підприємців, що обрали спрощену систему оподаткування);

- обґрунтування комплексного негативного впливу використання неофіційної праці не лише на фіскальну й економічну ефективність та справедливість податку на доходи фізичних осіб, а й на політику реформування податків на працю, яка набуває ознак політики «гонки до дна»;

- визначення тенденцій розвитку податку на доходи фізичних осіб в Україні, які відповідають вимогам економічної ефективності: перехід від прогресивного до пропорційного оподаткування; поступове розширення бази податку за рахунок відмінних від заробітної плати доходів; уніфікація ставок оподаткування різних видів пасивних доходів, а також ставок оподаткування доходів від праці й більшості доходів від капіталу; встановлено, що наслідком цих змін став фактичний перехід від дуалістичної до комплексної моделі податку в Україні;

- обґрунтування шляхів підвищення справедливості податку на доходи фізичних осіб в Україні, що передбачає запровадження диференційованого неоподаткованого мінімуму доходів; розширення переліку осіб, які мають право на його застосування, за рахунок сімей з однією дитиною та осіб з інвалідністю; помірне підвищення ставки оподаткування дивідендів на рівні фізичних осіб;

введення неоподаткованого мінімуму щодо процентів за депозитами; забезпечення диференціації ставок оподаткування таких доходів, як спадщина та дарування, в залежності від вартості майна; відновлення оподаткування пенсій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності та справедливості системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні з урахуванням викликів сьогодення, і, в тому числі, визначенні особливостей її реформування в умовах активізації євроінтеграційних процесів.

Пропозиції щодо підвищення рівня використання регулятивного потенціалу оподаткування доходів фізичних осіб в Україні в частині вдосконалення системи пільг, насамперед соціальної спрямованості, а також скорочення можливостей законної мінімізації податкових зобов'язань зі сплати податку на доходи фізичних осіб, зокрема, в частині оподаткування пасивних доходів, а також операцій з майном були використані Департаментом фінансової політики Секретаріату Кабінету Міністрів України під час опрацювання відповідних проектів нормативно-правових актів (довідка б/н від 22.06.2015 р.).

Рекомендації щодо визначення проблемних аспектів, пов'язаних із декларуванням громадянами отриманих доходів, зокрема, в частині реалізації права на податкову знижку, а також пропозиції щодо напрямків підвищення рівня мотивації громадян до легалізації доходів, зменшення податкових правопорушень прийняті до впровадження в діяльність ТОВ «БЕНЧМАРК ГРУП» за напрямом популяризації податкової культури та розвитку етики персональних фінансів (довідка № 23-05/1 від 23 травня 2019 р.).

Практичне значення наукових результатів, отриманих автором, підтверджено довідкою ДННУ «Академія фінансового управління» № 77020-41-07/204 від 19.06.2019 р.

Окремі висновки та результати дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес у ПВНЗ «Європейський університет», зокрема, положення стосовно проблемних аспектів формування та розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні використані під час викладання дисциплін

«Фінанси», «Податкова система», а також при розробці навчальних та робочих програм із зазначених курсів (довідка № 682-2/15 від 12.05.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним науковим дослідженням. Основні положення дисертації, її висновки та пропозиції, які виносяться на захист, розроблено й обґрунтовано автором самостійно. Наукові праці, опубліковані у співавторстві, в дисертаційній роботі використано лише стосовно тих положень, що є результатом особистих досліджень автора.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження апробовані на 18-ти науково-практичних конференціях: «Фінансовий потенціал регіонів України в умовах ринкової економіки» (Чернівці, 2006); «Розвиток фінансової системи України в умовах трансформаційних перетворень» (Київ, 2006); «Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку держави» (Луцьк, 2006); «Стан і проблеми оподаткування в умовах ринкової економіки» (Донецьк, 2006); «Інтеграційні процеси та розвиток фінансової системи України» (Харків, 2006); «Фінансове забезпечення економічного і соціального розвитку суспільства» (Дніпропетровськ, 2007); «Напрями розвитку фінансової системи України в сучасних умовах» (Київ, 2007); «Підприємницька діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання» (Київ, 2008); «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів» (Харків, 2009); «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (Тернопіль, 2010); «Національні моделі економічних систем: формування, управління, трансформації» (Херсон, 2013); «Підсумки розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність» (Київ, 2014); «Розвиток економічної системи в умовах глобалізації» (Вінниця, 2014); «Проблеми та перспективи економіки і управління» (м. Дніпропетровськ, 2014); «Проблеми та перспективи економіки і управління» (м. Київ, 2015); «Наука. Інновації. Соціально-економічний розвиток» (Чернівці, 2015 р.); «Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів» (Ірпінь, 2015); «Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни» (м. Хмельницький, 2019 р.).

Публікації. Основні результати і висновки дисертації опубліковано в 32 наукових працях, виконаних автором самостійно та у співавторстві, з них: підрозділи у 2 колективних монографіях, 11 статей у наукових фахових виданнях (з них 6 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз), 18 публікацій у матеріалах конференцій, в інших виданнях – 1. Загальний обсяг опублікованих робіт становить 15,30 друк. арк. (12,34 друк. арк. належать автору особисто).

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 298 сторінок, в тому числі основний текст викладено на 215 сторінках. Дисертація містить 12 таблиць, з яких 10 займають всю площу сторінки, 5 рисунків, 23 додатка на 44 сторінках. Список використаних літературних джерел налічує 254 найменувань, розміщених на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОПОДАТКУВАННЯ

ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

1.1. Система оподаткування доходів фізичних осіб та принципи її побудови

Податок на доходи фізичних осіб входить до складу основних податків в податкових системах більшості країн світу. Він є одним з економічних важелів держави, за допомогою якого здійснюється вирішення таких складних завдань, як забезпечення достатніх надходжень до бюджетів усіх рівнів; регулювання рівня доходів та, відповідно, структури особистого споживання і заощаджень громадян; стимулювання раціонального використання одержаних доходів.

Головною перевагою податку на доходи фізичних осіб вважається те, що в ньому більшою мірою, ніж у будь-якому іншому податку, можуть бути реалізовані основні вимоги справедливості оподаткування. Він відповідає принципу загальності оподаткування, охоплюючи практично всі категорії населення і можливі форми доходу, а також принципу рівномірності оподаткування, оскільки сума податку в ідеалі безпосередньо залежить від платоспроможності платника. Інші форми й види податків можуть лише певною мірою наближатися до такої залежності.

Податок характеризується достатньою гнучкістю, відносно регулярно надходить до дохідної частини бюджету, що є важливим у контексті вирішення питання щодо наповнення останнього; не викликає спотворення цін. Крім того, він найбільшою мірою задовольняє вимозі визначеності оподаткування: кожен знає за величиною свого доходу, скільки і коли йому доведеться платити.

Незважаючи на всі переваги як для громадян, так і для держави, податок на доходи має низку недоліків, пов'язаних з особливостями об'єкта оподаткування та механізму стягнення, що створює значні можливості для ухилення від його сплати. «... якби можливо було на практиці точно обчислити дійсний дохід кожного платника, то прибутковий податок був би ідеальним видом оподаткування, –

зазначає І.І. Янжул. – Але, на жаль, без жодних сумнівів можна зазначити, що за сучасних умов економічного життя та суспільної моралі, точне визначення чистого доходу кожного платника для фінансової адміністрації є неможливим. Ця обставина і становить найважливіший недолік прибуткового податку» [128, с. 374]. Тому немає жодної податкової системи, в якій би оподаткування доходів громадян не піддавалося змінам, що найчастіше представляють собою боротьбу держави з ухиленням від оподаткування.

Система оподаткування доходів фізичних осіб у дослідженні розглядається як сукупність елементів, що входять до її складу, завдяки поєднанню/комбінуванню яких забезпечується реалізація притаманного податку регулятивного і фіскального потенціалу. В кожній країні зазначена система має свої особливості, обумовлені історичними, політичними, економічними та іншими чинниками. Проте можна виділити деякі загальні принципи, які застосовуються або є орієнтирами при побудові і вдосконаленні системи оподаткування доходів фізичних осіб:

1. Розподіл усіх платників податків на резидентів і нерезидентів, з огляду на те, що резиденти несуть повну податкову відповідальність зі світового (глобального) доходу, а нерезиденти – обмежену податкову відповідальність.

2. Вихідною базою для розрахунку податкових зобов'язань є сукупний річний дохід платника, в який включаються всі види доходів, отримані цією фізичною особою впродовж податкового (фінансового) року з джерел, зазначених у податковому законодавстві.

3. Сукупний річний дохід платника податку не збігається з оподатковуваним доходом, до якого застосовується діюча шкала ставок податку. Оподатковуваний дохід завжди є меншим за сукупний річний дохід на суму дозволених відповідно до законодавства вирахувань.

4. Поряд із податковими вирахуваннями з сукупного доходу застосовуються податкові кредити (зменшення зобов'язань зі сплати податку в обсязі, еквівалентному частці витрат поточного податкового періоду, що були спрямовані на певні цілі – освіту, охорону здоров'я тощо).

5. Надання права вибору виконання зобов'язань з податку на доходи на індивідуальній або на спільній основі.

Основні відмінності при обчисленні податку мають місце при визначенні: обсягу та складу доходу, що підлягає оподаткуванню; характеру та складу податкових пільг при підрахунку величини оподатковуваного доходу; одиниці оподаткування (оподаткування доходу кожного члена сім'ї окремо чи оподаткування спільного доходу подружжя); шкали податкових ставок. Розглянемо кожен із зазначених елементів податку на доходи фізичних осіб докладніше. При цьому слід наголосити, що для досягнення конкретної мети в різних податкових системах ці елементи податку можуть поєднуватися самими різними способами.

Справляння податку на доходи передусім передбачає теоретичне визначення доходу як об'єкта оподаткування. У науковій літературі зустрічається декілька таких визначень, хоча жодне з них не може вважатися таким, що використовується в якості єдиного та загальноприйнятого. Зокрема, в межах класичної фінансової школи можна виокремити два наукових напрями, завдяки яким у першу чергу відбувався розвиток наукових підходів до визначення доходу для цілей оподаткування – це теорія джерел та теорія приросту чистої вартості.

Згідно із запропонованою ще в XIX ст. Б. Фьюстінгом (B. Fuisting) теорією джерел, дохід є сумою грошових і товарних потоків, що надходять до індивіда з постійних джерел [6, с. 287-288]. Ця концепція була однією з перших спроб визначення доходу як об'єкта оподаткування. Однак її недоліком вважалося те, що вона не враховує підвищення платоспроможності особи, пов'язане з надходженнями, котрі мають тимчасовий або разовий характер (доходи від продажу майна, спадщина, дарування, доходи від спекулятивних операцій). Із часом вченими обґрунтовувалась необхідність та важливість застосування такого визначення поняття доходу для цілей оподаткування, яке б найбільшою мірою характеризувало платоспроможність індивідів.

У цьому зв'язку серед усіх підходів до визначення категорії особистого доходу фізичної особи за певний період часу, найбільшого поширення набула теорія

надходжень фактичного майна (теорія чистого збільшення вартості майна)¹, відповідно до якої вважалось, що показником платоспроможності індивіда може бути лише сукупний дохід з усіх джерел, а не тільки з постійних. Розроблена у 1896 р. німецьким вченим Г. фон Шанцем (Schantz G.), вона одержала подальший розвиток у працях американських економістів – Р.М. Хейга (Haig R.M.) в 1921 р. та Г.С. Саймонса (Simons H.C.) у 1938 р. – модель Шанца-Хейга-Саймонса [212], [168], [213]. На їх думку, дохід визначається як «алгебраїчна сума ринкової вартості прав, реалізованих у споживанні, та зміни у вартості наявних прав власності між початком і кінцем періоду, що розглядається» [213, с. 50], [185, с. 141]. Виходячи з даного визначення, до складу об'єкта оподаткування повинні включатися усі без винятку види доходів, одержувані платником. Тому у фінансовій літературі воно одержало назву «визначення комплексного доходу», який включає: заробітну плату працюючих за наймом; додаткові виплати в грошовій та натуральній формах у межах трудового найму, відмінні від заробітної плати; доходи від підприємницької діяльності; доходи від капіталу (проценти, дивіденди, орендна плата, рента); доходи від приросту капіталу (від реалізації майна, об'єктів прав інтелектуальної власності, доходи від зростання курсової вартості акцій тощо); різноманітні соціальні трансферти (пенсії, стипендії, соціальна допомога тощо); вмінений дохід від користування предметами довгострокового використання; блага, вироблені та спожиті у власному домогосподарстві; спадщина та дарування [99, с. 13-14].

Таке максимально широке формулювання поняття доходу при визначенні об'єкта податку на доходи важливе з погляду забезпечення не лише принципу справедливості оподаткування, але й мінімізації деформуючого впливу податку на економіку країни в цілому. Незважаючи на теоретичну обґрунтованість запропонованої концепції, її реалізація на практиці може бути забезпечена лише частково. Пов'язано це з тим, що деякі складові доходу зовсім не включаються до податкової бази як із соціально-політичних, так і з технічних міркувань, тому вона виявляється набагато вужчою, ніж це обґрунтовано теорією. Розглянемо їх докладніше.

¹ В теоретичній літературі застосовуються обидві назви, проте їх зміст є однаковим.

Вмінені доходи (або, як зазначається в деяких джерелах, вмінена рента) від користування предметами довгострокового використання – умовно визначена орендна плата за використання власного житла та інших споживчих благ тривалого користування. Це плата, яку повинні були б здійснювати з певною періодичністю індивіди, що мають у власності товари тривалого використання, у випадку їх оренди. У фінансовій літературі передусім ідеться про вигоди, пов'язані з наявністю власного житла (будинку, квартири), оскільки це найбільш вагома складова доходу від користування споживчими благами тривалого вжитку.

Включення вміненого доходу від користування власним житлом до податкової бази пов'язується з необхідністю дотримання справедливості по вертикалі, зважаючи на те, що в забезпечених громадян вони є суттєво вищими, ніж в осіб з низькими та середніми доходами. Вмінену плату слід було б розраховувати шляхом вирахування будь-яких видатків, пов'язаних з житлом, з валової плати [54, с. 149]. Вмінена орендна плата від користування власним житлом має нараховуватись для цілей оподаткування також з позиції принципу нейтральності, однак при цьому зазначається, що проценти за іпотечним кредитом на придбання житла тоді повинні вираховуватись [145, с. 177]. Проте на практиці вмінений дохід від користування власним житлом, а також будь-якими іншими товарами тривалого вжитку не включаються до бази податку на особисті доходи, в першу чергу, через труднощі його обчислення із суто технічних причин, а також через суспільне незадоволення будь-якими спробами щодо здійснення подібних заходів.

Додаткові виплати в грошовій та натуральній формі у межах трудового найму, відмінні від заробітної плати (додаткові блага) – підлягають оподаткуванню частково або взагалі звільнюються від оподаткування, що викликає ерозію податкової бази. У сфері оподаткування трудових доходів саме із зазначеними благами пов'язані найбільші проблеми, що пояснюється труднощами їх врахування та оцінки. Типовими їх прикладами є можливості користування службовим транспортом, забезпечення харчуванням або житлом, надання позик на пільгових умовах, продаж працівникам товарів зі знижкою, здійснення витрат на їх лікування, освіти тощо.

Проте неврахування у складі оподаткованого доходу матеріальної вигоди від надання роботодавцями своїм працівникам різноманітних благ безоплатно або зі знижкою може призводити до заміщення доходів в грошовій формі доходами у вигляді благ, що матиме наслідком зниження загальноекономічної ефективності розподілу, оскільки обмежуються форми використання доходів економічними суб'єктами. Тому часто додаткові блага виступають інструментом податкового планування, створюючи можливості для ухилення від сплати податку.

Оподаткування додаткових благ у повному їх обсязі, таким чином, є необхідною умовою забезпечення економічної ефективності оподаткування, оскільки усуває чинники, що вносять диспропорції, сприяючи наданню товарів і послуг, не оподатковуваних податком. Крім того, теоретичне обґрунтування включення додаткових благ до бази оподаткування пов'язується з необхідністю досягнення справедливості по горизонталі, тобто забезпеченням однакового ставлення до платників податків, праця яких повністю оплачується в грошовому виразі, та тих, що частково одержують плату у вигляді додаткових благ. Крім того, це неодмінна умова забезпечення справедливості по вертикалі, оскільки додаткові блага в більшості випадків зростають із підвищенням доходу та службового статусу працівника.

Теоретично оподаткування додаткових благ у грошовій формі повинно здійснюватися за їх повною вартістю, в той час як у разі їх надання в натуральній формі – за ринковою вартістю. Однак застосування такого підходу виявляється проблематичним через те, що в більшості випадків витрати роботодавців на надання додаткових до заробітної плати благ є нижчими за ринкову вартість останніх. Для вирішення цієї проблеми на практиці для цілей оподаткування часто використовується вмінена вартість подібних благ.

Взагалі розрізняють три методи, за якими може здійснюватись оподаткування додаткових благ. Перший і найбільш поширений метод полягає у їх включенні до складу оподаткованого доходу найманих працівників. Стягнення податку на особисті доходи при цьому відбувається окремо з кожного з таких працівників. Другий метод передбачає застосування норм, згідно з якими працедавцям

дозволяється відносити на собівартість лише витрати, пов'язані з наданням додаткових благ у межах встановлених норм, тоді як понаднормативні витрати враховуються у складі прибутку підприємства з відповідним оподаткуванням за ставкою податку на прибуток. Третій, останній метод, характеризується застосуванням окремого податку, що стягується з працедавця стосовно доходів у вигляді додаткових до заробітної плати благ [144, с. 21-22]. Слід також зазначити, що вибір одного й того ж методу оподаткування стосовно всіх видів додаткових благ не є доцільним. Більш прийнятним вважається певна комбінація таких методів [144, с. 26].

Оподаткування *спадщини та дарувань*, крім забезпечення додаткових надходжень до бюджетів країн, важливе, оскільки дозволяє певним чином здійснювати корегування розподілу доходів громадян. Однак такі доходи можуть не включатися до бази податку на особисті доходи. Пов'язано це з тим, що законодавством країн може передбачатися оподаткування спадщини і дарувань окремими податками або встановлення одного податку на ці два види доходів.

Блага, вироблені та спожиті у власному домогосподарстві. Оподаткування таких благ законодавством країн, зазвичай, не передбачається, незважаючи на те, що вони впливають на платоспроможність індивідів. Пов'язується це з труднощами врахування та оцінки таких доходів, яке вимагатиме суттєвого втручання в особисте життя громадян, що не є припустимим.

Поширеною є практика вилучення з числа об'єктів оподаткування доходів, одержуваних у вигляді різного роду *соціальних трансфертів* (державні пенсії, допомога по безробіттю, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності тощо). При цьому залежно від виду трансферту висувуються різні аргументи на користь такого звільнення. Так, наприклад, *трансферти у вигляді державних пенсій в рамках соціального забезпечення* можуть частково відображати платежі за рахунок раніше стягуваних податків. Якщо під час утримання соціальні податки не враховувались з оподаткованого доходу, то державні пенсії не повинні підлягати оподаткуванню. І навпаки, у випадку, якщо законодавством передбачається таке врахування

соціальних податків, вилучення пенсій зі складу оподаткованого доходу теоретично не є виправданим.

Допомога по безробіттю та допомога малозабезпеченим громадянам також можуть вираховуватися з доходу, хоча у випадку, коли дохід, що не досягає певного рівня, не підлягає оподаткуванню, подібна практика навряд чи є виправданою з погляду ефективності або справедливості [54, с. 149]. Допомога на поховання та у зв'язку із втратою працездатності чи хворобою виключається зі складу сукупного доходу на тій підставі, що вона являє собою не збільшення можливостей споживання, а компенсацію за ті чи інші втрати [99, с. 39-40].

Податком на доходи фізичних осіб не обкладаються *певні види доходу на капітал*. Аргументом на користь їх звільнення від оподаткування є необхідність стимулювання заощаджень та інвестицій з метою прискорення економічного розвитку [16, с. 76-77]. Однак такі звільнення, на думку вчених, можуть негативно позначитися на економічній ефективності, стимулюючи лише ті види заощаджень, які менше оподатковуються або не оподатковуються. Вони також призводять до загострення проблеми соціальної несправедливості, полегшуючи податковий тягар на заможних платників, на яких приходить більша частка доходу на капітал.

Взагалі перелік доходів, виключених зі складу оподатковуваних із соціально-політичних, технічних або інших причин, може бути більш широким. Наслідком цього є те, що подібні категорії доходу, звільнені від оподаткування повністю або частково, вважаються пільговими.²

Найбільш поширеною в сучасному світі концепцією доходу як об'єкта оподаткування вважається концепція ринкового доходу К.Тіпке, Й.Ланга, Р.Віттманна, Х.Руппе, тобто доходу, одержаного за результатами діяльності, спрямованої на збільшення майна, яке, у свою чергу, є наслідком реалізації наміру одержання прибутку. Згідно з цією концепцією, до ринкового доходу як об'єкту оподаткування належать такі види доходів: від ненайманої (підприємницької) діяльності, від найманої діяльності і від приватного майна (доходи від капіталу).

² Крім тих видів доходів, які не входять до бази податку на доходи через їх оподаткування окремими податками (спадщина, дарування, деякі види доходів на капітал).

Визначення оподаткованого доходу, що відповідає концепції ринкового доходу, має здійснюватися за такими правилами: 1) базою нарахування податку мають бути доходи, отримані платником як у межах даної країни, так і за кордоном (подвійне оподаткування усувається завдяки застосуванню правил уникнення подвійного оподаткування, передбачених міжнародними угодами); 2) оподатковуваним доходом має бути дохід, отриманий протягом всього життя індивіда, що забезпечується завдяки реалізації принципу, згідно з яким всі платежі, необхідні для життєзабезпечення, повинні вираховуватись із оподаткованого доходу, а всі надходження – оподатковуватись; 3) об'єктом оподаткування має бути дохід, зменшений на суму витрат, необхідних для його одержання, а також на життєзабезпечення (задоволення найбільш нагальних потреб індивіда та матеріально залежних від нього членів сім'ї) [42, с. 418-419].

Отже, обов'язковою умовою визначення оподаткованого доходу, що відповідає концепції ринкового доходу, є його зменшення на суму обов'язкових витрат (нормативного, а не пільгового характеру) на життєзабезпечення, які включають: неоподатковуваний мінімум доходів; витрати на утримання матеріально залежних від платника членів сім'ї; витрати на сплату внесків до фондів обов'язкового соціального страхування і пенсійного фонду (є витратами на життєзабезпечення в тих випадках, коли платник втрачає можливість працювати).

З приводу неоподаткованого мінімуму доходів ми дотримуємося тієї точки зору, згідно з якою теоретично його величина має визначатися прожитковим мінімумом³, проте на практиці залежить від двох основних факторів – рівня розвитку країни і фіскальних потреб держави.

У контексті концепції ринкового доходу при визначенні оподаткованого доходу з нього мають вираховуватися, крім витрат на життєзабезпечення, також витрати на його отримання, які важливо відрізнити від витрат, що виникають у процесі використання доходу. Зокрема, до витрат, понесених у зв'язку з отриманням доходів від найманої праці, Й. Ланг відносить: витрати на робочий одяг;

³ Найбільш прийнятним визначенням прожиткового мінімуму можна вважати його визначення як вартісної оцінки мінімального набору найважливіших матеріальних благ і послуг (продуктів харчування, засобів санітарії та гігієни, ліків, житлово-комунальних послуг), які є необхідними для збереження здоров'я людини та забезпечення її життєдіяльності.

профспілкові внески; витрати на проїзд від місця проживання до місця трудової діяльності і назад; додаткові витрати на харчування; додаткові витрати на подвійне ведення домашнього господарства, пов'язане з трудовою діяльністю (мають місце у випадку, якщо платник податку працює не там, де він має власне господарство); витрати на дитячі садки й подібні установи для утримання осіб, які потребують догляду, якщо ці витрати слугують виключно меті забезпечення трудової діяльності найманого працівника тощо [38, с. 286, 293]. Проте не в усіх податкових системах ці витрати вважаються обов'язковими для вирахування. Наприклад, у США і Великобританії транспортні витрати не вираховуються, оскільки вважається, що робота починається на робочому місці, а вибір місця проживання є результатом вільного волевиявлення кожного індивіда.

На відміну від вирахувань, які мають нормативний характер і не вважаються пільгами, при визначенні оподаткованого доходу в усіх країнах застосовуються й вирахування пільгового характеру. Відповідно до термінології, що використовується податковими експертами ОЕСР, податкові вирахування поділяються на стандартні і нестандартні.

Особливість стандартних вирахувань полягає в тому, що їх величина не пов'язується з будь-якими фактичними витратами, здійснюваними платником. Вони надаються платникам відповідно до положень законодавства у фіксованих абсолютних сумах або у встановлених частках (відсотках) від доходу. Зокрема, це пільги на дітей та інших осіб, які знаходяться на утриманні в платника податку, пільги для осіб похилого віку, пільги для інвалідів тощо. Нестандартні вирахування залежать від реальних витрат платників, тому здебільшого обмежені. Відтак їх надання у фіксованих сумах або у відсотках з доходу не практикується. Зазвичай, це сума передбачених законодавством витрат або внесків (у повному обсязі або їх частина). Найбільш вигідними такі вирахування є для заможних платників, оскільки при високих доходах витрати, що підлягають постатейним вирахуванням, є більш вірогідними. Прикладами таких пільг можуть бути повне або часткове звільнення від оподаткування здійснюваних платниками витрат на освіту, внесків до пенсійних фондів, на страхування життя, благодійність, процентів по особистих позиках та

іпотечному кредиту, медичні витрати, транспортні службові витрати. Відповідно, зазначені пільги спонукають платників податків до певної поведінки (наприклад, до заощадження грошей, до участі у певних фондах, до інвестування у певні галузі тощо) [116, с. 141-142], [19, с. 213-215].

З певними прагненнями щодо забезпечення справедливості в оподаткуванні пов'язане питання визначення одиниці податку на доходи. Однак постановка такого питання є доцільною лише за умов прогресивного оподаткування. При пропорційному оподаткуванні вибір одиниці оподаткування значення не має. У фінансовій літературі в якості такої одиниці розглядається сукупний дохід, одержаний індивідом або подружжям [253, с. 17]. Основна проблема при цьому полягає в забезпеченні справедливості оподаткування по горизонталі. Йдеться про рівень оподаткування індивідів, що мають сім'ю, у порівнянні із самотніми індивідами при однаковій величині одержуваних доходів.

У зв'язку з цим розрізняють три підходи до оподаткування членів подружжя: роздільне (індивідуальне) оподаткування доходів кожного члена подружжя; оподаткування сукупного доходу подружжя та надання подружжю можливості вибирати між роздільним оподаткуванням їх доходів та оподаткуванням сукупного доходу. Щодо якісної характеристики розглянутих вище методів, то при розщепленні сукупного сімейного доходу враховується факт об'єднання та вирівнювання доходів у межах сім'ї, їх спільне використання. Оподаткування з використанням зазначеного методу найбільшою мірою відповідає принципу платоспроможності, оскільки враховує, що в сім'ї з одним працюючим, одержувач доходів є єдиною особою, яка несе усі витрати на її утримання, внаслідок чого його податкоспроможність зменшується, а тому він повинен сплачувати менший податок, ніж отримувач аналогічного доходу в сім'ї з двома працюючими, або як самотній громадянин з таким само доходом [104, с. 211].

Метод оподаткування сукупного сімейного доходу без його розщеплення враховує лише факт об'єднання доходів подружжя, втім ігнорує їх вирівнювання у межах сім'ї. Крім того, він також значно менше відповідає і принципу платоспроможності, оскільки незважаючи на більш низький рівень

платоспроможності одного із членів подружжя в сім'ях з одним працюючим, забезпечує останнім рівень оподаткування, відповідний тому, що застосовується до одиноких громадян або сімей з двома працюючими при тому ж самому рівні оподатковуваних доходів. При роздільному оподаткуванні доходів подружжя не підлягають врахуванню ні факту наявності укладеного шлюбу, ні пов'язаного з ним об'єднання та вирівнювання доходів. Крім того, він, як і попередній метод оподаткування сукупного сімейного доходу, не вважається соціально справедливим, оскільки не передбачає надання жодних пільг сім'ям, в яких лише один з членів подружжя отримує доходи [104, с. 212].

Втім, в теоретичній літературі наводяться аргументи на користь як роздільного, так і сукупного методу оподаткування доходів подружжя. Зокрема, роздільний метод усуває «податок на шлюб» та «податкову пільгу» (обидві пов'язуються із прогресією граничних ставок податку), а також не вимагає морально-етичних міркувань про те, що повинно складати стандартну одиницю оподаткування. Однак спільне оподаткування надає можливість забезпечити корекцію рівня податкового навантаження із врахуванням відмінностей в платоспроможності, пов'язаних зі складом сім'ї, зокрема, за допомогою методу розщеплення доходів, використання окремих податкових шкал тощо.

Зменшення податкового навантаження на подружжя в межах системи оподаткування доходів фізичних осіб полягає саме в його вирівнюванні для сімейних пар, доходи яких є однаковими, однак по різному розподілені між членами подружжя. Для досягнення цієї мети, крім застосування розщеплення доходів подружжя, можуть використовуватися й інші методи. Наприклад, може йтися про надання податкових кредитів, які можуть передаватись від одного члена подружжя іншому.

Однозначних рекомендацій на користь роздільного або спільного оподаткування доходів подружжя в економічній літературі не розроблено. Вибір одиниці оподаткування, на основі якої мають будуватися висновки щодо справедливості, залежить від системи цінностей, що домінують в тому чи іншому суспільстві, а також місця в ній таких інститутів, як сім'я та шлюб. В суспільствах,

де інститут сім'ї та шлюбу належить до числа найвищих цінностей і стандартним виступає домогосподарство, що засновується подружньою парою, а не юридично не пов'язаними особами, доцільним є вибір на користь методу оподаткування сукупного сімейного доходу чи методу його розщеплення як найбільш справедливих з позиції зазначеної системи цінностей [105].

Вибір того чи іншого методу оподаткування передбачає їх оцінку з погляду не лише критерію справедливості, а й ефективності, тобто впливу на пов'язані з величиною граничної податкової ставки стимули до праці, заощаджень та інвестицій. З огляду на зазначене, не відповідає критерію ефективності метод оподаткування, який передбачає об'єднання доходів і підвищення через це рівня їх оподаткування.

Таким чином, у податковій практиці можливі три варіанти визначення одиниці податку на доходи фізичних осіб: індивідуальний дохід будь-якої фізичної особи незалежно від її сімейного статусу; сукупний спільний дохід подружжя; сукупний спільний дохід сім'ї. Причому сім'я трактується як спільнота одержувачів доходів та споживачів благ, об'єднаних спільним проживанням. Втім, через те, що домогосподарство може складатись як з однієї особи, так із декількох, юридично не пов'язаних між собою осіб, врахування усіх особливостей, з якими може пов'язуватись створення домогосподарства на практиці, виявляється складним. Зважаючи на це, в податковій практиці надається перевага роздільному методу оподаткування доходів кожного з членів сім'ї [132, с. 19].

Питання щодо вибору одиниці оподаткування тісно пов'язане зі структурою податкових ставок. Слід відмітити, що в оподаткуванні доходів фізичних осіб можуть використовуватись як прогресивні, так і пропорційні ставки. Однак відповідь стосовно того, яка саме ставка, прогресивна чи пропорційна, є оптимальною в контексті вимог критеріїв економічної ефективності та справедливості є різною.

Оптимізація за критерієм ефективності полягає в мінімізації надлишкового податкового тягаря, в той час як оптимізація за протилежним критерієм – справедливості – передбачає задоволення вимог горизонтальної та вертикальної

рівності. Якби оптимізація оподаткування відбувалася лише за критерієм ефективності, то найбільшою мірою йому (оптимальному оподаткуванню) відповідав би пропорційний податок на доходи громадян. Питання про те, пропорційний чи прогресивний податок більшою мірою відповідає критерію справедливості, є дискусійним у фінансовій літературі внаслідок істотної розбіжності поглядів на шляхи забезпечення вертикальної рівності в оподаткуванні. У будь-якому випадку реалізація зазначеного принципу передбачає розумну диференціацію в оподаткуванні доходів осіб, які мають різні можливості для сплати податків. Однак насамперед, вибір між пропорційним або прогресивним податком на доходи громадян з позицій соціальної справедливості визначається тим, яка нерівність у розподілі доходів є допустимою в конкретному суспільстві і який ступінь перерозподілу доходів воно вважає справедливим.

Взагалі перерозподільні можливості податку на доходи та його прогресивність функціонально пов'язані. Чим вищим є ступінь прогресії податку на доходи, тим більшими мають бути можливості для перерозподілу доходів від найбільш забезпечених верств населення до найменш забезпечених, що спрямовано на недопущення надмірної нерівності в суспільстві та зменшення масштабів бідності. Однак, прогресивність податку на доходи, як зазначається у фінансовій літературі, є комплексним поняттям та визначається чотирма основними факторами (детермінанти прогресивності). Це перелік доходів, з яких складається база оподаткування, одиниця оподаткування, податкові пільги та ставки податку [54, с. 159-160]. Тільки проаналізувавши усі зазначені фактори в комплексі можна робити висновки про ступінь прогресивності особистого прибуткового податку в тій чи іншій країні.

Фундаментальною проблемою при формуванні системи оподаткування доходів фізичних осіб також є вирішення питання щодо того, яким повинен бути підхід до оподаткування різноманітних джерел доходів, що входять до бази податку на доходи. В літературі розрізняють три таких підходи⁴: шедулярний (англійський) –

⁴ Наведена термінологія використовується в вітчизняних літературних джерелах. Втім, вона є дещо іншою в працях зарубіжних дослідників, де також надається характеристика зазначених підходів до оподаткування різноманітних доходів фізичних осіб. Зокрема, застосування однакових ставок до всіх видів доходів фізичної особи, незалежно від

стягнення податку здійснюється окремо за кожним із видів доходів; глобальний (німецький) – передбачає оподаткування сукупного доходу платників, незалежно від джерел одержання доходів, за єдиною ставкою або шкалою ставок; змішаний (французький) – представляє собою комбінацію зазначених вище підходів: при оподаткуванні сукупного доходу можуть виділятися окремі види доходів, що обкладаються за іншими ставками [17, с. 47-48], [144, 495-496].

З часом стає очевидним, що саме змішаний підхід до оподаткування доходів фізичних осіб є найбільш придатним для застосування на практиці. Перш ніж навести аргументи, які в зарубіжній літературі висувуються на користь цієї думки, слід відмітити, що законодавством країн можуть передбачатися різноманітні підходи до класифікації доходів платників, що має наслідком їх об'єднання в певні категорії⁵. Однак в літературі дослідження проблематики оподаткування доходів здійснюється у контексті поділу всіх доходів фізичних осіб на дві основні групи – трудові доходи (*labor income*) та доходи від капіталу (*capital income*). Пов'язане це з наявністю розробленої методології розподілу податків за основними факторами виробництва (праця й капітал) та споживанням, а також широким її використанням в теоретичних дослідженнях [230, с. 261-266].

Можливі підходи до оподаткування доходів від праці й капіталу знайшли відображення в системах податку на доходи, особливості яких докладно висвітлено в зарубіжній теоретичній літературі. Спочатку, з огляду на зазначений розподіл доходів, виокремлювались дві системи оподаткування:

- *комплексна (the comprehensive income tax system)* – передбачає оподаткування як трудових доходів, так і доходів від капіталу (за мінусом усіх передбачених вирахувань) за єдиною, зазвичай, прогресивною шкалою ставок. Цей тип системи оподаткування доходів передбачає значні податкові знижки та звільнення, частка яких зростає з доходом платників.

- *пропорційна (the flat income tax system)* – забезпечує оподаткування за єдиною ставкою усього чистого доходу (дохід від капіталу, трудовий дохід та інші доходи за

джерела їх походження, притаманно комплексному податку (*comprehensive tax*), в той час як встановлення різних ставок до різних видів доходів – податку шедулярному (*schedular tax*). Див., наприклад, [199, с. 2].

⁵ Див. докладніше [129].

мінусом усіх вирахувань). Трудовий дохід і дохід від капіталу оподатковуються однаково, а величина податкових знижок не залежить від рівня доходу [160, с. 71].

Протягом тривалого часу в західній економічній літературі домінували погляди, згідно з якими саме підхід до оподаткування доходів фізичних осіб, закріплений класичними працями Г. фон Шанца, Р.М. Хейга та Г.С. Саймонса, повинен бути орієнтиром при створенні системи оподаткування особистих доходів у будь-якій країні.⁶ Обґрунтовувалось це тим, що комплексний дохід – тобто сукупний, чистий дохід з усіх джерел – охарактеризований зазначеними вченими, є найбільш соціально прийнятним індикатором платоспроможності громадян, який одночасно задовольняє критеріям горизонтальної та вертикальної справедливості [164, с. 272].

В якості переваг застосування однакового підходу до оподаткування доходів, одержаних з будь-яких джерел, зазначалося також те, що в такому випадку в індивідів відсутні стимули до спрямування зусиль на отримання більшою мірою неоподатковуваних або менш оподатковуваних доходів для зменшення своїх податкових зобов'язань, можливого при шедулярному оподаткуванні. Тобто стягнення податку з усіх видів доходів за єдиною прогресивною шкалою ставок не викликатиме деформацій в поведінці платників та забезпечуватиме більшу ефективність в оподаткуванні.

Незважаючи на переваги застосування комплексної моделі податку на доходи, в зарубіжній літературі наголошується на тому, що її реалізація на практиці в тому вигляді, в якому вона представлена у працях представників класичної фінансової школи, є дуже ускладненою. Пояснюється це тим, що з технічних та політичних причин законодавством країни не може передбачатись оподаткування усіх форм нарахованого доходу однаковим чином. Втім, перш за все, проблеми імплементації комплексного податку на доходи пов'язуються з оподаткуванням доходів від капіталу – останні є дуже різноманітними за видами (проценти, дивіденди, доходи від підприємницької діяльності, орендної плати, будь-які види приросту капіталу) та джерелами їх одержання. Якщо порядок оподаткування трудового доходу в

⁶ Пропорційна система оподаткування доходів у країнах із розвинутою ринковою економікою не набула поширення.

розвинутих країнах вважається універсальним (застосовується прогресія в оподаткуванні), то забезпечити подібний порядок до усіх видів доходів від капіталу не вдалося жодній з цих країн. Пояснюється це специфікою цієї категорії доходів.

Доходи від капіталу (або, як іноді їх називають, доходи від інвестицій) розглядаються як доходи, одержані фізичними особами від пасивних інструментів, тобто без безпосередньої участі в їх створенні або в управлінні діловими ризиками. Одержаний в результаті будь-якого інвестування приріст капіталу «повинен бути достатнім для відшкодування інвесторові відмови від спрямування власних коштів на споживання в поточному періоді, забезпечення йому винагороди за ризик та компенсації втрат від інфляції в майбутньому періоді» [9, с. 7]. Тому поняттю «дохід від капіталу», яке згадується як пасивний дохід, в літературі протиставляється поняття «трудовий», або «активний дохід» [223, с. 108].

Однак, на відміну від трудових доходів доходи від капіталу можуть бути від'ємними. Крім того, за певних обставин, в результаті інфляції, активи з позитивною віддачею до оподаткування можуть мати від'ємну віддачу після оподаткування. Навіть якщо в податковій системі й передбачено заходи по стимулюванню інвестицій, від'ємна віддача від доходів з капіталу внаслідок їх інфляційного знецінення суттєво знеохочує інвестиції. За цих умов будь-який податок на дохід від капіталу, зазвичай, знижує зацікавленість до вкладення коштів у той чи інший вид діяльності [54, с. 183]. Як зазначає Дж. Хью, «...податок на доходи від капіталу викликає більші деформації, ніж податок на заробітну плату і податок з продажу, при чому останній із зазначених призводить до найменших деформацій» [250, с. 22].

Специфіка співвідношення між такими факторами виробництва, як праця й капітал, у процесі глобалізації полягає в тому, що мобільність праці значно поступається мобільності капіталу, і в цьому розриві економісти бачать серйозне джерело ризиків. З усіх факторів виробництва саме капітал відрізняється найбільшим ступенем мобільності⁷, хоча рівні мобільності капіталу історично

⁷ Мобільності капіталу означає його здатність переміщатися через державні кордони у пошуках найкращих умов для накопичення.

непостійні. Таким чином, несприятлива податкова політика може спровокувати особливо суттєвий, швидкий і згубний для економіки вплив капіталу з країни. З цієї причини багатьма вченими стверджується, що надмірне оподаткування капіталу перешкоджає економічному розвитку.

Внаслідок зазначених причин цілим рядом досліджень підтверджується тенденція до зниження податків на капітал через зростання його мобільності впродовж останніх десятиліть. Проте втрата державою здатності оподатковувати капітал не стоїть на порядку денному через дію низки чинників, що стримують зазначену тенденцію. Серед них: зосередженість основної маси капіталу в «національних» фірмах, в яких можливості виходу з несприятливого податкового клімату є невеликими; здатність держав спільними зусиллями протидіяти податковій конкуренції; залежність інвестиційного клімату від низки факторів, більш значимих, ніж низькі податки. І важливо те, що частина цих факторів, таких як розвинена інфраструктура, кваліфікована робоча сила, соціально-політична стабільність тощо, можуть бути позитивно пов'язані з високими податками, тобто можуть забезпечуватися державою за рахунок податків.

Таким чином проблеми, пов'язані з оподаткуванням капіталу, не призводять до руйнування податкової бази країн із соціальною ринковою економікою. Впродовж останніх десятиліть у цих країнах спостерігається тенденція до перенесення податкового тягаря на менш мобільні фактори, насамперед на працю, з метою забезпечення необхідного рівня бюджетних надходжень в умовах зниження податків на капітал, хоча, можливості такого заміщення, звичайно, обмежені, оскільки зростання податків на працю і на споживання сприяє зростанню безробіття і тіньової економіки [162, с. 247].

Зважаючи на усе зазначене, в зарубіжній літературі з'являється цілий ряд праць, в яких обґрунтовується доцільність застосування іншого підходу до оподаткування доходів фізичних осіб, відмінного від того, що був запропонований Г. фон Шанцем, Р.М. Хейгом та Г.С. Саймонсом. Цей підхід передбачає дуалізм в оподаткуванні доходів фізичних осіб, звідси він і одержав назву дуалістичної або подвійної системи оподаткування (dual income tax system). Переваги, недоліки, а

також особливості зазначеного підходу висвітлюються в працях Соренсена П. [217], [216], Бодвей Р. [139], Кейшніга С., Діц М. [181], Егерта В., Генсера В. [151], Ліндха Т., Содерсена Дж., Оберг А. [183], Берд Р., Золт Є. [137], Ранделовік С. [206] та ін. Якщо застосування комплексного податку на доходи фізичних осіб на практиці пов'язане із різноманітними технічними та політичними обмеженнями, то впровадження в практику принципів дуалістичного податку на доходи (dual income tax), на думку цих вчених, може розглядатися як шлях до менш заплутаної, несправедливої та деформуючої системи оподаткування доходів фізичних осіб.

Дуалістичний (подвійний) податок на доходи – шедулярний податковий режим, яким передбачається поділ сукупного доходу на трудовий та дохід від капіталу та розгляд їх в якості окремих податкових баз (розділення податкової бази) [163, с. 440]. Усе це забезпечується з метою окремого оподаткування цих двох категорій доходів.

Трудові доходи охоплюють заробітну плату, додаткові блага, пенсії та різноманітні виплати з фондів соціального страхування. *Доходи від капіталу* включають дивіденди, проценти, орендну плату, вмінений дохід від користування товарами тривалого вжитку, роялті та усі види доходів від приросту капіталу. *Доходи фізичних осіб від здійснення підприємницької діяльності* можуть бути віднесені як до трудових доходів (якщо така особа працює у власному підприємстві та одержує заробітну плату), так і до категорії доходів від капіталу (від інвестування коштів у таку діяльність). Те ж саме стосується доходів самозайнятих осіб [251, с. 25].

Трудові доходи оподатковуються за прогресивною шкалою, в той час як до *усіх видів доходів від капіталу* застосовується єдина пропорційна ставка податку. Остання *повинна дорівнювати* ставці корпоративного прибуткового податку, або принаймні відмінність між ставкою корпоративного податку та ставкою особистого прибуткового податку, що припадає на доходи від капіталу, не повинна бути занадто великою. Це спрямовано на запобігання появі стимулів до трансформації трудового доходу в дохід від капіталу.

Витрати, пов'язані з одержанням трудового доходу та доходів від капіталу, підлягають вирахуванню з обох податкових баз. Тобто принцип «чистих надходжень» перенесений з комплексного податку на доходи, оскільки його врахування важливе з метою встановлення фактичного рівня платоспроможності фізичних осіб.

Особисті знижки вираховуються з трудового доходу, що забезпечує непрямий елемент прогресивності вже на першому інтервалі трудового доходу. Стосовно дуалістичного податку на доходи надається загальна рекомендація: особисті знижки не повинні поширюватись на тих осіб, які одержують доходи від капіталу, проте не мають трудових доходів, забезпечуючи таким чином остаточний характер податку, який стягується з доходів від капіталу.

При одержанні від'ємних доходів від капіталу (капітальних збитків) можливі два варіанти їх відшкодування, причому обидва передбачають врахування таких збитків стосовно трудового доходу (при наявності останнього). Згідно із першим методом, капітальні збитки вираховуються з суми отриманого трудового доходу. З одержаної таким чином суми доходу стягується податок відповідно до прогресивної шкали ставок, встановленої для трудових доходів. Використання зазначеного методу призводить до скорочення бази оподаткування трудових доходів та зниження податкового навантаження на них. Другим методом передбачається відшкодування капітальних збитків за допомогою податкового кредиту, який має вираховуватись із суми податку з трудового доходу. Сума податкового кредиту є розрахунковою величиною; при її обчисленні використовується ставка, що відповідає першому (нижньому) інтервалу прогресивної шкали ставок, що застосовується до трудового доходу [163, с. 6].

Головним принципом дуалістичного (подвійного) податку на доходи є поєднання за умов широкої податкової бази прогресивного оподаткування трудового доходу з пропорційним оподаткуванням доходів від капіталу при відносно невисокому рівні останнього. Можливість зменшення деформуючого впливу податку на доходи, зокрема у сфері оподаткування доходів від капіталу, і в той же час забезпечення певного перерозподілу доходів завдяки застосуванню

прогресії в оподаткуванні трудових доходів, є важливою особливістю системи дуалістичного оподаткування, завдяки якій вона отримала поширення на практиці [195, с. 19].

Серед аргументів, що свідчать на користь цієї системи, слід виокремити такі:

1) забезпечення нейтральності в оподаткуванні доходів від капіталу через застосування єдиної пропорційної ставки податку щодо усіх видів доходів, завдяки чому в платників відсутні стимули до зниження своїх податкових зобов'язань шляхом використання відмінностей в податкових ставках. Навіть якщо деякі види доходів від капіталу не включаються до податкової бази з адміністративних або політичних причин, остаточні деформації в структурі заощаджень та інвестицій є меншими, оскільки ставки на інші види таких доходів є відносно низькими;

2) забезпечення певної компенсації того, що оподаткуванню підлягає саме номінальний дохід від капіталу, який внаслідок інфляційного знецінення може суттєво відрізнятись від реального його рівня. Йдеться про те, що вплив оподаткування на одержувану дохідність буде тим нижчим, чим меншим є розмір сплачуваного податку. Якщо з технічних причин відсутня можливість систематичного корегування номінальних доходів від капіталу з урахуванням інфляції (здійснення поправок на інфляцію стосовно номінальних доходів від капіталу), то застосування низької податкової ставки на номінальний дохід можна вважати хоча й грубим, але прагматичним способом забезпечення певної компенсації відсутності поправок на інфляцію. Окремими вченими стверджувалось, що цей аргумент не є суттєвим, зважаючи на те, що в більшості розвинутих країн рівень інфляції є низьким. Однак його актуальність від цього не втрачається;

3) для будь-якої країни з відкритою економікою встановлення відносно низької ставки податку на доходи від капіталу є вагомим аргументом, зважаючи на важливість запобігання відтоку капіталу за її межі. Зважаючи на високий ступінь міжнародної мобільності капіталу, встановлення високої ставки податку на доходи від капіталу призведе до труднощів із залученням інвестицій. Слід додати, що аргумент стосовно мобільності капіталу втратив би свій сенс, якби країни змогли скоординувати свої податки на корпоративний дохід та дохід від капіталу на більш

високому рівні, ніж забезпечений на сьогодні. Щоб бути ефективною, така координація повинна включати значну кількість країн. Поки ж вона не є можливою через брак ефективного міжнародного обміну інформацією серед податкових адміністрацій різних країн, зберігається зацікавленість у встановленні ставок на доходи від капіталу на рівні, нижчому, ніж максимальна гранична ставка податку на трудовий дохід;

4) підвищення стимулів до здійснення приватних заощаджень та інвестицій, оскільки саме населення є найбільш важливим внутрішнім інвестором в економіку країни [218, с. 6-9].

У принципі, дуалістична (подвійна) система оподаткування доходів фізичних осіб забезпечує певний ступінь горизонтальної справедливості, оскільки платники з однаковим рівнем доходів від капіталу розглядаються однаково, а платники з однаковим рівнем трудового доходу оподатковуються однаково. Горизонтальна справедливість не забезпечується для платників з однаковим рівнем агрегованого доходу, проте з різною комбінацією трудового доходу та доходів від капіталу в його складі. Ця система поєднує відносно нейтральне та низьке оподаткування найбільш мобільного, у міжнародному аспекті, фактора виробництва – капіталу, з можливістю часткового перерозподілу доходів через прогресивне оподаткування трудового доходу. Система відрізняється простотою в тому сенсі, що пропорційна ставка застосовується до чистого доходу з відносно невеликою кількістю податкових вирахувань.

Однак у жодній країні не введено дуалістичну (подвійну) систему оподаткування доходів у «чистому вигляді», коли б усі доходи від капіталу (індивідуальні та корпоративні) оподатковувались за однією і тією ж пропорційною ставкою, в той час як трудовий та пенсійний дохід – за прогресивними ставками. Сприятливий порядок оподаткування застосовується до пенсійних заощаджень, довгострокових житлових заощаджень населення тощо.

Інші труднощі, пов'язані з дуалістичною (подвійною) системою оподаткування доходів полягають в тому, що значна відмінність між максимальними граничними ставками на трудовий дохід та дохід від капіталу для

цілей оподаткування створює більший стимул мати доходи від капіталу, ніж трудові доходи. Це вочевидь ускладнює податкову систему. Зміщення доходу (income shifting), наприклад, внаслідок здійснення фізичними особами підприємницької діяльності, може також зменшити горизонтальну справедливість між індивідами, які в змозі одержувати частину своїх доходів від праці, що оподатковуються як доходи від капіталу, та індивідами, які такої можливості не мають. Крім того, таке зміщення доходу, вочевидь, послабить перерозподільні ефекти високих податків на трудовий дохід.

Загальна критика стосовно дуалістичної системи оподаткування доходів полягає в тому, що розділення одержуваного доходу фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності та самозайнятих осіб на дві компоненти (трудову та капітальну) є довільним та адміністративно складним. Однак цей недолік не є надзвичайно серйозним, особливо порівняно з багатьма іншими довільними та складними адміністративними правилами, які, зазвичай, мають місце у будь-якій податковій системі. У цілому, подвійний податок на доходи виступає повною альтернативою традиційному податку у збалансуванні проблем ефективності та справедливості, з одного боку, та відповідно наслідкам міжнародної мобільності капіталу, з іншого [253, с. 42].

Підсумовуючи слід відмітити, що питання про те, яка з податкових систем є найбільш привабливою, на сьогодні залишається відкритим і відповідь на нього різниться між країнами. Комплексна система оподаткування доходів, що базується на концепції Шанца-Хейга-Сімонса, залишається «теоретичним ідеалом», орієнтиром для податкової політики багатьох країн. Закріплена нею система глобального прибуткового податку вважається досконалішою в порівнянні з відповідною роздільною системою, оскільки більшою мірою дозволяє врахувати реальну платоспроможність платника при визначенні розміру його податкових зобов'язань. Проте на практиці будь-який глобальний прибутковий податок містить певний елемент роздільного податку, і більшість існуючих податкових систем розташовані в діапазоні між роздільним і глобальним варіантами. У чистому вигляді зазначені системи майже не зустрічаються. Вибір системи оподаткування

індивідуальних доходів країною залежить від того, яка нерівність у розподілі доходів в конкретному суспільстві є допустимою і який ступінь перерозподілу доходів в ньому вважається справедливим.

1.2. Проблема оптимального оподаткування доходів фізичних осіб у фінансовій науці

Оптимальне оподаткування в теоретичному плані є частиною більш загальної теорії нормативної економіки (normative economics). На відміну від позитивної економічної теорії (positive economics), що передбачає вільний від цінностей та емоцій аналіз фактів суспільного життя, сприйняття дійсності згідно нормативного методу відбувається не стільки в пізнавальному, скільки в етичному аспекті, з урахуванням запропонованих критеріїв, що дають можливість класифікувати альтернативні соціально-економічні обставини на кращі та гірші.

У нормативній системі цінностей першочергового значення набувають перерозподільні відносини, оскільки в умовах ринкового господарства вони в значно більшій мірі, ніж виробництво, можуть контролюватися державною владою, а значить підлягати нормативним вимогам. З етичної точки зору вибір варіантів перерозподілу оцінюється за їх впливом на соціально-економічні проблеми. Звідси й інша паралельна назва нормативної економіки – економіка добробуту [112, с. 48-51].

Підвищена увага до перерозподільної функції податків притаманна більшості досліджень з проблематики оптимального оподаткування. Це дозволяє зосередити увагу на конфлікті між вимогами соціальної справедливості та економічної ефективності, з яким і пов'язані основні труднощі в забезпеченні оптимізації податкової системи.

Теорія оптимального оподаткування доходів і присвячена насамперед визначенню можливостей досягнення компромісу між конкуруючими цілями справедливості й ефективності. Йдеться про те, що через вади держави прийняття абсолютно ефективних рішень є неможливим, так само як і нереальним було б претендувати на абсолютно повну реалізацію в податковій системі принципів

справедливості через відмінності в уявленнях про останню в різних індивідів. Позиція суспільства формується в ході політичного процесу і фактично завжди відрізняється певною розмитістю й, більше того, непослідовністю. За своєю природою політика держави відносно різних верств населення представляє собою компроміс, часто досить хиткий; у будь-якому випадку цій політиці не властива та чіткість, яку мають, наприклад, утилітаристська або роулсіанська функції суспільного добробуту, про які йтиметься далі.

Через різноспрямованість вимог справедливості та ефективності, як зазначалось вище, доводиться вдаватися до здійснення певного вибору. Тобто, якщо податкова система використовується для досягнення більшої рівності, то досягти цього можна тільки ціною більшої економічної неефективності (більших чистих втрат від оподаткування). І, навпаки, стимулюючи підвищення ефективності, зазвичай, доводиться певною мірою жертвувати рівністю доходів. Оптимальний компроміс між цілями ефективності та справедливості досягається тоді, коли граничне підвищення справедливості системи за рахунок додаткової одиниці перерозподіленого доходу досягається ціною такої самої величини граничної втрати ефективності, що є наслідком такого перерозподілу [54, с. 144].

Оскільки на практиці доводиться задовольнятися рішеннями, які лише забезпечують компроміс між критеріями, що не узгоджуються між собою, якогось єдиного варіанту податкової системи, здатного продемонструвати свої переваги перед іншими, не існує. Різноманіття структур оподаткування значною мірою зумовлене тим, що в різних країнах надається не однакова перевага окремим критеріям, точніше їх відносна значущість може бути неоднаковою. Тому оптимальною визнається структура податків, що максимізує суспільний добробут, в якій вибір між справедливістю і ефективністю найкраще відображає ставлення суспільства до цих конкуруючих цілей [111, с. 571].

Саме у контексті цих критеріїв у зарубіжній фінансовій літературі розглядається оподаткування доходів фізичних осіб; вони вважаються визначальними при побудові податку. Однак питання про те, якою мірою повинна забезпечуватись відповідність оподаткування доходів таким протилежним критеріям

з позиції їх оптимізації, все ще залишається відкритим. Аналіз публікацій за зазначеною проблемою, як вітчизняних, так і зарубіжних, показує, що в її розробці є ще багато нерозв'язаних та дискусійних питань. Однак перш ніж розглянути основні з них, спочатку коротко зупинимось на змісті кожного з критеріїв.

Як зазначалося вище, головною перевагою податку на доходи громадян є те, що в ньому більшою мірою, ніж у будь-якому іншому податку, можуть бути втілені основні вимоги принципу справедливості оподаткування, який на сьогодні є головним орієнтиром будь-якої цивілізованої системи оподаткування. Однак зміст цього принципу є настільки багатограним та неоднозначним, що й досі навколо нього точиться чимало дискусій. Не сформульовано і його єдиного загальноприйнятого визначення.

Найбільш складною виявляється реалізація на практиці принципу справедливості при розподілі податкового тягара, причому її забезпечення в абсолютному вигляді не є можливим. Пов'язано це з тим, що, по-перше, критерії справедливості є суб'єктивними та відрізняються в кожного з окремих індивідів. Що стосується загальноприйнятих критеріїв, то з відносною впевненістю про них можна робити висновки лише щодо конкретного суспільства на певному конкретному етапі його соціально-економічного розвитку. Принципи стягнення одного і того ж податку, придатні для однієї країни, можуть виявитися неприйнятними для іншої. По-друге, послідовна реалізація в оподаткуванні навіть всіма визнаних критеріїв справедливості може призвести до суперечностей з іншими основоположними принципами оподаткування, що іноді взагалі позбавляє відповідний податок будь-якого сенсу [37, с. 232]. Проте деякі безперечні загальні підходи до реалізації принципу справедливості в оподаткуванні все ж таки сформульовані.

З погляду оподаткування принцип справедливості полягає в забезпеченні відносної рівності податкових зобов'язань платників або рівномірності податкового тягара. Йдеться саме про відносну рівність, оскільки абсолютна рівність вже сама по собі суперечить загальноприйнятим уявленням про справедливість. Стягнення однакових за обсягом податків з осіб з високими та низькими доходами не є справедливим з погляду будь-якого суспільства. Тому мається на увазі не рівність

сплачуваних сум податків, а рівність всіх по відношенню до деяких сформованих та схвалюваних критеріїв розподілу податкового тягаря, які відповідають уявленням певного суспільства про справедливість.

В економічній літературі виокремлюють два основних аспекти справедливості – горизонтальний та вертикальний, – які є невід'ємною умовою забезпечення відносної рівності податкових зобов'язань. Перший передбачає застосування однакового податкового режиму до індивідів, економічне становище яких є рівним. Другий, навпаки, – відмінність податкових режимів по відношенню до різних індивідів [41, с. 42]. Саме через встановлення вимог горизонтальної та вертикальної справедливості в найбільш загальному вигляді закріплюються положення про необхідність та важливість відсутності будь-якої дискримінації в оподаткуванні доходів фізичних осіб.

Обидва із зазначених аспектів справедливості пов'язані з принципом платоспроможності в оподаткуванні – одним із двох фундаментальних податкових принципів.⁸ Цей принцип передбачає відповідність оподаткування не суб'єктивній готовності, а об'єктивній спроможності окремих платників нести податкове навантаження. Однак питання щодо вибору критеріїв оцінки платоспроможності індивідів в теоретичній літературі залишається дискусійним.

У контексті горизонтальної справедливості для цього необхідним є визначення того, що розуміється під такими поняттями, по-перше, як «рівність» (чи це рівність стосовно одного або комбінації таких показників платоспроможності, як дохід, майно та споживання⁹; чи рівність в залежності від часу, протягом якого відбувалися зміни у платоспроможності – за певний період часу чи протягом усього життєвого циклу), по-друге, «рівного податкового підходу» (тобто забезпечення рівності в абсолютних податкових платежах або в податкових платежах по

⁸ Інший фундаментальний принцип, що береться за основу при аналізі справедливості в оподаткуванні, – принцип одержуваних вигод – полягає в тому, що індивіди повинні оподатковуватись відповідно до тих вигод, які вони одержують від державних послуг, профінансованих за рахунок сплаченого податку. Зазначений принцип застосовується в обмежених масштабах, головним чином, при стягненні деяких маркірованих податків. Тому його розгляд стосовно податку на доходи при відсутності зв'язку між його сплатою та одержуваними у зв'язку з цим державними послугами, не є доцільним.

⁹ Принцип оподаткування згідно платоспроможності інтерпретується на сьогодні широко – як положення, що потребує стягнення податків з доходу, а також з інших податкових баз, наприклад, зі споживання та майна, щоб звести до мінімуму втрати добробуту.

відношенню до доходу). В будь-якому випадку свідченням невиконання вимог горизонтальної справедливості може бути той факт, коли фізичні особи з одним і тим самим рівнем доходу до сплати податку, після його стягнення залишаються з різними рівнями наявних у розпорядженні доходів.

Вертикальна справедливість, яка наголошує на необхідності забезпечення диференціації податкових зобов'язань платників із різними рівнями доходів, хоча ступінь такої диференціації не встановлюється, часто розглядається саме в контексті перерозподілу доходів. При цьому податок буде вважатися справедливим, якщо ступінь нерівності в розподілі доходів після його стягнення виявиться меншою, ніж до забезпечення його сплати, і навпаки. Взагалі цей аспект справедливості тісно пов'язаний з питаннями ціннісних суджень. З цього приводу виокремлюються чотири погляди на проблему соціальної справедливості за ступенем зменшення економічної нерівності: егалітарний, утилітарний, роулсіанський і ринковий [111].

Згідно з егалітарною концепцією, під вищою соціальною справедливістю розуміється рівність у розподілі багатства або доходів, що створює однакові економічні можливості для людей.

Згідно з утилітарною концепцією, добробут суспільства є сумою корисностей окремих його членів, відтак за даного рівня суспільного добробуту будь-яке зменшення корисності одного індивіда повинно компенсуватися адекватним збільшенням корисності іншого, незалежно від того, чи то йдеться про багатого або бідного члена суспільства. Перерозподіл доходів між ними допустимий, проте у вузьких межах, а саме доти, доки додаткова корисність, отримана бідним індивідом від зменшення оподаткування його доходу, буде більшою від втрат корисності багатого індивіда від підвищення оподаткування його доходу, тобто доки зростатиме суспільний добробут.

Полярно протилежною утилітаризму є інша наукова теорія – роулсіанська, згідно з якою добробут суспільства в цілому повинен забезпечуватися за рахунок зростання добробуту його найбільш бідної частини. Нерівність в доходах, а відтак і їх перерозподіл за допомогою податків допустимі настільки, наскільки вони сприяють підвищенню добробуту найменш забезпечених соціальних груп. Це не означало, що

найсправедливішим податком Дж. Роулс вважав прогресивний податок на доходи. На його думку, високі ставки податку на багатих можуть негативно вплинути на їх ділову активність, що призведе до зменшення загальної суми податкових надходжень, а отже й можливостей їх перерозподілу на користь бідних. Тому найсправедливішим він вважав податок на споживання. Що стосувалось податків на доходи і спадщину, то умовою їх використання він вважав не перешкоджання інститутам свободи і демократії, що ґрунтується на власності.

У межах іншої, ринкової концепції, рівність в розподілі взагалі не пов'язується із справедливістю. Її розробку було розпочато ще класиками політичної економії, якими справедливим вважався саме той характер розподілу, що був сформований ринком на засадах конкуренції, винагороджуючи найбільш здібних і працездатних. Навпаки, будь-який пригнічуючий приватну ініціативу перерозподіл розглядався як такий, який суперечить справедливості. Таким чином, ринковою концепцією припускається навіть суттєва нерівність в розподілі доходів через те, що більш рівномірний розподіл негативно позначився б на найбільш активних економічних суб'єктах. Однак на практиці взаємозв'язок між конкуренцією та справедливістю має більш складний характер, ніж це представлено в ринкової концепції. Схильність до конкуренції за рідкісні економічні блага та прагнення до справедливості – протилежні за сутністю, проте як регулятори соціально-економічних відносин вони доповнюють один одного, формуючи у підсумку певний баланс інтересів у суспільстві.

Слід відмітити, що в реальності політика держави ніколи не формується на базі певної одної теоретико-етичної концепції; зазвичай, в ній знаходять віддзеркалення різні тенденції. Деякі з них відображають турботу про максимальний добробут більшості членів суспільства, на чому акцентується увага в утилітаристській концепції. Інші пов'язані із захистом недоторканності власності і певним чином віддзеркалюють ідеї, представлені в ринковій моделі. Завжди мають місце також тенденції, пов'язані з підтримкою членів суспільства, які найбільшою мірою її потребують, що відповідає роулсіанському, підходу. На практиці ці тенденції поєднуються; неоднаковим в різних суспільствах виявляється саме ступінь

їх поєднання. Більше того, реальний розвиток суспільного сектора в різних країнах часто також демонструє домінування тієї чи іншої специфічної тенденції [126, с. 80].

Що стосується податкової політики у межах соціального ринкового господарства, то вона, як зазначалося вище, хоча й пов'язана з певним перерозподілом національного доходу, проте, насамперед, спрямована на заохочення та підтримку усіма наявними у її розпорядженні засобами поведінки індивіда, який розраховує лише на власну передбачливість. Наприклад, це стимулювання участі фізичних осіб у системі добровільного соціального страхування, підтримка різних форм заощаджень тощо. Тобто суть державного вирівнювання у соціальній сфері пов'язується не із зрівнюванням усіх членів суспільства, одноманітним та уніфікацією у поведінці споживачів і господарюючих суб'єктів, а з ідеєю рівності шансів, тобто з ідеєю інституціонального забезпечення можливості просування у суспільстві. Складовим елементом концепції та політики соціального ринкового господарства є критика його прихильниками егалітаристських тенденцій «держави загального добробуту» [8, с. 53-54].

Підсумовуючи, слід відмітити, що будь-яка оптимізація оподаткування з погляду соціальної справедливості, як зазначається у фінансовій літературі, призводить до протиріччя з економічною ефективністю, оскільки вимоги, що висувуються обома зазначеними принципами, є повністю протилежними. Їх взаємоузгодження хоча б певною мірою залишається важливим практичним завданням. Тому розглянувши принцип справедливості, зупинимось детальніше на принципі економічної ефективності.

Будь-який податок, як відомо, призводить до зниження рівня доходів платників. Втім, під втратою ефективності за тим чи іншим податком розуміється надмірне зниження добробуту платника понад те, що пов'язано із втратою доходу в результаті сплати цього податку. Маються на увазі не явні витрати, а зміни в структурі споживання індивіда, викликані зменшенням споживання оподатковуваних благ внаслідок підвищення цін на них [104, с. 71]. Деформуючий вплив оподаткування, кількісною мірою якого є величина надлишкового податкового тягара (чистих втрат від оподаткування), пов'язаний саме зі зміною під

його впливом економічної поведінки платника через прагнення останнього до зменшення своїх податкових зобов'язань або їх перекладання на інших суб'єктів. Крім того, це означає відмову від найбільш привабливих варіантів поведінки, що відповідали б уподобанням цих суб'єктів за відсутності податку [126].

На думку теоретиків оптимального оподаткування, єдиним податком, стягнення якого не породжує надлишкового податкового тягаря, є паушальний (акордний) податок, що забезпечує однакову суму податкових надходжень за будь-якої величини доходу. Решта податків є деформуючими, тобто породжують надлишковий тягар. Оскільки запровадження паушального податку, що не впливає на процес прийняття індивідуальних рішень (а тому й не впливає на відносні ціни), є нереальним, доводиться вибирати між податками, які призводять до більших, та податками, що призводять до менших втрат добробуту. Оптимальною вважається така їх комбінація, яка спроможна мінімізувати надлишковий податковий тягар [104, с. 71].

Податок на доходи фізичних осіб, як і будь-який податок, здійснює вплив на поведінку індивідів. Причому, навіть якщо спостережувані зміни у поведінці є незначними, втрати ефективності при цьому можуть бути суттєвими.

Податок на доходи містить у собі як елементи податку на працю, так і податку на капітал [113, с. 4]. Відповідним чином пояснюється те, що він здійснює дестимулюючий вплив на трудові зусилля та заощадження. В обох випадках цей процес визначається під впливом двох ефектів – доходу та заміщення. Саме з дією останнього і пов'язаний деформуючий вплив податку та надмірний податковий тягар. Розглянемо ці ефекти докладніше.

Об'єктом оподаткування будь-яким податком на доходи є трудовий дохід. Його оподаткування призводить до зниження розміру заробітної плати, що залишається після сплати податку. На перший погляд, зазначений податок не спричиняє ефект заміщення, проте останній має місце, хоча і не йдеться про заміну одних товарів або послуг іншими. Оподаткування доходу, як і будь-якого товару, означає підвищення ціни, яку доводиться сплачувати за його одиницю. Ціною в даному випадку є та «кількість дозвілля», якою потрібно буде пожертвувати для

одержання одиниці доходу. Деформуючий вплив податку на доходи проявляється в тому, що він впливає на обране індивідами співвідношення між одержаним внаслідок здійснення трудової діяльності доходом і дозвіллям.

Обидва поняття, як «праця», так і «дозвілля», мають при цьому широке трактування. Перше характеризує не тільки здійснення праці у межах трудового найму, але й діяльність фізичних осіб-підприємців, охоплюючи, таким чином, будь-яку пов'язану з певними зусиллями діяльність, спрямовану на одержання доходу, що підлягатиме оподаткуванню. Під другим – дозвіллям – мається на увазі, крім відпочинку, також будь-яка відмова від зусиль, на які індивід здатний був би піти для збільшення свого доходу. Зокрема, це відмова від понаднормової роботи, прагнення скоротити інтенсивність праці протягом робочого часу, вибір роботи, що не вимагає напруги і відповідальності, уникнення ризику, пасивна поведінка власника капіталу, який веде життя рантьє [127, с. 193].

Згідно вимог критерію економічної нейтральності найбільш оптимальним був би такий підхід до оподаткування чинників добробуту, при якому жодний з них не одержував би переваг, що спонукали б до збільшення його споживання. Дозвілля, з одного боку, є одним із чинників добробуту, і в цьому сенсі воно може бути зіставним із споживчими благами. Зібравшись придбати який-небудь товар, індивід може для цього збільшити свої трудові зусилля, тобто пожертвувати частиною дозвілля, а може обмежити споживання інших товарів, пожертвувавши ними. Причому обидва шляхи цілком здатні доповнювати один одного. З іншого боку, дозвілля, на відміну від товарів і грошових доходів, безпосередньо не піддається оподаткуванню. Якщо всі чинники добробуту, крім одного, обкладаються податком, то чим вище податок, тим більше споживчий вибір зміщується на користь того з цих чинників, який є вільним від оподаткування, в даному випадку, на користь дозвілля. З цим і пов'язаний надмірний тягар податку, оскільки платник відмовляється від комбінації чинників добробуту, яким би надавалась найбільша перевага у випадку відсутності оподаткування.

Таким чином, введення податку може приводити до заміщення доходу дозвіллям, внаслідок чого пропозиція робочої сили на ринку праці скорочується

(ефект заміщення). Проте існує й інший ефект, що діє в протилежному напрямі та полягає в інтенсифікації трудових зусиль індивіда для певної компенсації тієї суми доходу, що вилучається за допомогою податку, з метою забезпечення колишнього рівня добробуту (ефект доходу). Тобто за певних умов введення податку на доходи фізичних осіб не тільки не зменшує, але навіть стимулює пропозицію на ринку праці. Який з цих ефектів переважатиме, залежить від еластичності пропозиції праці, тобто залежності її зміни від зміни ставки заробітної плати, іншими словами, від схильності платників податків більше працювати заради збільшення своїх доходів. У свою чергу, схильність до праці залежить від рівня розвитку потреб індивіда і матеріальної культури. Зокрема, високий рівень матеріальної культури формує високі стандарти споживання матеріальних благ. За цих умов на підвищення податку на доходи індивіди, швидше за все, відреагують пошуками додаткового місця роботи, підвищенням тривалості праці. Тим більше, що вимоги індивідів з розвинутими потребами до умов відпочинку також заохочують до підвищення трудової активності.

Крім зазначеного, еластичність пропозиції праці фізичних осіб істотно відрізняється в різних соціальних групах. Впливають вікові відмінності, соціальне й сімейне становище, ідеологічні й політичні міркування. При ухваленні рішення про розподіл часу між працею і дозвіллям суттєву роль можуть відігравати також міркування престижу, прагнення до влади та інші нематеріальні мотиви [43, с. 31-35]. Додаткові спотворення вносять державні субсидії і трансферти, різні форми соціального страхування. Можливості перерозподілу часу між працею і дозвіллям можуть бути обмежені в законодавчому порядку. Нарешті, існує й реальна загроза переходу з легального сектора економіки в тіньовий.

Відтак, втрати ефективності або величина надлишкового податкового тягаря залежить від схильності індивідів до праці і величини ставки податку на доходи фізичних осіб. Крім того, вони залежать від характеру оподаткування: за прогресивного оподаткування втрати ефективності вищі, ніж за пропорційного, що є наслідком зворотної залежності надлишкового податкового тягаря від квадрата ставки податку [52, с. 91].

Результати різноманітних емпіричних досліджень, проведених в різні часи західними вченими, не дозволяють робити однозначних висновків стосовно реакції пропозиції праці на різні форми оподаткування доходів фізичних осіб. Проте більшість з них все ж схиляються до думки, що вплив податку на доходи фізичних осіб на пропозицію робочої сили в економіці не є великим [253, с. 9].

Другою, не менш важливою групою доходів, які є об'єктом оподаткування, є доходи від капіталу. Деформуючий вплив податку полягає в тому, що він, здійснюючи вплив на прийняття рішень домашніми господарствами про розподіл доходу на заощадження та поточне споживання, призводить до заміщення останнім потенційно можливих заощаджень [4, с. 86-87]. Форми заощаджень можуть бути різноманітними – це відкриття вкладів в банківських та небанківських фінансово-кредитних установах, придбання різноманітних цінних паперів для отримання доходу у вигляді дивідендів чи процентів, тощо. В кінцевому підсумку, усе це здійснює вплив і на інвестиційну активність, хоча самі вкладники таких цілей безпосередньо не переслідують [37, с. 326].

Інша важлива проблема, яка стосується оподаткування доходів від капіталу та відсутня при оподаткуванні трудового доходу, пов'язана зі втратами ефективності у контексті їх динаміки, оскільки незначні обсяги заощаджень перетворюються в низький рівень інвестування, нагромадження капіталу, що, в кінцевому підсумку, призводить до стримування економічного зростання в країні. Крім того, скорочення рівня заощаджень, навіть якщо воно було незначним у даний період, може з часом мати суттєвий негативний ефект зростання.¹⁰

Вплив податку на доходи на рівень здійснюваних заощаджень залежить від ступеня еластичності останніх. Проте емпіричні оцінки цієї еластичності, наведені в зарубіжній літературі, також не є однозначними та коливаються в межах інтервалу від майже нуля до відносно високого рівня. Питання про те, якою вона є насправді, залишається відкритим [2]. Тобто, навіть якщо в дійсності ступінь еластичності заощаджень є низькою, це не обов'язково означає, що втрати ефективності, пов'язані з оподаткуванням доходів від капіталу, також будуть низькими. Зумовлено це знову

¹⁰ Про динамічні ефекти оподаткування доходів від капіталу йдеться в праці [222, с. 534-538].

ж таки тим, що ефекти заміщення та доходу при оподаткуванні заощаджень можуть врівноважувати один одного. При скороченні заощаджень внаслідок зниження дохідності останніх, зумовленого оподаткуванням, індивід може відчутти себе біднішим і з цієї причини прийняти рішення про збільшення заощаджень для забезпечення тих самих обсягів споживання. Вплив оподаткування на здійснення заощаджень у цьому випадку є незначним, однак ефект заміщення, тобто втрати ефективності внаслідок оподаткування, є суттєвими.

У цілому ефективність оподаткування доходів, як вже зазначалось, залежить від двох основних чинників – величини ставки податку і ступеня податкової прогресії. Враховуючи існування комплексної і дуалістичної моделей податку на доходи фізичних осіб, варто відмітити, що найбільше вимогам ефективності відповідає пропорційний комплексний податок на доходи, що справляється за невисокою податковою ставкою, тоді як дуалістичний податок таким вимогам не відповідає. З огляду на зазначене, доцільно розрізняти економічну ефективність комплексного податку, оподаткування трудових доходів і оподаткування капітальних доходів.

Економічна ефективність комплексного податку передбачає мінімізацію його деформуючого впливу на поведінку фізичної особи в контексті вибору нею способу економічної діяльності (праця за наймом, самостійна підприємницька діяльність, здавання майна в оренду, операції з цінними паперами тощо, в тому числі вибору між активною і пасивною економічною поведінкою), що приносить різні види постійних чи разових доходів, а відтак і на структуру сукупного доходу, що одержує така фізична особа, в тому числі його розподіл на трудові і капітальні доходи. Вимогам ефективності відповідає нейтральний податок на комплексний дохід, що стягується за однією ставкою з усіх видів доходів, не надаючи податкових переваг жодному з них. Наявність таких переваг, наприклад, звільнення від оподаткування процентів на банківські депозити, свого часу спричинила в Україні трансформацію трудових доходів банківських працівників у процентні доходи.

До податкових чинників, котрі впливають на економічну ефективність комплексного податку на доходи, можна віднести: характер податку – пропорційний

чи прогресивний; величину ставок податку; широту податкової бази – включення до неї усіх видів доходів та їх однакове оподаткування (якщо одні види доходів оподатковуються, а інші ні, відбуватиметься перерозподіл ресурсів у ті сфери, де можна одержувати неоподатковувані доходи); податкові пільги; існування двох режимів оподаткування в Україні – загального (для фізичних осіб – найманих робітників, які сплачують податок на доходи фізичних осіб на загальних засадах, і спеціального (для фізичних осіб – підприємців, що обрали спрощену систему оподаткування).

Згідно з більшістю наукових джерел, одним із визначальних чинників, що враховується при здійсненні оцінки величини надлишкового податкового тягаря, є ступінь податкової прогресії, про який свідчить як гранична, так і середня ставка податку [192, с. 10; 45, с. 70-71]. Проте показником того, якою мірою податок призводить до деформації поведінкових стимулів, є саме гранична його ставка. Чим вищий рівень таких ставок, тим більше споживчий вибір зміщується на користь того компонента добробуту, який вільний від оподаткування або оподатковується за меншою ставкою. Крім того, високий рівень прогресії може збільшити стимули до ухилення від сплати податків, а також сприяти зростанню тіньової економіки. Середня ставка податку, на відміну від граничної, визначає лише ту частину доходу, яка була виплачена у вигляді податків, дозволяючи визначити рівень податкового навантаження на платника.

Вплив на економічну ефективність широти податкової бази проявляється в тому, що в разі включення до неї одних видів доходів і не включення інших відбувається перерозподіл ресурсів у ті сфери, де можна одержувати неоподатковувані доходи. Відтак вимогам економічної ефективності відповідає податок з широкою базою, всі складові якої оподатковуються за єдиною ставкою.

Крім того, на ступінь прогресивності податку мають суттєвий вплив податкові пільги. Вимогам критерію ефективності відповідатиме податок, щодо якого кількість пільг є мінімальною. Тому в контексті забезпечення економічної ефективності в оподаткуванні замість використання або подальшого введення

податкових пільг (витрат)¹¹ наводяться аргументи на користь вжиття заходів саме з розширення бази оподаткування, що дає можливість, зокрема, знизити стимули до ухилення (як законного, так і незаконного) від сплати податків та мінімізувати, таким чином, втрати ефективності, викликані застосуванням різних податкових правил до визначених категорій платників податку або видів діяльності [225, с. 84]. Не впливають на економічну ефективність лише податкові пільги, які дозволяють усунути або принаймні зменшити «провали ринку», пов'язані з неможливістю подолати бідність – соціальні податкові пільги для малозабезпечених.

Таким чином, системи оподаткування за наявності широкої податкової бази, незначних відмінностей в податкових ставках, невисоких за рівнем, а також небагатьох за кількістю податкових знижок та кредитів, як правило, простіші в адмініструванні, призводять до меншої кількості викликаних податками спотворень, тому найбільшою мірою задовольняють критерію ефективності в оподаткуванні [45, с. 164-165].

Вплив податку на трудові доходи фізичних осіб на економіку здійснюється через його вплив на ринок праці, передусім її пропозицію. У свою чергу, пропозиція праці залежить від вибору фізичної особи між працею і дозвіллям. Крім того, характер податку на трудові доходи (пропорційний чи прогресивний) та величина його ставок у взаємозв'язку з величиною єдиного соціального внеску впливає на попит на працю, зокрема, вибір працедавця між використанням офіційної і неофіційної (неоформленої) праці.

Якщо абстрагуватися від паушальних податків, які в сучасному світі не застосовуються, то економічно ефективним можна вважати такий податок на трудові доходи фізичних осіб, який чинить мінімальний деформуючий вплив на попит і пропозицію праці взагалі й розподіл робочої сили (трудових ресурсів) між окремими ринками праці (легальним і нелегальним; за видами економічної діяльності, якщо в окремих із них оподаткування доходів фізичних осіб здійснюється за пільговими ставками).

¹¹ До податкових витрат, згідно теорії, відносяться не всі види передбачених законодавством країни податкових пільг, однак детальне висвітлення сутності концепції податкових витрат не ставиться за мету даного дослідження. Тому терміни «податкові витрати» та «податкові пільги» лише умовно, виключно для цілей дослідження, використовуються як синоніми.

Вплив податку на капітальні доходи фізичних осіб на економіку здійснюється через його вплив на ринок капіталу (інвестицій), передусім його (їх) пропозицію. При цьому пропозиція капіталу залежить від вибору фізичної особи між поточним і майбутнім споживанням – заощадженням коштів та їх інвестуванням в економіку та/чи розвиток фізичної особи (передусім у її навчання), тобто збільшення людського капіталу. Відповідно економічно ефективним можна вважати такий податок на капітальні доходи фізичної особи, який усуває або чинить мінімальний деформуючий вплив на пропозицію заощаджень та інвестицій у фізичний і людський капітал.

Вплив оподаткування капітальних доходів фізичних осіб на заощадження дозволяє зробити висновок, згідно з яким оптимізація оподаткування за критерієм ефективності повинна супроводжуватися звільненням від оподаткування капітальних доходів. Проте з урахуванням принципу справедливості цей висновок має бути скорегованим: звільнення від оподаткування доходів від капіталу не відповідає вимогам справедливості, що передбачає оподаткування усіх видів доходів. Враховуючи обидва критерії оптимізації можна зробити висновок, згідно з яким податок на доходи від капіталу не повинен утримуватися за високою ставкою.

Інший висновок передбачає оподаткування на однакових засадах доходів фізичних осіб, що інвестуються в акції підприємства, в освіту фізичної особи чи членів її сім'ї, а також у власне житло. Зазначеним вимогам відповідає оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, зокрема:

- не включаються в оподатковуваний дохід дивіденди, які нараховуються на користь платника податку емітентом (юридичною особою-резидентом) у вигляді акцій (часток, паїв) за умови, що таке нарахування не змінює пропорцій участі всіх акціонерів у статутному фонді емітента, та в результаті якого збільшується статутний фонд емітента на сукупну номінальну вартість нарахованих дивідендів (пп. 165.1.18 ПКУ);

- надається право на податкову знижку щодо суми коштів, сплачених платником податку на користь вітчизняних закладів дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти для

компенсації вартості здобуття ним та/або членом його сім'ї першого ступеня споріднення відповідної освіти (пп. 166.3.3 ПКУ);

- не включаються до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку суми, сплачені роботодавцем на користь вітчизняних вищих та професійно-технічних навчальних закладів за здобуття освіти, за підготовку чи перепідготовку такого платника податку, але не вище трикратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року за кожний повний або неповний місяць навчання, підготовки чи перепідготовки такої фізичної особи (пп. 165.1.21 ПКУ);

- платнику податку надається податкова знижка, до якої включається частина суми процентів, сплачених ним за користування іпотечним житловим кредитом (пп. 166.3.1 ПКУ) [53].

Повертаючись до проблем співвідношення справедливості та ефективності в оподаткуванні, варто відмітити таке. Згідно теорії оптимального оподаткування, розробленої на основі економіки добробуту, зазначені принципи є конкуруючими. Виходячи з зазначеного робиться висновок, що будь-які податкові інструменти, спрямовані на перерозподіл доходів, суперечать вимогам економічної ефективності податку, проте дозволяють зменшити ступінь нерівності в суспільстві, а відтак відповідають вимогам справедливості оподаткування. Цей висновок, втім, є попереднім і може бути трансформований, якщо розглядати ефективність і справедливість не як конкуруючі, а як взаємопов'язані принципи. Це можливо, якщо врахувати вплив на суспільний добробут ступеня нерівності в розподілі доходів. Зокрема, надмірна (надлишкова) нерівність гальмує економічне зростання, впливає на соціальну, політичну та макроекономічну стабільність у суспільстві. Враховуючи це, Г. Хокман і Дж. Роджерс обґрунтували, що «критерій ефективності може бути використаний... для перерозподілу доходів через фіскальний процес» і що «Парето-оптимальність, всупереч ортодоксальному підходу до суспільних фінансів, не тільки є сумісною, а й вимагає перерозподілу» [15, с. 13]. На думку А. Соколовської, вимогам економічної ефективності відповідає такий перерозподіл доходів з використанням фіскальних важелів, який зменшує ступінь нерівності в суспільстві

до її нормального рівня, котрий є одночасно і соціально виправданим, і оптимальним для економічного зростання, оскільки стимулює до інтенсивної, більш продуктивної праці [45, с. 93]. Розгляд двох базових принципів оподаткування – соціальної справедливості та економічної ефективності – не як конкуруючих, а як взаємодоповнюючих стає основним напрямом сучасних досліджень із зазначеної проблематики [5; 135; 136; 138; 153].

Розглянемо деякі, розроблені в межах теорії економіки добробуту, моделі оптимального оподаткування доходів. Вони мають багато спільного та, зазвичай, виходять з трьох основних передумов. По-перше, вважається, що розподіл суспільного добробуту між індивідами в економіці є відомим, тому й задається він заздалегідь. По-друге, держава, максимізуючи суспільний добробут через використання податку на доходи, крім перерозподілу, повинна здійснювати ще й виробництво суспільних товарів. По-третє, враховується, що оподаткування доходів чинить антистимулюючий вплив на схильність індивідів до праці, що і являє собою втрату ефективності, пов'язану із з цим податком. Поставлена перед урядом проблема максимізації досліджувалася виходячи з різноманітних функцій суспільного добробуту, включаючи полярні випадки утилітаристського формулювання розподільчої справедливості та визначення Роулза.

Типовим прикладом прогресивного податку, що розглядається в моделях, є лінійний прибутковий податок, сутність якого полягає в гарантуванні індивідам, дохід яких не перевищує певного рівня, встановленого мінімуму доходів шляхом використання безкоштовних виплат (грантів) або вирахувань з бази оподаткування, причому до всього оподатковуваного доходу понад мінімальний рівень застосовується єдина ставка [2, с. 203]. Пропорційний податок є окремим випадком лінійного податку, коли не передбачається надання зазначеного неоподатковуваного мінімуму доходів та єдина ставка застосовується до всіх індивідів, незалежно від рівня їхніх доходів.

Ставка при лінійному податку насамперед обумовлюється тим, наскільки суспільство не сприймає нерівномірний розподіл доходів між індивідами. Таким чином, чим більш негативним є сприйняття нерівномірного розподілу доходів, тим,

відповідно, вище ставка податку. В той же час слід зазначити, що лінійний прогресивний податок призводить до суттєво більших чистих втрат суспільного добробуту, ніж пропорційний і, тим більше, паушальний податок. В сутності, як зазначалося вище, лінійний прогресивний податок є пропорційним податком, об'єднаним з паушальним грантом, що сплачується в розмірі різниці між фактичним доходом індивіда та певною нормативно встановленою величиною мінімального доходу. Саме існування паушального гранту помітно збільшує втрати суспільного добробуту, оскільки вимагає забезпечення більшого рівня оподаткування осіб, доходи яких є вищими за нормативно встановлену величину мінімального доходу. Оскільки чисті втрати від оподаткування залежать від величини граничної ставки податку, а при вищому рівні оподаткування гранична ставка податку збільшується, то зростатимуть і чисті втрати суспільного добробуту.

Логіка формування оптимального прогресивного податку найбільш наочно простежується у випадку звернення до варіанту оподаткування, що передбачає постійність граничної ставки, тобто до лінійного податку на доходи (рис. 1.1).

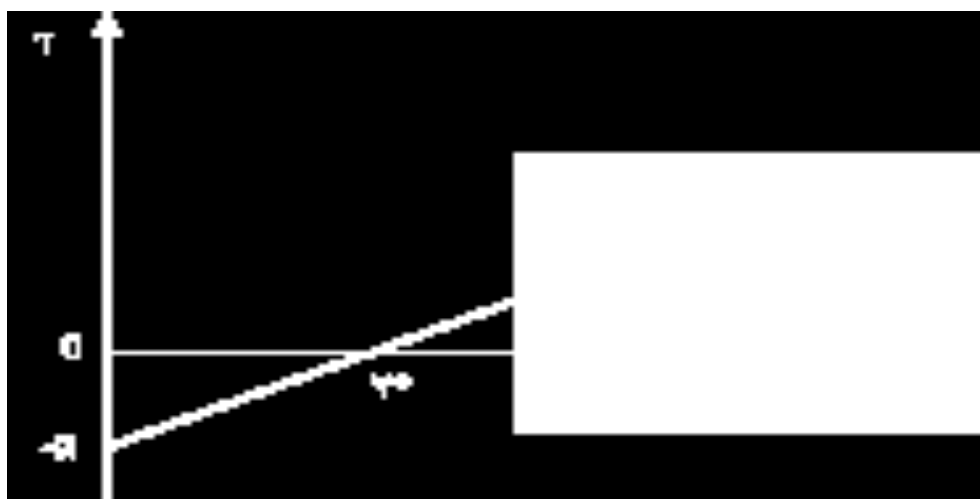

Рис.1.1. Прогресивне оподаткування доходу за постійною граничною ставкою.

Джерело: [54].

Вочевидь, що при лінійній шкалі ставок податку на доходи поняття прогресивності повинне визначатися на основі середніх, а не граничних ставок, причому використовуються такі позначення:

$$T = -G + t_m Y, \text{ де} \quad (1)$$

T – сума податку, що сплачується державі; G – однакова для всіх платників грошова допомога, отримувана із зібраних коштів; t_m – гранична ставка оподаткування; Y – дохід індивіда до сплати податку.

Величина параметра G (допомога) і кут нахилу графіку до осі OY , що характеризує значення t_m , можуть бути різними. Саме їх значення й підлягають оптимізації.

Оскільки прогресивний податок розглядається як інструмент перерозподілу, передбачається, що зібрані в рамках самої податкової схеми суми передаються у вигляді грантів особам, дохід яких не досягає певного порогового рівня Y^* . Для відповідних груп реципієнтів податок є негативним ($T < 0$) та зменшується в абсолютній величині із зростанням заробленого доходу. Добробут таких індивідів безпосередньо підвищується в результаті їх взаємодії з податковою системою за рахунок перерозподілу частини доходів більш забезпечених громадян. Таким чином, реалізація розподільчих пріоритетів може бути зафіксована без звернення до питання про організацію суспільних витрат [22; 54].

Зазначений варіант оподаткування є зручним для аналізу та пояснення деяких загальних властивостей оптимального прогресивного податку. Так, забезпечувана державою виплата у вигляді однакової суми G є акордним грантом, що відрізняється від акордного податку тільки напрямом руху коштів: не від фізичної особи до держави, а навпаки. Тобто це свого роду акордний негативний податок. Оскільки акордний грант не залежить від поведінки одержувача, він, так само, як і акордний податок, не здатний впливати на рівень аллокаційної ефективності (не спричиняє деформуючого впливу). Отже, надмірний тягар податку залежить виключно від величини його граничної ставки t_m . Хоча і за умов нелінійного прогресивного податку дестимулюючий вплив оподаткування на трудові зусилля пов'язаний саме з величиною його граничної ставки. Із збільшенням прогресивності дестимулюючий вплив податку посилюється. Чим більшої рівності доходів передбачається досягти, тим жорсткішими будуть обмеження, в умовах яких здійснюється оптимізація, і тим

більшим виявиться надмірний податковий тягар, з яким в результаті доведеться миритися.

Якщо в суспільстві сформульовані певні вимоги до розподілу доходів, що стосуються як мінімального їх рівня, так і ступеня диференціації, то при лінійному оподаткуванні доходів мінімальний рівень споживання, що гарантується кожному з членів суспільства, незалежно від трудового вкладу, – ні що інше, як акордна допомога G . Післяподаткова диференціація доходів регулюється граничною ставкою t_m . За інших рівних умов, чим більшим є параметр G і значніше намічене вирівнювання доходів, тим вищою має бути значення t_m . Таким чином, при заданих соціальних обмеженнях оподаткування в принципі може бути оптимізовано з метою уникнення невиправданих втрат ефективності. Втрати, за інших рівних умов, тим більші, чим вищою є еластичність заміщення доходу дозвіллям. Дохід характеризується одиничною «ціною», ціна дозвілля – гранична норма його заміщення доходом [126; 22].

За однакових перерозподільних пріоритетів вищої еластичності заміщення відповідає менше оптимальне значення t , оскільки масштаб чистих втрат обмежує можливості перерозподілу. Кількісні залежності такого роду були оцінені Н. Стерном, результати аналізу якого представлені на рис. 1.2.

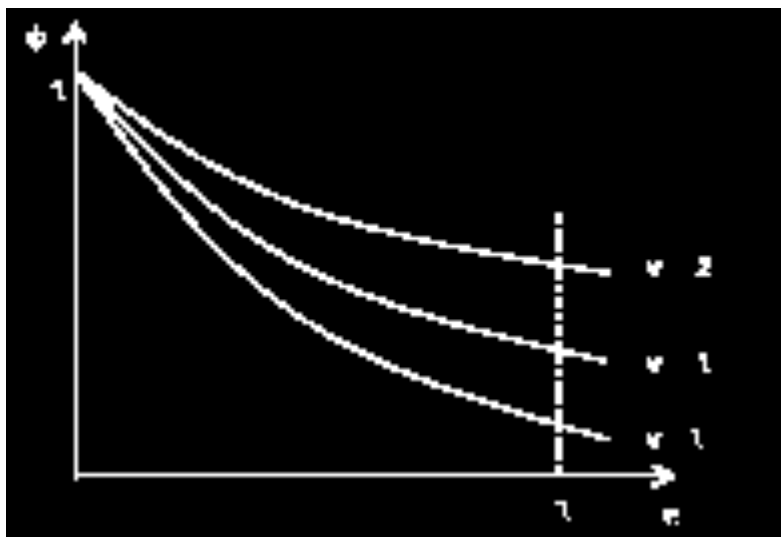

Рис. 1.2. Оптимальне значення граничної ставки лінійного прогресивного податку в залежності від ступеня еластичності заміщення дозвілля доходом
Джерело: [221, с. 27].

В ході аналізу допускалося, що всім індивідам притаманна одна і та сама залежність рівня корисності доходу та дозвілля, і що можливі варіанти функції корисності $U = U(Y, Lr)$ визначаються різними значеннями еластичності заміщення дозвілля доходом ϵ . Останні представлені по осі абсцис. На осі ординат показані оптимальні значення граничної норми оподаткування лінійним прогресивним податком ϕ . Криві на рисунку фіксують залежності ϕ від ϵ при різних значеннях параметра, що відображає вимоги до рівності. Чим вище розташована крива, тим жорсткіше перерозподільні вимоги і тим, відповідно, вище ϕ (отже, тим більшим ϵ надмірний податковий тягар, який визнається виправданим).

На практиці гранична ставка податку зазвичай не буває постійною, причому нерідко для осіб з середніми доходами вона буває нижчою, ніж для тих, чиї доходи є дуже високими або відносно низькими. Різке, нерівномірне збільшення податкових ставок із зростанням доходів буває наслідком свідомих політичних рішень, а високі фактичні граничні ставки для осіб з низькими доходами виникають у тих випадках, коли, досягнувши певного порогу заробітків, індивід одночасно перестає бути одержувачем допомоги і стає платником відносно високого податку. Так, наприклад, якби лінія, зображена на рис. 1.2, була пологою зліва від значення Y^* , в районі цього значення круто пішла вгору, потім знову стала пологою, а в крайній правій частині графіку знову різко збільшила крутизну, то в цьому випадку певна частина тих, хто міг би жити власною працею, вважали би за краще виступити в ролі утриманців суспільства (залишатися зліва від порогового значення Y^*).

Зрозуміло, що як з міркувань справедливості, так і ефективності, фактичні граничні ставки оподаткування порівняно низьких доходів не повинні бути вищими, ніж в одержувачів високих доходів. Це означає, що шкали прогресивного оподаткування необхідно розглядати в комплексі зі шкалами різного роду соціальних виплат, які здійснюються в конкретному суспільстві.

Що стосується оподаткування найбільш високих доходів, то багато що залежить, по-перше, від їх частки в сукупних доходах суспільства і, по-друге, від їх зв'язку з трудовими зусиллями в широкому розумінні. Якщо на долю найбільш забезпечених платників податків припадає порівняно невелика частина

національного доходу, а сама ця група складається з найбільш активних і ефективно працюючих верств населення, то введення дуже високої максимальної граничної ставки податку, з одного боку, не призведе до значного зростання надходжень з причини вузькості відповідної податкової бази, а з іншого – матиме небажаний дестимулюючий вплив. При іншому характері доподаткового розподілу доходів висновок, звичайно, може виявитись іншим.

Вирішення проблеми вибору оптимального податку, визначеної вище, дає ряд важливих результатів [54].

По-перше, при лінійній шкалі ставок податку, тобто коли $t = \alpha + \beta \times \gamma$, де t – податкові надходження, γ – дохід до сплати податків, α і β – (постійні) податкові параметри, оптимальне вирішення завдання вимагає, щоб $\alpha < 0$ і $1 > \beta > 0$. Це означає, що для забезпечення оптимальності податку необхідна наявність гарантованого мінімального доходу, що дорівнює $-\alpha$, та позитивної, але меншої одиниці граничної ставки податку, при цьому шкала ставок податку на доходи в цілому має бути прогресивною. Вочевидь, що при лінійній шкалі ставок податку поняття прогресивності повинно визначатися на основі середніх, а не граничних ставок.

Більше того, чим вище рівень несприйняття нерівності в суспільстві (тобто чим нижче значення параметра ϵ в функції суспільного добробуту), тим вищою є оптимальна гранична ставка податку β . Тим не менш, з економічних моделей видно, що навіть розподільна справедливість по Роулзу (коли ϵ наближається до $-\infty$) зазвичай не призводить до дуже високих оптимальних значень β . Точне значення оптимальної граничної ставки β залежить від безлічі чинників, включаючи характер розподілу продуктивності індивідів, чутливість корисності індивідів до коливань доходу та еластичність пропозиції праці індивіда.

Навіть якщо максимізується утилітаристська функція суспільного добробуту ($\epsilon=1$), тобто формально відсутнє несприйняття нерівномірного розподілу суспільного добробуту, певний перерозподіл доходів все ж є необхідним. Насамперед це пов'язано з тим, що одиниця доходу має набагато вищу цінність для бідного, ніж для багатого. Тому, можливим є підвищення рівня суспільного добробуту при вилученні деякої частки доходу в багатих і передачі її бідним,

оскільки індивідуальна максимізована корисність перших зменшиться на величину меншу, ніж зросте корисність других, що, в свою чергу, приведе до збільшення суспільного добробуту. Отже, суспільство в цілому виграє від перерозподілу доходів, навіть у разі спокійного сприйняття наявності в ньому нерівності. Очевидним винятком з цього буде випадок, коли оцінка індивідом свого доходу не змінюється в залежності від рівня доходу (випадок постійної граничної корисності доходу), тоді при утилітаристській розподільчій справедливості оптимальна гранична податкова ставка дорівнюватиме нулю [192; 239].

По-друге, у випадку розгляду нелінійної шкали ставок податку ($t=t(\gamma)$), тобто коли гранична податкова ставка може коливатись в залежності від рівнів доходу, вирішення завдання оптимізації податку на доходи стає значно складнішим, оскільки вимагатиме визначення усієї нелінійної шкали ставок. Навіть при досить простих структурах моделі дослідження в цій області дають тільки обмежене уявлення про оптимальну форму усієї шкали податкових ставок.

Водночас було отримано два фундаментальні результати: по-перше, оптимальна гранична ставка податку на доходи не є негативною (проте, безумовно, має бути меншою одиниці) для усього діапазону доходів, і, по-друге, оптимальні граничні ставки прибуткового податку як у верхній, так і на нижній межі інтервалу доходів дорівнюють нулю. Ці результати залишаються в силі незалежно від базового формулювання принципу розподільчої справедливості.

Перший результат вказує на важливу характеристику оптимального податку на доходи: немає таких діапазонів доходу, в яких би ставки оптимального податку знижувалися із зростанням доходу.

Висновки з другого результату є найбільш суперечливими з усіх, що зустрічаються в літературі з досліджуваного питання. Виявляється, що по мірі того, як дохід зростає з нижньої точки, оптимальна гранична ставка податку спочатку збільшується, а потім, починаючи з деякої точки на високому рівні доходів, знижується, і, в підсумку, падає до нуля у вищій точці.

Для розуміння такого результату, який здається парадоксальним, особливо в тих випадках, коли в суспільстві має місце певне несприйняття нерівності,

необхідно враховувати, що зміна в граничній податковій ставці для будь-якого рівня доходів стосується лише осіб, дохід яких знаходиться на цьому рівні і вище. Чим менше людей мають дохід, вищий за цей рівень, тим більшого значення набувають питання ефективності стосовно наслідків перерозподілу, спричиненого податком. Оскільки, за визначенням, жоден індивід не матиме доходу вищого за найбільш високий рівень доходу, оптимальна гранична податкова ставка в цьому випадку визначатиметься виключно з міркувань ефективності. Використання нульової граничної ставки податку на нижньому рівні доходів є оптимальним з аналогічних міркувань, пов'язаних з економічною ефективністю. Оскільки немає осіб із доходом нижчим за цей рівень, застосування позитивної граничної ставки податку в даному випадку не може призвести до жодних вигод з погляду перерозподілу доходів. Зазначені висновки, таким чином, не залежать від застосовуваної теорії розподільчої справедливості [184].

Таким чином, на сьогодні не сформувався чіткого уявлення про оптимальну форму шкали податкових ставок, окрім крайніх точок і того, що вони не повинні падати із зростанням доходу. Однак, той факт, що при крайніх значеннях доходу оптимальною є нульова ставка, може привести до неправильної розробки шкали податкових ставок в цілому. Насправді, числове моделювання оптимальних моделей податку на доходи показало, що при самих різних передумовах про природу індивідуальної функції корисності та розподіл індивідуальної продуктивності кривизна оптимальної шкали податкових ставок не дуже чітко проявляється при будь-яких визначеннях функції суспільного добробуту. Це означає, що її можна апроксимувати шкалою податкових ставок тільки з декількома лінійними сегментами [239, с. 359].

Основний висновок, який можна зробити з теорії оптимального оподаткування доходів, полягає в тому, що не слід перебільшувати важливість досягнення перерозподільних цілей за рахунок підвищення прогресивності системи податку на доходи, оскільки в більшості випадків це буде пов'язано з надзвичайно високими втратами ефективності.

Висновки до розділу 1

1. Процес податкового проектування передбачає взаємоузгодження та забезпечення збалансованості широкого переліку різних, нерідко суперечливих за змістом цілей податкової політики, й передусім досягнення компромісу між ефективністю і справедливістю в оподаткуванні. Економічна ефективність і соціальна справедливість – принципи, що характеризують два аспекти ефектів оподаткування доходів фізичних осіб – вплив податку на економіку (економічну поведінку платників) і соціальну сферу (через механізм перерозподілу), діалектичний взаємозв'язок між якими носить фундаментальний характер – їх не можна розглядати окремо одна від одної. Відтак, для нормального функціонування держави необхідний розумний компроміс, пошук оптимального балансу економічної ефективності та соціальної справедливості. Розгляд двох базових принципів оподаткування – соціальної справедливості та економічної ефективності не як конкуруючих, а як взаємодоповнюючих – основний напрям сучасних досліджень із зазначеної проблематики.

2. Методологічною основою дослідження сутності та шляхів узгодження зазначених принципів є концептуальні положення теорії оптимального оподаткування, згідно з якою оптимізація за критерієм ефективності полягає в мінімізації надлишкового податкового тягара – додаткового тягара, пов'язаного з ефектом заміщення видів діяльності, продуктів та ресурсів, що підлягають оподаткуванню, тими, які не оподатковуються або оподатковуються меншою мірою. Економічна ефективність, або нейтральність, таким чином, передбачає мінімізацію впливу податку на економічні рішення індивідів з метою запобігання спотворенню стимулів до здійснення економічної діяльності, обмеженню простору економічних рішень. Вимогам ефективності найбільшою мірою відповідає нейтральний податок на комплексний дохід, що стягується за однією ставкою з усіх видів доходів, не надаючи податкових переваг жодному з них. Оптимізація оподаткування доходів за протилежним критерієм – справедливості – полягає у встановленні відповідності вимогам горизонтальної та вертикальної рівності; в практичному аспекті

справедливими податки можна вважати тоді, коли вони знижують ступінь нерівності в суспільстві. Вимогам справедливості найбільшою мірою відповідає прогресивний податок.

3. Узагальнено основні положення сучасної теорії оподаткування доходів фізичних осіб, які стали підґрунтям визначення в подальшому шляхів удосконалення податку: залежність економічної ефективності оподаткування від висоти податкових ставок та ступеня податкової прогресії, що зумовлює висновок про найбільшу відповідність цьому критерію пропорційного податку на доходи; можливість зменшення нерівності доходів у суспільстві шляхом посилення прогресивності оподаткування як доходів від праці, так і доходів від капіталу; висновок про можливість підвищення прогресивності оподаткування не лише шляхом запровадження відповідної шкали ставок податку, а й за допомогою використання неоподаткованого мінімуму, податкових пільг для малозабезпечених громадян тощо; забезпечення найбільшого впливу на розподіл наявного доходу таких елементів податку на доходи фізичних осіб, як оподаткування трудових доходів, а також доходів, отриманих шляхом успадкування та дарувань; можливість досягнення компромісу двох цілей оптимізації оподаткування в умовах використання пропорційного податку на доходи шляхом запровадження добре сконструйованого неоподаткованого мінімуму, відмови від податкових пільг, якими переважно користуються заможні верстви населення, підвищення прогресивності оподаткування спадщини і дарувань.

4. Дослідження відповідності оподаткування доходів фізичних осіб принципам економічної ефективності і соціальної справедливості здійснено у контексті переходу від однієї моделі податку до іншої – від комплексного до дуалістичного (подвійного) податку на доходи, основною рушійною силою якого стала глобалізація і посилення міжнародної податкової конкуренції за мобільні фактори виробництва, що зумовила застосування різних підходів до оподаткування доходів від праці та від капіталу. З урахуванням зазначеної еволюції податку визначено економічну ефективність: комплексного податку на доходи фізичних осіб (передбачає мінімізацію його деформуючого впливу на поведінку фізичної особи в

контексті вибору нею способу економічної діяльності – праця за наймом, самостійна підприємницька діяльність, здавання майна в оренду, операції з цінними паперами тощо, що приносить різні види постійних чи разових доходів, а відтак – і на структуру сукупного доходу, що одержує така фізична особа, в тому числі його розподіл на трудові і капітальні доходи); податку на трудові доходи (передбачає мінімізацію його деформуючого впливу на попит на працю, зокрема, вибір працедавця між використанням офіційної і неофіційної (неоформленої) праці, а також найманої праці і праці осіб, оформлених як фізичні особи-підприємці (самозайняті), а також розподіл робочої сили (трудових ресурсів) між окремими ринками праці за видами економічної діяльності) і податку на доходи від капіталу (передбачає мінімізацію його деформуючого впливу на пропозицію заощаджень та інвестицій у фізичний і людський капітал).

5. Доведено, що до податкових чинників, котрі впливають на економічну ефективність комплексного податку на доходи, можна віднести: характер податку (пропорційний чи прогресивний), величину ставок податку, широту податкової бази – включення до неї усіх видів доходів та їх однакове оподаткування (якщо одні види доходів оподатковуються, а інші ні, відбуватиметься перерозподіл ресурсів у ті сфери, де можна одержувати неоподатковувані доходи); податкові пільги (не впливають на економічну ефективність лише податкові пільги, які дозволяють усунути або принаймні зменшити «провали ринку», пов'язані з неможливістю подолати бідність – соціальні податкові пільги для малозабезпечених); існування у вітчизняній практиці двох режимів оподаткування – загального (для фізичних осіб – найманих робітників, які сплачують податок на доходи фізичних осіб на загальних засадах), і спеціального (для фізичних осіб – підприємців, що обрали спрощену систему оподаткування).

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора: [21; 68; 81; 88; 90; 107; 108].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

2.1. Основні тенденції формування й розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб

Система оподаткування доходів фізичних осіб як невід’ємна складова будь-якої системи оподаткування постійно змінюється під впливом як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників. Глобалізація, економічна інтеграція, податкова конкуренція, рівень соціально-економічного розвитку країни, демографічні тенденції, сучасна системна економічна криза, рівень розвитку науки в галузі оподаткування, що має вплив на формування уявлень про ефективну систему оподаткування й відтак на податкову політику, тощо – є тими чинниками, які впливають на проведення реформ в оподаткування доходів населення різних країн.

У розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні можна, на нашу думку, виділити три етапи: I етап – 1991-2003 рр.; II – 2004-2010 рр.; III – 2011 р. – н.ч., в межах якого можна виділити два періоди: 2011-2015 рр. і 2016-н.ч. Критерієм їх розмежування є використання певної моделі (типу) податку – прогресивний, пропорційний, малопрогресивний, пропорційний.

Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб в Україні до початку 1993 р. здійснювалося Законом УРСР «Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства» [65], з якого й починалося запровадження власної системи оподаткування доходів в Україні. На початку 1993 р. набув чинності ухвалений 26 грудня 1992 р. Декрет КМУ «Про прибутковий податок з громадян» [66], деталізація положень якого була здійснена в Інструкції «Про прибутковий податок з громадян», затвердженій наказом ГДПУ від 21.04.93 р. № 12 р. [61].

Зважаючи на наявність ґрунтовних досліджень вітчизняних авторів стосовно розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні на першому етапі

її становлення [104, с. 206-226], більш актуальним та доцільним, на наш погляд, було б дослідження тенденцій її розвитку, починаючи з 2004 р. і до сьогодні. Для того, щоб охарактеризувати особливості першого етапу, достатньо назвати тенденції, що спостерігалися впродовж 1991-2003 рр. і детально розкриті у вітчизняних джерелах. Серед них такі тенденції [104, с. 206-226]:

- до надмірного зростання прогресивності податку на доходи фізичних осіб, про яку свідчить передусім еволюція максимальної ставки податку, котра підвищилася упродовж 1991-1993 рр. з 30 до 90% і застосовувалась до низьких доходів (з 1 січня 1993 р. 200 дол. США за курсом готівкового долара). Протягом 1994-1995 рр. максимальну ставку податку знижено спочатку до 50, а згодом – до 40%. Значно зменшилась і стрімкість прогресії. Проте податкове навантаження на всі категорії платників з 1995 р. почало зростати, зокрема, на доходи на рівні середньомісячної заробітної плати воно підвищилося з 10,3% у 1996 р. до 16,5% у 2003 р., оскільки в умовах інфляції шкала і ставки податку із жовтня 1995 р. не переглядалися і не індексувалися;

- до стабілізації номінальної величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян, який із жовтня 1995 р. не переглядався і був занадто низьким, внаслідок чого перетворився на символічне явище, позбавлене економічного змісту, склавши, в 2002-2003 рр. лише 4,7% від величини прожиткового мінімуму;

- до обмеженого застосування пільг регулюючого характеру, зумовлену як історичним досвідом їх застосування в умовах Радянського Союзу, так і кризовим станом державних фінансів;

- до переходу від роздільного принципу обкладання доходів громадян до оподаткування сукупного річного доходу;

- до розширення практики оподаткування на основі декларування громадянами своїх доходів, оскільки з розвитком видів діяльності та форм зайнятості, а також зростанням числа їх суб'єктів, визначення суми податку для кожного платника безпосередньо фінансовими органами, на підставі обстежень їх діяльності, стає неможливим і неприйнятним з позиції необхідності запровадження демократичних засад в оподаткуванні.

Кардинальними змінами в Україні позначено порядок оподаткування доходів фізичних осіб, починаючи з січня 2004 р., коли було здійснено перехід від прогресивної до пропорційної системи оподаткування доходів. Відмова від прогресивної шкали на користь єдиної, відносно невисокої пропорційної ставки податку на доходи – тенденція, яка була характерною на той час для більшості пострадянських держав та держав Східної Європи.

Обґрунтуванням введення пропорційної шкали податку на доходи фізичних осіб були такі аргументи: загострення міжнародної податкової конкуренції, що насамперед враховувалось у процесі проведення податкової реформи¹², потреба у формуванні податкової системи, сприятливої для економічного зростання¹³, необхідність детінізації доходів фізичних осіб, передусім у формі заробітної плати, зростання ділової активності та збільшення інвестиційних можливостей населення.

Із впровадженням пропорційного принципу в оподаткуванні доходів фізичних осіб пов'язаний новий етап у розвитку системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні. Незважаючи на численні зміни, що вносились до законодавства України з питань оподаткування доходів фізичних осіб, що вкрай ускладнює виявлення усталених тенденцій у його розвитку, доцільним було б дослідити найбільш суттєві зміни у визначенні його елементів. Для цього розглянемо еволюцію основних елементів податку впродовж 2004-2019 рр.

Так, певними змінами був позначений склад суб'єктів податку. Поряд із такою підгрупою платників, як «наймані особи», було виокремлено та вперше законодавчо закріплено іншу підгрупу платників – «самозайняті особи». Остання охоплює фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності та осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність (адвокати, приватні нотаріуси, аудитори, бухгалтери, оцінщики, інженери, лікарі тощо). Певні однакові організаційні ознаки – вільний вибір діяльності; її обов'язкова державна реєстрація; залучення на добровільній основі до цієї діяльності майна та власних коштів; вільне наймання

¹² Зазначений аргумент вважався одним з визначальних. Див. [44, с. 38].

¹³ Зв'язок між впровадженням пропорційної ставки податку на доходи фізичних осіб та економічним зростанням, згідно останніх досліджень, не вважається лінійним, зокрема, див. працю [178]. Тим не менш, цей аргумент, все ще залишається вагомим при обґрунтуванні напрямків здійснення подальших реформ в сфері оподаткування доходів фізичних осіб, зокрема, в низці постсоціалістичних країн ЄС.

працівників та розпорядження прибутком, що залишається після сплати податків; встановлення цін за домовленістю; отримання статусу податкових агентів, з чого випливають додаткові відповідальність і витрати, – були підставою для поєднання перелічених осіб в одну підгрупу [63]. Водночас для кожної із зазначених підгруп платників встановлений окремий порядок оподаткування, значною мірою змінений, але найбільш детально викладений, особливо стосовно оподаткування доходів осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, нормами Податкового кодексу України.

Слід зазначити, що подібний поділ має місце і в практиці оподаткування зарубіжних країн, зокрема європейських, де також виокремлюються фізичні особи, що працюють за наймом, та самозайняті особи. Детально регламентований порядок оподаткування доходів кожного із суб'єктів оподаткування виявляється вкрай важливим і у вітчизняних умовах, зважаючи на наявність численних законодавчих колізій, які мали місце за відсутності законодавчого закріплення вказаного поділу.

Таким чином, другий етап у розвитку оподаткування доходів фізичних осіб характеризується тенденцією до розширення законодавчо визначеного кола суб'єктів податку із деталізацією їх переліку та регламентацією особливостей оподаткування.

Важливі зміни в оподаткуванні доходів фізичних осіб пов'язані з переглядом ставок податку. Тривалий період, позначений застосуванням відносно високої прогресії при стягненні податку, починаючи з 2004 р. було припинено введенням низького за рівнем податку за єдиною ставкою в розмірі 13% (для перехідного періоду впродовж 2004-2006 рр.), 15% в подальшому (2007-2010 рр.). Відносно нетривале (2004-2010 рр.) застосування пропорційної системи оподаткування доходів фізичних осіб в подальшому змінилося малопрогресивним оподаткуванням за ставками 15% і 17% (2011-2014 рр.), та згодом – 15% і 20% (2015 р.). Втім, 2016 р. був позначений поверненням до пропорційного оподаткування за базовою ставкою 18%, яка зберігається і нині.

Слід також відмітити, що введення ще в 2004 р. пропорційної ставки податку на доходи фізичних осіб доповнювалось низкою заходів із розширення бази

податку, які мали частково компенсувати радикальне зниження його базової ставки. Розширення бази податку було забезпечено за рахунок таких видів доходів, як: проценти; дивіденди; роялті; інвестиційний прибуток від операцій з цінними паперами; доходи, отримані за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, договорами пенсійного вкладу та довірчого управління; доходи від операцій з продажу (обміну) об'єктів рухомого та нерухомого майна; спадщина; дарування; кошти або майно, отримані як хабар; доходи, отримані платником від його працедавця як додаткові блага, тощо. Особливості оподаткування перелічених видів доходів на сьогодні закріплено окремими статтями Податкового кодексу України.

Крім міркувань із приводу посилення фіскальної значущості вказаних доходів, необхідність регламентації порядку їх оподаткування визначалася тими змінами, які відбувалися в соціально-економічному житті суспільства, зокрема, становленням і реформуванням вітчизняної системи пенсійного забезпечення, поступовим, хоча і вкрай повільним, розвитком фондового ринку, ринку страхових та банківських послуг тощо.

Так, зміни в пенсійному законодавстві суттєво позначились на змінах, які відбувались у податковому законодавстві, зважаючи на фактично одночасне проведення реформ у галузі пенсійного забезпечення та оподаткування доходів населення. Вже, починаючи з 2004 р., Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб» [64] детально регламентовано порядок оподаткування як пенсійних внесків у межах недержавного пенсійного забезпечення, внесків на пенсійні вклади, сплачених будь-якою особою – резидентом за платника податку чи на його користь, так і страхових та пенсійних виплат за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення та пенсійних вкладів з огляду на те, що недержавне пенсійне забезпечення відповідно до нового на той час законодавства мало здійснюватися саме недержавними пенсійними фондами, страховими організаціями й банківськими установами. Вперше за рахунок вищезазначених доходів було законодавчо закріплено розширення бази податку на доходи фізичних осіб в Україні.

Страховання життя (саме на розвиток цього напрямку насамперед було спрямовано найбільшу кількість податкових звільнень у вітчизняному законодавстві в редакції 2004 р.) в розвинених країнах вважається універсальним інструментом для вирішення багатьох соціальних завдань, і, насамперед, матеріального забезпечення осіб після досягнення пенсійного віку чи у випадку втрати дієздатності через нещасний випадок. Цей вид страхування має значну підтримку з боку держави, зокрема, і через те, що активи відповідних компаній є основним джерелом довгострокового інвестування в економіку. В Україні, за умов ринкової економіки, хоча вже і мав місце певний досвід щодо страхування життя, втім важливою залишалася потреба в його подальшому розвитку. Зокрема, в трирівневій пенсійній системі саме компаніям зі страхування життя було відведено особливу роль, оскільки лише вони мали право виплачувати довічні пенсії особам, що брали участь як у державній накопичувальній системі (другий рівень), так і в недержавному пенсійному забезпеченні (третьій рівень).

Особливий порядок оподаткування доходів, отриманих за договорами з довгострокового страхування життя (у тому числі страхування довічних пенсій), недержавного пенсійного забезпечення, пенсійних вкладів та договорами довірчого управління було закріплено та уточнено у Податковому кодексі України. Зокрема, було забезпечено систематизацію норм стосовно оподаткування доходів за договорами довірчого управління, укладення яких пов'язано з функціонуванням фондів банківського управління. Діяльність таких фондів, регламентована ще в минулому ухваленням Закону України «Про проведення експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд» [67] включала створення додаткових можливостей пенсійного забезпечення шляхом відкриття пенсійних вкладів та рахунків учасників пенсійного фонду банківського управління (саме останні набули найбільшого поширення) [56].

Враховуючи соціальну значущість вищезазначених сфер діяльності починаючи з 2004 р. в податковому законодавстві було передбачено надання пільг через механізм податкової знижки стосовно внесків за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, а також внесків на

банківський пенсійний депозитний рахунок, на пенсійні вклади та рахунки учасників фондів банківського управління. Нормами Податкового кодексу України вперше було забезпечено уніфікацію порядку оподаткування різноманітних виплат за вказаними напрямками (оподаткуванню підлягають лише 60% від суми здійснюваних виплат; виключенням є ті виплати, які здійснюються інвалідам першої групи та фізичним особам у віці понад 70 років). На запобігання випадків дострокового розірвання договорів довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, пенсійного вкладу, а також договорів довірчого управління через здійснення оподаткування всіх виплат за зазначеними договорами в повній сумі було спрямовано ряд введених тоді законодавчих норм.

Слід також зазначити, що починаючи з 2011 р. вперше законодавчо унормовано порядок оподаткування коштів, які стосуються функціонування в майбутньому другого рівня Пенсійної системи, тобто коштів Накопичувального фонду соціального страхування. Зокрема, не включаються до загального оподаткованого доходу сума страхових внесків до Накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, – обов'язкові страхові внески до недержавного пенсійного фонду та фонду банківського управління. Звідси, і база оподаткування доходів у формі заробітної плати визначається як нарахована заробітна плата, зменшена на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до Накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, – обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які відповідно до закону сплачуються за рахунок заробітної плати працівника, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності (п. 164.6 ст. 164 Податкового Кодексу України) [53].

Розширення бази податку на доходи фізичних осіб забезпечувалось також і за рахунок введення оподаткування доходів, які раніше оподаткуванню зазначеним податком не підлягали, зокрема, до таких доходів належали доходи від продажу (обміну) об'єктів рухомого та нерухомого майна, а також доходи від оподаткування спадщини та дарувань, які й розглянемо докладніше. До 2004 р. оподаткування зазначених доходів відбувалось виключно за рахунок стягнення державного мита;

сплата останнього була підставою для звільнення цих доходів від оподаткування податком на доходи фізичних осіб. У редакції Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», що діяла до 01.01.2007 р., порядок оподаткування продажу (обміну) нерухомого майна визначався в залежності від дати його придбання – до 01.01.2004 р. (нижчі ставки в розмірі 1% та 5% та дохід в якості об'єкту оподаткування) чи після цієї дати (єдина ставка у розмірі 13% та прибуток як об'єкт оподаткування). Врахуванню підлягали кількість продажів об'єктів нерухомого майна, площа нерухомості, а також її вид (житлова, нежитлова).

Введення в дію норм, котрі стосувались оподаткування операцій з продажу нерухомого майна фізичними особами, неодноразово відкладалося, й тільки з 2007 р. вони набули чинності, проте передбачали суттєве спрощення порядку оподаткування зазначених доходів порівняно з тим, що повинен був діяти впродовж 2004-2006 рр.: по-перше, скасовано норми, якими передбачалося встановлення окремого порядку оподаткування нерухомості в залежності від дати її придбання (прив'язка до певної умовної дати – 01.01.2004 р.); по-друге, визначальними при встановленні порядку оподаткування об'єктів нерухомості залишаються такі критерії, як кількість продажів упродовж року, вид та площа об'єкта нерухомості, однак порівняно з попереднім періодом запроваджено достатньо ліберальний порядок оподаткування доходів від продажу житлової нерухомості – ставки 0% за умов продажу нерухомості площею до 100 кв. м. та 1% понад вказану величину (раніше, відповідно, такі ставки становили 1% та 5%). Продаж будь-якої нежитлової нерухомості (гаражів, магазинів, складських приміщень тощо) продовжував здійснюватися за ставкою 5%.

Таким чином, порядок оподаткування доходів від продажу (обміну) нерухомості до 2011 р. залежав від виду, площі, а також кількості продажів об'єктів нерухомості за календарний рік. Встановлення першого і другого критеріїв мало на меті виокремлення об'єктів майна, які були найпоширенішими серед переважної більшості населення та задовольняли найнагальніші потреби (житлова нерухомість з невеликою площею), від тих, що не мали такого першочергового значення (нежитлова нерухомість). Зазначені заходи були вкрай важливими з огляду на

необхідність зменшення навантаження на найбільш вразливі верстви населення. Застосування третього критерію було вкрай актуальним з огляду на потребу виведення з-під оподаткування соціально незахищених верств населення, для яких продаж нерухомості є лише механізмом вирішення житлової проблеми, а також доцільність підвищення рівня оподаткування спекулятивного доходу від продажу майна та зменшення, таким чином, обсягів зазначених операцій. Втім, динамічний розвиток вітчизняного ринку нерухомості, навіть надприбутковість в окремі роки бізнесу її купівлі-продажу, в тому числі й землі, не стали вагомими чинниками, які б мали вплив на рівень надходжень за даним видом доходів фізичних осіб – він продовжує залишатись ще дуже незначним джерелом податкових надходжень до бюджету країни.

Із ухваленням Податкового кодексу відбулася подальша лібералізація порядку оподаткування доходів від продажу об'єктів житлової нерухомості. Якщо раніше єдиною умовою для звільнення від оподаткування була виключно площа нерухомості, що не перевищувала 100 кв. м., то з 2011 р. – тривалість перебування нерухомості у власності, незалежно від її площі (звільненню від оподаткування підлягають угоди із продажу нерухомості, право власності на яку датується періодом, не меншим ніж три роки). Інші критерії, зокрема, вид та кількість продажів об'єктів нерухомості впродовж календарного року, лишаються незмінними. Крім того, було також уніфіковано ставку оподаткування операцій з продажу (обміну) об'єктів нерухомого майна – 5% для всіх передбачених законодавством операцій з урахуванням звільнень. Розширено також перелік об'єктів оподаткування за рахунок включення до їх складу садових (дачних) будинків та земельних ділянок.

Слід відмітити, що фактично з 2007 р. почали забезпечуватись і надходження з податку на доходи фізичних осіб від операцій з продажу та обміну об'єктів рухомого майна. Рівень оподаткування таких об'єктів також визначався кількістю здійснених угод їх продажу (обміну) впродовж року. З переліку доходів від продажу численних об'єктів рухомого майна законодавством виокремлюються доходи від продажу (обміну) легкових автомобілів, мотоциклів, моторолерів (мопедів) та моторних

(парусних) човнів. Водночас саме щодо зазначених об'єктів, у випадку їх одноразового продажу впродовж року, передбачалися пільги; змінювалися лише умови надання останніх. Зокрема, вони звільнялися від оподаткування за умов сплати державного мита або суми плати нотаріусу за нотаріальне посвідчення договору (2004-2010 рр.), оподатковувались за зниженою ставкою в розмірі 1% замість встановлених 5% для всіх інших випадків (2011-2013 рр.) і, нарешті, були звільнені від оподаткування, починаючи з 01.01.2013 р. Податковим кодексом було не тільки розширено перелік пільг зі сплати податку з операцій продажу (обміну) об'єктів рухомого майна, але й суттєво скорочено ставки оподаткування зазначених об'єктів – з 15% в 2007-2010 рр. (13% в 2004-2006 рр.) до 1% та 5% (2011-2012 рр.), а в подальшому – до 0% та 5% (2013-2018 рр.). Обґрунтованим було також виключення з переліку об'єктів рухомого майна, на які поширювалися пільги, моторних (парусних) човнів, починаючи з 01.01.2011 р.

Оподаткування спадщини та подарунків передбачено в Україні не у вигляді окремого податку (або податків), а у складі системи оподаткування доходів фізичних осіб. Правила оподаткування цих видів доходів у цілому однакові, що значно спрощує їх оподаткування та знижує можливості щодо легального ухилення від сплати податку через зміну форми передачі майна (або у вигляді спадщини, або дарувань), що загалом відповідає світовій практиці, згідно з якою передбачається їх взаємоузгодження.

Чинним впродовж 2004-2006 рр. законодавством передбачалася диференціація об'єктів спадщини (дарування), що мало на меті їх оподаткування за окремими ставками (0%, 5% та 13%). Зниження тягаря податків на спадщину та дарування забезпечувалось шляхом застосування низки звільнень, які залежали від ступеня споріднення між спадкодавцем (дарувальником) та спадкоємцем (обдарованим). Зокрема, пільговий порядок оподаткування поширювався на грошові кошти, що не перевищували стократного розміру мінімальної заробітної плати, у разі їх успадкування (одержання в подарунок) членом сім'ї спадкодавця першого ступеня споріднення, який не є членом його подружжя, суми страхового відшкодування (страхових виплат) за страховими договорами, укладеними спадкодавцем, суми, що

зберігаються на пенсійному рахунку спадкодавця згідно з договором недержавного пенсійного забезпечення, пенсійного вкладу, в разі її успадкування членом подружжя спадкодавця – зазначені доходи підлягали оподаткуванню за ставкою 5%. Найбільша ставка в розмірі 13% стосувалась до різноманітних об'єктів спадщини (дарувань), одержуваних членами сім'ї другого ступеня споріднення, а також інших спадкодавців; жодних пільг в залежності від ступеню споріднення зі спадкодавцем не було передбачено стосовно успадкованої (одержаної внаслідок укладення договору дарування) вартості об'єкта комерційної власності (цінний папір (крім депозитного (ощадного) сертифіката), корпоративне право, власність на об'єкт бізнесу як такий, тобто власність на цілісний майновий комплекс, інтелектуальна (промислова) власність або право на отримання доходу за нею).

Протягом 2007-2010 рр. відбувається суттєва лібералізація оподаткування зазначених доходів в напрямку зменшення ставок оподаткування (застосовуються лише ставки в розмірі 0% та 5%, у той час як базову ставку податку в розмірі 15% було залишено лише у випадку отримання спадщини/дарунка від нерезидента), а також введення нових пільг. Втім, перелік останніх було суттєво розширено саме із прийняттям Податкового кодексу України, зокрема, передбачалося звільнення від оподаткування низки об'єктів спадщини (дарувань) особам, які належали до інвалідів I групи або мали статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, а також дітям-інвалідам. Крім того, не підлягали оподаткуванню успадковані будь-яким спадкоємцем грошові заощадження, поміщені до 02.01.1992 р. в установи Ощадбанку СРСР, державного страхування СРСР, що діяли на території України, у державні цінні папери, а також грошові заощадження громадян України, поміщені в установи Ощадбанку України та колишнього Укрдержстраху протягом 1992–1994 років, погашення яких не відбулося.

Об'єкти спадщини/дарувань, що успадковуються/отримуються у подарунок фізичними особами-резидентами-членами сім'ї спадкодавця-резидента першого та другого ступенів споріднення (в 2007-2016 рр. лише першого ступеню споріднення), оподатковуються за нульовою ставкою, будь-якими іншими особами-резидентами –

за ставкою в розмірі 5%; об'єкти спадщини/дарувань від нерезидента – за базовою ставкою(ми) – 15%/17% (2011-2014 рр.), 15%/20% (2015 р.), 18% (2016-2018 рр.).

Отже, ставки податку на доходи фізичних осіб, за якими оподатковується вартість об'єкта спадщини/дарування, на сьогодні залежать від ступеня споріднення спадкоємця зі спадкодавцем, їх резидентського статусу, об'єкта спадщини та належності спадкоємця до окремої, визначеної Податковим кодексом України, категорії громадян (фізична особа, яка є інвалідом I групи; дитина-сирота; дитина, позбавлена батьківського піклування; дитина-інвалід). Крім того, згідно зі змінами, які набули чинності з 2015 р., було скасовано необхідність оцінки майна у разі успадкування будь-яких об'єктів спадщини або дарування об'єктів, які оподатковуються за нульовою ставкою. В інших випадках отримання доходів у вигляді об'єктів спадщини/дарунків об'єктом оподаткування є оціночна вартість таких об'єктів, визначена згідно із законом.

Податковим кодексом України також було введено норму щодо звільнення від оподаткування подарунків, якщо їх вартість не перевищує 50% (в 2011-2016 рр.), з 2017-2018 рр. – 25% однієї мінімальної зарплати, за винятком грошових коштів у будь-якій сумі, чим було унормовано оподаткування подарунків у негрошовій формі, наданих юридичними особами фізичним особам (насамперед йшлося про роботодавців і найманих працівників). Тобто, будь-яке перевищення вказаної межі вважалось підставою для розгляду такого подарунка в якості отриманого від роботодавця додаткового блага з відповідним оподаткуванням повної його вартості, тобто за базовою ставкою податку на доходи фізичних осіб. Вказана вартість також є об'єктом оподаткування військовим збором без застосування «натурального» коефіцієнта [36].

Отже, розвиток оподаткування доходів від продажу об'єктів рухомого та нерухомого майна, а також спадщини і дарувань, характеризується відмовою від його значної фіскальної спрямованості; суттєвою лібералізацією оподаткування вказаних доходів порівняно з початковими умовами, що були встановлені ще в 2004 р.; їх оподаткуванням за фактично однаковими, невисокими за рівнем

ставками, та посиленням соціальної спрямованості пільг у напрямі недопущення збільшення податкового навантаження на найбільш вразливі верстви населення.

Водночас протилежними тенденціями були позначені зміни в оподаткуванні таких досить специфічних видів доходів фізичних осіб, як доходи пасивні. Втім, перш ніж надати характеристику цих змін, варто звернути увагу на наявність все ще значних проблем, пов'язаних як з формуванням заощаджень населення, так і залученням цих фінансових ресурсів на розвиток економіки, тобто забезпеченням їх трансформації в інвестиції. Хоча важливим завданням будь-якої держави є заохочення населення до інвестування в економіку країни, в Україні інвестиційна діяльність громадян розвивається дуже повільними темпами. Насамперед, слід відмітити, що і сьогодні, як і раніше, використання доходів переважної більшості населення характеризується низькою часткою грошових коштів, що спрямовуються на заощадження. Певні сподівання на можливість стимулювання збільшення останніх в населення пов'язувались із суттєвим зменшенням рівня прогресії в оподаткуванні доходів фізичних осіб, починаючи з 2004 р., що, відповідно, мало би сприяти розширенню бази інвестиційного фінансування, втім зазначені заходи виявились недостатніми для помітного посилення інвестиційної активності громадян. Останнім часом вже проблематичним залишається забезпечення як зростання обсягу заощаджень населення¹⁴, так і, ще більшою мірою, трансформація цих заощаджень в інвестиції.

Норми, спрямовані на стимулювання участі населення в інвестиційній діяльності через надання різноманітних пільг, на сьогодні передбачені законодавством з питань оподаткування доходів фізичних осіб. Проте реалізація інвестиційного потенціалу заощаджень населення стримується не тільки умовами оподаткування, а й браком надійних фінансових інститутів, без яких неможлива трансформація цих заощаджень в інвестиції, високим ступенем ризиків, пов'язаних із здійсненням інвестиційної діяльності у вітчизняних умовах, відсутністю надійної системи захисту прав та майнових інтересів. Зокрема, це стосується участі

¹⁴ З огляду на пропорції розподілу доходів населення на витрати та заощадження, частка останніх, згідно наявних статистичних даних, починаючи з 2015 р. має тенденцію до постійного скорочення [50].

населення в інвестуванні у цінні папери. Донедавна (до банківської кризи) розміщення коштів на депозитах в комерційних банках, вкладення їх у нерухомість вважалося більш надійним, дохідним та ефективним інвестуванням, ніж придбання цінних паперів українських емітентів. Зазначені напрями спрямування тимчасово вільних коштів населення виступають альтернативою здійсненню операцій з інвестиційними активами, зважаючи на те, що перші є значно менш ризиковими та, крім того, тривалий час фактично не підлягали оподаткуванню.

За таких умов, за відсутності схильності населення до здійснення організованих форм заощаджень, внаслідок низької надійності наявних у розпорядженні фінансових інструментів та низького рівня довіри до фінансових інститутів, приріст заощаджень, навіть за його наявності, не буде сприяти зростанню інвестицій. Тим не менш, податкове стимулювання здійснення населенням операцій з інвестиційними активами набуває вкрай важливого значення й не втрачає актуальності. Розглянемо зміни в порядку оподаткування доходів від операцій з інвестиційними активами докладніше, оскільки за своєю сутністю ці доходи є пасивними, хоча і не визначені в якості таких вітчизняним законодавством.

Ще в Законі України «Про податок з доходів фізичних осіб», положення якого набули чинності з січня 2004 р., на відміну від попередньо діючого законодавства, було дуже докладно висвітлено порядок оподаткування доходів фізичних осіб від здійснення операцій з інвестиційними активами – цінними паперами та корпоративними правами, вираженими в інших, ніж цінні папери, формах. Пізніше Податковим кодексом України досить детально врегульовано порядок оподаткування операцій з деривативами, які було додано до переліку доходів, враховуваних як інвестиційні активи, водночас з останнього виключено банківські метали.

Багато положень Податкового кодексу України, що передбачали оподаткування зазначених доходів фізичних осіб, виявились новими, проте, їх закріплення в законодавстві було важливим з огляду на необхідність підвищення ефективності оподаткування. Зокрема, було детально розроблено норми, спрямовані на обмеження можливостей мінімізації фізичними особами фінансових результатів

від здійснення операцій з інвестиційними активами, тобто було наведено перелік випадків, коли має застосовуватись особливий порядок визначення вартості придбаного пакету цінних паперів або корпоративних прав; регламентовано умови, коли інвестиційний збиток не підлягає врахуванню. Головні особливості встановленого порядку оподаткування операцій з інвестиційними активами полягають у такому:

- оподаткуванню підлягає, головним чином, прибуток¹⁵, що дозволяє враховувати витрати платників, пов'язані з придбанням таких активів;
- надається можливість перенесення від'ємного фінансового результату від операцій з інвестиційними активами на зменшення загального фінансового результату з відповідних операцій на наступні податкові періоди;
- законодавчо закріплено неоподатковуваний мінімум інвестиційного доходу для будь-яких категорій платників (дорівнює граничному розміру доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу).

Що стосується останнього положення, то в будь-якому випадку встановлення неоподаткованого мінімуму інвестиційного доходу дозволяє забезпечити виведення з-під оподаткування невеликих інвестиційних прибутків, що особливо важливо в умовах інфляції в Україні, а також певною мірою сприятиме поживленню інвестиційної активності платників.

Варто відмітити, що до складу загального місячного або річного оподаткованого доходу платника податку не включається сума доходів, отриманих від розміщення ним коштів у державні цінні папери, що можна вважати цілком виправданим заходом, хоча такий стимул до купівлі державних цінних паперів дискримінує учасників фондового ринку та порушує правила вільної конкуренції. У практиці розвинених країн державні цінні папери вважаються найбільш ліквідним та надійним способом капіталовкладень, який приваблює не тільки корпорації, а й населення. Цінні папери держави використовуються як еталон вільного від ризику доходу, як альтернатива іншим видам розміщення капіталу. В

¹⁵ У певних випадках оподаткуванню все ж підлягає дохід. Зокрема, це стосується інвестиційних активів, подарованих платнику або успадкованих ним.

Україні, на відміну від розвинених країн, придбання державних цінних паперів поки що не можна віднести до надійного розміщення коштів для такої категорії інвесторів, як фізичні особи, враховуючи, по-перше, наявність процентного ризику (коливання в рівні дохідності), можливість зростання якого, з огляду на нестабільність соціально-економічної та політичної ситуації в країні, є вельми ймовірною, по-друге, через існування прецедентів значної реструктуризації таких цінних паперів (дефолт ринку ОВДП в Україні 1998-1999 рр.). Крім того, цей фінансовий інструмент все ще не призначений для масового ринку.

Тим не менш, впродовж досліджуваних 2004-2019 рр. сума доходів, отриманих платником податку у вигляді процентів, що нараховані на державні цінні папери, емітовані центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику (пп. 165.1.2 п. 165.1 ст. 165 ПКУ), ніколи не була об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб, втім з 12.05.2012 р. вперше було передбачено стягнення податку з інвестиційного прибутку за державними цінними паперами; зазначені норми проіснували до кінця 2016 р. Вкрай різкими виявлялися зміни в ставках оподаткування останнього. Зокрема, впродовж 2012-2014 рр. стягнення податку з інвестиційного прибутку за державними цінними паперами здійснювалось за пільговою ставкою в розмірі 5%, втім вже в 2015 р. – за максимальною базовою ставкою з чинної на той час прогресивної шкали (20%), а в 2016 р. – за базовою ставкою (18%).

Підходи до оподаткування державних цінних паперів було суттєво переглянуто вже наприкінці 2016 р. Йшлося про вжиття низки заходів з метою підвищення їх інвестиційної привабливості. Як наслідок вже з 01.01.2017 р. інвестиційний прибуток від операцій з державними цінними паперами, емітованими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з урахуванням курсових різниць, було звільнено від оподаткування (пп. 165.1.52 ПКУ) [53]. В подальшому, з 10.09.2017 р., уточнено перелік операцій з державними цінними паперами, доходи від яких, отримані нерезидентами, не підлягали оподаткуванню. Зокрема, це стосувалося доходів за

державними цінними паперами, що виплачуються центральним органом виконавчої влади, котрий забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику [53].

Тим не менш, незважаючи на достатньо докладно прописаний порядок оподаткування доходів фізичних осіб від операцій з інвестиційними активами, в зазначеній сфері ще залишається багато аспектів, що потребують врегулювання. З огляду на зазначене, вкрай важливими виявились заходи із систематизації норм законодавства в контексті врегулювання порядку оподаткування різноманітних видів пасивних доходів населення.

Визначення поняття пасивних доходів містилось ще в Законі України «Про податок з доходів фізичних осіб» і в його редакції станом на 01.01.2004 р. йшлося про доходи, отримані у вигляді процентів, дивідендів, роялі, страхових виплат і відшкодувань, а також орендних (лізингових) платежів за договорами оперативної оренди; помітні зміни в напрямку розширення їх складу були внесені в 2007 р. Втім, саме Податковим кодексом України було суттєво деталізовано перелік пасивних доходів, який на сьогодні включає 11 найменувань (пп. 14.1.268 Кодексу). Не менш суттєвими виявились зміни в ставках оподаткування основних категорій пасивних доходів, які розглянемо докладніше. Аналіз таких змін є важливим, зокрема, ще й з огляду на те, що надання пільг за низкою пасивних доходів забезпечувалось саме шляхом встановлення більш низьких ставок у порівнянні із ставкою(ами) базовою(вими); інші форми пільг щодо пасивних доходів не набули поширення у вітчизняній практиці.

Так, спільними впродовж досліджуваного періоду (2004-2019 рр.) виявились зміни щодо ставок, за якими відбувалось оподаткування *роялі*, а також *інвестиційного прибутку від проведення платником податку операцій з цінними паперами, деривативами та корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери формах* (далі інвестиційний прибуток). Виокремлення саме зазначених двох категорій пасивних доходів пояснюється тим, що вони ніколи не підлягали оподаткуванню за пільговими ставками. Так, протягом 2004-2013 рр. та 2016-2019 рр. до обох зазначених категорій пасивних доходів застосовувались базові ставки ПДФО. Винятком стали середина 2014 р., коли вперше було здійснено спробу

введення високого рівня прогресії в оподаткування цих доходів (ставки 15%, 20% та 25%), хоча зазначена норма проіснувала вкрай недовго, а також 2015 р. – застосовувалась лише максимальна базова ставка ПДФО (20%).

Суттєві зміни впродовж 2004-2019 рр. спостерігались щодо ставок оподаткування таких видів пасивних доходів, як *проценти* (окрім процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, в тому числі картковий рахунок, а також процентних або дисконтних доходів за іменними ощадними (депозитними) сертифікатами). Так, в 2004-2010 рр. та 2016-2019 рр. стягнення податку з них відбувалось за базовими ставками ПДФО. Податковим кодексом України було не тільки суттєво розширено перелік процентних доходів, які визначались як об'єкт оподаткування, але також запроваджено пільгове їх оподаткування за ставкою 5%; зазначені норми проіснували протягом 2001- початку 2014 рр. 2014-2015 рр. були позначені вжиттям заходів із збільшення податкового навантаження на зазначені категорії пасивних доходів. З 01.07.2014 р. вводилася прогресія в їх оподаткування (ставки 15%, 20% та 25%), яку вже з 02.08.2014 р. було замінено мінімальною базовою ставкою ПДФО (15%), втім вже в 2015 р. також застосовувалась базова ставка, але максимальна з чинної на той час шкали (20%).

Найбільш складним виявилось введення оподаткування процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок (в тому числі картковий рахунок), а також процентних або дисконтних доходів за іменними ощадними (депозитними) сертифікатами, яке впродовж тривалого часу (норми не діяли протягом 2004-2014 рр.) відкладалось, незважаючи на низькі ставки (лише 5%), передбачені для зазначених видів доходів. З липня 2014 р. оподаткування зазначених доходів відбувалося за базовими ставками –15%/17%, у 2015 р. – 20%, з 01.01.2016 р. – 18%; пільгова ставка була скасована на момент набуття чинності нормами, що передбачали введення податку із зазначеного переліку процентних доходів.

Не менш численні зміни впродовж 2004-2019 рр. стосувалися й порядку оподаткування *дивідендів*. Так, дивіденди, нараховані на користь фізичних осіб за акціями або іншими корпоративними правами, які мають статус привілейованих або

інший статус, що передбачає виплату фіксованого розміру дивідендів чи суми, яка є більшою за суму виплат, розраховану на будь-яку іншу акцію (корпоративне право), емітовану таким платником податку (далі, для спрощення, дивіденди за акціями та корпоративними правами, які мають статус привілейованих), впродовж 2004-2019 рр. оподатковувались за базовими ставками ПДФО.

Найбільш суттєвих і частих змін зазнавало оподаткування дивідендів, відмінних від зазначених. Так, лише впродовж 2004-2010 рр. щодо дивідендів, нарахованих платнику податку емітентом корпоративних прав - резидентом, котрий є фізичною або юридичною особою, застосовувалась базова ставка. З набуттям чинності ПКУ щодо оподаткування дивідендів було введено пільгову ставку в розмірі 5%, водночас перелік осіб, які могли нею скористатись, був обмежений лише емітентами корпоративних прав з числа резидентів, які є юридичними особами; зазначені норми діють впродовж 2011-2014 рр. Більше того, 2015-2019 рр. позначені подальшим збільшенням числа пільгових ставок, а також переліку осіб, щодо яких вони могли бути застосовані. Зокрема, найнижча ставка в розмірі 5% в 2015-2019 рр. діє лише щодо дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами - платниками податку на прибуток підприємств.

Починаючи з 01.01.2015 р. суттєво збільшено диференціацію ставок оподаткування дивідендів за акціями, інвестиційними сертифікатами, корпоративними правами в залежності від статусу їх емітента, зокрема, виокремлюються дивіденди за акціями, інвестиційними сертифікатами, корпоративними правами, нарахованими нерезидентами, інститутами спільного інвестування та суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток. Саме зазначені категорії дивідендів згодом підпадають також під пільгову ставку, встановлену на рівні 9% (2017-2019 рр.), хоча в 2015 р. вони оподатковувались за максимальною базовою ставкою ПДФО (20%), а в 2016 р. – за ставкою (18%).

На сьогодні з дивідендів, нарахованих фізичним особам, мають бути сплачені військовий збір (єдина ставка в розмірі 1,5%) та податок на доходи фізичних осіб (за однією зі ставок – 5, 9 або 18%). Порядок оподаткування дивідендів залежить від

їхнього виду та статусу емітента, який їх виплачує. Не оподатковуються податком на доходи фізичних осіб лише дивіденди, які спрямовуються на збільшення статутного капіталу (реінвестиція дивідендів) за виконання умов, установлених у пп. 165.1.18 Кодексу. Таким чином, щодо дивідендів можна відмітити, що поряд із ustalеним оподаткуванням акцій та корпоративних прав, які мають статус привілейованих (застосування базових ставок), спостерігається тенденція щодо поширення обсягів пільгового оподаткування всіх інших видів дивідендів (застосовуються ставки 5% та 9%).

У цілому розвиток оподаткування пасивних доходів характеризується тенденцією до його посилення (через застосування максимальної ставки податку) та поступової уніфікації рівня оподаткування різних їх видів.

Розгляд усіх видів доходів, за рахунок яких було забезпечено розширення податкової бази, починаючи з 2004 р., зважаючи на їх чисельність, не ставився за мету в даному дослідженні; було виокремлено саме ті доходи, оподаткування яких до 2004 р. було чи не найбільш проблематичним. Тим не менш, підводячи підсумки, слід зазначити, що *в цілому мала місце тенденція до суттєвого розширення бази податку на доходи фізичних осіб за рахунок відмінних від заробітної плати доходів із детальною регламентацією порядку врахування її складових.*

Досліджуючи такий важливий елемент податку на доходи фізичних осіб, як пільги, слід зазначити, що принципово змінено насамперед перелік основних пільг з податку. Ще з 2004 р. в Україні кардинальна зміна порядку оподаткування доходів фізичних осіб пов'язана із введенням податкової соціальної пільги замість попередньо діючого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян. Саме цей елемент пропорційного податку на доходи фізичних осіб додає йому прогресивності, але стосується лише найменших доходів. Податкова соціальна пільга є єдиним механізмом у Податковому кодексі, який чітко спрямований на зниження податкового тиску на доходи найменш забезпечених і найбільш соціально вразливих верств населення. Впродовж 2004-2010 рр. розмір податкової соціальної пільги прив'язувався до мінімальної заробітної плати. З ухваленням Податкового кодексу закріплено норму щодо прив'язки її до прожиткового мінімуму. *Отже,*

особливістю другого етапу становлення системи оподаткування доходів фізичних осіб є перехід від неоподатковуваного мінімуму доходів громадян до податкової соціальної пільги, яка дозволила забезпечити певну прогресивність пропорційного податку на доходи через звільнення від оподаткування доходів, які є джерелом задоволення мінімальних життєвих потреб. Відмінністю пільги від неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, який діяв до 2004 р., була її ув'язка з мінімальними соціальними стандартами; на базі останніх визначалося і право на її одержання.

Регулюючі властивості податку з доходів фізичних осіб реалізуються також через механізм надання податкового кредиту/податкової знижки¹⁶, якою передбачено можливість зменшення суми річного оподатковуваного доходу платників на величину здійснених ними витрат у певній їх частині, пов'язаних з придбанням товарів, робіт або послуг. Звідси, через надання права на податкову знижку, забезпечується можливість повернення, за наслідками декларування, частини (для осіб з високими та середніми доходами) або повної суми (стосовно одержувачів низьких доходів) податку на доходи фізичних осіб, утриманого впродовж року з доходів у вигляді заробітної плати. Метою запровадження податкової знижки було надання матеріальної підтримки з боку держави громадянам при здійсненні ними життєво необхідних витрат.

Податковим кодексом України суттєво розширено перелік витрат, дозволених до включення до складу податкової знижки у порівнянні з тим переліком, який був встановлений ще на початку 2004 р.; нараховується дев'ять груп таких витрат. Зокрема, останнім часом до складу податкової знижки включено витрати на будівництво (придбання) доступного житла, у т.ч. на погашення пільгового іпотечного житлового кредиту, наданого на такі цілі, а також процентів за ним; суму коштів, сплачених платником податку у зв'язку із переобладнанням транспортного засобу, що належить платникові податку, з використанням у вигляді палива

¹⁶ Запровадження терміну «податкова знижка» замість терміну «податковий кредит» є більш точною назвою податкової пільги. В науковій літературі під податковим кредитом розуміється зменшення суми валових податкових зобов'язань (нарахованого податку) для визначення остаточних зобов'язань (суми податку, що має бути сплачена до бюджету). Витрати, які було віднесено до податкового кредиту, зазвичай, називають соціальними податковими вирахуваннями або знижками (вирахування або знижки, на відміну від податкового кредиту, – це зменшення валового доходу при розрахунку оподатковуваного доходу).

моторного сумішевого, біоетанолу, біодизелю, стиснутого або скрапленого газу, інших видів біопалива, суми витрат на оплату вартості державних послуг, пов'язаних з усиновленням дитини, включаючи сплату державного мита. Таким чином, має місце *тенденція щодо розширення можливостей податкового стимулювання важливих соціальних процесів у суспільстві за допомогою механізму податкової знижки.*

На сьогодні податковим законодавством закріплено широкий перелік пільг з податку на доходи фізичних осіб, які надаються за окремими видами доходів, а також передбачені для окремих категорій фізичних осіб. Умовно вони також можуть бути поділені на дві групи: пільги, які фактично існували і при старому законодавстві, тобто до 2004 р., та дійсно нові пільги. Проте висновок щодо змін, які відбулися в загальному обсязі передбачених законодавством пільг, не може бути однозначним. Доцільніше його робити щодо обсягу пільг за окремими видами доходів фізичних осіб або категоріями їх одержувачів.

Станом на 2004 р. кількість пільг за видами доходів було значно скорочено, найбільшою мірою за рахунок таких доходів, як різноманітні компенсаційні виплати, доходи від продажу та обміну об'єктів рухомого та нерухомого майна, спадщини і дарувань, дивідендів, скорочено розміри певних видів допомоги від роботодавця тощо. В той же час введено досить багато нових пільг, зокрема, стосовно низки пасивних доходів (доходи за іпотечними сертифікатами участі, іпотечними сертифікатами з фіксованою дохідністю, доходи за сертифікатами фонду операцій з нерухомістю, інвестиційний дохід, сплачений компанією по управлінню активами інститутів спільного інвестування тощо), пенсійних виплат за договорами недержавного пенсійного забезпечення, виплат з банківських пенсійних рахунків або за договорами пенсійних вкладів, страхових виплат. Крім того, суттєво збільшено кількість пільг за доходами у вигляді заробітної плати, від операцій з інвестиційними активами; меншою мірою – у вигляді додаткових благ від працедавця.

Податковим кодексом розширено перелік доходів, які не підлягають оподаткуванню в якості додаткових благ, передбачено звільнення від оподаткування

невеликих сум боргу (кредиту) платника за умов їх анулювання кредитором (в розмірі 50% від мінімальної зарплати); суттєво збільшилася кількість пільг щодо наданої благодійної допомоги, зростаючі потреби в забезпеченні якої були викликані подіями на сході країни, а також кількість пільг, передбачених щодо доходів від продажу сільськогосподарської продукції.

Щодо пільг за категоріями одержувачів, то їх перелік скороченню не підлягав. В основному суттєво збільшився їх розмір (чорнобильські виплати, доходи інвалідів та осіб, які здійснюють за ними догляд, виплати учасникам бойових дій, учасникам війни), що було пов'язано з переглядом базової величини доходу, яка не підлягала оподаткуванню згідно із законодавством та виступала орієнтиром при визначенні та наданні основних пільг. Крім того, останнім часом передбачалося збільшення числа пільг, наданих інвалідам та учасникам бойових дій.

В доповнення до характеристики пільг, передбачених для окремих категорій фізичних осіб, слід зазначити, що за нормами Податкового кодексу України в переважній більшості вони надавалися через механізм застосування податкової соціальної пільги та податкової знижки. Єдиним винятком була така категорія платників, як шахтарі, зниження податкового навантаження на доходи яких здійснювалась за допомогою використання ставки податку на доходи фізичних осіб у розмірі 10%. Зазначена пільга була новою й не мала аналогів в колишньому законодавстві, проте невдовзі її було скасовано.

Помітну частину податкових звільнень на сьогодні встановлено відносно величини, котра дорівнює граничній величині доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу. Зокрема, зважаючи на вказаний рівень доходу встановлені обмеження щодо низки видів витрат, які дозволено відносити до податкової знижки згідно законодавству (страхові внески за договорами довгострокового страхування життя, пенсійні внески в рамках недержавного пенсійного забезпечення), пільги щодо різного роду допомоги від роботодавця найманим працівникам, стосовно операцій з інвестиційними активами тощо.

Таким чином, в контексті змін, що спостерігались у сфері пільг з податку на доходи фізичних осіб, можна виокремити *тенденцію щодо скорочення кількості*

таких пільг за видами доходів та суттєве їх доповнення пільгами регулюючого характеру в поєднанні із збільшенням розміру пільг, передбачених для окремих категорій громадян.

Підводячи підсумки слід зазначити, що становлення системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні впродовж досліджуваного періоду (2004-2019 рр.) умовно можна поділити ще на два етапи. Перший етап (2004-2010 рр.) позначений лібералізацією, спрощенням оподаткування, що полягало у зниженні податкових ставок щодо низки доходів, збільшенні числа пільг та їх розмірів, відтермінуванні введення оподаткування окремих видів доходів, за рахунок яких передбачалося розширення бази податку (пасивні доходи, доходи від операцій з майном). Другий етап (2011-2019 рр.) пов'язаний насамперед із необхідністю вжиття заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків соціально-економічної кризи та вирішенням проблем наповнення бюджету, що призвело до вкрай суперечливих наслідків та змін у рівні податкового навантаження на доходи фізичних осіб. Серед основних таких заходів, вжиття яких переважно має вимушений характер, можна виокремити: підвищення максимальної ставки податку на доходи фізичних осіб з 17% до 20% для осіб із доходами, що перевищують встановлене обмеження в 10 мінімальних заробітних плат; суттєве посилення рівня оподаткування всіх видів пасивних доходів (за винятком дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами-платниками податку на прибуток підприємств); скасування ставки податку на доходи фізичних осіб у розмірі 10% для зарплат шахтарів; введення оподаткування пенсій у розмірі понад три мінімальні заробітні плати; введення з другої половини 2014 р. військового збору, а також значне розширення з 01 січня 2015 р. його бази, яка включає всі доходи фізичних осіб; відкладення підвищення розміру податкової соціальної пільги, відсутність її індексації.

Крім того, з огляду на динаміку змін в обсязі надходжень податку на доходи фізичних осіб впродовж більш тривалого, за зазначений, період (1992-2019 рр.) можна виокремити тенденцію до суттєвого підвищення його фіскальної ролі у складі бюджетоутворюючих податків, про що йтиметься далі.

2.2. Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб

Фіскальний потенціал податку на доходи фізичних осіб, як і будь-якого податку, передусім залежить від таких чинників, як величина податкової бази та податкових ставок, а також ступінь раціональності їх встановлення (надходження зростатимуть лише до певної межі рівня податкового навантаження, обумовленого, зокрема, рівнем податкових ставок, проте вони почнуть неухильно знижуватися за умов втрати стимулів до економічної активності і підриву податкової бази економічних агентів). У довгостроковій перспективі до зазначених чинників додається ступінь збереження податкоспроможності платників, оскільки в разі її виснаження надходження до бюджету будуть лише зменшуватись. Реалізація фіскального потенціалу податку також значною мірою залежить від зовнішніх чинників, зокрема, від макроекономічної ситуації в країні, стану податкового законодавства у сенсі спроможності останнього створити правові умови для максимальної реалізації такого потенціалу, стану системи податкового адміністрування тощо. В цілому за зазначеними напрямками й розглянемо ті зміни, які відбувались у фіскальній ефективності податку на доходи фізичних осіб в Україні.

У цілому за останні більше ніж два десятиріччя податок на доходи фізичних осіб, внаслідок здійснення заходів щодо його реформування, зазнавав численних змін, що звичайно позначалось на рівні його фіскальної ефективності, спричиняючи значні коливання в розмірі забезпечуваних ним надходжень. На сьогодні врахування вже існуючого досвіду застосування в Україні як пропорційного, так і прогресивного (причому обох його різновидів – і високого, і помірною) оподаткування доходів фізичних осіб надає можливість проаналізувати ефективність здійснених заходів для цілей визначення основних пріоритетів щодо подальшого реформування податку на доходи фізичних осіб. З метою дослідження змін фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб та чинників, якими ці зміни були обумовлені, розглянемо їх докладніше.

Так, характерною його рисою в перші роки незалежності України була відносно низька частка як в доходах зведеного бюджету, так і у ВВП. Як один із основних бюджетоутворюючих податків він, тим не менш, забезпечував надходження, співставні за обсягом більше з надходженнями від акцизного збору, ніж з такими податками, як ПДВ та податок на прибуток підприємств. Зокрема, у 1993 р. частка податку на доходи фізичних осіб в доходах зведеного бюджету і у ВВП становила відповідно 6,1 і 1,9%, акцизного збору – 5,3 і 1,7%, тоді як ПДВ – 36,5 і 11,6%, податку на прибуток підприємств – 30,7 і 9,8% (табл. 2.1). У подальшому податок на доходи фізичних осіб не тільки починає забезпечувати порівнянні з податком на прибуток підприємств обсяги надходжень до бюджету країни, але й випереджати їх. Зокрема, за часткою в доходах зведеного бюджету, обсягах податкових надходжень та ВВП у 2001-2002, 2007, 2009-2018 рр. він поступається лише ПДВ.; за рівнем забезпечених надходжень в 2003 р. – виявився лідером серед усіх бюджетоутворюючих податків.

Найвищі темпи зростання надходжень податку, зумовлені гіперінфляцією, мали місце в 1993-1995 рр. Після 1995 р. – в 1996, 2000-2001, 2007, 2015-2018 рр. У 2004 і 2009 рр. надходження податку до зведеного бюджету характеризувалися спадною динамікою, знизившись, порівняно з попереднім роком, на 2,3 і 3,1 в.п. відповідно (додаток А).

Впродовж обраного для більш докладного дослідження періоду, тобто 2004-2018 рр., частка податку на доходи фізичних осіб в ВВП в цілому постійно зростала, за низкою виключень, зокрема: вона знизилась в 2011 р. (з 4,7% ВВП до 4,6% ВВП) та в 2014 р. (з 4,9% ВВП до 4,6% ВВП); залишалася незмінною в 2007-2008 рр. (4,6% ВВП), 2009-2010 рр. (4,7% ВВП) та 2014-2015 рр. (4,6% ВВП).

Надаючи більш детальну характеристику змін в фіскальній ефективності податку з урахуванням запропонованого в попередньому розділі поділу на періоди, зазначимо таке. Виключно позитивна динаміка номінальних надходжень податку на доходи фізичних осіб спостерігалась в 1993-2003 рр. – вони збільшились з 1,9 до 4,9% ВВП (+3,0 в.п.).

Таблиця 2.1

Зміни фіскальної ролі основних бюджетоутворюючих податків у податковій системі України впродовж 1992-2018 рр., %

Роки	Частка основних податків в:											
	доходах зведеного бюджету*, зокрема:				загальній сумі податкових надходжень, зокрема:				ВВП**, зокрема:			
	ПДВ	Акцизний податок	Податок на прибуток підприємств	Податок на доходи фізичних осіб	ПДВ	Акцизний податок	Податок на прибуток підприємств	Податок на доходи фізичних осіб	ПДВ	Акцизний податок	Податок на прибуток підприємств	Податок на доходи фізичних осіб
1992	44,1	5,4	25,3	13,6	–	–	–	–	9,7	1,2	5,5	3,0
1993	36,5	5,3	30,7	6,1	–	–	–	–	11,6	1,7	9,8	1,9
1994	32,1	4,2	35,3	8,4	–	–	–	–	10,8	1,4	11,9	2,8
1995	29,3	2,6	31,4	10,3	–	–	–	–	8,3	0,7	8,9	2,9
1996	29,0	3,0	25,5	12,0	–	–	–	–	7,7	0,8	6,7	3,2
1997	31,2	4,6	21,9	12,5	–	–	–	–	8,8	1,3	6,2	3,5
1998	25,8	4,5	19,7	12,3	34,1	5,9	26,1	16,3	7,3	1,3	5,6	3,5
1999	25,6	5,4	19,3	13,5	33,5	7,1	25,3	17,6	6,4	1,4	4,9	3,4
2000	19,2	4,6	15,7	13,0	30,1	7,2	24,6	20,4	5,6	1,3	4,5	3,8
2001	18,8	4,8	15,1	16,0	28,2	7,2	22,6	23,9	4,9	1,3	3,9	4,2
2002	21,7	6,6	15,2	17,5	29,7	9,0	20,7	23,8	5,8	1,8	4,0	4,6
2003	16,7	7,0	17,6	18,0	23,2	9,7	24,4	24,9	4,5	1,9	4,8	4,9
2004	18,5	7,4	17,8	14,6	26,5	10,6	25,6	20,9	4,7	1,9	4,5	3,7
2005	25,2	5,9	17,5	12,9	34,5	8,1	23,9	17,7	7,4	1,7	5,1	3,8
2006	29,3	5,0	15,2	13,3	40,1	6,8	20,8	18,1	8,9	1,5	4,6	4,0
2007	27,0	4,8	15,6	15,8	36,8	6,6	21,3	21,6	7,9	1,4	4,6	4,6
2008	30,9	4,3	16,1	15,4	40,5	5,6	21,1	20,2	9,3	1,3	4,8	4,6
2009	29,3	7,5	11,5	15,4	40,7	10,4	15,9	21,4	8,9	2,3	3,5	4,7
2010	27,4	9,0	12,8	16,2	36,8	12,1	17,2	21,8	8,0	2,6	3,7	4,7
2011	32,6	8,5	13,8	15,1	38,9	10,1	16,5	18,0	10,0	2,6	4,2	4,6
2012	31,2	8,6	12,5	15,3	38,5	10,7	15,5	18,9	9,9	2,7	4,0	4,8
2013	29,0	8,3	12,4	6,3	36,2	10,4	15,5	20,4	8,8	2,5	3,8	4,9
2014	30,5	9,9	8,8	15,9	37,8	12,3	10,9	19,8	8,8	2,8	2,5	4,6
2015	27,4	10,9	6,0	13,9	35,2	13,9	7,7	17,9	9,0	3,6	2,0	4,6
2016	30,1	13,0	7,7	16,3	36,2	15,6	9,3	19,6	9,9	4,3	2,5	5,3
2017	30,9	11,9	7,2	16,8	37,9	14,7	8,9	20,6	10,5	4,1	2,5	5,7
2018	31,6	11,2	9,0	17,8	38,0	13,4	10,8	21,4	10,5	3,7	3,0	5,9

Примітки.

*За період з 1992 по 1997 рр. надходження до Пенсійного фонду та Фонду по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи зараховувались до складу доходів зведеного бюджету, відповідно збільшуючи останні. Починаючи з 1998 р., після введення нової бюджетної класифікації, надходження до зазначених фондів враховуються окремо. Тому при здійсненні обчислень за період з 1992 по 1997 рр., з метою забезпечення відповідності порівнювальних даних, надходження до зазначених фондів вираховувались з загальної суми доходів зведеного бюджету.

**Починаючи з 2001 р. включно, наведено данні щодо ВВП за методологією СНР-2008.

Розраховано та складено за даними звітів Державної казначейської служби України [59].

Винятком став 1999 р., коли його частка у ВВП скоротилась з 3,5 до 3,4%; певною мірою таке скорочення було пов'язано із наслідками світової фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр. (табл. 2.1). Наприкінці зазначеного періоду, тобто станом на 2003 р., як зазначалося раніше, податок посідає перше місце за обсягом забезпечуваних надходжень, випереджаючи навіть ПДВ та податок на прибуток підприємств.

Тим не менш застосовувана в 1993–2003 рр. в Україні система ставок податку на доходи фізичних осіб, яка передбачала досить високий рівень прогресії в оподаткуванні, не сприяла суттєвому підвищенню його фіскальної ролі. Була відсутня цілеспрямована політика по відношенню до їх величини, оскільки вносилися суперечливі зміни, неадекватні зростанню цін, рівню доходів населення, його структурі та концентрації в різних групах; відбувався перерозподіл податкового навантаження в напрямку перенесення тягаря оподаткування на низькі та середні доходи при зниженні податкових зобов'язань осіб з високими доходами. Більше того, саме впродовж 1993 і майже до кінця 1995 р., за умов застосування найбільш високого за часів незалежності України рівня прогресії в оподаткуванні, фіскальна ефективність податку фактично була найнижчою. Її поступове зростання, починаючи з 1996 р., й особливо з 2000 р., пояснювалось позитивними зрушеннями у сфері доходів населення, зокрема, пов'язаними з поступовим підвищенням розмірів мінімальних соціальних стандартів і, відповідно, середньомісячної номінальної заробітної плати.

Різке скорочення частки податку на доходи фізичних осіб у ВВП (не менш суттєвими виявились і зміни його частки в доходах бюджету і загальній сумі податкових надходжень) в 2004 р. було пов'язане із переходом від прогресивного податку за ставками 10%-40% до податку пропорційного в розмірі 13%, а також суттєвим збільшенням кількості та величини пільг з податку (насамперед це стосувалося пільг базових). Негативний вплив на обсяги бюджетних надходжень з податку мали й невдачі у виконанні основних задекларованих завдань реформи – стимулюванні легалізації і зростання на базі цього доходів населення, які мали б виступити певною компенсацією втрат надходжень внаслідок відмови від

застосування прогресії в оподаткуванні доходів фізичних осіб. Тим не менш, фіскальна ефективність податку поступово відновлюється вже з наступного року реформи. Протягом 2005-2010 рр. частка податку в ВВП зростає з 3,8 до 4,7%, що було пов'язано не лише подальшими позитивними змінами в сфері доходів населення, а й помітними наслідками вжиття заходів із розширення бази податку.

Фіскальна роль податку продовжує зростати і в продовж наступного досліджуваного періоду – з 4,6 до 5,9% в 2011-2018 рр., однак її зміни, за умов більш детального дослідження, виявляються вже не настільки однозначними.

Повернення до прогресії в оподаткуванні доходів фізичних осіб в 2011 р. (діяла малопрогресивна шкала за ставками 15% та 17%), за виключенням першого року реформи, забезпечило зростання надходжень з податку (з 4,6 до 4,9% ВВП в 2011-2013 рр.). Зазначена тенденція була перервана в 2014 р. із анексією Криму та початком збройного конфлікту на Сході України, що мало наслідком, зокрема, і помітне скорочення кількості платників податку – частка податку в ВВП знизилась з 4,9 до 4,6% ВВП в 2013-2014 рр., залишившись на тому ж самому рівні (4,6%) і в 2015 р. Лише суттєвим збільшенням навантаження з податку (підвищення ставок податку, введення нових об'єктів оподаткування навіть за найбільш несприятливих умов для його впровадження), втім, дозволило запобігти різкої втрати в надходженнях податку. Вжиттям зазначених заходів протягом 2011-2015 рр. вдалося зберегти останні на рівні, співставному з попередніми періодами – частка податку в ВВП, за умов врахування даних на початок і кінець періоду, залишилась незмінною (4,6%).

Повернення до пропорційного оподаткування доходів в 2016 р. не призвело до падіння в надходженнях, як це спостерігалось в 2004 р., що було обумовлено особливостями перегляду ставок податку¹⁷, а в подальшому (2017 р.) – ще більш суперечливими за наслідками змінами в механізмі надання базових пільг з податку. Варто також враховувати і те, що впродовж 2016-2017 рр. вперше, починаючи з 2013 р., фіксується відновлення позитивних тенденцій в сфері доходів населення,

¹⁷ Такий перегляд податкових ставок не передбачав різких змін в їх рівні. Малопрогресивну шкалу ставок податку на доходи фізичних осіб в розмірі 15% та 20%, введenu в 2015 р., було замінено в 2016 р. пропорційним податком в розмірі 18%.

зокрема, переломним щодо ситуації з бідністю в Україні виявився саме 2017 р. [24, с. 49-50]. Фіскальне значення податку, як наслідок, постійно зростало – його частка в ВВП в 2016-2018 рр. зросла з 5,3 до 5,9 % ВВП.

Податкові ставки, як свідчить проведений аналіз, залишаються одним з найбільш динамічних (в контексті частоти змін, що вносились) елементів податку. Дослідження досвіду реформування податку в частині перегляду його базових ставок в напрямку підвищення рівня їх прогресії свідчить про досить неоднозначні фіскальні наслідки застосування зазначених заходів, зокрема, і складність прогнозування численних поведінкових ефектів платників на зміни в рівні прогресії в оподаткуванні при проектуванні її рівня (насамперед в короткостроковій перспективі), зокрема:

- саме впродовж 1993 і майже до кінця 1995 р., в умовах застосування найбільш високого за часів незалежності України рівня прогресії в оподаткуванні, фіскальна ефективність податку фактично була найнижчою (1,9-2,9% ВВП);

- повернення до прогресії в оподаткуванні доходів фізичних осіб в 2011 р. за ставками 15% та 17% після відносно нетривалого застосування пропорційного податку (діяв впродовж 2004-2010 рр.) мало наслідком зниження фіскальної ефективності податку – з 4,7% до 4,6% ВВП;

- збільшення рівня прогресії податку в 2015 р. (максимальну ставку дворозрядної малопрогресивної шкали було переглянуто з 17% до 20% за незмінності розміру мінімальної ставки шкали – 15%) не мало жодних наслідків в плані фіскальної ефективності – вона залишилась незмінною, склавши 4,6% ВВП в 2014-2015 рр. Зростанням рівня надходжень з податку, втім, супроводжувався перехід до пропорційного податку в 2016 р. (5,3% ВВП в 2016 р. в порівнянні із зазначеним 4,6% ВВП в 2014-2015 рр.).

Суперечливими виявились і наслідки вжиття заходів із значного різкого зниження ставок податків, що є основними складовими податкового навантаження на працю – податку на доходи фізичних осіб та ЄСВ. Зокрема, суттєве зниження частки податку на доходи фізичних осіб в ВВП в 2004 р. (з 4,9 до 3,7%) було пов'язане із переходом від прогресивного податку за шкалою ставок в розмірі від

10 до 40% (доходи більшості населення до 2004 р., за свідченням вітчизняних дослідників, фактично обкладалися за ставками в 20-30%)¹⁸ до податку пропорційного в розмірі 13%, значним збільшенням кількості пільг з податку, а також їх величини. Вивчення динаміки змін частки податку на доходи фізичних осіб у ВВП дало змогу встановити, що тільки в 2013 р. фіскальна ефективність податку досягла рівня дореформеного, тобто того, який мав місце в 2003 р. На відновлення фіскальної ефективності податку знадобилося 10 років, незважаючи на: підвищення, після закінчення встановленого на 2004-2006 рр. перехідного періоду, пропорційної ставки податку на доходи фізичних осіб з 13% до 15% в 2007 р.; повернення до прогресії в оподаткуванні в 2011 р. за ставками 15 та 17%; розширення бази податку; поступове заростання базових соціальних стандартів.

Протилежними очікуваним виявились і фіскальні наслідки зниження в 2016 р. рівня податкового навантаження на працю за рахунок такої його складової як ЄСВ (ставку було переглянуто з 53,1% до 22,0%). Наймасштабніше скорочення частки надходжень ЄСВ (з 9,3% до 5,5% ВВП в 2015-2016 рр.) на тлі і без того негативної їх динаміки в попередні роки (впродовж 2012-2015 рр. частка ЄСВ в ВВП постійно знижувалась – з 12,7% до 9,3%) певною мірою було пом'якшено зростанням фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб (з 4,6% до 5,3% ВВП в 2015-2016 рр.). Лише вжиття заходів із подвійного підвищення з 01.01.2017 р. мінімальної заробітної плати (з 1 600 грн. до 3 200 грн.) дозволило майже компенсувати втрати в фіскальній ефективності ЄСВ після зазначеного радикального зниження його ставки, принаймні, в абсолютному вимірі, зокрема, якщо надходження ЄСВ в 2015-2016 рр. скоротились з 185,7 млрд грн. до 131,8 млрд. грн. (-29,0%), то в 2016-2017 рр. вони зросли із 131,8 млрд. грн. до 180,8 млрд. грн. (+37,2%); відновлення фіскальної ефективності ЄСВ на рівні дореформеному не спостерігалось (6,1% ВВП в 2017 р. в порівнянні із 9,3% ВВП в 2015 р.). Крім того, збільшення з 01.01.2018 р. максимальної величини бази для нарахування ЄСВ

¹⁸ Зокрема, див. [95, с. 176].

сприяло подальшому зростанню його надходжень – зі 180,8 млрд. грн. до 228,0 млрд. грн (+26,1%)¹⁹.

Зазначений аналіз свідчить про різноспрямованість змін щодо основних складових податкового навантаження на працю, а звідси, і труднощі забезпечення за таких умов добровільної легалізації заробітних плат з боку роботодавців навіть за умов радикального скорочення рівня навантаження за найбільш вагомою його складовою, як наслідок, необхідність пошуку резервів для компенсації чергових втрат в надходженнях. Врахування зазначених особливостей за існуючого відносно високого рівня бюджетних обмежень стали базою для формулювання пропозицій з подальшого реформування податку.

В цілому огляд динаміки змін в обсязі надходжень податку на доходи фізичних осіб свідчить про значне підвищення його фіскальної ролі у складі бюджетоутворюючих податків (від 1,9% ВВП до 5,9% ВВП впродовж 1992-2018 рр.). Більше того, зазначений податок (разом із військовим збором) станом на 2018 р. є другим за обсягом джерелом бюджетних надходжень (6,5% ВВП) після ПДВ (10,5 % ВВП), випереджаючи надходження з ЄСВ (6,4% ВВП), акцизного податку (3,7% ВВП) та податку на прибуток (3,0% ВВП)²⁰.

Незадовільним виявляється стан виконання плану надходжень з податку на доходи фізичних осіб, незважаючи на в цілому позитивну динаміку останніх (рис. 2.9). Фактично впродовж 2008-2014 рр. мала місце тенденція до постійного недовиконання запланованого обсягу надходжень податку, що, з одного боку, свідчило про суттєві недоліки в його плануванні, з другого, призводило до актуалізації проблеми необхідності пошуку подальших резервів для підвищення його фіскальної ефективності.

Залишається низькою фіскальна ефективність заходів із розширення бази податку на доходи фізичних осіб. Так, лише військовий збір, котрий підвищив податкове навантаження на доходи фізичних осіб, з початку його впровадження²¹,

¹⁹ Розраховано за даними [23].

²⁰ Розраховано за даними [48; 23].

²¹ Військовий збір було запроваджено з серпня 2014 р., вже з 1 січня 2015 р. його базу було суттєво розширено – об'єктом стягнення збору стали не лише доходи у вигляді заробітної плати та прирівняних до неї платежів, а й всі доходи, що є об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб.

відрізнявся більшою фіскальною ефективністю, ніж разом оподаткування процентів за депозитами та пенсій. Його надходження в 2014-2018 рр. мають тенденцію до зростання – з 3,4 до 8,1% від загальної суми надходжень за кодом бюджетної класифікації 11010000 «Податок та збір на доходи фізичних осіб»), в той час як оподаткування пенсій та процентів за депозитами – навпаки, до зниження, разом, відповідно, з 2,9 до 2,5% (табл. 2.2-2.3). Останнє пояснюється зниженням із часом ставок оподаткування процентів за депозитами; щодо пенсій, до його скасування, – звуженням бази оподаткування разом із зниженням ставок.

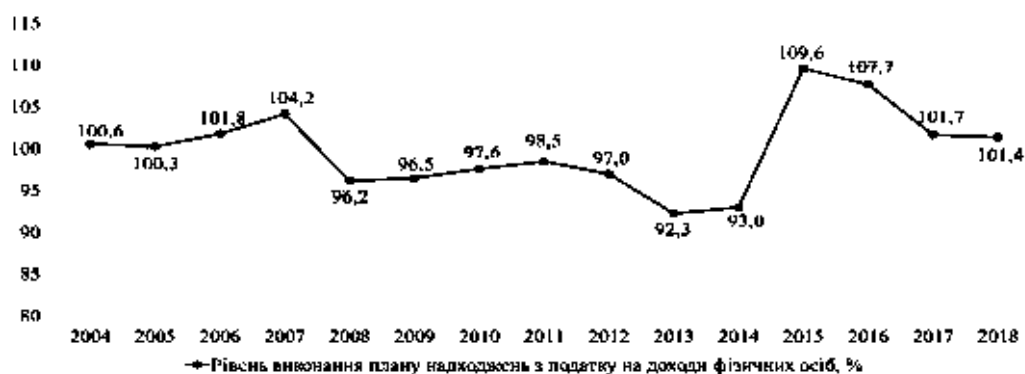

Рис. 2.1 Стан виконання плану надходжень з податку на доходи фізичних осіб в Україні впродовж 2004-2018 рр.*

* Впродовж 2014-2017 рр. розрахунки здійснено за кодом бюджетної класифікації 11010000 «Податок та збір на доходи фізичних осіб» через неможливість їх забезпечення окремо по показнику «податок на доходи фізичних осіб».

Розраховано та побудовано за даними [48].

Оподаткування доходів від праці за наймом залишається визначальним у забезпеченні щорічно запланованого рівня надходжень податку. Зокрема, в 2004-2010 рр. стягнення ПДФО з доходів у вигляді зарплати забезпечувало приблизно 91-92% загальної суми надходжень податку (частка податку з інших джерел доходів, відмінних від зарплати складала 8-9%). Втім, різноспрямованими виявились зміни, що відбувались в рамках прийнятого в 2011 р. Податкового кодексу України. Зокрема, в 2011-2015 рр. спостерігається чітка тенденція щодо суттєвого зниження податку на доходи фізичних осіб з зарплати (з 88,4% до 75,2%), яка змінюється в 2016-2018 рр. протилежною тенденцією – зростанням частки податку з зазначених доходів (з 76,9% до 83,0%). Частка ПДФО з інших джерел доходів, відмінних від зарплати, відповідно, зросла в 2011-2015 рр. з 11,6% до 24,8%, скоротившись з 23,1% до 17,0% в 2016-2018 рр. Остання тенденція насамперед пов'язана із

переглядом механізму надання базових пільг з податку, а саме податкової соціальної пільги (табл. 2.2-2.3).

Тим не менш, не можна не відмітити важливих змін, що стосувалися структури надходжень з податку на доходи фізичних осіб. Так, останні до 2004 р., фактично забезпечувались за рахунок оподаткування заробітної плати; ще вкрай незначна їх частина формувалася внаслідок оподаткування фізичних осіб-підприємців. Інші статі надходжень навіть не виокремлювались в структурі податку за основними видами його надходжень. Навіть в 2003 р., за наявності більш ніж 10-річного досвіду функціонування вітчизняної податкової системи в умовах незалежності країни, надходження з податку все ще забезпечувались за рахунок його стягнення із зарплати робітників і службовців (94,2%), працівників галузі сільського господарства (1,9%), працівників малих підприємств та членів кооперативів (1,0%), сплати фіксованого податку на доходи фізичних осіб від підприємницької діяльності (1,8%), податку на доходи від підприємницької діяльності та від інших доходів громадян (1,1%).²²

Нормами Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», починаючи з 2004 р., вперше за тривалий період було закріплено суттєве розширення бази податку на доходи, з одного боку, за рахунок скасування пільг за певними видами доходів, з другого – внаслідок впровадження оподаткування доходів, з яких, за колишнім законодавством, податок не стягувався. Втім, оподаткування окремих видів доходів, таких як додаткові блага, продаж та обмін рухомого і нерухомого майна, спадщина, дарування тощо ще впродовж тривалого часу залишалося проблематичним внаслідок наявності значних недоліків у процедурі стягнення з них податку. Нестабільність податкового законодавства та можливість його багатозначної інтерпретації створювали умови для ухилення від сплати податку стосовно тих видів доходів, за рахунок яких робилися спроби забезпечити розширення податкової бази. Згодом певною мірою здійснюється врегулювання порядку оподаткування зазначених доходів переважно у напрямку його спрощення.

²² Розраховано за даними [53].

Динаміка змін в структурі надходжень з податку на доходи фізичних осіб в Україні впродовж 2004–2011 рр., відсотки

Структура надходжень податку на доходи фізичних осіб за видами одержуваних доходів	Роки							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Податок на доходи фізичних осіб – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>в тому числі:</i>								
Податок на доходи найманих працівників	91,6	90,8	91,9	90,0	91,5	92,3	91,2	88,4
Податок на доходи фізичних осіб-працівників закордонних дипломатичних установ України з фонду оплати праці в іноземній валюті	–	–	–	–	–	–	–	–
Податок на доходи фізичних осіб-працівників закордонних дипломатичних установ України з фонду оплати праці в національній валюті	–	–	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Податок на доходи фізичних осіб-військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, органів і установ виконання покарань, податкової міліції	4,8	4,8	4,1	3,7	3,6	4,0	3,9	3,8
Податок на доходи фізичних осіб-шахтарів	–	–	–	–	–	–	1,0	2,0
Податок на доходи фізичних осіб на дивіденди та роялті	0,5	1,3	1,3	0,8	0,7	0,5	0,7	0,7
Податок на доходи фізичних осіб у вигляді виграшів або призів, отриманих внаслідок проведення конкурсів та інших розіграшів, виграшів в азартні ігри	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
Податок на доходи фізичних осіб-нерезидентів	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Податок на доходи фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності і незалежної професійної діяльності	0,8	0,6	0,7	0,6	0,6	0,7	0,5	0,7
Податок на доходи фізичних осіб від інших видів діяльності	0,3	0,9	–	2,8	1,3	0,7	0,8	0,9
Податок на доходи фізичних осіб від продажу нерухомого майна та надання нерухомості в оренду (суборенду) житловий найм (піднайм)	–	–	–	1,2	1,4	0,8	1,0	2,3
Податок на доходи фізичних осіб від продажу рухомого майна та надання рухомого майна в оренду (суборенду)	–	–	–	0,0	0,0	0,1	0,1	0,5
Податок на доходи фізичних осіб від отриманого платником доходу внаслідок прийняття ним у спадщину майна, коштів, майнових чи немайнових прав	–	–	–	0,0	0,1	0,2	0,2	0,3
Фіксований податок на доходи фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю, нарахований до 1 січня 2011 року	–	–	–	–	–	–	–	0,0
Фіксований податок на доходи фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю	1,9	1,5	1,1	0,8	0,6	0,6	0,5	0,3
Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати податку на доходи фізичних осіб	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	–	–	–

Складено та розраховано за даними звітів Державної казначейської служби України [50].

Динаміка змін в структурі надходжень з податку на доходи фізичних осіб в Україні впродовж 2012–2018 рр., відсотки

Структура надходжень податку на доходи фізичних осіб за видами одержуваних доходів	Роки						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Податок та збір на доходи фізичних осіб – всього	X	X	100	100	100	100	100
Податок на доходи фізичних осіб – всього	100,0	100,0	96,6	90,8	91,7	91,9	91,9
Податок на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку у вигляді заробітної плати	87,1	85,9	82,4	75,2	76,9	81,9	83,0
Податок на доходи фізичних осіб з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами	3,5	3,6	4,6	5,1	6,4	5,7	5,5
Податок на доходи фізичних осіб із доходів у формі заробітної плати шахтарів-працівників	2,0	2,0	1,7	0,5	X	X	X
Податок на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку інших ніж заробітна плата	3,7	4,9	5,8	6,5	7,2	6,7	6,9
Податок на доходи фізичних осіб, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування	3,7	3,6	2,6	2,4	2,3	2,1	2,1
Фіксований податок на доходи фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю, нарахований до 1 січня 2012 року	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати податку на доходи фізичних осіб	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Податок на доходи фізичних осіб із доходу у вигляді процентів	X	X	2,9	9,0	6,0	3,5	2,5
Податок на доходи фізичних осіб із суми пенсійних виплат або щомісячного довічного грошового утримання, що оподатковуються відповідно до підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу	X	X	0,0	1,2	0,3	0,1	0,0
Військовий збір	X	X	3,4	9,2	8,3	8,1	8,1

Складено та розраховано за даними звітів Державної казначейської служби України [50].

Так, не можна не вважати позитивним той факт, що на відміну від періоду впродовж 2004-2006 рр. у структурі надходжень податку за видами одержуваних доходів, починаючи з 2007 р., окремими статтями виділяються надходження від оподаткування операцій із продажу рухомого і нерухомого майна, їх надання в оренду (суборенду), від успадкування майна, коштів, майнових чи немайнових прав, з дивідендів та роялті, з виграшів або призів, отриманих внаслідок проведення конкурсів та інших розіграшів, виграшів у азартні ігри, з доходів військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу. Це є свідченням фактичного розширення бази податку за рахунок вищезазначених доходів, що було вкрай важливим в умовах застосування пропорційної системи оподаткування доходів фізичних осіб, хоча не менш необхідним залишається при прогресивному оподаткуванні.

Слід також відмітити, що в 2004-2011 рр. так і не вдалося забезпечити суттєвих надходжень за рахунок оподаткування інвестиційного прибутку, процентів, додаткових благ, від продажу власної сільськогосподарської продукції; подібні статті навіть не виділені окремо в структурі надходжень податку через вкрай незначний їх обсяг. На сьогодні жодних змін у зазначеному напрямі також не спостерігається. Єдиним винятком із цього стало введення оподаткування процентів, про що йшлося раніше, за рахунок чого були отримані помітні надходження.

Аналіз фіскальної ефективності податку в розрізі тих змін, що відбувались у структурі його надходжень, виявляється більш інформативним саме до введення чинної бюджетної класифікації доходів, тобто за період до 2012 р. Із набранням чинності Наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Змін до бюджетної класифікації», коди бюджетної класифікації на сплату податку на доходи фізичних осіб були суттєво переглянуті [60]. Втім, внесені до бюджетної класифікації з 2012 р. зміни ускладнюють, а іноді унеможливають здійснення порівняльного аналізу ефективності оподаткування доходів фізичних осіб за їх видами. Йдеться про те, що надходження за різними видами доходів фізичних осіб

були згруповані в такий спосіб, що виявлення того, завдяки якій складовій відбувалися зміни в їх обсязі, виявляється проблематичним (табл. 2.2-2.3).

Тим не менш станом на 2018 р., як і раніше, переважну більшість надходжень податку забезпечує оподаткування заробітної плати найманих працівників – 91,9%. Іншими найбільш вагомими статтями надходжень є податок, що сплачується податковими агентами, із доходів інших, ніж заробітна плата – 6,9%; податок із грошового забезпечення, грошових винагород, інших виплат військовослужбовцям та особам рядового та начальницького складу – 5,5%; з 2014 р. – податок на доходи у вигляді процентів – 2,5%; податок на доходи, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування – 2,1%. Із зазначених статей доходів лише дві статті впродовж 2012-2018 рр. характеризуються позитивною динамікою надходжень: податок, що сплачується податковими агентами з доходів інших, ніж заробітна (+3,2 в.п.), і податок з грошового забезпечення, грошових винагород, інших виплат військовослужбовцям та особам рядового та начальницького складу (+2,0 в.п.). Надходження від оподаткування інших видів доходів фізичних осіб впродовж зазначеного періоду демонструють негативну динаміку (табл. 2.3).

Суттєві зміни відбувались і в розподілі податку на доходи фізичних осіб між державним та місцевими бюджетами. Зокрема, до набрання чинності Податковим кодексом України в 2010 р., податок на доходи фізичних осіб впродовж багатьох років у повному обсязі зараховувався до доходів місцевих бюджетів, залишаючись стабільним, а також найбільшим джерелом останніх. Винятком були лише 1994-1996, 1999 р. та 2004-2005 рр., коли мала місце практика його розподілу між державним та місцевими бюджетами.

Вже починаючи з 2011 р., відбувається повернення до зазначеного розподілу податку з поступовим збільшенням його частки в доходах державного бюджету – з 10,2% в 2011 р. до 34,6% в 2018 р. (додаток А). Хоча номінальні надходження податку до місцевих бюджетів за зазначений період постійно зростали (з 54,1 до 138,2 млрд. грн.), помітним виявилось скорочення його частки у наповненні

дохідної частини місцевих бюджетів – з 62,4% до 52,4% (–10 в.п.) (рис. 2.2).

Рис. 2.2 Роль податку на доходи фізичних осіб в доходах місцевих бюджетів в 2004-2018 рр.

Розраховано та побудовано за даними [53].

Серед основних причин виникнення зазначених тенденцій можна виділити такі. По-перше, податок на доходи у вигляді процентів за депозитами та військовий збір повністю надходять до Державного бюджету та не підлягають розподілу. По-друге, відбулися помітні зміни коефіцієнтів розподілу податку на доходи фізичних осіб від заробітної плати та прирівняних до неї доходів між рівнями бюджетів [97, с. 19-23]. На сьогодні розщеплення надходжень податку згідно Бюджетного кодексу України відбувається таким чином: 75% від їх обсягу спрямовується до місцевих бюджетів (15% до обласних бюджетів, 60% до бюджетів міст обласного значення, районів та об'єднаних територіальних громад, 40% до бюджету міста Києва) і, відповідно, 25% до Державного бюджету України [13]. Втім, зазначені зміни можна визначити як такі що суперечать оголошеному ще в 2015 р. курсу на децентралізацію влади [97, с. 23].

Підтвердженням цьому є також дані щодо надходжень податку на доходи фізичних осіб впродовж 2013-2017 рр. в регіональному розрізі (додатки Б-В). Хоча темпи зростання ПДФО в 2017 р. – 143,2% в середньому по адміністративно-територіальним одиницям України – були значно вищими, ніж в 2013 р. – 105,5%, помітною є тенденція до суттєвого зниження частки податку як в доходах бюджетів зазначених адміністративно-територіальних одиниць (з 61,2% до 49,7%, без урахування трансфертів), так і в загальній сумі податкових надходжень останніх (з 71,4% до 57,1%).

Станом на 2017 р. частка податку на доходи фізичних осіб у загальній сумі доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів коливається від 41,3% (Одеська область) до 60,0% (Луганська область), а в середньому в доходах бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України складає 49,7%. З урахуванням міжбюджетних трансфертів частка зазначеного податку є меншою – від 13,3% (Чернівецька область) до 30,0% (м. Київ) та 20,6% у середньому по Україні. Частка податку на доходи фізичних осіб в податкових надходженнях адміністративно-територіальних одиниць складає від 47,2% в Одеській області до 69,9% в Луганській області та відповідає значенню в 57,1% в середньому по Україні (додатки Б-В).

Слід також відмітити, що не останню, хоча досить негативну роль в частині забезпечення надходжень податку, мали події на Сході України, зважаючи на те, що навіть в 2013 р. Донецькій області належало перше місце, Луганській, відповідно, шосте місце за тим обсягом надходжень зазначеного податку, який вони забезпечували; вагомою залишалася їх частка і в попередні роки. Відчутною виявлялася і частка Автономної Республіки Крим – 11 місце (додатки Б-В).

Загалом, серед чинників, які вже тривалий час здійснюють негативний вплив на рівень фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб в Україні можна виділити такі. По-перше, невідповідність існуючого розподілу податкового навантаження рівню платоспроможності фізичних осіб, коли основний тягар оподаткування припадає саме на мало- та середньо забезпечені верстви населення. Зокрема, згідно теорії, під оподаткування не повинні підпадати доходи, призначені для задоволення мінімальних життєвих потреб людини. Однак за вітчизняних реалій доходи найбільш незахищених верств населення зазнають відносно високого податкового тиску, про що йшлося раніше. Про досить високі фіскальні потреби держави свідчить оподаткування доходів на рівні прожиткового мінімуму, який вже давно не відповідає мінімуму фізіологічному (відсутність перегляду ще з 2000 р. складових споживчого кошику, на основі якого затверджується прожитковий мінімум) [96]. Тенденція до охоплення оподаткуванням зазначених доходів залишається. Щорічне підвищення мінімальних соціальних стандартів у сфері

доходів населення останнім часом фактично повністю нівелюється підвищенням тарифів на комунальні послуги, подальшим зростанням цін тощо, що, в кінцевому підсумку, не забезпечує позитивного впливу на рівень доходів малозабезпечених верств населення та, відповідно, рівень їх податкоспроможності.

Крім того, чинна система оподаткування продовжує ставити у найбільш не вигідне становище саме середні прошарки суспільства, стримуючи таким чином процес формування середнього класу. Спроби посилення податкового навантаження на осіб із вищими статками часто мають наслідком лише перенесення основного тягаря оподаткування на працюючих із середніми доходами. Як і раніше, на сьогодні будь-які заходи, спрямовані на забезпечення перерозподілу існуючого рівня податкового навантаження в напрямі його посилення стосовно осіб з високими доходами, фактично не одержують втілення на практиці. Нерівномірний, з погляду платоспроможності фізичних осіб, розподіл податкового навантаження, якщо не порушувати питань справедливості в оподаткуванні, має наслідком ще й невисоку фіскальну ефективність податку.

Певні висновки про розподіл податкового навантаження між фізичними особами з різним рівнем доходів можна отримати з інформації Державної фіскальної служби України. Згідно з її даними, станом на 11.04.2018 р. громадяни з доходами понад 1 млн. грн. задекларували 9,3 млрд. грн. доходів, з цих доходів задекларовано до сплати податку на доходи фізичних осіб 222,4 млн. грн., військового збору – 25,9 млн. грн. [49]. Якщо вся задекларована сума податку сплачена до бюджету в 2017 р., то його частка в загальній сумі його надходжень становила лише 0,13%, а частка задекларованого податку в загальній сумі задекларованих доходів – 2,4%²³.

По-друге, наступний, пов'язаний з першим чинник, – нерівномірний розподіл податкового навантаження між різними джерелами доходів [124, с. 33]. На сьогодні податок на доходи фізичних осіб по суті є податком на заробітну плату, отримувану найманими працівниками прозорого для фінансових органів сектору економіки. Хоча одним із основних сегментів економіки, що має зростаючий попит на робочу силу, залишається приватний сектор, однак саме він є найбільш непрозорим у сенсі

²³ Розраховано за даними [49].

фактичного розміру сплачуваних в ньому заробітних плат. Фактично через інформаційну непрозорість зазначеного сектору більш-менш точний аналіз процесів диференціації доходів у різних секторах економіки в сучасних умовах значно ускладнюється.

Водночас доходи забезпечених верств населення – в переважній частині відмінні від заробітної плати, зокрема, доходи від власності, процентні доходи, дивіденди тощо – тривалий час піддавалися меншому податковому навантаженню²⁴ через здійснення їх оподаткування за значно нижчою ставкою, ніж доходів у вигляді заробітної плати. Законна мінімізація податкових зобов'язань зі сплати податку на доходи фізичних осіб була зумовлена насамперед прогалинами вітчизняного податкового законодавства. Зокрема, останнім впродовж тривалого часу було передбачено застосування до пасивних інвестиційних доходів (дивіденди, проценти й дисконтні доходи власників облігацій) фактично втричі меншої ставки, ніж до доходів у вигляді заробітної плати, крім того, майже до середини 2014 р. діяло звільнення від оподаткування доходів за банківськими депозитами тощо.

По-третє, наступний чинник, завдяки якому фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні не може бути високою – це масштабне поширення «тіньової» економіки (за різними оцінками від 33% до 46% ВВП) [114; 186], яка руйнує будь-які уявлення про характер утворення, розподілу й перерозподілу доходів різних соціальних верств населення. Приховування доходів від оподаткування зменшує здатність держави впливати на їх перерозподіл. Вибіркові обстеження домогосподарств практично не забезпечують даних щодо найбільш заможних верств населення, хоча саме з цією категорією і пов'язана абсолютна більшість неврахованих доходів поряд з тим, що додаткові невраховані заробітки мають місце і в групах населення з низькими доходами. Все це істотно занижує розрахунки економічної нерівності.

Іншим проблемним аспектом, особливо в останні роки, зокрема, й через суттєві відмінності в соціально-економічному розвитку та відкритість кордонів

²⁴ Оцінки останніх вжитих заходів із підвищення рівня навантаження на осіб з високими доходами на даний час є проблематичними через відсутність відповідних даних щодо рівня надходжень від оподаткування доходів зазначених осіб.

країн Європи, залишається збільшення масштабів впливу робочої сили. Продовження збройного конфлікту на Сході країни, кризові явища в економіці, погіршення добробуту домогосподарств тощо лише сприяють їх подальшому розвитку, хоча не можна не відмітити, що саме приватні грошові перекази залишаються важливим джерелом надходження валюти в Україну; їх обсяги суттєво перевищують надходження прямих інвестицій в Україну (рис. 2.3).

Рис. 2.3 Грошові перекази трудових мігрантів та обсяги прямих інвестицій в Україну впродовж 2008-2018 рр.

Складено за даними [51].

Якщо впродовж 2008-2012 рр., згідно наведених даних, обсяги грошових переказів від трудових мігрантів і прямі іноземні інвестиції були цілком порівнянними, то в 2013-2018 рр. значна перевага належить саме мігрантам. Втім, попри позитивні особливості трудової міграції (поліпшення добробуту сімей заробітчан та зниження рівня бідності, зменшення напруги на ринку праці через скорочення чисельності безробітних, підтримка заощаджень, стимулювання приватного споживання тощо), в довгостроковому періоді, масова трудова міграція містить вагомі ризики для розвитку ринку праці та економіки в цілому. По-перше, скорочення робочої сили є суттєвим чинником зменшення рівня потенційного ВВП, що звужує можливості економічного зростання надалі. По-друге, непродуктивними виявляються державні витрати на навчання, розвиток та підтримку осіб, які в подальшому мають намір залишити країну. По-третє, посилюються проблеми, пов'язані зі старінням населення, особливо за умов солідарної пенсійної системи,

оскільки виїжджають насамперед особи працездатного віку. Суттєво посилюється і тиск на інфляцію з боку зростання заробітних плат, оскільки українські роботодавці для залучення нових кваліфікованих працівників або утримання наявних змушені підвищувати рівень заробітної плати працівників на тлі помірніших темпів зростання продуктивності [34, с. 30].

Значний рівень трудової міграції, дефіцит кваліфікованого персоналу, підвищення мінімальної зарплати призводять до подальшого, суттєвого зростання витрат на оплату праці попри скорочення кількості працівників. За даними НБУ, на сьогодні в Україні гострий дефіцит робочої сили відчувається вже в усіх сферах, найгірше залишається ситуація в будівельному секторі та промисловості. При цьому, за даними Міністерства праці і соціальної політики Польщі, у 2018 р. саме в цих видах діяльності і була зайнята більша частина українських трудових мігрантів [33, с. 22].

Особливо негативною залишається тенденція щодо подальшого скорочення чисельності працівників у реальному секторі економіки. Оскільки ці процеси триватимуть і далі, то й витрати підприємств на оплату праці із скороченням зайнятості лише зростатимуть, як і частка зазначених витрат в загальних витратах. Крім заробітної плати, збільшуватимуться і витрати на пошук і навчання нових працівників [28, с. 22]. Міграція матиме і обернений ефект на економічне зростання – через скорочення наявної робочої сили та зниження фінансових можливостей компаній для нарощування інвестицій за стрімкого підвищення заробітної плати. Складна демографічна ситуація в країні та подальше посилення міграційних настроїв є тими чинниками, які насамперед мають враховуватись при підготовці наступних рекомендацій із реформування чинної системи оподаткування доходів фізичних осіб.

Серед основних чинників, які в подальшому можуть здійснювати позитивний вплив на надходження податку на доходи фізичних осіб слід відмітити: зростання номінального ВВП; збільшення витрат на оплату праці; легалізація виплати заробітної плати; позитивні тенденції щодо зростання доходів населення через

державне підвищення мінімальних соціальних гарантій; зростання змішаних доходів домашніх господарств за рахунок індивідуальної підприємницької діяльності.

2.3. Відповідність системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні принципам соціальної справедливості та економічної ефективності

Процес податкового проектування, як зазначалося в розділі I, передбачає взаємоузгодження та забезпечення збалансованості широкого переліку різних, нерідко суперечливих за змістом цілей податкової політики, й передусім досягнення компромісу між ефективністю і справедливістю в оподаткуванні. Оптимальною вважається податкова система, яка передбачає максимізацію добробуту суспільства саме за двома зазначеними критеріями.

Оптимізація за критерієм ефективності полягає в мінімізації надлишкового податкового тягаря, тобто додаткового тягаря, пов'язаного з ефектом заміщення видів діяльності, продуктів та ресурсів, що підлягають оподаткуванню, тими, які не оподатковуються або оподатковуються меншою мірою [105, с. 120]. Йдеться про зниження добробуту платника податків понад те, яке обумовлено зменшенням його доходу в результаті сплати податку. Економічна ефективність, або нейтральність, таким чином, передбачає відсутність, або мінімізацію впливу податку на економічні рішення індивідів з метою запобігти спотворенню під впливом цього податку стимулів до здійснення тієї чи іншої економічної діяльності, обмеженню простору економічних рішень [111, с. 412]. Оптимізація за протилежним критерієм – критерієм справедливості – полягає у встановленні відповідності вимогам горизонтальної та вертикальної рівності.

Таким чином, якщо оптимізація оподаткування за критерієм ефективності передбачає застосування лише пропорційного податку на доходи фізичних осіб, то критерію справедливості відповідає як пропорційний, так і прогресивний податок. В цілому, пропорційний податок не суперечить соціальної справедливості, оскільки забезпечує вилучення більшої, в абсолютному вимірі, його суми з вищих доходів. Втім він не може вплинути на наявний рівень соціального розшарування у

суспільстві, вилучаючи однакову частку з різних за величиною доходів, внаслідок чого співвідношення їх після оподаткування залишається таким само, як і до оподаткування [104, с. 370]. Питання щодо того, який із зазначених податків найбільшою мірою відповідає критерію справедливості є дискусійним. Відповідь залежить від того, який ступінь перерозподілу доходів суспільством вважається справедливим, або яка нерівність у розподілі доходів вважатиметься в ньому допустимою. Оптимальним, згідно критерію справедливості, вважається податок, який сприяє зменшенню нерівності в розподілі доходів. Реалізації вказаної мети сприяє саме прогресивний податок на доходи, справляння якого, однак, не відповідає критерію ефективності.

Оптимізація оподаткування доходів фізичних осіб за двома критеріями, як того вимагає теорія економіки добробуту, передбачає запровадження податку, ступінь прогресивності якого визначається балансом між надлишковим податковим тягарем і нерівністю, що відображає ставлення того чи іншого суспільства до проблем ефективності та рівності. Отже країни, які запроваджують пропорційний податок на доходи фізичних осіб, будують податкові системи, що відповідають лише критерію ефективності. Втім, країнам з соціально орієнтованою ринковою економікою притаманна саме модель прогресивного податку. Щодо конкретної форми шкали податкових ставок, то її остаточний вигляд залежить від двох чинників – бюджетних обмежень і рівня доходів населення [103, с. 280].

Застосування пропорційного податку в Україні, як, втім, і в будь-якій іншій транзитивній економіці можна вважати таким, що відповідає суспільним інтересам лише в тому разі, якщо визнати рівень соціального розшарування в країні задовільним з погляду суспільних уявлень про справедливість або визнати неможливість його коригування за допомогою прогресивного податку на доходи. Перше припущення однозначно не відповідає дійсності з огляду на існуючий ступінь диференціації доходів населення. Нерівномірність розподілу доходів між різними його верствами, подальше посилення їх диференціації залишається однією з основних негативних тенденцій у зміні рівня життя громадян за роки незалежності. Нерівність в українському суспільстві має широкий спектр проявів у розрізі великих

соціальних груп та окремих вразливих категорій населення, за поселенською та регіональною ознаками, демографічними та соціально-економічними характеристиками домогосподарств. Саме диференціація за доходами виступає базовим чинником формування нерівності. Водночас і сама нерівність за доходами є наслідком інших видів і проявів нерівності [119, с. 62, 67].

В Україні вже тривалий час спостерігається своєрідний феномен: населення та експерти однакостанні в переконанні щодо значних масштабів нерівності в Україні та її здебільшого негативного впливу на суспільні процеси та явища, в той час як офіційна статистика свідчить про доволі помірний, навіть приблизно відповідний європейським стандартам ступінь нерівності. Так, індекс Джині, який широко використовують у світі для ідентифікації розшарування населення за доходами, в Україні, за офіційними даними Державної служби статистики, в 2018 р. становив лише 0,238 по загальних та 0,261 по грошових доходах, що нижче гранично критичного (0,3). Виключно позитивна динаміка спостерігається й щодо інших основних статистичних показників (зокрема, квінтільний та децильний коефіцієнти, рівень бідності за абсолютним та відносним критерієм тощо) (табл. 2.4). Зокрема, в Україні індекс Джині по доходах, а також квінтільний коефіцієнт вже тривалий час залишаються нижчими у порівнянні із середнім значенням цих показників по будь-якій групі країні ЄС [158]²⁵. Втім, оцінка нерівності не по доходах, а за майновим станом свідчить про суттєво більше розшарування – коефіцієнт Джині по майну (Wealth pattern within countries: Gini) станом на 2017 р. оцінюється на рівні 90,1% [165, с. 115].

Про високий ступінь нерівності свідчать і експертні розрахунки вітчизняних вчених, згідно яких реальний коефіцієнт Джині в Україні значно вищий за той, що розраховують фахівці державної служби статистики. За таких оцінок Україна належить до країн зі значними масштабами розшарування населення за доходами – зокрема, значення коефіцієнта Джині перевищує 45% [39; 119].

²⁵ Див. показники: Gini coefficient of equivalised disposable income; S80/S20: inequality of income distribution (income quintile share ratio) – total. EU-SILC survey. Eurostat.

Зміни в рівні диференціації доходів населення України впродовж 2009-2018 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Зміни впродовж:		
											2009-2018	2013-2018	
Індекс Джині за розподілом доходів:													
- грошових	0,277	0,270	0,263	0,248	0,251	0,240	0,243	0,244	0,256	0,261	-0,016	0,01	
- загальних	0,257	0,249	0,243	0,233	0,237	0,226	0,227	0,220	0,232	0,238	-0,019	0,001	
Співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів), разів:													
- грошових	6,1	5,9	5,7	5,1	5,3	4,9	5,0	4,9	5,2	5,4	-0,7	0,1	
- загальних	5,3	5,1	4,9	4,6	4,6	4,4	4,5	4,2	4,5	4,7	-0,6	0,1	
Співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення (квінтільний коефіцієнт фондів), разів:													
- грошових	4,1	4,0	3,8	3,6	3,6	3,4	3,5	3,4	3,6	3,8	-0,3	0,2	
- загальних	3,7	3,5	3,4	3,3	3,3	3,1	3,2	3,0	3,3	3,3	-0,4	0,0	
Частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими за законодавчо встановлений прожитковий мінімум в розрізі доходів:													
- грошових	23,0	15,6	13,7	14,1	13,5	14,3	11,1	10,2	6,8	4,3	-18,7	-9,2	
- загальних	15,5	8,8	7,8	9,1	8,3	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3	-14,2	-7,0	
Частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими за фактичний прожитковий мінімум в розрізі доходів:													
- грошових	65,0	49,0	38,6	
- загальних	51,1	34,9	27,6	
Частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими 75% медіанного рівня доходів в розрізі доходів:													
- грошових	25,5	24,2	23,1	23,5	22,3	21,6	23,6	22,6	25,4	26,0	0,5	3,7	
- загальних	24,0	22,0	20,9	21,9	21,2	19,6	22,2	20,2	23,5	23,1	-0,9	1,9	

Складено та розраховано за даними [14].

Зазначена невідповідність даних може бути пов'язана насамперед із високим рівнем «тінізації» вітчизняної економіки. Офіційна оцінка нерівності в Україні не є відображенням реального стану речей, оскільки не враховує незадекларованих грошових доходів, неформальної економіки й неформальних доходів, у той час як саме неформальна зайнятість і є вагомим джерелом доходів і споживання для значної частини населення [1]. Поясненням факту відсутності в Україні масштабних наслідків настільки значного розшарування населення за доходами може виступати лише те, що негативний вплив економічних криз і соціальних потрясінь певною мірою пом'якшується саме наявністю зазначених тіньових доходів у населення України [123, с. 30]. Іншою причиною є недостатня репрезентативність офіційної вибірки при здійсненні статистичних спостережень, де широко представлені бідні, але практично відсутні представники груп населення з високими та надвисокими доходами. Вагомим чинником є й суб'єктивізм програми обстеження домогосподарств, яка передбачає збір даних на добровільній основі шляхом проведення вибіркового опитування, за рахунок чого можливі розбіжності з реальним рівнем доходів та витрат респондентів [7, с. 74].

Хоча останні статистичні дані і фіксують наявність позитивних змін у сфері доходів населення, втім ідеться про номінальні доходи, в яких не враховано інфляцію, а також рівень знецінення національної валюти. Тому зазначені дані щодо змін у матеріальному становищі населення не можуть бути достатньо інформативним, підтвердженням чому є розрахунки, наведені в додатку Г. Варто відмітити ще, доволі показові для здійснення оцінок дані, які наводяться останнім часом, зокрема, про динаміку частки населення, яке одержує доходи нижче за прожитковий мінімум, причому як офіційний, так і фактичний. Зокрема, якщо частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами, нижчими за законодавчо встановлений прожитковий мінімум складала 10,2% в 2016 р. та 4,3% в 2018 р., то по відношенню до величини фактичного прожиткового мінімуму вона виявилась суттєво вищою – 65,0% в 2016 р. та 38,6% в 2018 р. (табл. 2.4).

На тлі вищезазначених тенденцій показовими є дані щорічного звіту про світовий добробут Global Wealth Report 2018, підготовленого швейцарським фінансовим конгломератом Credit Suisse, згідно яких впродовж 2017-2018 рр. кількість українців з активами понад млн. дол. США зростає з 4584 до 4904, прогнозне значення на 2023 р. складає 5852 особи; кількість тих, чий статок перевищує 50 млн. дол. США, відповідно, змінився зі 115 до 135 осіб та досягне, згідно прогнозів, 162 осіб в 2023 р [235]. Згідно наведених в звіті High Net Worth Handbook 2019 міжнародної консалтингової компанії Wealth-X даних, Україну віднесено до десятка країн з найшвидшим зростанням кількості власників статків від 1 до 30 млн. дол. США. Очікувані темпи річного приросту мільйонерів в Україні, за прогнозними розрахунками, складають – 9,2% [172, с. 14]. Про зростання числа долларових мільйонерів та мільярдерів в Україні свідчать дослідження попередніх років за більш тривалі проміжки часу, наприклад, The Wealth Report 2015 Knight Frank [238, с. 67]. Таким чином в Україні, як і в світі в цілому, число заможних людей продовжує зростати швидкими темпами, причому більшості з них вдається нарощувати капітали навіть під час кризи. Тенденцію щодо подальшого зростання, навіть за існуючих складних економічних та політичних умов, рівня добробуту та кількості осіб з високим рівнем доходів, крім того, підтверджують ще данні Державної фіскальної служби України, зокрема, впродовж 2012-2018 рр. кількість українців, які мали доходи понад 1 млн. грн. збільшилась майже в півтора рази – з 3 770 до 5 143 осіб [49].

Сучасне українське суспільство залишається не лише глибоко розшарованим, а й поляризованим. Основна проблема української нерівності полягає в її здебільшого економічно необґрунтованому походженні, пов'язаному в основному з недотриманням законодавства та тіньовою діяльністю, невиправленні помилок перехідного періоду і їх консервації, що має наслідком зниження економічної та соціальної активності населення, створює напруженість у суспільстві, гальмує економічний розвиток та суспільний прогрес [119, с. 67]. Нерівність, у її сучасному прояві, вкрай негативно сприймається більшістю населення. Вона проявляється не тільки у відчутній різниці між способами та рівнями життя найбільш та найменш

забезпечених верств населення, а й у викривленій соціальній структурі суспільства: в Україні практично відсутній середній клас, який в усіх розвинених країнах виконує стабілізуючу функцію. Відсутність належної системи «соціальних ліфтів» зумовлює пов'язану з нерівністю гостру проблему сьогодення – формування усталених майнових страт, коли перехід з нижчої у вищу майже неможливий. У поєднанні з глибоким переконанням більшості в тому, що досягти успіху в Україні можна тільки в обхід закону, це спричиняє тотальний правовий нігілізм і хабарництво. Таким чином, саме нерівність вважається важливою, якщо не головною, перешкодою розбудови демократичного суспільства європейського зразка [39, с. 18].

Виходячи з вищезазначеного, запровадження пропорційного оподаткування доходів фізичних осіб в Україні слід розглядати здебільшого як вимушений захід, спричинений тим, що через специфіку вітчизняних реалій прогресивний податок виявився неспроможним справляти коригуючий вплив на соціальне розшарування населення, насамперед через високий рівень тінізації економічних відносин та ухилення від сплати податків. Останнє однозначно не відповідає вимогам справедливості, оскільки не лише порушує принцип рівності в оподаткуванні, але й негативно впливає на поведінку платників, які сумлінно виконують свої податкові зобов'язання, створюючи стимули до пошуку і ними шляхів зниження податкових зобов'язань. Податкова політика, яка виявилась однією з причин високого рівня диференціації доходів та ухилення від оподаткування, не може вважатись не тільки справедливою, але й ефективною, тому підлягає корегуванню.

В Україні пропорційна система оподаткування доходів фізичних осіб була запроваджена за умов наявності значного рівня диференціації і навіть поляризації доходів населення, проіснувавши, незважаючи на численні нарікання щодо її несправедливості, сім років (2004-2010 рр.). Введення системи відбувалось із врахуванням позитивного, як на той час обґрунтовувалось, досвіду інших країн (особливо було багато публікацій щодо дуже вдалого на перших порах російського досвіду, а також досвіду прибалтійських країн). Реформа була спрямована насамперед на детінізацію доходів, передусім у вигляді заробітної плати, зростання

ділової активності, забезпечення поступової зміни моделі поведінки платників та сприяння формуванню нових податкових традицій і культури, а також зменшення рівня податкового навантаження на законослухняних платників.

Втім, так і не виправдались насамперед надії щодо зміни моделі поведінки платників податку, особливо в контексті підвищення рівня податкової культури, зменшення обсягів ухилення від сплати податку, детінізації економічних відносин, в тому числі зарплат. Безумовно, не можна не визнати, що проблеми тінізації економічної діяльності в цілому та заробітних плат, зокрема, мають місце в будь-якій країні; в цьому контексті Україна не є винятком. Відмінність полягає лише в масштабах тіньової діяльності, які в Україні завжди були значними. Середній розмір тіньового сектора в структурі економіки України впродовж 2004-2015 рр. був оцінений представниками МВФ в розмірі 44,80% [186, с. 68, 75]. Причому, якщо майже всім країнам ЄС за вказаний період вдалося досягти помітних позитивних зрушень в напрямку його корекції, то Україна залишилась однією з небагатьох країн, де відповідні показники продовжують залишатись на високому рівні та ще й мають тенденцію до, хоча й незначного, але збільшення (додаток Д).

Обсяг тіньової економіки України в 2016 р., за даними дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА), досягав 1,1 трлн грн., що вдвічі перевищувало дохідну частину державного бюджету, або 45,96% ВВП. У 2017 р. Україні відведено третє місце (46,12% ВВП) в переліку країн з найбільшою тіньовою економікою, після Нігерії та Азербайджану, з показниками 47,7% ВВП і 66,12% ВВП відповідно (додаток Е). Серед ключових чинників, що були виокремлені в якості визначальних в контексті їх впливу на розмір тіньового сектору, залишається бюрократія, низький рівень ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності та політична ситуація [152, с. 11-12].

Поширення такого явища як «тіньові зарплати» або «зарплати у конвертах» – проблема, що викликає однозначно негативну реакцію серед представників влади та породжує широкі дискусії як в бізнесових, так і наукових колах. На її подолання було спрямовано численні, часто доволі суперечливі, законодавчі ініціативи, продовжують висуватись різноманітні, іноді навіть радикальні пропозиції. Втім,

досить часто запропоновані заходи переважно зводяться до застосування адміністративних методів, в той час як створення механізму економічної зацікавленості роботодавців та найманих працівників в легалізації або збільшенні офіційної зарплати виявляється чи не найбільш проблематичним, хоча, мабуть, саме останнє у вітчизняних реаліях залишається більш дієвим способом виведення зарплат із тіні.

Недоліками існуючих на сьогодні пропозицій та ініціатив є те, що вони спрямовані не на вирішення самої проблеми, а на подолання її наслідків. Саме до такого висновку приводить аналіз витоків проблеми. Адже її суть полягає не тільки і не стільки в масових зловживаннях підприємців, скільки в тому, що вона є лише зовнішнім проявом глибоких системних перекосів не тільки вітчизняної податкової системи, а й економіки держави в цілому. Тому і проблема «тіньових зарплат» не може вирішуватися окремо від інших соціально-економічних проблем, тобто тих, що представляють з нею єдине ціле. Звідси й виплата зарплат за тіньовими схемами належить до тієї категорії проблем, які мають вирішуватись поступово, з розвитком економічних відносин, виключно шляхом створення необхідних економічних умов. Інакше будь-які розроблені пропозиції, викладені в якості законодавчих ініціатив, будуть приречені на провал.

Проблема «тіньових» зарплат значно складніша, ніж здається на перший погляд, оскільки породжена комплексом причин, що включають не лише рівень оподаткування доходів та розмір соціальних внесків. Серед них: 1) несприятливі умови для ведення бізнесу в Україні, корупція й пов'язані з нею витрати, що спонукають бізнес шукати шляхи зменшення своїх витрат, у тому числі, на сплату податків та обов'язкових соціальних внесків; 2) висока ресурсовитратність вітчизняної економіки загалом, що знижує її конкурентоспроможність, тоді як найлегшим способом зниження витрат (в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів та ресурсоефективних технологій, високої ціни кредитних ресурсів) є економія на витратах на оплату праці шляхом її тінізації; 3) виконання тіньовими доходами ролі буфера, своєрідної пом'якшувальної чи «амортизаційної подушки» для корпоративного сектора та домогосподарств в умовах кризи, безробіття, зниження

офіційних зарплат та падіння реальних доходів через інфляцію. Відтак масштаби тіньової економіки в Україні стали наслідком адаптації підприємців до умов, в яких вони ведуть свою діяльність, своєрідним прагматичним, ситуативним компромісом між владою та бізнесом; 4) відсутність довіри працюючих громадян до чинної пенсійної системи та можливості забезпечення внаслідок її функціонування, хоча б із часом, прийнятніших за розміром виплат, слабкий причинно-наслідковий зв'язок між поточними відрахуваннями на соціальне страхування та забезпеченою старістю; 5) неефективне використання бюджетних коштів, наявність численних випадків порушень та ігнорування чинного законодавства при здійсненні фінансових операцій, які постійно фіксуються в матеріалах проведених Рахунковою палатою, органами державної контрольно-ревізійної служби перевірок, пов'язаних із незаконним отриманням бюджетних коштів, кредитів під державні гарантії, марнотратством і безгосподарністю у витрачанні державних коштів і майна [115].

В державі, де існує тотальна корупція, зростає соціальне розшарування населення, поширені випадки, коли кошти платників податків неприкрито й фактично безкарно спрямовуються не по тих напрямках, які дійсно потрібні суспільству, ухилення від сплати податків наближеними до влади заможними верствами населення, значна невідповідність одержуваних частиною державних службовців заробітних плат їх витратам, а також фактично фіктивний характер декларування доходів і витрат зазначеними особами, не може не панувати суспільна недовіра до влади. Причому зазначені негативні тенденції не є характерними виключно щодо останніх років, а мають місце вже досить тривалий період часу. Без зміни поведінки політиків, державних чиновників змінити ставлення суспільства до влади не можливо, тому й починати боротьбу за наповнення бюджету і зменшення дефіциту Пенсійного фонду доцільніше з посилення контролю за сплатою податків найбільш заможними громадянами, за доходами та витратами державних службовців та їх близьких, а також публічного контролю за максимально прозорим використанням бюджетних коштів. Таким чином, існування чорних зарплат живить цілий ряд взаємопов'язаних обставин, коріння яких у недосконалості існуючої податкової та фінансової системи, корупції в державному апараті. Проте

найголовнішим чинником, що обумовлює безперспективність протидії цьому явищу репресивними заходами, є те, що існуючий стан справ в цілому влаштовує всі сторони відносин.

Аналіз податку на доходи фізичних осіб (включаючи військовий збір, з огляду на те, що об'єкти оподаткування податком на доходи фізичних осіб та військовим збором згідно останніх змін збігаються) в частині його реформування, слід здійснювати виключно в комплексі з єдиним соціальним внеском (останній в частині нарахувань вважається однією з причин тінізації). Тільки внаслідок паралельного реформування податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску, з огляду на комплексний характер причин ухилення від їх сплати, подолання яких також вимагає комплексних заходів, може бути досягнутий позитивний результат. Відсутність помітних досягнень від впровадженої в 2004 р. реформи податку на доходи фізичних осіб у сенсі детінізації можна пояснити тим, що її було проведено без відповідної реформи системи внесків до фондів соціального страхування. У той же час реформу єдиного соціального внеску в 2015 р. (передбачала введення понижуючого коефіцієнта) навпаки було проведено без відповідної реформи податку на доходи фізичних осіб; більше того вона фактично збіглася зі змінами, що передбачали підвищення максимальної ставки податку на доходи фізичних осіб. Ще більшою мірою зазначене стосується і реформи податків на працю 2016 р. Подібні зміни в комплексі негативно вплинули на результативність усіх перелічених реформ.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що зменшення рівня тінізації доходів в Україні вимагає не лише зниження сукупного податкового навантаження на працю (трудові доходи) у поєднанні з підвищенням відповідальності за використання нелегальної праці, а й інших заходів, зокрема, створення механізму економічної зацікавленості роботодавців та найманих працівників у легалізації або збільшенні офіційної зарплати; підвищення привабливості офіційного сектора економіки, у тому числі шляхом його захисту від корупції, забезпечення прозорості податкових правовідносин.

Фактично більшість з тих завдань, які ставилися напередодні реформи із впровадження пропорційного податку на доходи фізичних осіб ще з 2004 р., так і не були виконані, хоча деякі позитивні зрушення все ж мали місце. Зокрема, принципово було змінено систему пільг з податку на доходи фізичних осіб, особливо стосовно малозабезпечених, а звідси і найбільш вразливих верств населення, що було дійсно вкрай важливим з огляду на необхідність їх підтримки. Суттєво також було розширено базу податку, особливо за рахунок доходів, які раніше оподаткуванню не підлягали (більшість видів пасивних доходів, доходів від надання нерухомості в оренду (суборенду), житловий найм (піднайм), виграшів та призів, спадщини та подарунків, доходів від продажу (обміну) рухомого та нерухомого майна). Розробка та детальна регламентація механізму оподаткування тих доходів, які формували податкову базу, безперечно була необхідною, в тому числі з огляду на необхідність усунення численних законодавчих колізій, що виникали із часом. Незважаючи на те, що система пільг з податку, а також порядок оподаткування доходів, які складають базу податку, залишаються далекими від досконалості та потребують подальших корегувань, тим не менш не можна було не констатувати появу дійсно позитивних зрушень з погляду підвищення рівня справедливості в оподаткуванні.

Так, кардинальний перегляд, ще в рамках податкової реформи 2004 р., порядку оподаткування доходів фізичних осіб, спричинив принципові зміни у вбудованих у нього регуляторних механізмів соціальної спрямованості. Насамперед це стосувалося базових пільг з податку. Безперечно сприяло підвищенню соціальної справедливості в оподаткуванні збільшення не тільки розміру зазначених пільг, але й їх кількості.

Реалізація регулюючих властивостей податку на доходи фізичних осіб відбувається, зокрема, через механізм надання податкової знижки, якою передбачено можливість зменшення суми річного оподаткованого доходу платників на величину здійснених ними витрат у певній їх частині, пов'язаних з придбанням товарів, робіт або послуг. Таким чином, податок на доходи фізичних осіб, нарахований на такі витрати, підлягає поверненню з бюджету за наслідками

звітнього податкового року на підставі поданої декларації про майновий стан і доходи.

Метою запровадження податкової знижки було надання матеріальної підтримки з боку держави громадянам при здійсненні ними витрат за суспільно необхідними та важливими напрямками діяльності, зокрема, згідно чинного законодавства передбачено податкову знижку на частину суми процентів, сплачених за користування іпотечним житловим кредитом; суму коштів або вартість майна, перерахованих (переданих) у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям; суму коштів, сплачених на користь вітчизняних закладів освіти для компенсації здобуття відповідної освіти; суму коштів, сплачених на користь закладів охорони здоров'я для компенсації платних послуг з лікування; суму витрат, пов'язаних із сплатою страхових платежів та пенсійних внесків за договорами довгострокового страхування життя та недержавного пенсійного забезпечення, а також внесків на банківський пенсійний депозитний рахунок, на пенсійні вклади та рахунки учасників фондів банківського управління; суму коштів, сплачених медичному закладу за оплату допоміжних репродуктивних технологій, оплату вартості послуг, пов'язаних з усиновленням дитини; витрати на переобладнання транспортного засобу на альтернативні види палива; витрати на сплату видатків на будівництво (придбання) доступного житла, в тому числі на погашення пільгового іпотечного житлового кредиту, наданого на такі цілі та процентів за ним; витрати фізичних осіб, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, пов'язані із сплатою нею орендної плати за договором оренди житла (квартири, будинку), оформленим відповідно до вимог чинного законодавства (пп. 166.3 ПКУ). Передбачено також і можливість віднесення до податкової знижки низки витрат платника податку, здійснених ним на користь члена сім'ї першого ступеня споріднення, зокрема, це стосується сплачених страхових платежів, пенсійних внесків, внесків на пенсійний депозитний рахунок, на пенсійні вклади та рахунки учасників фондів банківського управління, витрат на освіту, лікування.

Безперечно важливим стало не тільки розширення переліку витрат, що можуть бути враховані у складі податкової знижки, але і можливостей громадян щодо

застосування певних їх видів (скасовано обмеження щодо суми витрат, яку дозволено було включати до податкової знижки на навчання, а також стосовно навчального періоду, за який здійснено плату, значно розширено перелік освітніх закладів, на користь яких сплачуються освітні послуги), усунення низки законодавчих колізій (скасування обмеження, пов'язаного із встановленням мінімальної суми внесків на благодійництво задля отримання можливості їх врахування у складі податкової знижки; надання права на віднесення до податкової знижки витрат, пов'язаних із сплатою частини суми процентів за користування іпотечним житловим кредитом лише один раз на 10 років тощо). Втім, на сьогодні до складу податкової знижки все ще не можуть бути включені видатки платника на платні послуги з лікування, оскільки вони можуть бути враховані лише в році, наступному після набрання чинності законом, яким буде регламентоване запровадження загальнообов'язкового медичного страхування в Україні. Через проблеми, пов'язані з фінансуванням з державного бюджету програми надання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла застосування податкової знижки за зазначеним напрямом не є можливим.

Варто відмітити, що надання податкової знижки пов'язане з певними особливостями і обмеженнями, зокрема: до податкової знижки можуть бути віднесені витрати, пов'язані з придбанням товарів, робіт, послуг лише в тому випадку, коли всі суб'єкти зазначених відносин є резидентами; витрати мають бути фактично здійснені та підтверджені документально (платіжними та розрахунковими документами, квитанціями, фіскальними або товарними чеками, прибутковими касовими ордерами тощо); використовується за підсумками звітного року без перенесення на наступні податкові періоди; вимагає дотримання вимог законодавства щодо порядку подачі та заповнення декларацій; надається лише у разі отримання доходів у вигляді зарплати, причому загальна сума витрат, дозволених до врахування у складі податкової знижки, не повинна перевищувати річного розміру одержуваної заробітної плати, хоча фінансування таких витрат може здійснюватись за рахунок будь-яких коштів, незалежно від джерела їх одержання.

Остання вимога може бути певним стимулом до отримання легальної заробітної плати або збільшення тієї її частини, що не надається в конверті, принаймні, з боку найманих працівників, оскільки, за умов декларування її фактичної величини, з'являється можливість звільнення від оподаткування більшої суми витрат. З другого боку, зазначені норми мають фіскальну спрямованість, оскільки дозволяють обмежити загальну суму наданої кожному окремому платнику податкової знижки розміром його річної заробітної плати²⁶, в той час як здійснення передбачених законодавством витрат може забезпечуватися за рахунок доходів, відмінних від оплати праці за наймом.

У цілому використання податкової знижки не є поширеним явищем (певним винятком може вважатись лише податкова знижка на освіту) через необхідність подачі податкової декларації, побоювання, пов'язані із можливою появою зайвих бюрократичних процедур, необізнаність про види витрат, за якими можливе повернення податку з бюджету. Втім, за даними Державної фіскальної служби України кількість громадян, які протягом 2018 р. задекларували право на податкову знижку, в порівнянні з аналогічним періодом минулого року зросла на 4 відсотка і склала понад 143 тис. осіб. Сума податку на доходи фізичних осіб, що підлягає поверненню, визначена платниками податків у сумі – 265,7 млн. грн., що 51,4 млн. грн., або на 24% більше, ніж за аналогічний період попереднього року [49]. Про низьку регулятивну ефективність податкових знижок з податку на доходи фізичних осіб свідчить той факт, що кількість їх одержувачів по відношенню до зайнятого населення у віці 15-70 років, станом на 2018 р. складає приблизно 0,9%, тобто не досягає навіть 1%²⁷.

Хоча процедура реалізації права на податкову знижку, передбачена нормами Податкового кодексу України, є доволі простою, існують непоодинокі випадки, коли податкові органи не визнають належними підстави для включення у податкову знижку витрат, зазначених у декларації з податку на доходи фізичних осіб. Фактично, це призводить до порушення права платника на податкову знижку.

²⁶ Данні щодо розмірів одержаної заробітної плати повинні бути вказані в декларації, надання якої є обов'язковим для одержання права на податкову знижку.

²⁷ Розраховано за даними [50; 49].

Проаналізувавши судову практику, можна резюмувати, що платники податків здебільшого оскаржують рішення податківців щодо невключення до податкової знижки витрат за іпотечним кредитуванням. Натомість справи про правомірність віднесення інших витрат зустрічаються рідше [100].

В протилежність податковій знижці, введена з 2004 р. замість діючого неоподаткованого мінімуму доходів громадян податкова соціальна пільга, є одним з основних та найбільш поширених видів пільг з податку на доходи фізичних осіб. Саме цей елемент податку додає йому прогресивності, що є особливо важливим при застосуванні пропорційної системи оподаткування доходів фізичних осіб. Надається податкова соціальна пільга тільки щодо доходів у вигляді заробітної плати та прирівняних до неї виплат, наприклад, лікарняних. Розрізняють основну («базову») пільгу, дві підвищені за розміром пільги, на які мають право певні соціальні категорії працівників (складають 150% та 200% від величини основної), а також пільгу на дітей.

Принциповою відмінністю податкової соціальної пільги від неоподаткованого мінімуму доходів, який застосовується в багатьох країнах, є наявність обмеження в розмірі доходів, що дає право на її одержання (в розрахунку на місяць, дохід платника податку має не перевищувати величини місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи станом на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень). З огляду на зазначену межу, податкова соціальна пільга, таким чином, є єдиним механізмом у Податковому кодексі України, в частині оподаткування доходів фізичних осіб, який чітко спрямований на зниження податкового тиску на доходи найменш забезпечених і найбільш соціально вразливих верств населення. Винятком із вищезазначеного загального правила є податкова соціальна пільга, передбачена для сімей із дітьми віком до 18 років. Відмінність зазначеної пільги полягає в особливому порядку обчислення граничної межі доходів, що дає право на її застосування, а також розміру самої пільги. Обидві величини визначаються кількістю дітей, які перебувають на утриманні в платника податку; передбачена також можливість одержання пільги більше ніж з однієї підстави (виключно для

сімей, на утриманні яких знаходяться двоє і більше дітей, серед яких хоча б одна є інвалідом).

Таким чином, саме для сімей з дітьми передбачено найбільші за розміром податкові соціальні пільги та найменші обмеження щодо розмірів доходу, що дає право на їх одержання (табл. 2.5). Водночас врахування першої вимоги, тобто встановлення розміру пільги та порогового значення доходу, що дає право на її одержання, в залежності від кількості дітей на утриманні, має наслідком те, що найбільш поширена категорія сімей з дітьми, тобто сім'ї з однією дитиною, взагалі позбавлена пільг на дітей; право на податкову соціальну пільгу на рівні базової мають лише батьки. Умови оподаткування сімей з однією дитиною та сімей без дітей є однаковими: в обох випадках розмір пільг та гранична межа доходів, що дає право на їх одержання, є ідентичними, що веде до порушення принципу горизонтальної рівності. Не враховано той факт, що сім'я з низьким доходом з однією дитиною та сім'я з низьким доходом, але без дітей мають різні рівні платоспроможності. В першому випадку платоспроможність є нижчою. Лише з появою другої дитини автоматично збільшується граничний розмір доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу, таким чином одержувачами пільги стають вже не тільки батьки з низькими доходами. Для сімей з однією дитиною таке автоматичне збільшення не відбувається.

Тим не менш, не можна не відмітити низку важливих змін в переліку категорій осіб, яким надається право на податкову соціальну пільгу, зокрема:

- пільгу в розмірі 150% від базового рівня з 01.01.2005 р. було поширено на сім'ї з дітьми-інвалідами будь-якої групи інвалідності, в той час як до цього періоду право на таку пільгу мали сім'ї з дітьми-інвалідами лише I та II групи інвалідності;

- змінено підходи до оподаткування сімей із дітьми, зокрема, до 2011 р. пільга надавалася лише багатодітним сім'ям (з трьома і більше дітьми) в розмірі 150% від її базового рівня (200% від базового рівня лише в 2010 р.). Податковим кодексом України з 2011 р. розмір пільги сім'ям з дітьми знижується (складає лише 100% від базового рівня на кожну дитину до 18 років), проте перелік осіб, які мають право на

Величина податкової соціальної пільги у співвідношенні до прожиткового мінімуму
для працездатних осіб для основних категорій платників податку впродовж 2004-2019 рр.¹

Категорії платників	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1. Платники податку без дітей, які мають право на:	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
базовий розмір ПСП (100%)	0,2	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
150% від базового розміру ПСП	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
200% від базового розміру ПСП	0,3	0,6	0,7	0,8	0,8	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
2. Платники податку із дітьми у кількості:²	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
одна дитина	0,2 ³	0,3 ³	0,4 ³	0,4 ³	0,4 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³	0,5 ³
дві дитини	0,2 ³	0,3 ³	0,4 ³	0,4 ³	0,4 ³	0,5 ³	0,5 ³	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
три дитини	0,9	1,6	2,0	2,1	2,2	2,5	3,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
чотири дитини	1,1	2,0	2,5	2,7	2,8	3,2	4,5	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
3. Платники податку із дітьми (одна дитина є інвалідом) у кількості:^{2,4}	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
одна дитина	0,4	0,7	0,9	1,0	1,0	1,1	1,5	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
дві дитини	0,4	0,7	0,9	1,0	1,0	1,1	1,5	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
три дитини	0,9	1,6	2,0	2,1	2,2	2,5	3,5	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8
чотири дитини	1,1	2,0	2,5	2,7	2,8	3,2	4,5	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
4. Одинокі матері (батьки), вдови (вдівці)⁵, опікуни, піклувальники із дітьми у кількості:	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
одна дитина	0,5	0,9	1,1	1,1	1,2	1,4	2,0	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
дві дитини	0,5	0,9	1,1	1,1	1,2	1,4	2,0	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
три дитини	0,7	1,3	1,6	1,7	1,8	2,0	3,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
чотири дитини	1,0	1,7	2,2	2,3	2,4	2,7	4,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0

Примітки.

¹ Наведено максимальні розміри податкової соціальної пільги (ПСП) у співвідношенні до прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 01 січня відповідного року.

² Для спрощення розрахунків наведено лише дані щодо того з членів подружжя, який застосовує пільгу на дітей (максимальні за розміром пільги). Пільги щодо доходів іншого члена подружжя, через відсутність можливості скористатись пільгою на дітей, яка може надаватись лише одному з членів подружжя, є меншими (в таблиці їх не наведено). Пільги передбачені для дітей віком до 18 років.

³ Для зазначених категорій платників пільг на дітей законодавством не передбачено, водночас вони мають право на пільгу «на себе» в розмірі 100% від її базового розміру (розмір останньої і наведено в таблиці).

⁴ До 2005 р. йдеться лише про дітей-інвалідів I та II групи інвалідності; лише з 01.01.2005 р. надання податкової соціальної пільги розповсюджено на дітей-інвалідів будь-якої групи інвалідності.

⁵ Для таких категорій як вдови (вдівці) пільг на дітей до прийняття Податкового кодексу країни не було передбачено.

Складено за даними [35].

таку пільгу, розширено – вона надається платникам податку, які утримують двох чи більше дітей, а не тільки багатодітним сім'ям, як раніше;

- Податковим кодексом скасовано підвищену пільгу в розмірі 150% від базового рівня для вдів та вдовців (вона застосовувалась впродовж 2004-2010 рр.); зазначені категорії громадян мають право лише на пільгу в розмірі 100% від базового рівня, як і будь-які фізичні особи, за умов неперевикнення встановленої межі доходів. Водночас вперше було введено підвищену пільгу в розмірі 150% від базового рівня на дітей вдів (вдовців) у віці до 18 років незалежно від їх кількості, тобто в розрахунку на кожну дитину. До цього часу підвищену пільгу на дітей в розмірі 150% від базового рівня вони могли б мати тільки у двох випадках: якщо на їх утриманні знаходилось три чи більше дітей або дитина-інвалід;

- Податковим кодексом України доповнено перелік осіб, які мають право на подвійну пільгу в розмірі 200% від її базового рівня, особами, нагородженими чотирма і більше медалями «за відвагу», а також інвалідами I та II групи з числа учасників бойових дій на території інших країн у період після Другої світової війни. Всі зазначені зміни, безперечно, можна віднести до заходів, що сприяли підвищенню рівня соціальної спрямованості податку на доходи фізичних осіб.

Варто відмітити, що в Україні, застосування, замість неоподаткованого мінімуму доходів громадян, податкової соціальної пільги, одержання якої має обмеження щодо рівня отримуваних доходів, можна розглядати як вимушений захід, який переслідує як фіскальні (забезпечує зменшення рівня оподаткування лише одержувачів низьких доходів, розмір яких не перевищує встановлену межу, позбавляючи таким чином будь-яких пільг осіб із доходами вищими за зазначену величину), так і регулюючі цілі (забезпечення певної прогресії в оподаткуванні фізичних осіб за умов застосування пропорційної ставки податку, про що свідчать відмінності в рівнях середньої фактичної ставки податку для осіб з різними рівнями одержуваних у вигляді заробітної плати доходів). Втім, встановлення граничного розміру доходу, що дає право на отримання податкової соціальної пільги, спричиняє нерівномірність в оподаткуванні осіб, відмінність між рівнем доходів яких не є суттєвою. Йдеться про те, що доходи, які незначною мірою перевищують

встановлений ліміт для застосування пільги, після стягнення податку з доходів фізичних осіб виявляються меншими, ніж відповідні доходи осіб, що наближені, проте не перевищують цей ліміт.

В табл. 2.6 розглядаються варіанти нарахування заробітної плати в розмірі, що перевищує граничні суми доходу, котрі дають право на одержання податкової соціальної пільги. Для здійснення аналізу використовувались передбачені законодавством України найбільш поширені види останньої: базовий розмір податкової соціальної пільги, 150% та 200% від її базового розміру, а також пільги сім'ям із дітьми у віці до 18 років. Втім, нарахування заробітної плати в розмірі, що знаходиться в межах вказаних «небажаних інтервалів»²⁸, матиме наслідком те, що чиста заробітна плата буде меншою або дорівнюватиме сумі, яка могла би бути отримана при нарахуванні такої заробітної плати на рівні граничного розміру доходу, котрий дає право на одержання певного виду податкової соціальної пільги. Зазначені нераціональні інтервали для нарахування заробітної плати не є значними, проте їх наявність не сприяє забезпеченню справедливості в оподаткуванні доходів громадян. Крім того, вони мають динамічний характер, збільшуючись щороку в залежності від категорії одержувачів соціальної пільги та, відповідно, розміру самої пільги. Зокрема, в 2018 р. найменшим небажаний інтервал для нарахування заробітної плати був для одержувачів базового розміру податкової соціальної пільги, поширюючись на доходи в інтервалі від 2 470,01 грн. до 2 666,99 грн., у той час як найбільшим – для сімей із дітьми віком до 18 років (зокрема, для подружжя з трьома дітьми він складає від 7 410,01 грн. до 8 000,98 грн.) (табл. 2.6).

Таким чином, через невивідність підвищення найманим працівникам, які користуються правом на податкову соціальну пільгу, заробітної плати до розміру, що незначною мірою перевищує встановлений ліміт для застосування пільги, знижується ефективність розподілу коштів на оплату праці роботодавцем та рівень мотивації працівників, а відтак і економічна ефективність податку на доходи. Крім того, введення в 2014 р. військового збору сприяло подальшому збільшенню верхньої межі небажаного інтервалу нарахування заробітної плати.

²⁸ Див. також [31, с. 167-169].

Небажані інтервали нарахування працівникам заробітної плати
при плануванні її виплати в розмірі, що перевищує граничну суму доходу,
що дає право на податкову соціальну пільгу

Роки	Базовий розмір податкової соціальної пільги		150% від базового розміру податкової соціальної пільги		200% від базового розміру податкової соціальної пільги		Подружжя з двома дітьми ¹		Подружжя з трьома дітьми	
	небажаний інтервал нарахованої заробітної плати	Розмах варіації (R)	небажаний інтервал нарахованої заробітної плати	Розмах варіації (R)	небажаний інтервал нарахованої заробітної плати	Розмах варіації (R)	небажаний інтервал нарахованої заробітної плати	Розмах варіації (R)	небажаний інтервал нарахованої заробітної плати	Розмах варіації (R)
2004	[540,01–549,47]	9,46	[540,01–554,21]	14,20	[540,01–558,95]	18,94	–	–	[1620,01–1662,64]	42,63
2005	[630,01–650,29]	20,28	[630,01–660,43]	30,42	[630,01–670,57]	40,56	–	–	[1890,01–1980,82]	90,81
2006	[680,01–707,09]	27,08	[680,01–720,65]	40,64	[680,01–734,19]	54,18	–	–	[2040,01–2161,31]	121,3
2007	[740,01–776,58]	36,57	[740,01–794,87]	54,86	[740,01–813,16]	73,15	–	–	[2220,01–2358,65]	138,64
2008	[890,01–937,09]	47,08	[890,01–960,64]	70,63	[890,01–984,18]	94,17	–	–	[2670,01–2848,50]	178,49
2009	[940,01–995,38]	55,37	[940,01–1023,07]	83,06	[940,01–1050,76]	110,76	–	–	[2820,01–3029,70]	209,69
2010	[1220,01–1299,54]	79,53	[1220,01–1339,31]	119,30	[1220,01–1379,08]	159,07	–	–	[3660,01–4061,60]	401,59
2011	[1320,01–1406,13]	86,12	[1320,01–1449,20]	129,19	[1320,01–1492,26]	172,25	[2640,01–2812,27]	172,26	[3960,01–4218,39]	258,38
2012	[1500,01–1598,22]	98,21	[1500,01–1647,32]	147,31	[1500,01–1696,43]	196,42	[3000,01–3196,43]	196,42	[4500,01–4794,64]	294,63
2013	[1610,01–1714,99]	104,98	[1610,01–1767,48]	157,47	[1610,01–1819,97]	209,96	[3220,01–3429,97]	209,96	[4830,01–5144,96]	314,95
2014	[1710,01–1821,48] ²	111,47 ²	[1710,01–1877,23]	167,22 ²	[1710,01–1932,96] ²	222,95 ²	[3420,01–3642,97] ²	222,96 ²	[5130,01–5464,45] ²	334,44 ²
	[1710,01–1823,56] ³	113,54 ³	[1710,01–1880,35] ²	170,34 ³	[1710,01–1937,13] ³	227,12 ³	[3420,01–3647,13] ³	227,12 ³	[5130,01–5470,69] ³	340,68 ³
2015	[1710,01–1821,48] ²	111,47 ²	[1710,01–1877,23]	167,22 ²	[1710,01–1932,96] ²	222,95 ²	[3420,01–3642,97] ²	222,96 ²	[5130,01–5464,45] ²	334,44 ²
	[1710,01–1823,56] ³	113,54 ³	[1710,01–1880,35] ²	170,34 ³	[1710,01–1937,13] ³	227,12 ³	[3420,01–3647,13] ³	227,12 ³	[5130,01–5470,69] ³	340,68 ³
2016	[1930,01–2081,24] ²	151,23 ²	[1930,01–2156,87] ²	226,86 ²	[1930,01–2232,49] ²	302,48 ²	[3860,01–4162,49] ²	302,48 ²	[5790,01–6243,73] ²	453,72 ²
	[1930,01–2084,06] ³	154,05 ³	[1930,01–2161,09] ³	231,08 ³	[1930,01–2238,13] ³	308,12 ³	[3860,01–4168,13] ³	308,12 ³	[5790,01–6252,19] ³	462,18 ³
2017	[2240,01–2415,61] ²	175,6 ²	[2240,01–2503,42] ²	263,41 ²	[2240,01–2591,22] ²	351,21 ²	[4480,01–4831,22] ²	351,21 ²	[6720,01–7246,83] ²	526,82 ²
	[2240,01–2418,88] ³	178,87 ³	[2240,01–2508,32] ³	268,31 ³	[2240,01–2597,77] ³	357,76 ³	[4480,01–4837,77] ³	357,76 ³	[6720,01–7256,65] ³	536,64 ³
2018	[2470,01–2663,39] ²	193,38 ²	[2470,01–2760,09] ²	290,08 ²	[2470,01–2856,78] ²	386,77 ²	[4940,01–5326,78] ²	386,77 ²	[7410,01–7990,17] ²	580,16 ²
	[2470,01–2666,99] ³	196,98 ³	[2470,01–2765,49] ³	295,48 ³	[2470,01–2863,99] ³	393,98 ³	[4940,01–5333,99] ³	393,98 ³	[7410,01–8000,98] ³	590,97 ³

Примітки.

¹З 2004 по 2010 рр. надання пільг платникам податку з кількістю дітей на утриманні менше трьох не передбачалося.

²умовно, за відсутності військового збору; ³за умов застосування військового збору. Розмах варіації (R) – різниця між максимальним та мінімальним значенням в інтервалі. Розрахунки здійсненні з урахуванням військового збору; із введенням останнього, верхня межа небажаного інтервалу нарахування заробітної плати збільшується.

Розраховано за даними [35].

У цілому, як свідчать дані табл. 2.5, в Україні спостерігаються певні позитивні тенденції стосовно оподаткування низьких доходів – величина їх звільнення через застосування податкової соціальної пільги, як і частка такого звільнення у прожитковому мінімумі, поступово зростають у порівнянні з 2004 р. Проте незважаючи на поступове збільшення розмірів усіх передбачених законодавством видів податкової соціальної пільги впродовж 2004-2018 рр., їх величина залишається низькою, не забезпечуючи навіть прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім пільги в розмірі 200% від базового розміру податкової соціальної пільги, але починаючи тільки з 01.01.2010 р.). Винятком є також податкові соціальні пільги, що надаються багатодітним сім'ям.

Ще з 2004 р. у вітчизняному законодавстві з питань оподаткування доходів фізичних осіб містилась норма щодо поступового вирівнювання податкової соціальної пільги з одним із чинних мінімальних соціальних стандартів (мінімальною заробітною платою в 2004-2010 рр., розміром офіційного прожиткового мінімуму для працездатних осіб в 2011-2015 рр.)

Її введення було спрямовано на виведення з-під оподаткування тієї частини доходів, яка призначена для задоволення мінімальних життєвих потреб людини. Втім, 12 років поспіль, і навіть упродовж 2005-2008 рр., найбільш сприятливих у сенсі наявності зростання у вітчизняній економіці, встановлення пільги на зазначеному рівні окремими нормами постійно відкладалось. Як наслідок, найбільш поширена базова пільга в 2004 р. складала 30%, в 2005-2010 рр. – 50% від суми мінімальної заробітної плати; впродовж 2011-2015 рр. вона все ще залишалась на рівні 50% від суми вже прожиткового мінімуму. Їз скасуванням з 1 січня 2016 р. положення про поступове вирівнювання податкової соціальної пільги з прожитковим мінімумом для працездатних осіб було остаточно закріплено таку пільгу на рівні лише 50% величини останнього.

Втім, на сьогодні незадовільним залишається не стільки розмір податкової соціальної пільги, скільки суттєве обмеження числа осіб, які мають право на її застосування. Йдеться про величину доходу, яка визначає право на пільгу та продовження застосування положення щодо її прив'язки до прожиткового мінімуму

для працездатних осіб. Зазначена прив'язка була обґрунтованою, поки прожитковий мінімум для працездатних осіб та мінімальна заробітна плата встановлювались на однаковому рівні. Зі скасуванням, починаючи з 2017 р., прив'язки прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати, граничний розмір доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу, виявився занадто низьким, через що було суттєво звужене коло осіб, що мають можливість скористатись правом на її застосування стосовно одержуваних трудових доходів (особи, які працюють на неповний робочий час (неповний робочий день, неповний робочий тиждень чи їх поєднання); сумісники (працівник має право обрати місце застосування пільги за одним із своїх місць роботи)). Незмінність норм із прив'язки права на пільгу до такої розрахункової величини як прожитковий мінімум для працездатних осіб, який є вдвічі нижчим за мінімальну заробітну плату, може пояснюватись лише фіскальними міркуваннями. Зокрема, позбавлення права на звільнення від оподаткування через механізм податкової соціальної пільги частини доходів осіб, які є отримувачами зарплат на рівні мінімальної зарплати, є неприпустимим з позиції соціальної справедливості, оскільки йдеться про скасування базової пільги щодо доходів, які є низькими.

Як свідчать дані, наведені в табл. 2.7., впродовж досліджуваного періоду часу спостерігається посилення податкового навантаження на доходи на рівні мінімальної заробітної плати (на 7,8 в.п. в 2004-2019 рр.; 8,9 в.п. в 2013-2019 рр.) та вище за мінімальну (зокрема, на середню зарплату таке навантаження зросло на 5,5 в.п. в 2004-2019 рр.; 1,4 в.п. в 2013-2019 рр.). Тобто найбільш різким таке зростання виявилось саме щодо першої з зазначених категорій доходів. Після скасування прив'язки прожиткового мінімуму до мінімальної заробітної плати має місце тенденція щодо випереджаючого зростання останньої; прожитковий мінімум залишається вдвічі меншим за розміром. Тим не менш, хоча зазначений захід не можна оцінити як справедливий, його вжиття ще можна вважати обґрунтованим з огляду на наявність значних бюджетних обмежень²⁹. Втім те, що надання базових

²⁹ Прожитковий мінімум впливає на розмір більшості соціальних виплат як з системи соціального страхування, так і тих, що надаються за рахунок бюджетних коштів. Тому і перегляд його величини, через те, що супроводжується автоматичним збільшенням видатків на соціальний захист, відбувається вкрай повільно, в ручному режимі, відповідно

пільг з податку на доходи фізичних осіб (саме такою можна вважати податкову соціальну пільгу) визначається в залежності від прожиткового мінімуму, може пояснити лише фіскальними міркуваннями, оскільки скористатись правом на звільнення частини доходів від оподаткування через механізм надання податкової соціальної пільги на сьогодні можуть лише платники податку із доходами, що не перевищують 0,5 мінімальної заробітної плати. Всі інші категорії платників, незалежно від рівня одержуваних ними доходів оподатковуються за єдиною ставкою – з урахуванням військового збору ефективна ставка складає 19,5% (табл. 2.7).

Податок на доходи фізичних осіб, таким чином, і сьогодні, все ще не виконує належним чином притаманної йому регулюючої функції. Чинний механізм оподаткування порушує принципи рівності усіх платників перед законом та соціальної справедливості. В Україні доходи малозабезпечених громадян, після оподаткування податком на доходи фізичних осіб, навіть за умов застосування податкової соціальної пільги, не тільки не відповідають прожитковому рівню, а і виявляються нижчими за нього. При цьому рівень податкового навантаження, з урахуванням всіх складових, що його формують, зокрема, непрямих податків, а не лише податку на доходи фізичних осіб, фактично виявляється ще більшим. Тому зазначені категорії населення все ще залишаються найбільш незахищеними та вразливими; за низького рівня доходів проблематичним виявляється задоволення навіть найнеобхідніших матеріальних потреб. Найбільшою мірою це позначається на сім'ях із дітьми, інвалідами, іншими непрацездатними особами. Звідси найвищий рівень бідності з року в рік і спостерігається серед домогосподарств із двома та більше дітьми, з дітьми до трьох років та з подвійним демоекономічним навантаженням (дітьми та непрацездатними дорослими). Вагомим чинником ризику бідності залишається безробіття.

до закладених у державному бюджеті показників (хоча йдеться про доходи найбільш незахищених верств населення). Підвищення в умовах обмеженості фінансових ресурсів держави офіційного прожиткового мінімуму до рівня мінімальної заробітної плати або фактичного прожиткового мінімуму, який більший за останню, неможливо без належних реформ. Оскільки йдеться виключно про штучне підвищення (суттєвого зростання виробництва в країні не спостерігається, реальний сектор економіки, де має створюватись найбільша додана вартість, фактично не працює), то забезпечити за таких умов зростання доходів без інфляційних процесів не представляється можливим. Водночас зростання мінімальної заробітної плати генеруватиме надходження до бюджету, оскільки автоматично призводить до зростання бази, з якої сплачуються податки (податок на доходи фізичних осіб, єдиний соціальний внесок, єдиний податок, податок на нерухомість, судовий збір, окремі штрафи тощо). Крім того, воно припадає переважно на приватний сектор.

Таблиця 2.7

Ефективні ставки оподаткування доходів на рівні мінімальних,
середніх та вищих за середні в Україні впродовж 2004-2019 рр., %

Роки/доходи	0,5 ПМ	1 ПМ	1,4 ПМ*	1,8 ПМ	1 МЗП	1 СЗП	2 СЗП	3 СЗП	5 СЗП	10 СЗП	15 СЗП
2004	11,5	13,5	15,6	15,6	11,7	14,0	15,6	15,6	15,6	15,6	15,6
2005	8,1	12,3	16,0	16,0	9,1	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0
2006	6,2	11,3	12,7	16,0	9,1	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0
2007	4,9	12,3	13,9	18,0	8,8	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0
2008	5,4	11,9	13,6	18,0	10,1	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0
2009	4,1	11,3	13,2	18,1	10,1	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1
2010	2,7	10,6	12,7	18,1	10,6	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1
2011	3,1	10,6	12,7	18,1	10,6	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1
2012	3,1	10,6	18,1	18,1	10,6	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1
2013	3,1	10,6	12,7	18,1	10,6	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1	18,1
2014	4,6	12,1	14,2	19,6	12,1	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6
2015	4,6	12,1	14,2	19,6	12,1	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6
2016	1,5	10,5	13,1	19,5	10,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5
2017	1,5	10,5	13,1	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5
2018	1,5	10,5	13,1	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5
2019	1,5	10,5	13,1	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5
2013-2019, в.п.	-1,6	-0,1	0,4	1,4	8,9	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
2004-2019, в.п.	-10,0	-3,0	-2,5	3,9	7,8	5,5	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9

Примітка. * Граничний розмір доходів, що дає право на податкову соціальну пільгу.

ПМ – прожитковий мінімум для працездатних осіб, МЗП – мінімальна заробітна плата, СЗП – середньомісячна заробітна плата. Дані станом на січень 2019 р.

Розраховано за даними [50; 35].

Основним економічним ресурсом, що забезпечує дохід переважній частині населення, а отже, й виступає чинником зниження ризиків бідності, залишається трудова діяльність. Втім, в Україні зайнятість не завжди є гарантією отримання доходів, достатніх навіть для простого відтворення робочої сили працюючого. Бідність серед працюючого населення, викликана дешевизною робочої сили, стала специфічною ознакою української бідності; накопичене впродовж багатьох років відставання рівнів оплати праці від розвинених країн є значним.

Таким чином, що стосується відповідності чинної системи оподаткування доходів фізичних осіб принципу справедливості, то її не можна вважати задовільною ні в контексті забезпечення стягнення податку з осіб із зівставним рівнем платоспроможності (горизонтальна справедливість), ні стосовно вирівнювання доходів різних груп населення, що передбачає перенесення податкового тягара на забезпеченіші верстви населення, звільнення від податкових зобов'язань осіб з низькими доходами, врахування сімейного стану платників тощо (вертикальна справедливість). Хоча саме податку на доходи фізичних осіб в найбільшій мірі повинно бути притаманне виконання регулюючої функції.

Незадовільною також є ситуація з виконанням вимог ефективності в оподаткуванні доходів фізичних осіб, згідно яких податки не повинні бути деформуючими, тобто впливати на економічну поведінку індивідів та забезпечувати їм можливість вдаватися до зміни своїх податкових зобов'язань або до їхнього перекладання на інших. У контексті зазначеної вимоги податок на доходи фізичних осіб не повинен обмежувати стимули до праці, а також можливостей фізичних осіб для здійснення заощаджень. Втім, в цій сфері, як зазначалося вище, через суттєві недоробки у вітчизняному законодавстві, створюються умови для зміни податкових зобов'язань платників, що загалом негативно позначається на економічній ефективності.

Певні позитивні, в контексті наближення податку до вимог ефективності і справедливості, зміни відбулися в оподаткуванні пасивних доходів фізичних осіб. Однозначно відповідає зазначеним критеріям вжиті з 2016 р. заходи із уніфікації ставок оподаткування трудових і пасивних доходів. Зокрема, тривалий час останні

або не обкладалися податком взагалі, або податкове навантаження на них було істотно нижчим, ніж на трудові доходи (до 2014 р. переважна більшість пасивних доходів (визначалися п. 167.2 ПКУ) оподатковувалась за ставкою в розмірі 5%), що не відповідало принципу вертикальної справедливості оподаткування; зазначена система була вигідна передусім заможним особам. Позитивною новацією стало запровадження оподаткування фактично всього спектра пасивних доходів за єдиною ставкою в розмірі 18%, причому кількість пільг щодо цих доходів є мінімальною, що відповідає вимогам забезпечення ефективності оподаткування. Певним винятком є оподаткування доходів у вигляді дивідендів, яке є сферою особливого порядку регулювання саме через його зв'язок з корпоративним оподаткуванням (щодо дивідендів крім ставки 18% ще застосовуються пільгові ставки в розмірі 5% та 9%). Крім того, певні види податкових стимулів передбачені для розвитку приватних пенсійних заощаджень. Водночас звільнюються від оподаткування проценти, а також інвестиційний дохід від операцій купівлі-продажу державних цінних паперів, що призводить до збереження певних деформації у стимулах щодо різних напрямів вкладення коштів, знижуючи економічну ефективність оподаткування.

У цілому, незважаючи на численні зміни, які вносилися до законодавства з питань оподаткування доходів фізичних осіб, ключовою проблемою так і залишається те, що податок на доходи фізичних осіб в Україні не можна визнати ні нейтральним (економічно ефективним), ні соціально справедливим, хоча певні кроки в цьому напрямі робилися.

Висновки до розділу 2

За результатами проведеного аналізу можна зробити такі висновки.

1. Помітні зміни основних складових вітчизняної системи оподаткування доходів фізичних осіб спостерігались впродовж кожного етапу її розвитку. Зокрема, було виділено такі етапи: I етап – 1991-2003 рр.; II – 2004-2010 рр.; III – 2011 р. – н.ч., в межах якого виокремлено ще два періоди: 2011-2015 рр. і 2016-н.ч. Критерієм

їх розмежування стало використання певної моделі (типу) податку – прогресивний, пропорційний, малопрогресивний, пропорційний.

2. Вивчення законодавчих змін, що стосувалися визначення основних елементів податку дозволило виявити напрямки їх розвитку, зокрема, виокремити: помітне збільшення законодавчо визначеного кола суб'єктів податку із деталізацією їх переліку та визначенням особливостей їх оподаткування; суттєве розширення бази податку на доходи фізичних осіб за рахунок відмінних від заробітної плати доходів із детальною регламентацією порядку врахування її складових; кардинальну зміну механізму надання базових пільг з податку, що передбачало відмову від застосування неоподатковуваного мінімуму доходів, передбаченого для будь-якої категорії фізичних осіб, на користь введення податкової соціальної пільги та податкової знижки із одночасним застосуванням обмеження щодо кола осіб, їх одержувачів (в обох випадках йшлося виключно про одержувачів доходів у вигляді заробітної плати).

3. В частині загальних змін в рівні податкового навантаження на доходи фізичних осіб, в розвитку вітчизняної системи оподаткування доходів фізичних осіб впродовж обраного для більш детального дослідження періоду (2004-2019 рр.) виокремлено ще такі два етапи. Перший етап (2004-2010 рр.) позначений лібералізацією, спрощенням оподаткування, що полягало у зниженні податкових ставок щодо низки доходів, збільшенні числа пільг та їх розмірів, відтермінуванні введення оподаткування окремих видів доходів, за рахунок яких передбачалося розширення бази податку (пасивні доходи, доходи від операцій з майном). Другий етап (2011-2019 рр., і, насамперед, 2014-2015 рр.) пов'язаний насамперед із необхідністю вжиття заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків соціально-економічної кризи та вирішенням проблем наповнення бюджету, що в цілому призвело до вкрай суперечливих наслідків та змін у рівні податкового навантаження на доходи фізичних осіб.

4. Зазначено, що застосування пропорційного оподаткування доходів фізичних осіб в Україні слід розглядати здебільшого як вимушений захід, спричинений тим, що через специфіку вітчизняних реалій прогресивний податок виявився

неспроможним справляти коригуючий вплив на соціальне розшарування населення, насамперед через високий рівень ухилення від сплати податків та збільшення рівня тінізації економічних відносин. Втім, саме запровадження пропорційного податку на доходи стало одним із проявів тенденції до підвищення економічної ефективності податку в Україні. До інших її проявів можна віднести зміни, які відбувалися поступово й знаменували: суттєве розширення бази податку за рахунок відмінних від заробітної плати доходів, зокрема, від надання рухомого і нерухомого майна в оренду, страхових виплат і відшкодувань, виплат за договорами недержавного пенсійного забезпечення (з 2004 р.), від продажу об'єктів рухомого та нерухомого майна, а також спадщини і дарувань (з 2007 р.), одержаних у формі процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, а також процентних або дисконтних доходів за іменними ощадними (депозитними) сертифікатами (з 2015 р.); уніфікацію ставок оподаткування різних видів пасивних доходів (з 2016 р.), а також доходів від праці й більшості доходів від капіталу (з 2016 р.). Наслідком цих змін став фактичний перехід від дуалістичної до комплексної моделі податку в Україні всупереч тенденції, що склалася в багатьох європейських країнах.

5. Виявлено, що оскільки критерію економічної ефективності відповідає встановлення лінійної ставки оподаткування доходів (застосування однакової ставки до різних видів доходів усуває деформації в поведінці платників), то, з огляду на зазначене, останні вжиті заходи в частині оподаткування доходів фізичних осіб однозначно визначили шлях до більшої нейтральності такого оподаткування. Тим не менш, чинна система потребує вжиття заходів із її подальшого реформування, з огляду на значні відмінності, пов'язані, зокрема, із рівнем податкового навантаження на трудові доходи та доходи від капіталу. Щодо останніх, то в Україні неефективність їх оподаткування, зокрема, але не виключно, пояснюється все ще помітними суперечностями в чинному законодавстві, а також спрямованістю його норм на забезпечення інтересів більшою мірою заможних верств населення.

6. Огляд динаміки змін в обсязі надходжень податку на доходи фізичних осіб впродовж 1992-2018 рр. дозволив виокремити тенденцію щодо суттєвого підвищення його фіскальної ролі у складі бюджетоутворюючих податків, тим не

менш, її оцінка не є однозначною, зокрема, надзвичайно низькою залишається фіскальна ефективність заходів із розширення бази податку. Аналіз відповідності податку на доходи фізичних осіб критерію соціальної справедливості засвідчив передусім нерівномірний розподіл податкового навантаження між різними джерелами доходів, основним з яких була і залишається заробітна плата. Водночас доходи забезпечених верств населення – в переважній частині відмінні від заробітної плати, зокрема, доходи від власності, процентні доходи, дивіденди тощо – тривалий час несли менше податкове навантаження через їх оподаткування за значно нижчою ставкою, ніж доходів у вигляді заробітної плати; зазначені диспропорції в рівні податкового навантаження на платників зберігаються і сьогодні.

7. Встановлено, що найбільш незадовільним в контексті відповідності вимогам соціальної справедливості залишається чинний механізм оподаткування доходів фізичних осіб, отриманих у вигляді заробітної плати:

- система базових пільг з податку залишається великою мірою недопрацьованою, зокрема, має місце тенденція щодо суттєвого обмеження числа осіб, яким надається право на звільнення від оподаткування встановленої мінімальної суми доходів (податкові соціальні пільги) за одночасного помітного розширення кола осіб, які мають право на отримання пільг за наслідками річного декларування (податкові знижки);

- перерозподільні та регулюючі функції податку є низькими, свідченням чого є однакова ефективна ставка оподаткування для доходів в розмірі понад 0,5 мінімальних зарплат; до того ж все ще залишається вкрай низькою, у порівнянні із загальним числом платників податку, і частка осіб, які користуються правом на податкову знижку.

Недоліки механізму оподаткування заробітної плати призвели до порушення принципу соціальної справедливості: особи з невисокими доходами несуть на собі підвищений податковий тягар, причому необґрунтованим залишається не скільки розмір податкової соціальної пільги, скільки встановлена законодавством гранична межа доходів, що дає право на її застосування.

8. В цілому, що стосується відповідності чинної системи оподаткування доходів фізичних осіб принципу справедливості, то її не можна вважати задовільною ні в контексті забезпечення стягнення податку з осіб із зівставним рівнем платоспроможності (горизонтальна справедливість), ні стосовно вирівнювання доходів різних груп населення, що передбачає перенесення податкового тягара на забезпеченіші верстви населення, звільнення від податкових зобов'язань осіб з низькими доходами, врахування сімейного стану платників тощо (вертикальна справедливість), хоча саме податку на доходи фізичних осіб в найбільшій мірі повинно бути притаманне виконання регулюючої функції. Суперечливими залишаються і наслідки реформування зазначеної системи в контексті економічної, і навіть фіскальної ефективності. Крім того, перехід до оподаткування заробітної плати як за пропорційною, так і за прогресивними ставками не наблизив країну до розв'язання проблем тіньової економіки і приховування доходів від оподаткування.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора: [47; 71; 72; 74; 75; 76; 77; 78; 80; 82; 83; 84; 91; 93; 94; 106].

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

3.1. Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні у контексті загальноєвропейського тренду (у контексті тенденцій розвитку податку у країнах – членах ЄС)

Питання щодо визначення шляхів реалізації регулятивного та перерозподільного потенціалу податку на доходи фізичних осіб в Україні, поряд із підвищенням його фіскальної значущості, і сьогодні не втрачає своєї актуальності, з огляду на що доцільним був би розгляд напрацьованого багаторічного зарубіжного досвіду стягнення зазначеного податку, з метою вивчення можливостей його адаптації з урахуванням вітчизняних реалій. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, безперечно необхідним є дослідження насамперед досвіду європейських країн в зазначеному напрямі, зокрема, з урахуванням поділу країн ЄС на країни ЄС-15 та країни ЄС-11 (постсоціалістичні країни ЄС, тобто всі нові країни ЄС, за винятком Кіпру та Мальти). Саме досвід останніх, на наш погляд, є найбільш прийнятним орієнтиром здійснення реформ у сфері оподаткування доходів фізичних осіб в Україні. Важливим є здійснення порівняльного аналізу сучасних елементів податку на доходи фізичних осіб в Україні з елементами відповідного податку у країнах ЄС, передусім постсоціалістичних, визначення тенденцій його розвитку, висвітлення окремих практичних аспектів останніх реформ в зазначеній сфері.

З огляду на зазначене, варто відмітити таке. Майже до середини 1990-х рр. минулого століття у більшості країн світу застосовувалися прогресивні податки на доходи. Важливою рисою еволюції податкових систем, починаючи із зазначеного періоду, стало поширення плоскої шкали податку на доходи фізичних осіб. Проте, якщо раніше її вводили лише зовсім малі країни і деякі офшорні юрисдикції, то в 90-ті ця практика значно розширилась. На сьогодні близько 40 країн використовують пропорційні системи оподаткування доходів (додаток Ж).

Реформи по введенню єдиної ставки податку на доходи фізичних осіб набули розповсюдження і серед країн ЄС, утім, лише в межах групи країн постсоціалістичних. Більшістю зазначених країн було здійснено перехід до застосування єдиної ставки податку на доходи фізичних осіб, насамперед з метою спрощення податкової системи, активізації інвестицій та створення умов для прискорення темпів економічного зростання. В якості важливих причин запровадження пропорційного податку на доходи також, зокрема, вказувались і неефективність чинних систем адміністрування податку на доходи заможних громадян, спричиненої передусім корупцією, а також високі масштаби тінізації заробітних плат [193]. Ініціатором цих реформ стали Балтійські країни – Естонія та Литва в 1994 р., Латвія – 1995 р. Їх широка популярність спонукала до обговорення аналогічних пропозицій та подальшої реалізації останніх в інших постсоціалістичних країнах ЄС, включаючи Словаччину, Румунію, Болгарію, Чехію та Угорщину.

Зазначені реформи в перелічених країнах суттєво відрізнялися, втім жоден із їх варіантів не став практичною реалізацією теоретичної концепції пропорційного податку в чистому вигляді (a pure flat tax), згідно базової академічній праці американських дослідників Р. Хола та Е. Рабушки, в якій пропонувалось введення «інтегрованої системи оподаткування доходів фізичних та юридичних осіб на засадах пропорційного податку» (an integrated flat tax system) [188, с. 81; 169]. Хоча, не можна не відмітити, що більшістю з таких країн було введено єдину ставку для податку на доходи фізичних та юридичних осіб згідно зазначеній концепції (Латвія, Естонія, Словаччина, Румунія та Болгарія), в той час як інші обмежились впровадженням пропорційного оподаткування лише доходів фізичних осіб (Литва, Чехія та Угорщина) (табл. 3.1). Зазначені країни суттєво відрізнялись за рівнем ставок, пільг, а також порядку визначення бази оподаткування [188, с. 81].

У країнах ЄС-11, що провели реформи з імплементації пропорційного податку на доходи фізичних осіб, значних змін зазнавали майже всі основні його елементи, насамперед, це стосувалось підходів до вибору ставки пропорційного податку при його запровадженні.

Особливості реформи з імplementації пропорційного податку на доходи фізичних осіб в країнах ЄС-11

Країни ЄС-11	Ставки податку на доходи фізичних осіб, відсотки			Ставка корпоративного податку на дату запровадження пропорційного податку, відсотки	Оцінка змін в розмірах неоподатковуваного мінімуму доходів в рік проведення реформи	Обсяги надходжень з податку на доходи фізичних осіб, у відсотках до ВВП			Зміни в обсязі надходжень, відсоткові пункти	
	напередодні проведення реформи	в рік проведення реформи	станом на 2019 р.			в рік напередодні проведення реформи	в рік проведення реформи	станом на 2017 р.	рік імplementації до року напередодні реформи	2017 р. до року напередодні реформи
Естонія	16,24,33	26	20	26	помірне підвищення (+50%)	8,2 (1993 р.)	7,9 (1994 р.)	5,7	-0,3	-2,5
Литва	10,18,24,28, 33	33	20, 27	29	суттєве підвищення (+200%)	5,0 (1993 р.)	5,4 1994 р.)	3,9	0,4	-1,1
Латвія	10,25	25	20, 23, 31,4	25	незначне скорочення (-7%)	4,6 (1994 р.)	4,8 (1995 р.)	6,6	0,2	2,0
Словаччина	10,20,28,35, 38	19	19, 25	19	суттєве підвищення (+109%)	5,3 (2003 р.)	4,6 (2004 р.)	3,4	-0,7	-1,9
Румунія	18,23,28,34, 40	16	10	16	підвищення (+25%)	2,9 (2004 р.)	2,4 (2005 р.)	3,6	-0,5	0,7
Болгарія	20,22,24	10	10	10	скасовано	3,0 (2007 р.)	2,8 (2008 р.)	3,3	-0,2	0,3
Чехія	12,19,25,32	15	15	21	суттєве підвищення (+100%)	4,1 (2007 р.)	3,5 (2008 р.)	4,0	-0,6	-0,1
Угорщина	17,32	16	15	19	скасовано; передбачено надання податкових кредитів	6,4 (2010 р.)	4,8 (2011 р.)	5,1	-1,6	-1,3

Складено та розраховано за даними [220; 133; 180; 231; 233].

Країнами Балтії така ставка була встановлена на рівні максимальної ставки прогресивної шкали, що діяла до реформи (Латвія та Литва), або ставки, наближеної до максимальної (Естонія), з тенденцією до її подальшого зниження. Інші країни (Словаччина, Румунія, Болгарія, Чехія, Угорщина) встановили ставку пропорційного податку, орієнтуючись на мінімальну ставку прогресивної шкали.

Істотна різниця в ставках у різних країнах може частково пояснюватися часом проведення реформ. Країни Балтії здійснили ці реформи в середині 1990-х рр., в період дуже жорстких бюджетних обмежень, коли небезпека неконтрольованого скорочення доходів підштовхувала уряди до введення більш високих ставок податків. Іншими країнами, особливо тими, які здійснили ці реформи пізніше, починаючи з 2004 р., ставки було встановлено на суттєво нижчому рівні, втім уникнути неконтрольованих втрат надходжень вдалося саме завдяки проведенню реформ у період стійкого економічного зростання та більш стабільної податково-бюджетної ситуації. Тим не менш, як наслідок, у першій групі країн зросло податкове навантаження на малозабезпечених громадян, що, як правило, компенсувалося трансфертами та збільшенням базової персональної знижки, тоді як податкове навантаження на одержувачів високих доходів не змінилося. У другій групі країн найбільші безпосередні вигоди від пропорційного податку отримали платники, оподаткування доходів яких здійснювалося за максимальними ставками. Для них виграш від реформи був величезним: у Румунії та Словаччині податкове навантаження на них зменшилося на 24 та 19 відсоткових пунктів, у Чехії, Угорщині, та Болгарії, відповідно, на 17, 16 та 14 відсоткових пунктів.

Досвід проведення реформ із введення пропорційного податку на доходи фізичних осіб у постсоціалістичних країнах ЄС, як зазначається в літературних джерелах, свідчить про те, що подібні реформи обов'язково мають супроводжуватися вжиттям заходів із модернізації податкового адміністрування. Саме останнє повинно стати основною додатковою інституційною реформою – одночасно проведені реформи у сфері податкового адміністрування мають доповнити зміни в податковій політиці, сприяючи досягненню цілей податкової реформи за менших бюджетних ризиків.

Крім того, основною особливістю проведення реформ щодо введення пропорційного податку на доходи фізичних осіб у постсоціалістичних країнах ЄС було встановлення неоподатковуваного мінімуму доходів, а також інших податкових пільг у вигляді знижок, вирахувань та кредитів для окремих категорій громадян, що також представляли собою відхилення від концепції єдиної ставки податку на доходи в чистому вигляді [199, с. 3]. Подібні відхилення, з одного боку, хоча й мали наслідком зменшення простоти системи оподаткування доходів фізичних осіб, втім, з другого, – сприяли внесенню певного ступеню прогресивності в зазначену систему [204, с. 37, 50]. Вказані пільги виявились надзвичайно важливими для забезпечення захисту платників податків із низьким рівнем доходів та сприяли поліпшенню справедливості при проведенні податкової реформи із впровадження єдиної ставки податку на доходи.

Встановлені неоподатковувані мінімуми доходів, інші податкові знижки та вирахування, поряд із ставками податків, також суттєво різняться між країнами, що провели реформи. Зокрема, в більшості з цих країн (в 5 з 8 країн ЄС-11 – Естонії, Литві, Словаччині, Румунії, Чехії) неоподатковуваний мінімум доходів було підвищено. У Словаччині, наприклад, його рівень подвоївся в реальному вираженні. Лише в двох країнах (Болгарії та Угорщині) неоподатковуваний мінімум доходів було скасовано; в одній країні (Латвії) – його, хоча і незначною мірою, було знижено (табл. 3.1). В цілому країнами, які встановили вищі пропорційні ставки податку на доходи фізичних осіб, було також введено і більш щедрі неоподатковувані мінімуми доходів. Значною мірою в усіх країнах було трансформовано також систему інших основних пільг з податку, насамперед пільг, які надавались у зв'язку із врахуванням сімейного стану платників, а також числа осіб, які перебували на їх утриманні.

Надаючи характеристику фіскальних наслідків переходу від прогресивного до пропорційного податку на доходи в країнах групи ЄС-11, варто відмітити, що майже в усіх цих країнах, за винятком Латвії і Литви³⁰, надходження податку (у відсотках

³⁰ Їх збільшення у Латвії та Литві було зумовлене встановленням ставки пропорційного податку на рівні максимальної ставки прогресивного податку, наслідком чого стало підвищення номінальних податкових ставок для більшості платників.

до ВВП) в перший рік після проведення реформи зменшилися. Їх відновлення, з певним часовим лагом, спостерігалось лише в окремих країнах. Навіть, згідно останніх даних, незважаючи на накопичений багаторічний досвід застосування єдиної ставки податку на доходи фізичних осіб, в переважній більшості країн ЄС-11 частка надходжень податку на доходи у ВВП все ще є нижчою за дореформений рівень – вона збільшилась станом на 2017 р. лише в Латвії (+2,0 в.п.), Румунії (+0,7 в.п.) та Болгарії (+0,3 в.п.) (табл. 3.1). У цілому, оцінка проведених реформ у контексті впливу на фіскальну ефективність податку залишається неоднозначною. У літературних джерелах з цього приводу відмічається, що в середньому самі по собі реформи із введення пропорційного податку на доходи фізичних осіб не призвели до різких змін в рівні надходжень податку в напрямку їх збільшення або скорочення, тобто не мали ні істотного позитивного, ні негативного впливу на забезпечення дохідної частині бюджетів [209, с. 259].

Найбільшої критики застосування пропорційного оподаткування доходів зазнавало через його обмежені перерозподільні можливості. Пропорційний податок так і не було запроваджено в жодній розвиненій країні, окрім Ісландії, яка мала нетривалий досвід застосування такого податку (2007-2010 рр.), незважаючи на обговорення відповідних пропозиції. Останні, зазвичай, отримують меншу політичну підтримку в країнах із розвиненим середнім класом саме через наслідки таких змін в частині розподілу. В країнах, де такий податок було введено, фіксуються процеси зростання нерівності, бідності та поляризації населення за доходами. В літературних джерелах також відзначається, що, в дійсності, найбільші переваги від таких реформ мають особи з високими доходами; їх наслідки для осіб із середніми та низькими доходами не є вже такими позитивними [196; 204; 209].

Відмічається доречи і те, що, в цілому, системи податків та соціальних трансфертів в країнах ЄС, в контексті їх перерозподільних можливостей та наслідків, відіграють важливу роль в будь-якій країні ЄС; безперечно вагомим є й їх внесок у скорочення рівня бідності та нерівності (додаток II). Втім, перерозподільні можливості зазначених систем є найбільшими саме в країнах Північної та континентальної Європи, тобто країнах групи ЄС-15. Відносно низькими вони

залишаються в країнах Центральної і Східної Європи, хоча прямі податки (головним чином йдеться про податок на доходи фізичних осіб) в усіх цих країнах³¹, хоча і в різному ступені, є прогресивними. Проблемним аспектом є те, що рівень прогресії може бути встановлено високим, завдяки спроектованим відмінностям у ставках, втім прогресивні податки не обов'язково призводять до більших масштабів перерозподілу, особливо, якщо забезпечувані надходження з податку, у підсумку, виявляються низькими. Зокрема, це стосується таких країн як Латвія, Угорщина, Болгарія, Румунія, де соціальні трансферти, через їх невисокий рівень, є недостатніми для того, щоб пом'якшити вплив прямих податків та сприяти зниженню рівня бідності [175, с. 5, 10]. Вкрай суперечливим, в контексті його соціальних наслідків, залишається досвід тих країн ЄС, якими найбільшою мірою було впроваджено ліберальні ідеї в сфері прямого оподаткування³².

Переконливих та однозначних доказів того, що імплементація невисоких пропорційних податків призведе до збільшення податкових надходжень або зниження частки неформальної економіки, в теоретичній літературі не наведено. Пропорційні податки, зокрема, не обов'язково мають наслідком зниження рівня складності в сплаті податків через наявність різноманітних пільг, особливо стосовно верств населення із низькими доходами. Тим не менш, відзначається, що податкове спрощення все ж має великий потенціал у проведенні політики щодо скорочення частки неформальної економіки, особливо в країнах з високим рівнем бюрократичного навантаження при сплаті податків (Румунія, Україна, Білорусь) [190, с. 18].

У сучасній Україні найбільш актуальним є вплив податку на доходи фізичних осіб (у взаємодії з ЄСВ) на вибір між офіційною і неофіційною (неоформленою) працею. Водночас проведений у попередньому розділі аналіз показав, що масштаби використання неофіційної праці (тінізації доходів) в Україні породжені комплексом причин, що включають не лише рівень оподаткування доходів та розмір соціальних внесків. Тому і зменшення рівня тінізації доходів в Україні вимагає не лише

³¹ В країнах із пропорційними системами податку на доходи фізичних осіб завдяки системі пільг.

³² Насамперед це стосується таких країн, як Болгарія та Румунія, де, зокрема, ставки податку на доходи фізичних осіб встановлено на рівні 10%. Див. також [194].

зниження сукупного податкового навантаження на працю (трудові доходи) у поєднанні з підвищенням відповідальності за використання нелегальної праці, а й інших заходів, зокрема, створення механізму економічної зацікавленості роботодавців та найманих працівників в легалізації або збільшенні офіційної зарплати; підвищення привабливості офіційного сектора економіки, у тому числі шляхом його захисту від корупції, забезпечення прозорості податкових правовідносин.

Масштабне використання неофіційної праці в комплексі чинить негативний вплив не лише на фіскальну й економічну ефективність та справедливість податку на доходи фізичних осіб, а й на політику реформування податків на працю, яка набуває ознак політики «гонки до дна» («race to the bottom» policy). Остання стосується практичного впровадження ініціатив із одночасного різкого зниження або скасування податків, які є бюджетоутворюючими, без врахування або оцінки соціальних наслідків подібних змін. Певним недоліком існуючих пропозицій з реформування вітчизняної системи оподаткування доходів фізичних осіб є надмірна увага лише до змін ставок податку. В той же час в низці праць із рекомендаціями щодо проведення податкової політики в країнах з транзитивною економікою, робиться акцент не на перегляді ставок податків, а розширенні бази оподаткування; елементами податкової системи, які вимагають найбільшої уваги в країнах, що розвиваються, визначаються податкове адміністрування і забезпечення податкової дисципліни, оскільки одних лише змін в ставках і базі вбачається недостатнім [220, с. 11; 135, с. 37]. Втім, неприйнятним для таких країн, в контексті подальшого проектування змін до чинних систем оподаткування в напрямку підвищення їх справедливості та ефективності, залишається і досвід найбільш розвинених країн європейських країн [153, с. 9; 182].

Незважаючи на вкрай суперечливий досвід застосування пропорційних систем оподаткування доходів фізичних осіб в контексті досягнення тих цілей, які ставилися напередодні реформ із їх впровадження, до недавнього часу³³ в більшості

³³ Йдеться про період до 2018 р. включно, оскільки починаючи з 2019 р. пропорційна система податку на доходи фізичних осіб продовжує застосовуватись лише в 5 країнах групи ЄС-11; в 6 інших країнах відповідні системи є прогресивними. Зокрема, кількість країн групи ЄС-11, в яких було здійснено перехід до пропорційного податку

постсоціалістичних країн ЄС продовжували діяти пропорційні системи податку на доходи фізичних осіб. Решта країн ЄС зазначеної групи використовують прогресивний податок на доходи фізичних осіб (кількість ставок та інтервалів доходів, що їм відповідають, коливається від 2 до 5), причому рівень прогресії, зазвичай, є досить високим (додаток К).

Аналіз сучасних елементів податку на доходи фізичних осіб, як вже зазначалося, є також важливим у контексті забезпечення відповідних порівнянь із вітчизняними особливостями їх побудови. Безперечно, податкові ставки залишаються одним з найбільш динамічних (в контексті частоти змін) елементів податку. Діапазон коливань мінімальних ставок податку на доходи фізичних осіб, а також доходів, що їм відповідають, у країнах ЄС характеризується суттєвими відмінностями. Зокрема, у країнах ОЕСР-ЄС-22 мінімальна ставка податку станом на 2018 р. встановлювалась у досить широких межах – від 8,90% (Нідерланди) до 25% (Бельгія), причому виключно серед країн групи ЄС-15 (нараховується 6 таких країн) залишається поширенням застосування нульової ставки в податковій шкалі.

Варто також відмітити, що в переважній більшості країн (13 з 22 досліджуваних) впродовж 2008-2018 рр. жодних змін у розмірі застосовуваних мінімальних ставок не спостерігалось. Втім, найбільшій корекції протягом зазначеного періоду підлягали як максимальні ставки (їх підвищення було забезпечено більшістю країн), так і рівень доходів, що їм відповідав (його перегляд було здійснено всіма країнами із прогресивною шкалою, крім Італії). Шкала ставок у країнах ЄС складалась від 2 (Данія та Ірландія) до 19 (Люксембург) інтервалів, втім, у переважній більшості країн ЄС-15 (в 9 з 15 країн) податкова шкала включала 4-5 інтервали (додаток К).

На сьогодні ставки податку на доходи фізичних осіб у країнах ЄС із пропорційними системами оподаткування доходів є відносно помірними за розміром; діапазон їх коливань складає від 10% в Болгарії та Румунії до 20% в Естонії. Станом на 2019 р. максимальна ставка податку на доходи фізичних осіб у

впродовж 1994-2012 рр. постійно зростала, досягнувши максимуму в 2011-2012 рр. (нараховувалось 8 таких країн); число їх в 2013-2018 рр. поступово скорочується. Ініціаторами змін виявились країни з найбільш тривалим досвідом застосування пропорційного податку на доходи фізичних осіб – Литва (25 років), Латвія (23 роки).

середньому в країнах ЄС-11 складає 25,3%, з них у країнах ЄС із пропорційною системою податку на доходи фізичних осіб – 14,0%; зазначені ставки є значно нижчими від максимальної ставки в країнах ЄС-15 (в середньому 50,4%) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Максимальні ставки податку на доходи фізичних осіб (включаючи додаткові податки) в країнах ЄС та Україні в 2008-2019 рр., %

Країни	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2008-2019
Бельгія	53,7	53,7	53,7	53,7	53,7	53,8	53,8	53,7	53,2	53,2	53,2	53,1	-0,6
Болгарія	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	0,0
Чехія	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	0,0
Данія	62,3	62,1	55,4	55,4	55,4	55,6	55,6	55,8	55,8	55,8	55,9	55,9	-6,4
Німеччина	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5	0,0
Естонія	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	-1,0
Ірландія	41,0	46,0	47,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0	7,0
Греція	40,0	40,0	49,0	49,0	49,0	46,0	46,0	48,0	48,0	55,0	55,0	55,0	15,0
Іспанія	43,0	43,0	43,0	45,0	52,0	52,0	52,0	45,0	45,0	43,5	43,5	43,5	0,5
Франція	45,4	45,4	45,4	46,6	50,3	50,3	50,3	50,2	50,2	50,2	51,5	51,5	6,1
Хорватія	53,1	56,1	50,2	47,2	47,2	47,2	47,2	47,2	47,2	42,5	42,5	42,5	-10,6
Італія	44,9	44,9	45,2	47,3	47,3	47,3	47,8	48,8	48,8	47,2	47,2	47,2	2,3
Кіпр	30,0	30,0	30,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	5,0
Латвія	25,0	23,0	26,0	25,0	25,0	24,0	24,0	23,0	23,0	23,0	31,4	31,4	6,4
Литва	24,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	27,0	3,0
Люксембург	39,0	39,0	39,0	42,1	41,3	43,6	43,6	43,6	43,6	45,8	45,8	45,8	6,8
Угорщина	40,0	40,0	40,6	20,3	20,3	16,0	16,0	16,0	15,0	15,0	15,0	15,0	-25,0
Мальта	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	0,0
Нідерланди	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	52,0	51,8	-0,2
Австрія	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	0,0
Польща	40,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	32,0	-8,0
Португалія	42,0	42,0	45,9	50,0	49,0	56,5	56,5	56,5	56,5	56,2	53,0	53,0	11,0
Румунія	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	10,0	10,0	-6,0
Словенія	41,0	41,0	41,0	41,0	41,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	9,0
Словацьчина	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	6,0
Фінляндія	50,1	49,1	49,0	49,2	49,0	51,1	51,5	51,6	51,6	51,4	51,1	51,1	1,0
Швеція	56,4	56,5	56,6	56,6	56,6	56,7	56,9	57,0	57,1	57,1	57,1	57,2	0,8
Велика Британія	40,0	40,0	50,0	50,0	50,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	45,0	5,0
В середньому:													
ЄС-11 total, зокрема:	27,6	26,2	26,0	23,8	23,8	24,7	24,7	24,5	24,4	24,0	24,2	25,3	-2,3
- ЄС _{flat PIT}	18,6	17,0	17,4	17,7	17,7	16,7	16,7	16,4	16,3	16,3	14,2	14,0	-4,6
- ЄС _{progr PIT}	43,5	42,3	41,0	40,1	40,1	38,6	38,6	38,6	38,6	37,4	36,2	34,7	-8,8
ЄС-13	28,4	27,2	27,0	25,5	25,5	26,2	26,2	26,1	26,0	25,7	25,8	26,8	-1,6
ЄС-15	47,2	47,4	48,6	49,5	50,1	50,4	50,4	50,2	50,2	50,5	50,4	50,4	3,2
ЄС-28	38,4	38,0	38,6	38,4	38,7	39,2	39,2	39,0	38,9	39,0	39,0	39,4	1,0
Україна	15,0	15,0	15,0	17,0	17,0	17,0	18,5	21,5	19,5	19,5	19,5	19,5	4,5

Складено та розраховано за даними [234, с. 26].

Упродовж 2008-2019 рр. значна частина країн ЄС-11 вдавалася до зниження максимальних ставок податку (Естонія, Хорватія, Литва, Угорщина, Польща та

Румунія) або не переглядала їх (Болгарія та Чехія); підвищили ставки тільки три країни (Латвія, Словенія та Словаччина). Втім, переважна більшість країн ЄС-15 (11 країн), навпаки, вживали заходи з підвищення максимальних ставок податку на доходи, в чотирьох країнах зазначені ставки не зазнали змін; лише в двох країнах (Бельгії та Данії) їх було знижено. Фактично лідерами за частотою та розмірами підвищень стали периферійні країни ЄС (Греція, Ірландія, Італія, Іспанія та Португалія) (табл. 3.2).

В Україні перегляд базової ставки податку на доходи фізичних осіб впродовж 2004-2019 рр. здійснювався в напрямі її поступового збільшення (ставки підвищувались і за умов застосування малопрогресивного податку в 2011-2015 рр.); єдиним винятком стали зміни, що мали місце в 2016 р. (для доходів понад 10 мінімальних зарплат базову ставку вперше за зазначений період було знижено з 20% до 18%). Чинна на сьогодні ставка податку на доходи фізичних осіб – в розмірі 19,5% (з урахуванням військового збору), фактично відповідає максимальній ставці податку по групі країн ЄС-11 із пропорційною системою оподаткування (табл. 3.2).

Що стосується наступного елемента – визначення одиниці податку на особисті доходи, то в переважній більшості провідних країн групи ЄС-15 вже протягом багатьох років застосовується як оподаткування сукупного спільного доходу подружжя, так і практика сімейного оподаткування доходів фізичних осіб; в зазначених країнах передбачений, зокрема, вибір (на розсуд платника податку) між спільним та окремим оподаткування доходів подружжя. Втім, якщо практика сімейного оподаткування/сукупного спільного оподаткування доходів подружжя в розвинених країнах ЄС є поширеною та містить широкий спектр різних інструментів податкового регулювання, то серед країн групи ЄС-11, і в Україні, перевага надається індивідуальному підходу до оподаткування членів сім'ї. Винятком, станом на 2018 р., є лише Польща та Естонія, де застосовується як окреме, так і спільне оподаткування доходів подружжя (додаток Л).

Досліджуючи такий елемент податку на доходи фізичних осіб як податкова база, слід відмітити, що перелік доходів, включений до її складу в країнах ЄС, може бути досить широким. Певною мірою це ускладнює їх порівняння. Втім, інформація

щодо основних видів таких доходів міститься, зокрема, в європейській базі даних з податків (Europe Tax Database) (додаток М). З представлених 23 їх видів станом на 2019 р. лише заробітна плата, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, додаткові винагороди від роботодавця в натуральній формі, доходи від спортивних і розважальних заходів, а також випадкові (нерегулярні) доходи включені до податкової бази всіх країн ЄС. Поширеним, майже в усіх країнах ЄС, є оподаткування пасивних доходів, доходів від здавання рухомого та нерухомого майна в оренду, доходу у вигляді пенсій. Найрідше включаються в базу оподаткування податком такі види доходів: спадщина, доходи у вигляді пожертвувань і подарунків, нерухоме майно, використовуване власником для власного проживання (йдеться про оподаткування вміненого доходу від використання такого майна), доходи від лотерей і гральних заходів, стипендії.

У цілому, слід відмітити, що значно вища частка податку на доходи фізичних осіб у податкових надходженнях, у середньому по групі країн ЄС-15, у порівнянні із країнами ЄС-11, є наслідком застосування не тільки вищих ставок податку на доходи фізичних осіб, а й наявності суттєво ширшої його бази.

Аналіз структури податку на доходи фізичних осіб за видами надходжень за період впродовж 2008-2017 рр. по досліджуваних групах країн ЄС дає можливість дійти висновку, що характерною відмінністю країн ЄС-11 порівняно з країнами ЄС-15 є значно більший акцент на оподаткуванні трудових доходів (81,8% від загальної суми надходжень податку в країнах ЄС-11 проти 65,4% в ЄС-15 станом на 2017 р.) і, певною мірою, доходів від капіталу (відповідно, 8,5% в ЄС-11 та 6,5% в ЄС-15). Втім менший – на оподаткуванні таких груп доходів, як соціальні трансферти, включаючи пенсії (3,7% в ЄС-11 та 16,6% в ЄС-15) та доходи самозайнятих осіб (6,0% в країнах ЄС-11 та 11,6% в ЄС-15) (додаток Н).

Дослідження структури податку на доходи фізичних за групами надходжень по всіх групах країн ЄС впродовж 2008-2017 рр., дозволяє відмітити таке:

- оподаткування трудових доходів залишається домінуючим видом надходжень для всіх груп країн ЄС, проте демонструє тенденцію до скорочення, причому, найбільшою мірою, в країнах ЄС-15 (-2,3 в.п.);

- виключно негативну динаміку надходжень має оподаткування доходів самозайнятих осіб (як у країнах ЄС-11, так і в країнах ЄС-15);
- єдиною групою доходів, які забезпечили приріст надходжень податку в розрізі всіх досліджуваних груп країн ЄС, стали доходи від капіталу (+1,9 в.п. та +0,7 в.п. в країнах ЄС-11 та ЄС-15, відповідно);
- збільшення частки надходжень від оподаткування соціальних трансфертів, включаючи пенсії, спостерігається лише за групою країн ЄС-15 (+2,6 в.п.), втім зазначена частка за групою країн ЄС-11 залишається суттєво меншою та продовжує і далі скорочуватись (-0,2 в.п.) (додаток Н).

З огляду на зазначене, слід відмітити таке. В Україні за переліком основних доходів, включених до бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб, відмінностей із європейськими країнами не спостерігається. В такому переліку відсутнім є лише оподаткування вміненого доходу від користування майном, що перебуває у власності платника податку та визначеного ним як основне місце проживання. Втім, у переважній більшості країн ЄС такий дохід також оподатковується. Крім того, внаслідок проведених впродовж 2004-2019 рр. реформ, було суттєво розширено базу податку на доходи фізичних осіб за рахунок відмінних від заробітної плати доходів. Тим не менш, частка останніх залишається незначною у порівнянні із відповідною часткою зазначених доходів у країнах ЄС. Вжиття заходів, які б сприяли її збільшенню, залишається важливим невикористаним резервом зростання надходжень з податку на доходи фізичних осіб без подальшого посилення навантаження на трудові доходи.

Зазначене є важливим, зокрема, з огляду й на те, що рівень оподаткування доходів від праці за наймом (трудових доходів) в Україні, втім, як і в будь-якій країні ЄС, залишається вищим, ніж інших категорій доходів. Зміна ставок податків на працю, до числа яких прийнято відносити податок на доходи фізичних осіб та соціальні внески, останнім часом є одним із найбільш активно обговорюваних питань у рамках можливої податкової реформи. Частіше за все саме з приводу ставки ЄСВ зазначається, що в Україні вона все ще залишається занадто високою, що гальмує економічне зростання і заважає виходу бізнесу з тіні. Як варіант

нейтралізації зазначених негативних ефектів пропонується подальше її зниження. Подібні пропозиції часто стосуються і ставки податку на доходи фізичних осіб. З цього приводу досвід країн ЄС, насамперед постсоціалістичних, є цікавим в контексті здійснення відповідних порівнянь.

Так, ще в Стратегії «Європа 2020» наголошувалось на важливості проведення податкових реформ, спрямованих на формування податкової системи, що створює сприятливі умови для економічного зростання. Йшлося про те, що збільшення рівня податкового навантаження, по можливості, доцільніше забезпечувати за рахунок тих податків, які вважаються найменш деформуючими в контексті забезпечення зазначених умов. Зміна податкової структури внаслідок перенесення податкового навантаження з прямих на непрямі податки в цілому розглядалася як така, що в довгостроковій перспективі може мати позитивний вплив на економічне зростання. Зокрема, наголошувалося на доцільності уникати підвищення податків на працю, що викликає збільшення витрат на робочу силу, та переносити акценти на використання менш деформуючих податків, наприклад, екологічних. Окрема увага в зазначеній Стратегії приділялася тому, що високий рівень оподаткування праці може мати негативні наслідки для зайнятості [154, с. 24].

Втім, більшість країн Об'єднаної Європи все ще залишається зоною високого податкового навантаження на працю в порівнянні з іншими розвиненими країнами; можливості зниження зазначених податків, з огляду на встановлений рівень соціальних зобов'язань, загострення демографічних проблем, є обмеженими. Зокрема, проблема відносно високого рівня оподаткування трудових доходів притаманна і більшості постсоціалістичних країн ЄС. Відмінності в рівні податкового навантаження на працю між групами країн ЄС-15 та ЄС-11 залишаються невеликими – імпліцитні ставки оподаткування праці станом на 2017 р. в середньому дорівнювали, відповідно, 36,5 та 33,2%. У низці країн ЄС-11 (Чехія, Угорщина, Словаччина) податкове навантаження на працю є вищим, ніж у середньому по групі країн ЄС-15³⁴. Невирішеним залишається й питання нерівномірного розподілу податкового навантаження на трудові доходи між різними

³⁴ Розраховано за даними: Implicit tax rate on labour, % [234, с. 247].

групами населення, притаманне також більшості постсоціалістичних країн ЄС; зазначена проблема особливо загострюється в рамках пропорційних систем оподаткування доходів [70].

Оцінюючи рівень податкового навантаження на трудові доходи в постсоціалістичних країнах ЄС в контексті основних його складових, а саме податку на доходи фізичних осіб та соціальних внесків роботодавців та найманих працівників, слід відмітити, що саме останні є головною складовою податкового навантаження на працю в досліджуваній групі країн ЄС. Підтвердженням цього є дані щодо складових податкового клину (показника, який регулярно використовується для оцінки рівня податкового навантаження на працю, зокрема, й у країнах Євросоюзу), а також співвідношення між цими складовими. Їх аналіз свідчить про те, що більше двох третин податкового клину в країнах ЄС-11, як втім і в будь-якій з досліджуваних груп країн ЄС, складають соціальні внески; роль податку на доходи фізичних осіб у його формуванні є суттєво нижчою. В цілому, співвідношення між зазначеними складовими податкового клину – соціальними внесками та податком на доходи фізичних осіб – у середньому по країнах ЄС-11, становить 76:24, суттєво відрізняючись від того, що склалося в країнах ЄС-28 (68:32) та ЄС-15 (63:37)³⁵.

Не можна не погодитись, що оцінка рівня податкового навантаження лише на базі одних тільки ставок є неповною, з огляду на наявність у країнах ЄС розгалуженої системи пільг з податку на доходи фізичних осіб, а також, хоча й набагато більш обмеженої за обсягами надання, системи пільг зі сплати соціальних внесків. Тим не менш вищезазначені висновки підтверджуються з огляду на сформовану структуру бюджетних надходжень досліджуваної групи країн. Якщо станом на 2017 р. в середньому в країнах ЄС-11 частка податку на доходи фізичних осіб у ВВП була найменшою – 4,5%, порівняно з 10,6% ВВП у країнах ЄС-15, то частка соціальних внесків, навпаки, найбільшою – 11,8% ВВП порівняно з 10,4% ВВП у країнах ЄС-15³⁶.

³⁵ Розраховано за даними: The composition of the tax wedge in 2014, single average-income worker [227, с. 114].

³⁶ Розраховано за даними: Direct taxes as % of GDP – Personal income taxes [234, с. 182], Social contributions as % of GDP – Total (compulsory actual contributions) [234, с. 188].

Протилежними за спрямуванням виявились і вжиті впродовж 2008-2019 рр. в країнах ЄС заходи із корекції рівня податкового навантаження на працю. Зокрема, їх наслідком стало збільшення в середньому по групі країн ЄС-15 максимальної ставки податку на доходи фізичних осіб з 47,2 до 50,4%, а також максимальної сукупної (агрегованої) ставки соціальних внесків – з 33,1 до 36,7%. У той же час у країнах ЄС-11, навпаки, спостерігається тенденція до поступового зменшення як максимальних сукупних (агрегованих) ставок соціальних внесків з 40,1 до 36,9% (в середньому по групі зазначених країн), так і максимальних ставок податку на доходи фізичних осіб з 27,6 до 25,3%. Більше того, в низці постсоціалістичних країн ЄС зниження максимальних ставок податку на доходи фізичних осіб виявилось доволі значним – з 40 до 15% в Угорщині, з 53,1 до 42,5% у Хорватії, з 40,0 до 32,0% у Польщі, з 16 до 10% у Румунії. Перелік країн, яким вдалося забезпечити суттєве зниження максимального значення сукупної ставки соціальних внесків за зазначений період, виявився набагато коротшим, зокрема, він включає Румунію, де зазначену ставку було переглянуто з 53,25 до 37,25%, Литву – з 34,50 до 21,27%, Угорщину – з 49,0 до 39,50% та Польщу – з 42,07 до 34,71% (табл. 3.2-3.3).

Тим не менш, якщо станом на 2008 р. майже в усіх постсоціалістичних країнах ЄС (єдиним винятком була Болгарія) максимальна сукупна (агрегована) ставка соціальних внесків була вищою, ніж в середньому в країнах ЄС-15 у відповідний період, то в 2019 р. кількість таких країн зменшилася до 6. Водночас, максимальні ставки податку на доходи фізичних осіб впродовж 2011-2019 рр. у жодній з країн ЄС-11 не досягали середнього по групі країн ЄС-15 рівня. Винятком була Хорватія – максимальна ставка зазначеного податку в країні в 2008-2010 рр. була вищою за середню по групі країн ЄС-15. Відносно помірними за розміром залишаються також ставки податку на доходи фізичних осіб у країнах ЄС із пропорційним механізмом його справляння; діапазон коливань зазначених ставок сьогодні складає від 10% в Болгарії і Румунії до 20% в Естонії (табл. 3.2–3.3).

Динаміка змін в розмірах максимальних сумарних ставок внесків на соціальне страхування в країнах ЄС та Україні: 2008 та 2019 рр.*

Країни	Сумарні ставки внесків на соціальне страхування, проценти						Зміни впродовж 2008-2019 рр., відсоткові пункти			Пропорції розподілу страхових внесків між роботодавцями та найманими працівниками, проценти					
	2008			2019			наймані працівники	роботодавці	разом	2008			2019		
	наймані працівники	роботодавці	разом	наймані працівники	роботодавці	разом				наймані працівники	роботодавці	разом	наймані працівники	роботодавці	разом
Франція	9,80	32,68	42,48	23,00	45,00	68,00	13,2	12,3	25,5	23	77	100	34	66	100
Словаччина	10,40	27,20	37,60	13,40	35,20	48,60	3,0	8,0	11,0	28	72	100	28	72	100
Нідерланди	22,50	10,40	32,90	27,65	19,80	47,45	5,2	9,4	14,6	68	32	100	58	42	100
Чехія	12,50	35,00	47,50	11,00	34,00	45,00	-1,5	-1,0	-2,5	26	74	100	24	76	100
Греція	11,55	22,10	33,65	16,00	25,06	41,06	4,5	3,0	7,4	34	66	100	39	61	100
Бельгія	13,07	24,77	37,84	13,07	27,50	40,57	0,0	2,7	2,7	35	65	100	32	68	100
Німеччина	19,50	19,92	39,42	20,08	19,83	39,91	0,6	-0,1	0,5	49	51	100	50	50	100
Угорщина	17,00	32,00	49,00	18,50	21,00	39,50	1,5	-11,0	-9,5	35	65	100	47	53	100
Австрія	17,05	25,15	42,20	18,12	21,38	39,50	1,1	-3,8	-2,7	40	60	100	46	54	100
Італія	8,89	31,97	40,86	9,49	30,00	39,49	0,6	-2,0	-1,4	22	78	100	24	76	100
Швеція	7,00	23,43	30,43	7,00	31,42	38,42	0,0	8,0	8,0	23	77	100	18	82	100
Словенія	22,10	16,10	38,20	22,10	16,10	38,20	0,0	0,0	0,0	58	42	100	58	42	100
Естонія	2,60	33,30	35,90	3,60	33,80	37,40	1,0	0,5	1,5	7	93	100	10	90	100
Румунія	16,50	36,75	53,25	35,00	2,25	37,25	18,5	-34,5	-16,0	31	69	100	94	6	100
Хорватія	20,00	17,20	37,20	20,00	16,50	36,50	0,0	-0,7	-0,7	54	46	100	55	45	100
Іспанія	6,25	31,08	37,33	6,35	29,90	36,25	0,1	-1,2	-1,1	17	83	100	18	82	100
Латвія	9,00	24,09	33,09	11,00	24,09	35,09	2,0	0,0	2,0	27	73	100	31	69	100
Португалія	11,00	23,75	34,75	11,00	23,75	34,75	0,0	0,0	0,0	32	68	100	32	68	100
Польща	22,46	19,61	42,07	13,71	21,00	34,71	-8,8	1,4	-7,4	53	47	100	39	61	100
Болгарія	13,00	19,90	32,90	13,78	19,02	32,80	0,8	-0,9	-0,1	40	60	100	42	58	100
Фінляндія	6,01	20,67	26,68	9,79	20,17	29,96	3,8	-0,5	3,3	23	77	100	33	67	100
Люксембург	14,45	13,57	28,02	12,45	15,15	27,60	-2,0	1,6	-0,4	52	48	100	45	55	100
Литва	3,00	31,50	34,50	19,50	1,77	21,27	16,5	-29,7	-13,2	9	91	100	92	8	100
Мальта	10,00	10,00	20,00	10,00	10,00	20,00	0,0	0,0	0,0	50	50	100	50	50	100
Кіпр	6,30	6,30	12,60	8,30	8,30	16,60	2,0	2,0	4,0	50	50	100	50	50	100
Велика Британія	11,00	12,80	23,80	2,00	13,80	15,80	-9,0	1,0	-8,0	46	54	100	13	87	100
Ірландія	4,00	8,50	12,50	4,00	10,95	14,95	0,0	2,5	2,5	32	68	100	27	73	100
Данія**
В середньому по країнах групи:															
ЄС-11 _{total} , зокрема:	13,51	26,60	40,11	16,51	20,43	36,94	3,0	-6,2	-3,2	33	67	100	47	53	100
-ЄС-11 _{flat PIT}	9,57	29,68	39,25	16,38	22,01	38,39	6,8	-7,7	-0,9	24	76	100	43	57	100
-ЄС-11 _{progr PIT}	20,39	21,23	41,62	16,62	19,11	35,73	-3,8	-2,1	-5,9	50	50	100	51	50	100
ЄС-13	12,68	23,77	36,45	15,38	18,69	34,07	2,7	-5,1	-2,4	36	64	100	48	52	100
ЄС-15	11,58	21,49	33,06	12,86	23,84	36,69	1,3	2,4	3,6	35	65	100	34	67	100
ЄС-28	12,11	22,58	34,69	14,07	21,36	35,43	2,0	-1,2	0,7	36	64	100	40	60	100
Україна	3,5	49,6	53,1	0,00	22,00	22,00	-3,5	-27,6	-31,1	7	93	100	0	100	100

Примітки.

* При застосуванні в країні диференційованих ставок відрахувань до соціальних фондів, представлені в таблиці дані відображають максимальну сукупну ставку.

** У Данії більшість програм соціального страхування фінансуються з бюджету. За окремими програмами і роботодавці, і працівники сплачують внески у фіксованих сумах.

Складено та розраховано за даними [215; 173; 174].

Варто відзначити, що найбільш складною частиною програм соціальних реформ у країнах ЄС-11 виявилось реформування національних систем соціального страхування, тим не менш, і в зазначеному напрямі вдалося досягти помітного прогресу. Однією з важливих загальних змін став перехід від сплати соціальних внесків виключно роботодавцями до їх розподілу, хоча і в різних пропорціях, між роботодавцями та найманими працівниками. Як наслідок, станом на 2019 р., у країнах ЄС-11 середня ставка соціальних внесків, сплачуваних працівниками, була вищою, тоді як ставка внесків для роботодавців, навпаки, нижчою не тільки в порівнянні з країнами ЄС-28, але й країнами ЄС-15. Крім того, у країнах ЄС-11, а особливо країнах ЄС із пропорційним механізмом справляння податку на доходи фізичних осіб, упродовж 2008-2019 рр., відбувається суттєве скорочення відмінностей між середніми ставками соціальних внесків роботодавців та працівників, у той час як у країнах ЄС-15 зазначене скорочення не виявлялося таким значним (табл. 2.2–2.3).

Слід також зауважити, що, незважаючи на всі вищезазначені реформи, основною проблемою, пов'язаною з оподаткуванням праці у країнах ЄС, так і залишається рівень податкового навантаження на низькооплачуваних працівників (йдеться про працівників, які отримують дві третини або менше середньої зарплати по країні). Зокрема, протягом 2008-2017 рр. у переважній більшості постсоціалістичних країн ЄС величина податкового клину для низькооплачуваних працівників була більшою від середнього значення не тільки в цілому по країнах ЄС-28, але й по країнах ЄС-15, а для працівників із заробітною платою на рівні середньої та працівників із високими зарплатами, навпаки, меншою, ніж середнє значення по країнам групи країн ЄС-15 (додаток II). Тобто, в більшості постсоціалістичних країн ЄС, саме в порівнянні з країнами ЄС-15, а також в цілому з країнами ЄС-28, спостерігається відносно помірне податкове навантаження на середні, а особливо високі зарплати, проте воно залишається високим на зарплати низькі.

З огляду на зазначені диспропорції у щорічних звітах Європейської комісії містяться рекомендації щодо зниження податків на низькооплачуваних працівників

для більшості постсоціалістичних країн ЄС. Зокрема, відзначається, що податки на працю для таких працівників залишаються високими та недостатньо прогресивними, що, зазвичай, пов'язується із застосуванням у низці таких країн пропорційного податку на доходи фізичних осіб, відносно низьким рівнем пільг, встановленням єдиних умов стягнення внесків на соціальне страхування для всіх категорій платників тощо. Варто відмітити, що зазначена проблема набуває особливої гостроти в постсоціалістичних країнах ЄС ще й тому, що частка низькооплачуваних працівників, незважаючи на помітну тенденцію до її скорочення, в більшості країн зазначеної групи, все ще залишається найвищою, зокрема, це стосується Латвії – 25,5%, Румунії – 24,4%, Литви – 24%, Польщі – 23,6%, Хорватії (23,1%) та Естонії – 22,8%³⁷.

Підтвердженням зазначеному є також і результати досліджень фахівців французького економічного інституту Молінарі (Institut Économique Molinari, IEM)³⁸ (додаток Р). Висновки з даного дослідження, які робляться на базі порівняння рівня податкового навантаження на зарплату середнього (типового) найманого працівника в країнах ЄС із прогресивними та пропорційними системами податку на доходи фізичних осіб свідчать про те, що, по-перше, рівень податкового навантаження на зарплату таких працівників упродовж 2009-2017 рр. збільшився в усіх групах країн ЄС, однак найбільшою мірою саме в країнах із пропорційними системами податку на доходи фізичних осіб; по-друге, у зазначених країнах рівень податкового навантаження на зарплати є вищим, ніж у країнах із прогресивними системами податку на доходи виключно за рахунок більш високого рівня ставок соціальних внесків [207; 208].

З цього приводу слід відмітити, що, хоча в цілому, проведені в низці постсоціалістичних країн ЄС реформи з імплементації пропорційного податку на доходи фізичних осіб, безперечно, мали позитивний вплив у контексті спрощення його адміністрування, втім, при розробці основних параметрів цих реформ, майже в

³⁷ Low-wage earners as a proportion of all employees (excluding apprentices) by educational attainment level [158].

³⁸ Дослідження рівня податкового навантаження на зарплату середнього (типового) найманого працівника в країнах ЄС (The Tax Burden of Typical Workers in the EU-28), проводиться щорічно, починаючи з 2009 р. За його результатами по кожній з 28 країн ЄС визначається фактичне податкове навантаження на зарплату (Real Tax Rate, RTR) як співвідношення соціальних внесків, сплачених роботодавцями та найманими працівниками, податку на доходи фізичних осіб та ПДВ до реальної середньої зарплати-брутто найманого працівника (Real Gross Salary).

усіх країнах, не бралися до уваги чинні податки на фонд заробітної плати, база яких значною мірою збігалася з базою податку на доходи фізичних осіб. Як наслідок, високі граничні ставки податків на фонд заробітної плати залишалися основною перешкодою для підвищення рівня податкової дисципліни фізичних осіб навіть після проведення вищезазначених реформ.

За оцінками Ф. Шнайдера, саме в постсоціалістичних країнах ЄС тіньова економіка досягає найбільших масштабів (додаток Д). Крім того, за даними спеціального соціологічного дослідження, здійсненого в рамках європейського проекту регулярних соціологічних досліджень Eurobarometer, найбільш непрозора для влади система оплати праці також фіксується, як правило, серед країн колишнього соціалістичного табору – частка зарплат «у конвертах» у Латвії становила 11%, Хорватії – 8%, Румунії, Словаччині, Болгарії, Литві, Угорщині, Польщі, Естонії – 6-7% [219, с. 80]. Водночас саме країни Східної та Центральної Європи, після респондентів із країн Південної Європи, найчастіше вказують на високий рівень встановлених податків та соціальних внесків, відповідно, 17% та 20% опитаних, тобто вони є лідерами за кількістю згадувань зазначеного показника як причини надання згоди на здійснення незадекларованої праці [219, с. 68]. Втім, позитивні тенденції щодо зниження частки «сірих» зарплат у країнах ЄС-28 у 2013 р. у порівнянні із 2007 р., коли проводилось попереднє дослідження, були пов'язані саме із зниженням частки зазначених зарплат по групі країн ЄС-11 (з 11% до 6%); по групі країн ЄС-15 вона залишається незмінною (приблизно 3%). Хоча за даними національних соціологічних досліджень, частка зарплат «у конвертах» у країнах ЄС-11 є набагато більшою.

Податкове навантаження на працю в постсоціалістичних країнах ЄС залишається досить високим в основному через необхідність фінансування досить затратних систем соціального забезпечення та внаслідок вузької податкової бази (з огляду на відносно низький рівень зайнятості в офіційному секторі економіки та низький рівень заробітних плат). Втім, високі витрати на соціальне забезпечення є результатом, головним чином, широкого охоплення системою населення та часто слабких критеріїв відбору осіб, яким надається право на одержання соціальної

допомоги, ніж високого рівня останньої. Зокрема, це стосується пенсій за віком – основної статті витрат у галузі соціального забезпечення. Збереження високої частки соціальних внесків багато в чому пов'язано ще і з інертністю систем соціального забезпечення. Середній рівень сумарних витрат за цим напрямом (у відсотках до ВВП) практично не змінюється впродовж тривалого часу. Звідси системи соціального забезпечення у країнах ЄС-11 все ще залишаються досить щедрими (з урахуванням рівня ВВП на душу населення): спроби їх звуження є вкрай непопулярними, що суттєво ускладнює для урядів свободу дій в цьому напрямку [228, с. 135-136].

В останні роки більшість постсоціалістичних країн ЄС провели реформи національних систем соціального забезпечення, переслідуючи очевидну мету – зниження податкового навантаження на працю та зменшення, таким чином, негативного впливу оподаткування на рівень зайнятості. Втім, очікування від здійснюваних реформ, як зазначається в літературних джерелах, повинні бути реалістичними, оскільки зниження ставок соціальних внесків, яке може бути допустимим з огляду на наявні фіскальні дисбаланси, швидше за все буде мати досить невеликий вплив на зайнятість. Звідси, зміни в рівні податкового навантаження на заробітні плати у країнах ЄС-11 впродовж 2008-2014 рр., як констатується у звітах Європейської Комісії, відбувалися переважно, а в 2013-2014 рр. виключно за рахунок такої складової податкового клину, як податок на доходи фізичних осіб [227, с. 114].

З огляду на зазначене, варто відмітити таке. В тенденціях, що стосувалися корекції податкового навантаження на працю в Україні та країнах ЄС-11 можна помітити як спільні риси, так і відмінності. Так, впродовж 2008-2019 рр. в багатьох постсоціалістичних країнах ЄС застосовується пропорційний податок на доходи фізичних осіб, хоча кількість таких країн останнім часом дещо знизилась – якщо на початок досліджуваного періоду, в 2008 р., нараховувалось вісім таких країн, то в 2019 р. їх залишилося п'ять. Втім, в жодній з країн, які із часом відмовились від пропорційного податку на доходи фізичних осіб, не спостерігалось випадків повторного повернення до його застосування. В Україні практика справляння

пропорційного податку на доходи фізичних осіб мала місце в 2004-2010 рр.; вже починаючи з 2016 р. її було поновлено.

Впродовж 2008-2019 рр. максимальну (сукупну) агреговану ставку соціальних внесків в Україні (з січня 2011 р. – ЄСВ) було скорочено з 53,1% до 22,0% (-27,6 в.п). Настільки масштабне зниження зазначеної ставки за досліджуваний період не було забезпечено в жодній з країн ЄС. Станом на 2019 р. відповідна ставка ЄСВ в Україні виявляється нижчою, ніж в будь-якій країні групи ЄС-11 (крім Литви); фактично теж саме стосується й інших країн ЄС, за винятком Мальти (20,0%), Кіпру (16,6%), Великої Британії (15,8%) та Ірландії – 15,0% (табл. 3.3). Подальше зниження рівня ставки ЄСВ в Україні без паралельного пошуку нових джерел податкових надходжень є небезпечним з огляду на негативні соціальні наслідки такого зниження. Зокрема, не виправдав очікуваних результатів і недавній досвід здійснення реформ у зазначеній сфері.

Що стосується пропорцій розподілу соціальних внесків між роботодавцями та найманими працівниками, то, як вже зазначалося, найбільше зростання сукупної ставки соціальних внесків для працівників спостерігалось по групі країн із пропорційним механізмом справляння податку на доходи фізичних осіб; водночас саме по зазначеній групі країн ЄС було забезпечено і найбільше зниження сукупної ставки соціальних внесків для роботодавців. В Україні, також за умов застосування пропорційного податку на доходи фізичних осіб, спостерігаються зовсім протилежні тенденції, оскільки обов'язки із сплати ЄСВ, починаючи з 2016 р., було покладено виключно на роботодавців.

Що стосується наслідків застосування пропорційного оподаткування в контексті його потенційного впливу на чинний рівень тінізації економіки в цілому та зарплат, зокрема, слід відмітити таке. На сьогодні продовжують мати місце суттєві відмінності між обсягами тіньової економіки та тіньової заробітної плати в Україні та країнах групи ЄС-11. Якщо в останніх спостерігаються позитивні тенденції щодо обох вищезазначених показників (скорочення як обсягів тіньового сектору економіки – в середньому, з 23,7% до 18,1% впродовж 2004-2015 рр., так і

частки незадекларованої праці – з 10,9 в 2007 р. до 6,4% в 2013 р.³⁹, то висновки по Україні вже не є такими однозначними [46, с. 42; 114; 186, с. 69-76; 152].

Вищезазначені проблеми оподаткування трудових доходів є свідченням важливості вжиття заходів із пошуку можливостей забезпечення надходжень з джерел, відмінних від джерел походження трудових доходів, зокрема, це стосується оподаткування такої специфічної категорії доходів, як *доходи пасивні*. З цього приводу, варто відмітити, що в різноманітних іноземних джерелах замість терміну «пасивний дохід», як це має місце у вітчизняному законодавстві й економічній літературі, може використовуватись або поняття «інвестиційні доходи» («доходи від інвестицій»), або «доходи від капіталу»; зміст обох термінів фактично є однаковим. Зокрема, наведемо такі визначення. Доходи від капіталу (*capital income*) або доходи від інвестицій (*investment income*) – доходи, одержані фізичними особами внаслідок здійснення ними пасивних інвестицій, тобто це доходи, отримані без активної участі їх одержувача у їх створенні або в управлінні підприємницькою діяльністю. Далі зазначається, що протилежним поняттю «доходи від капіталу» (останні також мають назву пасивні доходи) є термін «доходи від зайнятості за наймом у вигляді заробітної плати» (*employment income*) або «активні доходи» (*active income*). Доходи від капіталу включають доходи від нерухомого майна, дивіденди, проценти за банківськими депозитами та облігаціями, орендні платежі за договорами оперативної оренди тощо [223, с. 108]. Пасивні доходи – доходи, щодо яких, в широкому розумінні, одержувач не бере участі у підприємницькій діяльності, що призводить до утворення такого доходу, наприклад, дивіденди, проценти, дохід від оренди, роялті тощо [166].

Згідно наведених визначень, перелік доходів, включених до складу пасивних, може бути досить широким [234, с. 281]. Зазвичай, термін «пасивні доходи» («інвестиційні доходи», «доходи від капіталу») використовується як узагальнюючий для понять проценти, дивіденди, роялті та доходи від реалізації майна (*capital gains*), хоча останні, за податковими нормами низки країн, можуть не підлягати оподаткуванню в межах режиму оподаткування пасивних доходів. Зазначений

³⁹ Розраховано за даними [186, с. 69-76; 219, с. 80].

перелік, визначений для цілей оподаткування, тим не менш, може бути вужчим. Вичерпний перелік доходів, які вважаються пасивними для цілей стягнення податку на доходи фізичних осіб, наведено в пп. 14.1.268 Податкового кодексу України [53].

Підходи до оподаткування різноманітних видів пасивних доходів як в Україні, так і країнах ЄС, суттєво відрізняються. Незважаючи на вжиті заходи із уніфікації ставок оподаткування пасивних доходів (зазначені заходи отримали найбільше поширення саме в межах групи країн ЄС-11)⁴⁰, відмінності в оподаткуванні певних видів активів не лише зберігаються, але, в цілому, часто, все ще виявляються більш вигідними заможним платникам податків. Звідси, рішення із визначення напрямів інвестування тимчасово вільних коштів фізичними особами, насамперед, з числа більш забезпечених їх представників, продовжують прийматись, виходячи скоріше з міркувань, пов'язаних із врахуванням особливостей їх оподаткування, з метою певної оптимізації пов'язаних із таким оподаткуванням витрат, а не на основі врахування інших параметрів, що визначають прибутковість вкладення коштів.

Варто відмітити, що при наданні статистичної інформації для порівняльного аналізу між країнами зазвичай виокремлюють три широкі категорії пасивних доходів – проценти, дивіденди та приріст капіталу (певною мірою, з метою спрощення подання інформації). Аналіз тенденцій щодо оподаткування пасивних доходів впродовж 2013-2018 рр. здійснено згідно наявних даних щодо 19 країн ЄС та Швейцарії (додаток С). Отримані висновки включають такі положення.

По-перше, переважна більшість країн використовує пропорційні ставки для оподаткування пасивних доходів. Винятком, станом на 2018 р., є Данія, Франція, Люксембург, Іспанія, Велика Британія та Словаччина.

По-друге, у порівнянні з 2013 р. помітною є тенденція до уніфікації ставок оподаткування пасивних доходів через скорочення кількості країн, в яких встановлено різні ставки для оподаткування досліджуваних трьох груп пасивних доходів та збільшення числа країн, де встановлено однакові ставки для всіх трьох, або хоча би двох із зазначених груп доходів. Так, станом на 2018 р.:

⁴⁰ Уніфікацію оподаткування всього спектру пасивних доходів, що б найбільшою мірою відповідало принципу економічної ефективності в оподаткуванні, не вдалося забезпечити жодній країні ЄС.

- однакові ставки для трьох досліджуваних груп пасивних доходів (проценти, дивіденди, приріст капіталу) використовують 9 з 19 представлених країн (Німеччина, Греція, Італія, Нідерланди, Португалія, Швеція, Іспанія, Чехія та Польща);

- єдину ставку для двох досліджуваних груп пасивних доходів встановлено у незначній кількості країн, зокрема, в Австрії та Данії (для дивідендів та приросту капіталу), а також Франції і Швейцарії (для дивідендів і процентів);

- доволі чисельною є кількість країн, де ставки оподаткування трьох досліджуваних груп доходів (проценти, дивіденди, приріст капіталу) є різними (Ірландія, Люксембург, Велика Британія, Словаччина і Мальта).

По-третє, обмеженою є кількість країн, де пасивні доходи або окремі їх види є об'єктом застосування максимальної ставки оподаткування доходів від праці за наймом через зазвичай досить високий рівень таких ставок. Особливо це стосується країн групи ЄС-15. Тенденція до встановлення ставок оподаткування пасивних доходів на рівні максимальних ставок більш притаманна групі країн ЄС-11, що, зокрема, пояснюється в цілому більш низьким рівнем ставок податку на доходи фізичних осіб у порівнянні з країнами групи ЄС-15. З досліджуваних країн тільки в Чехії встановлено єдину ставку оподаткування трудових доходів та доходів від капіталу. Всі інші країни (яких, як зазначалося, вкрай небагато) оподатковують за максимальними ставками, встановленими для трудових доходів, і навіть за ставками, вищими за останні, лише певні види пасивних доходів. Зокрема, за максимальними ставками для трудових доходів можуть оподатковуватись також проценти (Велика Британія, Люксембург, Мальта) або приріст капіталу (Франція, Словаччина); вищі за максимальні ставки для трудових доходів використовують Люксембург (приріст капіталу), Іспанія (проценти, дивіденди, приріст капіталу).

По-четверте, пасивні доходи, як, до речі, й доходи від праці за наймом, є об'єктами стягнення іноді досить високих за рівнем додаткових податків (Ірландія, Франція).

По-п'яте, щодо пасивних доходів, як правило, передбачена низка пільг, зокрема, може бути визначений неоподатковуваний мінімум таких доходів; зазвичай, йдеться про доходи у вигляді процентів та приросту капіталу (Додаток С).

Особливістю оподаткування *процентів за депозитами* в низці країн ЄС є вищі ставки податку для таких доходів у порівнянні з іншими видами пасивних доходів (зокрема, Австрія, Бельгія, Фінляндія, Болгарія тощо)⁴¹. Поширеним є надання пільг при оподаткуванні, які можуть передбачатись для будь-яких платників податку або скорочуватись із зростанням доходів, а з певного рівня останніх – не надаватись (Велика Британія). Йдеться, зокрема, про звільнення від оподаткування певної частини одержуваного процентного доходу. Крім того, в більшості країн існують відмінності в ставках, що застосовуються до процентних доходів за різними типами вкладів, що значною мірою впливає на прийняття рішень індивідами при здійсненні вибору напряму та термінів розміщення коштів. Зокрема, це стосується оподаткування процентів за пенсійними вкладками, довгостроковими депозитами фізичних осіб тощо (додаток Т).

Оподаткування *процентів за корпоративними та державними облігаціями*, в країнах ЄС-15 здійснюється за ставками, еквівалентними або нижчими за ставки, встановлені для процентів на банківські депозити. Країни групи ЄС-11, навпаки, більш високі ставки податку на доходи фізичних осіб застосовують щодо процентів за корпоративними облігаціями порівняно зі ставками на процентний дохід за банківськими депозитами, хоча й ці перші з зазначених ставок є істотно нижчими, ніж у країнах ЄС-15. Проценти за державними облігаціями в окремих країнах ЄС-11 (Болгарія, Румунія, Латвія, Хорватія, Словенія) оподатковуються за пільговими ставками або взагалі звільняються від оподаткування [130]. Саме останній підхід і закріплено у вітчизняному законодавстві.

Найбільш складним у податковій практиці є оподаткування таких видів доходів, як дивіденди та доходи від приросту капіталу. Втім, саме *оподаткування дивідендів* залишається ще й одним з найбільш дискусійних як у наукових, так і в

⁴¹ Про проблемні аспекти, пов'язані із більш високим рівнем оподаткування процентів за банківськими депозитами, йдеться, зокрема, в праці [229, с. 11, 181].

політичних колах. Сферою особливого інтересу воно є завдяки зв'язку з корпоративним оподаткуванням. Питання щодо того, чи є доцільним вжиття заходів із пом'якшення або усунення подвійного оподаткування дивідендів, що виникає у зв'язку з тим, що оподатковуваний прибуток спочатку підлягає оподаткуванню на рівні компанії корпоративним податком, а потім, вже після його розподілу серед акціонерів, обкладається податком на доходи фізичних осіб, залишається відкритим. Країни, які надають пріоритет зазначеній проблемі подвійного оподаткування дивідендів, можуть використовувати численні варіанти щодо її вирішення, які, втім, матимуть і різні наслідки.

Тим не менш, варто відмітити, що останнім часом, зокрема, і серед країн ЄС, спостерігається тенденція до відходу від використання імпутаційних систем (англ. *imputation system* – імпутаційна система, система приписування [вмінення], система умовного нарахування податків), відповідно до яких надається кредит на персональному рівні з податків, сплачених на корпоративному рівні, з метою уникнення подвійного оподаткування дивідендів [225, с. 126]. Хоча до недавнього часу саме імпутаційні системи були поширені в Європі. Зокрема, в 1992 р. майже всі країни-члени ЄС, крім Бельгії, Греції, Люксембургу та Нідерландів, застосовували зазначені системи [170, с. 49]. Основними характерними рисами таких систем було надання повного або часткового заліку відносно податку на доходи фізичних осіб в частині сплаченого з отриманих дивідендів корпоративного податку, а також в частині компенсаційного податку, що стягувався з компанії, якщо дивіденди були виплачені з прибутку, що не обкладався корпоративним податком.

Вже станом на 2000 р. кількість країн, які застосовували зазначену систему, суттєво зменшилась: лише в 4 країнах було передбачено надання фізичним особам податкового кредиту для дивідендів (*dividend imputation credit*) для повного заліку корпоративного податку та в 2 країнах – його часткового заліку. З 2015 р. і нині серед країн ЄС Велика Британія залишається єдиною країною, що продовжує застосовувати імпутаційну систему, в межах якої, втім, передбачено надання лише часткового заліку сплаченого корпоративного податку [191].

Варто відмітити, що ґрунтовні дослідження переваг та недоліків імпутаційних систем та інших способів усунення подвійного оподаткування були проведені в ЄС ще в 1970 р. проф. Ван ден Темпелем та значно пізніше, в 1996 р., – П. Харрісом [240; 171]. Не зупиняючись детально на основних положеннях зазначених робіт, лише зазначимо, що відхід від використання імпутаційних систем європейськими країнами в останні роки пов'язаний насамперед із їх дискримінаційним ефектом у сфері міжнародного оподаткування, який, у принципі, може бути зменшений при досягненні домовленості про надання взаємних імпутаційних кредитів акціонерам-нерезидентам на підставі спеціальних податкових угод, але такі випадки є швидше лише винятком із правил. Подвійне економічне оподаткування дійсно є серйозною проблемою, втім класична система оподаткування дивідендів має менш серйозні недоліки з погляду міжнародної практики та є більш простою в застосуванні, ніж імпутаційні системи. В якості основного недоліку класичної системи вказується різний підхід до оподаткування дивідендів та процентів з метою оподаткування доходів компанії [240; 171].

Відповідно до викладеного, можна зробити висновок, що в ЄС має місце більш-менш спонтанна гармонізація режимів оподаткування дивідендів [170, с. 49]. Втім, в європейській практиці навіть і сьогодні не вироблено єдиного, оптимального підходу до оподаткування дивідендів, свідченням чого є дані щодо країн ЄС-ОЕСР-23 (додаток У). Слід відмітити, що розподіл країн ЄС за обраною системою оподаткування дивідендів постійно змінюється. Станом на 2018 р. у 14 країнах ЄС використовується класична система оподаткування дивідендів (classical system) та ще в 4 країнах – модифікована (адаптована) класична система (modified classical system). Таким чином, в переважній більшості країн ЄС (у 18 з 23-х представлених) майже жодних заходів стосовно усунення подвійного оподаткування дивідендів не передбачено. У п'яти країнах, які залишились, використовуються різноманітні схеми часткової інтеграції податку на доходи фізичних осіб та корпоративного податку, проте виключно на рівні акціонерів. Зокрема, система часткового включення (partial inclusion) використовується у двох країнах, часткового вмінення (partial imputation) – в одній країні; фактично лише в

одній країні (Естонії) дивіденди повністю звільняються від податку на доходи фізичних осіб.

У цілому, як відзначається в щорічних звітах ОЕСР, оподаткування дивідендів у країнах ЄС-15 та ЄС-11 здійснюється за ставками, що дорівнюють або є нижчими, ніж ті ставки, які встановлені щодо процентних доходів (йдеться насамперед про проценти за облігаціями), що пояснюється вжиттям цими країнами заходів із пом'якшення подвійного оподаткування дивідендів. У країнах ЄС-11 ставки оподаткування дивідендів на рівні фізичних осіб, як правило, є нижчими, ніж в країнах ЄС-15, а в деяких з них передбачено повне звільнення доходів у вигляді дивідендів від оподаткування.

Якщо робити висновки про ступінь податкового навантаження на розподілюваний корпоративний прибуток, тобто дивіденди, виключно за рівнем застосовуваних ставок, то слід відмітити, що в фактична ставка оподаткування дивідендів є високою – 40,65% в середньому по країнах ЄС-ОЕСР-23 та перебуває в діапазоні від 20,0% в Латвії та Естонії до 57,13% в Ірландії (додаток У).

Ставки податку на прибуток корпорацій є нижчими (коливаються від 9,00% в Угорщині до 34,43% у Франції), ніж середні ставки податку на доходи фізичних осіб (від 0,0% в Латвії та 7,00% в Естонії до 51,00% в Ірландії). Сукупний розмір таких ставок забезпечував би досить високий рівень податкового навантаження на розподілюваний корпоративний прибуток, втім, як свідчить практика, податковий тягар на дивіденди в багатьох країнах ЄС є значно нижчим, виключно через норми, передбачені в межах використовуваних систем оподаткування дивідендів. Крім того, навіть незважаючи на обмеженість наявних даних, на прикладі 8 постсоціалістичних країн ЄС (Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі, Латвії, Литви, Естонії та Словенії) можна відмітити, що встановлений рівень податкового навантаження на дивіденди в країнах ЄС-11, у порівнянні з країнами ЄС-15, є суттєво нижчим.

Дані щодо основних найбільш загальних особливостей оподаткування *доходів від приросту капіталу* в країнах ЄС-15 у порівнянні з країнами ЄС-11 наведено в додатку Ф. Відповідно до цих даних фактично в усіх країнах ЄС здійснюється

оподаткування доходів від приросту капіталу або у формі окремого податку на приріст капіталу, або в межах системи податку на доходи фізичних осіб за прогресивною шкалою ставок, встановленою для трудового доходу. Втім, за наявності загального підходу до визначення бази оподаткування приросту капіталу (різниця між ціною покупки та продажу активу, за вирахуванням витрат, понесених на його утримання), законодавством кожної країни встановлено свої особливості щодо оподаткування зазначеного виду капітальних доходів.

Максимальні ставки податку в країнах ЄС-15 варіюються від 15% в Греції до 45,78% в Люксембурзі, в залежності від періоду володіння та виду активів, щодо яких мав місце приріст капіталу. Зокрема, в більшості цих країн встановлено різний порядок оподаткування короткострокового та довгострокового приросту капіталу. Так, дохід від реалізації активів впродовж нетривалого періоду часу з моменту його придбання вважається спекулятивним, і до нього застосовується менш сприятливий підхід, ніж до будь-якого довгострокового приросту капіталу. Суттєво різняться між країнами й перелік встановлених законодавством активів, щодо яких відбувається оподаткування приросту капіталу – різні типи нерухомості, земельні ділянки, цінні папери або частки у статутному капіталі компаній, картини, предмети старовини та колекціонування (ювелірні вироби, монети) тощо.

Підприємницькі активи та короткостроковий приріст капіталу від продажу нерухомості, цінних паперів, часток в уставному капіталі компаній є найбільш часто оподатковуваними активами, втім, зазвичай, звільняється від оподаткування приріст капіталу від продажу нерухомого майна, використовуваного в якості основного місця проживання, за суттєво меншими ставками оподатковується довгостроковий приріст капіталу від продажу нерухомості, цінних паперів і часток. Крім того, як правило, не підлягають оподаткуванню державні цінні папери. В деяких країнах, наприклад, Бельгії, а раніше і в Нідерландах, податок на приріст капіталу нараховувався тільки на обмежену кількість дуже специфічних видів активів, з огляду на що часто стверджувалось, що податок на приріст капіталу в зазначених країнах не застосовувався.

Більше ніж у половині з 15 країн ЄС щодо приросту капіталу встановлюється певний мінімум доходів, звільнений від оподаткування. Хоча відносно цих доходів у минулому в більшості таких країн застосовувалось корегування податкової бази з урахуванням інфляції (inflation adjustments) з метою забезпечення стягнення податку тільки з реального, а не з номінального приросту. Обґрунтуванням здійснення таких поправок на інфляцію є те, що, в умовах останньої, приріст капіталу є лише деформованим віддзеркаленням реального приросту, який слід включати до комплексного показника доходів. Величина, вимірювана як номінальний приріст, може відповідати набагато меншому реальному приросту, а іноді навіть збитку в реальному виразі [54, с. 190].

Через вельми просту концептуальну основу відповідні поправки на інфляцію останніми роками здійснювались для цілей оподаткування приросту вартості капіталу в багатьох країнах. У той же час їх застосування послаблює аргументацію на користь необхідності реалізації на практиці деяких інших характерних особливостей податку на приріст вартості капіталу, зокрема, це застосування менших ставок податку на будь-який реалізований приріст капіталу, більш сприятливий підхід до оподаткування довгострокового приросту капіталу порівняно з короткостроковим, часткове включення приросту вартості капіталу в сукупний оподатковуваний дохід тощо. Зазначені заходи теж можна віднести до ефективних методів подолання наслідків інфляції. Втім на сьогодні така індексація податкової бази здійснюється тільки в двох країнах – Ірландії та Португалії.

У більшості розвинутих країн не дозволяється вирахування капітальних збитків, крім Данії, Ірландії, Люксембургу, Нідерландів та Швеції, де таке вирахування передбачено законодавством, проте має обмежений характер. Ще в п'яти країнах можливим є надання пільг у вигляді відстрочення сплати податку з реалізованого приросту капіталу.

У країнах ЄС-11, на відміну від розвинутих країн, стосовно доходів від приросту капіталу також використовується або спеціальний податок, або вони підпадають під дію податку на доходи фізичних осіб. Застосовувані ставки є нижчими, ніж у розвинутих країнах, коливаються від 10% в Болгарії до 40% в

Хорватії. У більшості з цих країн також передбачені різні ставки стосовно довгострокового та короткострокового приросту капіталу, однак такі елементи оподаткування доходів від приросту капіталу, як застосування до них неоподаткованого мінімуму, корегування із врахуванням інфляції, вирахування капітального збитку та надання пільги у вигляді відстрочення сплати податку майже не застосовуються.

Підсумовуючи, слід відмітити, що саме стосовно оподаткування приросту капіталу в країнах ЄС спостерігається найбільше розмаїття підходів як з погляду встановленого рівня оподаткування та його форми в цілому (у вигляді окремого податку на приріст капіталу, або в межах системи податку на доходи фізичних осіб), так і підходів до оподаткування приросту капіталу за різними типами активів. Особливо значними відмінності в оподаткуванні приросту капіталу залишаються в країнах групи ЄС-15. У країнах ЄС-11 воно є більш рівномірним (застосовується, як правило, єдина ставка), законодавством передбачена менша кількість видів активів, що підлягають цьому виду оподаткування.

Продовжуючи аналіз сучасних елементів податку на доходи фізичних осіб в Україні з елементами податку в країнах ЄС, більш детально варто зупинитись на *пільгах з податку*. Податкове законодавство країн ЄС характеризується досить складною структурою податкових пільг і преференцій, передбачених стосовно фізичних осіб. Втім докладний аналіз системи пільг з податку на доходи фізичних осіб в країнах ЄС-15 та ЄС-11, з огляду на вкрай широкий їх перелік, можливий лише в межах окремого дослідження; в даній роботі зупинимось лише на базових пільгах з податку, передбачених законодавством зазначених країн, а саме:

- особливостях встановлення неоподаткованого мінімуму доходів, а також регулюванні його розміру залежно від величини отриманого доходу;
- наданні податкових пільг на осіб, які знаходяться на утриманні в платника податку, залежно від ступеня їх працездатності.

Безперечно, кількість, розмір та умови надання податкових пільг насамперед залежать від економічних можливостей держави, її соціальних та політичних преференцій. Тим не менш, значний, в абсолютному вимірі, рівень податкового

навантаження на трудові доходи в країнах ЄС-15, у порівнянні з країнами ЄС-11, пов'язаний також і з більш високим рівнем заробітних плат, що наочно видно навіть на прикладі такої мінімальної державної соціальної гарантії, як мінімальна заробітна плата. Розбіжності в розмірах останньої між країнами ЄС-15 та ЄС-11 залишаються суттєвими, хоча впродовж останнього десятиліття (2008-2018 рр.) для всіх країн ЄС, за винятком Греції, характерним було підвищення рівня мінімальної заробітної плати. Більше того, середньорічні темпи зростання мінімальної заробітної плати за зазначений період були найвищими у Румунії (11,4%); ще у п'яти країнах (Болгарії, Словаччині, Латвії, Естонії, Литві) вони перевищували 5%. Лише в Греції національна мінімальна заробітна плата за останнє десятиліття знизилася на 14% (середньорічний темп зміни склав $-1,5\%$) (додаток X) [179, с. 8].

Через суттєві відмінності в рівні одержуваних доходів досить значною є різниця в розмірах передбачених законодавством досліджуваних груп країн ЄС пільг. Зокрема, як свідчать дані щодо базових пільг з податку на доходи фізичних осіб (додаток Ц), передбачена законодавством неоподатковувана сума доходів для різних категорій громадян, в тому числі пільги для осіб, які знаходяться на їх утриманні, в країнах ЄС-11 є суттєво нижчими за відповідні суми в країнах ЄС-15.

Встановлення неоподатковуваного мінімуму, в традиційному його сенсі, передбачає надання права на звільнення від оподаткування доходів фізичних осіб, незалежно від їх рівня; сума такого звільнення в абсолютному вимірі є однаковою для будь-якої категорії платників податку. Втім, саме серед країн ЄС-11 найбільшого поширення набувають підходи до надання базових пільг з податку, відмінні від вищезазначеного. Зокрема, йдеться про застосування так званого диференційованого неоподатковуваного мінімуму (*differentiated non-taxable minimum*) – підходу, згідно з яким величина неоподатковуваної суми визначається, за формулою, в залежності від розміру оподатковуваного доходу (із зростанням останнього величина неоподатковуваної суми поступово скорочується, досягнувши нульової позначки, починаючи з певного встановленого порогового рівня доходів).

Диференційований мінімум передбачає суттєве обмеження кола осіб, яким надається право на звільнення від оподаткування певної встановленої суми доходів,

як правило, одержувачами невисоких за рівнем доходів, з метою зниження рівня податкового навантаження на останніх. Введення диференційованого неоподатковуваного мінімуму спрямовано, в тому числі, і на забезпечення додаткової мотивації для декларування одержуваних доходів населенням та залучення якомога більшої його частини до ринку праці. Відмінності в рамках зазначеного підходу стосуються і суми звільнення, оскільки передбачають її скорочення в абсолютному вимірі в межах встановленого інтервалу доходів.

Сьогодні диференційований неоподатковуваний мінімум використовується в переважній більшості постсоціалістичних країн ЄС (в 7 з 11 країн), як з пропорційною (Естонія, Румунія), так і прогресивною системою оподаткування доходів фізичних осіб (Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, Польща). Застосування диференційованого неоподатковуваного мінімуму отримало найбільшого розповсюдження в рамках зазначеної групи країн ЄС саме останнім часом. Характерною є тенденція щодо поступового ускладнення формули розрахунку такого мінімуму, що, зокрема, не відповідає критерію економічної ефективності оподаткування (додаток Ш).

Впровадження диференційованого неоподатковуваного мінімуму доходів, значною мірою є вимушеним заходом, пов'язаним із необхідністю підвищення рівня прогресивності при оподаткуванні доходів фізичних осіб з урахуванням наявних бюджетних обмежень. Тим більше, що застосування концепції диференційованого неоподатковуваного мінімуму відповідає вимогам справедливості в оподаткуванні, оскільки передбачає надання найбільших за розміром податкових звільнень, не лише у відносному, але і в абсолютному вимірі, для інтервалу доходів, визначених як низькі, поступове скорочення (з певного рівня – скасування) розміру таких звільнень із зростанням доходів. Зазначений перехід в більшості країн групи ЄС-11, як правило, і супроводжувався підвищенням застосовуваної неоподатковуваної суми для одержувачів низьких доходів, що мало наслідком суттєве скорочення рівня податкового навантаження на останніх.

Найбільш суперечливим є практичне використання диференційованого неоподатковуваного мінімуму в разі його врахування за всією сукупністю

одержуваних фізичною особою доходів, а не лише за доходами у вигляді заробітної плати. Йдеться про те, що остаточне визначення розміру податкового зобов'язання виявляється можливим лише за результатами річного декларування, згідно якого може бути встановлено: або необхідність доплати податку на доходи фізичних осіб, або повернення переплаченого податку, або підтверджено відсутність потреби в здійсненні будь-яких доплат і повернень. Втім, на практиці проблема і полягає саме у складності прогнозування власного доходу в річному вимірі із врахуванням усіх потенційних разових або тимчасових доходів, що фактично має наслідком надання державою або отримання нею свого роду безпроцентного кредиту на встановлену суму звільнення. Саме застосування за підсумками року до всіх доходів фізичної особи річного диференційованого неоподатковуваного мінімуму не позбавлено певних недоліків, про які зазначимо на прикладі Латвії.

Так, норми щодо запровадження в Латвії річного диференційованого неоподатковуваного мінімуму, одночасно із діючим місячним неоподатковуваним мінімумом набули чинності з 1 січня 2016 р. та передбачали:

- введення замість єдиного для всіх мінімуму доходів, звільненого від оподаткування, мінімуму, величина і можливість застосування якого визначається розмірами отриманого оподатковуваного доходу;

- врахування при здійсненні обчислень будь-яких доходів, одержаних фізичною особою, а не лише доходів у вигляді заробітної плати;

- перехід до системи застосування неоподатковуваного мінімуму не кожного місяця, а один раз на рік, що дає право платникам податків, за умови подання річної декларації про доходи, на повернення переплаченої частини податку (розмір неоподатковуваного мінімуму має розраховуватись платником податку самостійно).

Вже з 2018 р. в Латвії було забезпечено повернення до системи прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб замість чинної пропорційної системи (остання проіснувала в країні 22 роки) з остаточним затвердженням використання саме системи річного диференційованого неоподатковуваного мінімуму, внаслідок чого було внесено такі зміни:

- скасовано єдиний для всіх місячний фіксований неоподатковуваний мінімум;
- залишено лише річний диференційований неоподатковуваний мінімум, який для зручності платників податків при розрахунку зарплати за місяць мав реалізовуватися через введений індивідуальний місячний прогнозований неоподатковуваний мінімум. Про розмір останнього бухгалтеру підприємства два рази в рік мала повідомляти податкова інспекція (при розрахунку зарплати за січень-липень, а в подальшому – за серпень-грудень);
- надання права на застосування місячного прогнозованого неоподаткованого мінімуму фізичній особі лише за одним робочим місцем (на тому підприємстві, де зареєстрована через систему EDS її податкова книжка).

Введення диференційованого неоподаткованого мінімуму в Латвії було спрямовано на поступове скорочення, а з часом і ліквідацію (до 2020 р.) місячного прогнозованого неоподаткованого мінімуму. Зазначені положення поки що не поширюються на пільги особам, які перебувають на утриманні в платника податку, пільги по інвалідності та пільги для політично репресованих осіб, тому і розміри перелічених пільг залишаються незмінними.

Головною проблемою при справлянні річного диференційованого неоподаткованого мінімуму залишається той факт, що кошти працівникам мають повертатись як переплачений податок на доходи фізичних осіб, причому саму переплату одержувачі невеликих зарплат мають можливість отримати не відразу, а лише через певний період часу, тобто із суттєвою затримкою. Фактично це призводить до того, що саме одержувачі невеликих зарплат і будуть кредитувати уряд впродовж зазначеного періоду часу (в одержувачів значних за розміром зарплат переплат з податку на доходи фізичних осіб не виникатиме через відсутність в них права на одержання зазначеної пільги). Жодних процентів за таке кредитування передбачатися не буде. Крім того, що кошти платників затримуватимуться на досить помітний проміжок часу (орієнтовно такий проміжок часу складає десь 1,5 роки), відбуватиметься також і певне їх знецінення за рахунок

інфляції. Хоча рівень останньої в країні не високий, тим не менш, втрати матимуть місце.

Другим недоліком в моделі річного диференційованого неоподаткованого мінімуму є те, що повернення суми переплати податку в результаті застосування диференційованого неоподаткованого мінімуму не передбачено в автоматичному режимі. Виключно сформований запит встановленої форми під час заповнення в електронному форматі річної декларації про доходи може бути підставою для здійснення перерахунку податку з метою повернення суми його переплати платнику. Нормами чинного законодавства також передбачено, що диференційований неоподатковуваний мінімум і, відповідно, право на повернення податку не поширюється на працівників мікропідприємств та осіб, які працюють за патентом.

У цілому, законодавчими нормами передбачено досить складний механізм розрахунку річного неоподаткованого мінімуму, що негативно позначиться на бажанні більшості платників застосувати диференційований неоподатковуваний мінімум з огляду на невелику суму, передбачену до повернення. В результаті виникає питання щодо доцільності застосування складної та незручної системи річного диференційованого неоподаткованого мінімуму доходів фізичних осіб, втім, у Латвії питання щодо його скасування не стоїть на порядку денному.

Незважаючи на зазначені обмеження, поширеним є надання пільг на осіб, які знаходяться на утриманні платника податку на доходи. Останніми визнаються особи, пов'язані з платником податків або його дружиною (чоловіком) сімейними узами по висхідній або низхідній лінії (батьки або діти, в тому числі усиновителі й усиновлені). Як правило, в жодній з країн-членів ЄС неоподатковуваний мінімум не встановлено нижче розміру пільги для осіб, які перебувають на утриманні в платника податку.

Болгарія стала єдиною країною з числа групи країн ЄС-11, де з переходом на пропорційний податок в 2008 р. за ставкою 10% було скасовано значну кількість пільг, у тому числі неоподатковуваний мінімум доходів. З 2015 р. були введені пільги на дітей, розмір яких залишається незмінним і нині. Більші за розміром

пільги передбачені лише для осіб з інвалідністю та осіб, які виховують дитину-інваліда. Кількість передбачених законодавством податкових кредитів, як і їх суми, залишаються невеликими в Угорщині.

Надаючи характеристику базових пільг з податку (додаток Ш), слід відмітити таке:

- пільги, зазвичай, передбачено у вигляді податкових знижок (Латвія, Литва, Естонія, Словаччина, Болгарія), менш поширеними є податкові кредити (Чехія, Польща) або їх комбінації (Угорщина, Польща);

- базова пільга (неоподатковуваний мінімум) може надаватись не лише щодо зарплати (Литва), а й низки доходів (у Словаччині – від зайнятості, самозайнятості та підприємницької діяльності) або досить широкого переліку доходів (в Естонії врахуванню для зазначених цілей підлягають зарплата і прирівняні до неї платежі, пасивні доходи, доходи від здачі майна в оренду, пенсії, стипендії, доходи від відчуження майна тощо);

- величина базових пільг, зазвичай, є вищою для таких категорій осіб, як інваліди, одинокі батьки, батьки, які виховують дитину-інваліда, працюючі пенсіонери;

- розмір пільг на дітей⁴² є однаковим на кожен наступну дитину (Естонія, Латвія, Болгарія, Словаччина), втім може збільшуватись (Угорщина, Чехія, Хорватія, Польща) або зменшуватись із зростанням кількості дітей (Словенія);

- пільги можуть надаватись як на неповнолітніх дітей (до 18 років), так і на дітей, старших за зазначений вік, які продовжують навчання (в Польщі – до 25 років, у Чехії – студентам до досягнення ними віку в 26 років, а при навчанні в аспірантурі – до 28 років);

- поширеними є пільги на непрацюючого члена подружжя, в якого доходи відсутні або низькі (Словаччина, Чехія);

- право на базові пільги може мати й нерезидент у випадку, якщо понад 90% його доходів отримано на території країни перебування.

⁴² В окремих країнах (Литва, Естонія) замість пільг на дітей діють універсальні виплати. З 2018 р. в Литві відмовилися від застосування додаткового неоподаткованого мінімуму доходів на дітей, замість якого було введено однакові для всіх виплати на дітей, хоча це внесло тимчасове погіршення фінансового становища сімей, через затримки з їх виплатою. Схожа система виплат діє в Естонії.

Варто також відмітити і те, що в більшості досліджуваних країн розмір базових пільг з податку впродовж 2017-2018 рр. переглядався; незмінним він залишався лише в Естонії, Чехії та Болгарії.

Наведені в додатку III дані свідчать про суттєві відмінності у використанні регулюючих можливостей податку на доходи фізичних осіб в Україні в порівнянні із європейськими країнами.

Так, майже в усіх країнах ЄС, за винятком Болгарії, застосовується щомісячне звільнення від податку на доходи фізичних осіб певного початкового рівня доходів незалежно від сімейних обставин, таких як сімейний стан, кількість дітей та інших осіб, які знаходяться на утриманні в платника податку (хоча це не обов'язково передбачає його звільнення від стягнення певних додаткових податків або внесків на соціальне страхування). Зазначене звільнення забезпечується, як вже зазначалося, шляхом застосування податкового інтервалу з нульовою ставкою, базової персональної знижки або базового персонального податкового кредиту. Втім, право на таке звільнення в низці постсоціалістичних країн ЄС, як і в Україні, обмежено рівнем одержуваних платниками податку доходів.

Майже в усіх країнах ЄС-11 мінімальна зарплата не оподатковується повністю. Оподаткування всієї суми мінімальної зарплати є виправданим в окремих країнах ЄС, де застосування неоподаткованої суми доходу не передбачено через низький рівень базової ставки податку на доходи фізичних осіб (Болгарія, колишній Угорщина). Тобто в усіх зазначених країнах щодо доходів на рівні мінімальної заробітної плати передбачено звільнення від оподаткування певного її рівня. Частка такого звільнення станом на 2018 р., зокрема по групі країн ЄС-11, складала від 0,3 мінімальних зарплат в Румунії до 1,1 мінімальних зарплат в Хорватії⁴³. Йдеться насамперед про пільги, надані у вигляді податкових знижок; у країнах, що застосовують податкові кредити, зокрема, Польщі, Чехії, розміри звільнення є меншими. В Україні жодних пільг для доходів на рівні мінімальної заробітної плати по економіці не передбачено; виключенням є пільги за визначеним переліком

⁴³ Розраховано за даними [158; 130].

витрат, що надаються за результатами річного декларування, тобто податкової знижки.

Суттєво більші відмінності стосуються граничної суми доходу, до якого застосовується максимальний розмір неоподаткованого мінімуму (від 0,3 мінімальних зарплат в Польщі до 3,4 мінімальних зарплат в Словаччині), так і суми доходів, за якої припиняється надання неоподаткованого мінімуму (від 1,3 мінімальних зарплат в Словенії до 6,1 мінімальних зарплат в Словаччині). Остання величина в Україні складає 0,5 мінімальних заробітних плат.

Набагато важливішим є не розмір пільги як такої. Він і не може бути високим за нинішніх бюджетних обмежень. Важливо розширення переліку осіб, які мають право на звільнення від оподаткування певної суми доходів. Не відповідає критерію справедливості в оподаткуванні те, що одержувачі зарплати на рівні мінімальної позбавлені пільг (мають право, як і всі інші платники лише на податкову знижку за встановленими напрямками витрат). Звідси, система пільг з податку на доходи фізичних осіб в Україні є менш гнучкою, ніж в європейських країнах, що свідчить і про менші регульовальні властивості податку в сенсі розподілу податкового навантаження в залежності від рівня доходів, а відповідно, й платоспроможності, свідченням чого є однакова ефективна ставка оподаткування для широкого діапазону доходів.

З урахуванням вищезазначеного аналізу сучасних елементів податку на доходи фізичних осіб, а також особливостей оподаткування двох вагомих груп доходів (трудові доходи та доходи від капіталу), їх відмінностей між досліджуваними групами країн ЄС (насамперед, країн ЄС-11 та ЄС-15), варто зупинитись також на найбільш загальних тенденціях, що стосувалися податку на доходи фізичних осіб та змін у рівні податкового навантаження на доходи фізичних осіб впродовж 2008-2018 рр [167].

У теоретичній літературі йдеться про певне скорочення перерозподільної ролі податку впродовж останніх десятиліть. Перерозподільні мотиви відігравали меншу роль при реформуванні систем оподаткування доходів фізичних осіб країн ЄС, починаючи з 1980 р. Це проявилось в зниженні ставок податку на доходи фізичних

осіб для осіб з найвищими доходами, преференційному підході до оподаткування доходів від капіталу в порівнянні з трудовими доходами, відносно невисокому рівні надходжень від податків на майно на фоні прискорення накопичення приватного капіталу в країнах Європи. Втім, через кризу державного боргу в Європі відбулися прогресивні зміни в стандартних схемах податкової політики в частині стягнення податку на доходи фізичних осіб.

Тенденцію до зниження рівня оподаткування доходів фізичних осіб було припинено із початком фінансово-економічної кризи 2008 р. Це головним чином було пов'язано із введенням під впливом боргової кризи «тимчасових» додаткових податків, база яких повністю або значною мірою збігалася із базою податку на доходи фізичних осіб, втім поширювались вони на категорії платників з високими доходами. Зокрема, такі податки вводились в Австрії, Франції, Італії, Греції, Чехії. У Греції, Ірландії, Люксембурзі, Португалії та Іспанії зазначені додаткові податки були прогресивними. Зазвичай терміни застосування додаткових податків із часом переглядалися в напрямку їх збільшення.

Втім, низкою країн було забезпечено, в якості тимчасових заходів, збільшення максимальних ставок податку на доходи фізичних осіб, зокрема, це мало місце у Франції, Люксембурзі, Іспанії та Великій Британії. Із часом, такі ставки було скасовано, на відміну від додаткових податків. Крім того, в країнах, де вживались заходи із жорсткої економії (фіскальної консолідації), зокрема, Греції, Ірландії, Португалії та Іспанії додаткові податки поширювались і на фізичних осіб із низькими доходами, що свідчило про пріоритетність підвищення фіскальної функції податків, котрі припадали на індивідуальні доходи.

Збільшення податкового тягаря на групи населення з низькими доходами. Підвищення податкового навантаження на осіб із високими доходами в низці країн супроводжувалось вжиттям заходів із його посилення на доходи, відмінні від високих. Насамперед, це стосувалося країн, які зазнавали найбільших бюджетних обмежень через вжиті заходи жорсткої економії, зокрема, Ірландії, Португалії та Іспанії; додаткові податки в зазначених країнах поширювались не лише на високі, але і на середні, й, навіть, низькі доходи. Це знайшло відображення у збільшенні

середніх ефективних ставок податку для всіх зазначених груп доходів. У Франції та Італії середня ефективна ставка податку збільшилась для осіб із високим та середнім рівнем доходу, втім була скорочена для малозабезпечених працівників. Проте в Чехії, Данії та Угорщині податкове навантаження найбільшою мірою зросло на платників податку з низьким рівнем доходів. Зокрема, такі зміни в Угорщині були пов'язані із впровадження пропорційного податку на доходи фізичних осіб. У середньому у країнах ЄС податкове навантаження дещо збільшилось для всіх груп доходів населення.

Поширення дуалістичних підходів в оподаткування доходів фізичних осіб (dualisation of the income tax) від праці і від капіталу, із забезпеченням преференційного підходу щодо останніх.

У багатьох країнах ЄС до доходів від капіталу не передбачено застосування прогресивної шкали ставок, встановленої щодо трудових доходів. Втім надання «податкових преференцій» для такої категорії доходів, як доходи від капіталу, є відхиленням від концепції «комплексного доходу» («comprehensive income approach»), відповідно до якої оподаткування кожного індивіда має здійснюватися згідно з його платоспроможністю з урахуванням всіх отримуваних доходів. Зазвичай йдеться про застосування преференційного підходу до оподаткування значної частини доходів найбільш платоспроможних осіб, оскільки одержувачами таких доходів зазвичай є забезпечені індивіди (в останніх частка доходів від капіталу в загальному обсязі отримуваних доходів є вищою, ніж в інших осіб).

Саме з початку 1980 рр. більшість західноєвропейських країн вжили заходи з реформування оподаткування доходів від капіталу в напрямку відходу від концепції «комплексного доходу» та переходу на дуалістичний підхід при оподаткування таких двох великих категорій доходів, як доходи від праці та доходи від капіталу. Хоча зміна підходів в індивідуальному оподаткуванні в напрямку застосування преференційного підходу (preferential treatment) щодо доходів від капіталу була більш важливим питанням для країн Західної Європи, де рівень прогресії в оподаткування доходів фізичних осіб є відносно високим, тим не менш значна кількість постсоціалістичних країн ЄС, насамперед, йдеться про Естонію,

Словаччину, Угорщину і Чехію, також вжили заходи щодо скорочення рівня прогресивності національних систем оподаткування доходів фізичних осіб, внаслідок чого максимальні ставки оподаткування трудових доходів та доходів від капіталу було встановлено на відносно низькому рівні, у порівнянні із тим рівнем ставок оподаткування зазначених доходів, який мав місце в країнах ЄС-15.

Тим не менш, у низці країн ЄС-15 саме до оподаткування певних видів процентних доходів застосовується прогресія, тобто воно відбувається згідно концепції комплексного доходу (зокрема, йдеться про Данію, Францію, Ірландію, Велику Британію тощо). Приріст капіталу часто оподатковується за ставкою нижчою, ніж максимальна. Крім того, щодо різних видів приросту капіталу передбачені пільги. Починаючи з 1981 р. максимальні ставки оподаткування дивідендів значною мірою зменшились, що пояснювалось зниженням ставок корпоративного податку та податку на доходи фізичних осіб у поєднанні із збільшенням зусиль щодо запобігання подвійного оподаткування зазначених доходів.

Зростання податків після фінансово-економічної кризи 2008 р. В теоретичній літературі часто йдеться про труднощі з підвищення податків на доходи від капіталу, оскільки високий рівень мобільності капіталу дозволяє його власникам ухилятися від сплати податку. Втім, під бюджетним тиском директивні органи приділяли вже менше значення цьому аргументу, тому у низці країн ставки податку на доходи від капіталу вже з 2008 р. були збільшені.

В Австрії, зокрема, було підвищено податкові ставки на проценти та приріст капіталу з 25 до 27,5%, в Бельгії – ставки на проценти і дивіденди з 15 до 27% та додатково введено 33-відсотковий податок на короткостроковий приріст капіталу. У 2016 р. в Хорватії було запроваджено податок на приріст капіталу в розмірі 12%. В Фінляндії підвищено податкову ставку на доходи від капіталу з 28 до 30% та запроваджено невелику прогресію в оподаткуванні приросту капіталу шляхом введення додаткової ставки в розмірі 34%. В Ірландії податкові ставки на приріст капіталу були збільшені в два етапи з 20% до 33%. В Італії підвищено податкові ставки на доходи від капіталу до 26%, Португалії – до 28%, а в Іспанії введено

прогресивні ставки в розмірі 19, 21 та 23%. З 2013 р. Повернення до оподаткування доходів від капіталу за прогресивною шкалою ставок було ініційовано у Франції, хоча щодо низки різновидів таких доходів все ще існують винятки. Ця недавня тенденція щодо збільшення оподаткування доходів від капіталу також відображається у збільшенні максимального податкового навантаження на дивідендний дохід у Бельгії, Фінляндії, Франції, Греції, Ірландії, Італії, Португалії та Словаччини з 2008 р. Хоча, в більшості випадків, оподаткування дивідендів залишається нижчим за той рівень, що існував в 2000 р. [167].

З огляду на зазначене, варто відмітити, що подібні зміни в регулювальних властивостях податку на доходи фізичних осіб спостерігались і в Україні.

3.2. Напрями реформування системи оподаткування доходів фізичних осіб

На сьогодні наслідки реформування системи оподаткування доходів фізичних осіб, започаткованого ще в 2004 р., виявляються вкрай суперечливими. Незадовільним можна вважати рівень виконання тих основних завдань, що ставились напередодні запровадження такої реформи, передусім, це створення умов для легалізації та зростання доходів населення, підвищення ділової активності. Низький рівень доходів значної частини населення, нерівномірний розподіл податкового навантаження на різні категорії фізичних осіб в контексті їх платоспроможності, повільні темпи детінізації доходів, широкі можливості для ухилення від оподаткування в одержувачів доходів, відмінних від заробітної плати, через недоліки в законодавстві, негативно позначаються як на фіскальній ефективності, так і справедливості податку з доходів фізичних осіб та потребують вжиття подальших заходів щодо його реформування. Зазначені проблеми залишаються невирішеними і сьогодні, ускладнюючись через поглиблення кризових явищ в економіці країни у зв'язку з подіями останніх років. Розробка пропозицій із подальшого реформування податку за зазначеними напрямками, дозволить більшою мірою використовувати притаманний йому потенціал.

Варто відмітити, що орієнтація України та інших постсоціалістичних держав на створення соціальної ринкової економіки висуває на перший план саме соціальний контекст податкової політики, зважаючи на те, що основний регулятивний потенціал стимулювання соціальних процесів знаходиться у сфері прямого оподаткування доходів фізичних осіб. Ефективна система оподаткування повинна стимулювати економічну активність громадян, а також сприяти перерозподілу доходів у суспільстві з метою недопущення різкої диференціації рівня життя населення і, як наслідок, виникнення соціальної напруженості в суспільстві. Втім, в Україні при високому ресурсному потенціалі, в тому числі в частині трудових ресурсів, такі негативні соціальні явища, як нерівність і бідність населення, значною мірою обумовлені чинним механізмом розподілу й перерозподілу доходів, який закріплює соціальні диспропорції. Низька результативність політики в області доходів робить очевидною необхідність принципових змін у її засобах і методах.

Забезпечення коригування перерозподільних механізмів у вітчизняній літературі пропонується за низкою напрямів, одним із яких є повернення до прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб як найбільш справедливої, що дозволить знизити нерівність доходів у суспільстві. Не заперечуючи проти цього аргументу та необхідності посилення податкової прогресії в оподаткуванні доходів фізичних осіб у довгостроковій перспективі, варто зазначити, що наразі реалізація цієї пропозиції не на часі. По-перше, в Україні лише намітилися позитивні зрушення в легалізації трудових доходів після радикального зниження ставки ЄСВ, вони ще не набули характеру сталої тенденції. Зроблені лише перші кроки в боротьбі з корупцією. Покарання за недекларування доходів та несплату з них податків ще не стало невідворотним. За цих умов запровадження прогресивного податку на доходи може повернути ситуацію з використанням неофіційної зайнятості та приховуванням доходів від оподаткування до її висхідного рівня. По-друге, наразі є вкрай актуальним формування податкової системи, сприятливої для економічного зростання, що є особливо важливим в умовах

загострення міжнародної податкової конкуренції, яку не можна не враховувати в процесі проведення подальших податкових реформ.

З огляду на зазначене, ми пропонуємо шукати шляхи посилення прогресивності оподаткування доходів фізичних осіб у межах існуючої моделі пропорційного податку на доходи. Задля цього необхідно переглянути підходи до визначення податкової соціальної пільги.

Незважаючи на численні спотворення в поведінці платників, викликані наявністю обмежень в розмірі доходів, що визначають право на одержання базової пільги, про які йшлося раніше, такі обмеження мають бути збережені. Проте коло її одержувачів має бути розширене шляхом підвищення рівня доходів, що дають право на отримання пільги. Враховуючи недавні законодавчі зміни, варто закріпити прив'язку права на одержання пільги до змін у мінімальній зарплаті (сьогодні зазначена прив'язка стосується прожиткового мінімуму для працездатних осіб). При цьому варто виключити з числа одержувачів пільги осіб з доходами, що перевищують їх середній рівень по економіці.

З приводу застосовуваної величини базової пільги (мається на увазі її максимальний розмір) варто відмітити таке. Підвищення базової пільги до рівня прожиткового мінімуму для працездатних осіб, безперечно, є вкрай важливим в контексті зниження рівня податкового навантаження на доходи найбільш вразливих верств населення. Тим більше, що вже тривалий час має місце практика вирішення проблем наповнення бюджету саме за рахунок низько- та середньодохідних верств населення, що, безперечно, не можна вважати справедливим. Вжиття заходів щодо відмови від подібної практики сьогодні, коли проблеми наповнення бюджету набули ще більшого загострення, залишається складним завданням. Важко заперечувати й проти факту відсутності обґрунтованих джерел компенсації зменшення бюджетних надходжень через збільшення базової пільги до рівня прожиткового мінімуму. Сьогодні, через наявність проблеми щодо джерел фінансування зазначених змін, їх запровадження доцільно відкласти. Проте підвищення розміру базової пільги не можна знімати з порядку денного майбутніх етапів податкової реформи. Звідси пропозиції із встановлення неоподаткованого мінімуму доходів на рівні

офіційного прожиткового мінімуму і, тим більше, фактичного прожиткового мінімуму, можуть бути розраховані виключно на середньо- та довгострокову перспективу відповідно.

На даному етапі реалізувати заходи з розширення кола одержувачів соціальної пільги доцільно, на наш погляд, у рамках впровадження диференційованого неоподаткованого мінімуму за прикладом постсоціалістичних країн ЄС за такою формулою:

$$\text{НМД}_{\text{диф}} = \text{НМД}_{\text{max}} - K \cdot (\text{ВД} - \text{Д}_{\text{НМДmin}}), \quad (2)$$

де $\text{НМД}_{\text{диф}}$ – диференційований неоподатковуваний мінімум доходів; НМД_{max} – максимальна величина неоподаткованого мінімуму доходів; $K = \frac{\text{НМД}_{\text{max}}}{\text{Д}_{\text{НМДmax}} - \text{Д}_{\text{НМДmin}}}$ – понижуючий коефіцієнт; ВД – валовий дохід; $\text{Д}_{\text{НМДmax}}$ – рівень доходів, починаючи з якого неоподатковуваний мінімум не застосовується; $\text{Д}_{\text{НМДmin}}$ – рівень доходів, до якого застосовується максимальний розмір неоподаткованого мінімуму.

Застосування диференційованого неоподаткованого мінімуму передбачає, що певна гранична сума доходів визначається як така, що відповідає доходам низьким (неоподатковувана сума в цьому випадку буде максимальною). Для наступного інтервалу доходів неоподатковувана сума обчислюватиметься за формулою (неоподатковувана сума зменшується із зростанням рівня доходів). У підсумку визначатиметься гранична сума доходів, починаючи з якої неоподатковуваний мінімум не надаватиметься. Метою застосування формули при здійсненні розрахунків є запобігання різким коливанням у рівні доходів у рамках визначеного інтервалу, поступове зниження розміру пільги із зростанням доходів та її ненадання з певного рівня доходів. Таким чином, для доходів у розмірі до 1 мінімальної зарплати пропонується застосування максимальної величини неоподаткованого мінімуму (0,5% прожиткового мінімуму для працездатних осіб), обчислення неоподаткованого мінімуму за формулою для доходів від 1 до 2 мінімальних зарплат та скасування права на отримання неоподаткованого

мінімуму для доходів в розмірі понад 2 мінімальні заробітні плати (приблизно 0,9 середньомісячної заробітної плати станом на січень 2019 р.) (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Диференційований неоподатковуваний мінімум доходів для України

Оподатковуваний дохід	Величина пільги
до 4 173 грн. ($D_{\text{нмдmin}} = 1\text{МЗП}$)	960,50 грн. ($\text{НМД}_{\text{max}} = 0,5 \text{ ПМ}_{\text{офіц}}$) формула 1
4 173 грн. – 8 346 грн. ($1\text{МЗП} - 2\text{МЗП}$)	
понад 8 346 грн. ($D_{\text{нмдmax}} = 2\text{МЗП}$)	
	0,00 грн.

Примітки: МЗП – мінімальна зарплата, $\text{ПМ}_{\text{офіц}}$ – офіційний прожитковий мінімум для працездатних осіб, $D_{\text{нмдmin}}$ – рівень доходів, до якого застосовується максимальний розмір неоподаткованого мінімуму, $D_{\text{нмдmax}}$ – рівень доходів, починаючи з якого неоподатковуваний мінімум не застосовується, понижуючий коефіцієнт $K=0,2302$.

Джерело: Розраховано автором за даними на січень 2019 р. [35].

Наслідком зазначених змін стане розширення кола платників податків, які мають право на податкове звільнення, хоча і різне за розміром, за рахунок одержувачів зарплати, нижчої за середньомісячну. Звідси, і застосування диференційованого неоподаткованого мінімуму, як і у випадку із чинною на сьогодні податковою соціальною пільгою, доцільно обмежити доходами у вигляді заробітної плати та прирівняних до неї платежів.

Обґрунтуванням застосування саме диференційованого неоподаткованого мінімуму, а не податкової соціальної пільги або неоподаткованого мінімуму в класичному його варіанті (для будь-яких доходів) є розрахунки, наведені в табл. 3.5. Розрахунки проведено для випадків, коли звільнена сума складає 0,5 ПМ, та 1 прожитковий мінімум (офіційний та фактичний) в рамках кожного із запропонованих варіантів.

Як свідчать наведені в табл. 3.5 розрахунки, звільнення від оподаткування суми в розмірі 0,5 прожиткових мінімуми для працездатних осіб (офіційний розмір), матиме різні фіскальні наслідки в залежності від того, в якому вигляді надається пільга – чи це т. зв. податкова соціальна пільга за вітчизняним зразком, або диференційований неоподатковуваний мінімум (для встановленого інтервалу доходів), або традиційний неоподатковуваний мінімум (однакова сума для будь-яких доходів).

Рівень податкового навантаження на заробітні плати (ефективні ставки) в Україні в 2019 р. – варіанти змін, %*

Рівень доходів у вигляді заробітної плати, грн.	Чинна пропорційна система ПДФО. Податкова соціальна пільга. (С _{ПДФО} =18%; ПСП _Б ; ГРД _{ПСП} ≤ 1,4ПМ _З ; С _{ВЗ} =1,5%)	Сценарій 1. Пропорційна система ПДФО. Податкова соціальна пільга за умов розширення межі її застосування. (С _{ПДФО} =18%; ПСП _Б ; ГРД _{ПСП} < 2 МЗП; С _{ВЗ} =1,5%)			Сценарій 2. Пропорційна система ПДФО. Диференційований неоподатковуваний мінімум. (С _{ПДФО} =18%; Д _{НМД min} = 1МЗП; Д _{НМД max} = 2МЗП; С _{ВЗ} =1,5%)			Сценарій 3. Пропорційна система ПДФО. Неоподатковуваний мінімум доходів. (С _{ПДФО} =18%; С _{ВЗ} =1,5%)			Сценарій 4. Прогресивна система ПДФО. Неоподатковуваний мінімум доходів. (С _{ПДФО} =18% при Д ≤ 10МЗП, 20% при Д > 10МЗП; С _{ВЗ} =1,5%)		
		0,5ПМ _З	0,5ПМ _З	1ПМ _З	1ПМ _Ф	0,5ПМ _З **	1ПМ _З **	1ПМ _Ф **	0,5ПМ _З	1ПМ _З	1ПМ _Ф	0,5ПМ _З	1ПМ _З
0,5 ПМ _З	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
0,8 ПМ _З	8,3	8,3	1,5	1,5	8,3	1,5	1,5	8,3	1,5	1,5	8,3	1,5	1,5
1 ПМ _З	10,5	10,5	1,5	1,5	10,5	1,5	1,5	10,5	1,5	1,5	10,5	1,5	1,5
1,4 ПМ _З	13,1	13,1	6,6	1,5	13,1	6,6	1,5	13,1	6,6	1,5	13,1	6,6	1,5
1 МЗП	19,5	15,4	11,2	1,5	15,4	11,2	1,5	15,4	11,2	1,5	15,4	11,2	1,5
1 ПМ _Ф	19,5	15,6	11,7	1,5	15,8	12,2	2,6	15,6	11,7	1,5	15,6	11,7	1,5
1,3 МЗП	19,5	16,3	13,1	4,8	17,3	15,0	9,2	16,3	13,1	4,8	16,3	13,1	4,8
1,5 МЗП	19,5	16,7	14,0	6,8	18,1	16,7	13,1	16,7	14,0	6,8	16,7	14,0	6,8
1,8 МЗП	19,5	17,2	14,9	8,9	19,0	18,6	17,4	17,2	14,9	8,9	17,2	14,9	8,9
2 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	17,4	15,4	10,0	17,4	15,4	10,0
1 СЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	17,6	15,8	10,9	17,6	15,8	10,9
3 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	18,1	16,7	13,1	18,1	16,7	13,1
5 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	18,7	17,8	15,7	18,7	17,8	15,7
10 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,1	18,7	17,6	19,1	18,7	17,6
15 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,2	18,9	18,2	19,9	19,6	18,9
20 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,3	19,1	18,5	20,3	20,1	19,5
25 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,3	19,2	18,7	20,5	20,4	19,9
30 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	19,2	18,9	20,7	20,6	20,2
50 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	19,3	19,1	21,0	20,9	20,7
100 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	19,3	21,3	21,2	21,1
150 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	19,4	21,3	21,3	21,2
200 МЗП	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,4	21,4	21,4	21,3

*ПМ_З – законодавчо встановлений розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб; ПМ_Ф – фактичний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб з урахуванням суми обов'язкових платежів; МЗП – мінімальна заробітна плата; СЗП – середньомісячна заробітна плата по економіці; С_{ПДФО} – ставка податку на доходи фізичних осіб; ПСП_Б – основна («базова») податкова соціальна пільга; ГРД_{ПСП} – граничний розмір доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу; С_{ВЗ} – ставка військового збору; Д – дохід у вигляді заробітної плати; НМД_{max} – максимальна величина неоподаткованого мінімуму доходів; Д_{НМД max} – рівень доходів, починаючи з якого неоподатковуваний мінімум не застосовується; Д_{НМД min} – рівень доходів, до якого застосовується максимальна величина диференційованого неоподаткованого мінімуму. Дані станом на січень 2019 р.

**Максимальна величина звільнення (Д_{НМД min}). За умов НМД_{max}=0,5ПМ_З, К=0,2302; НМД_{max}=1ПМ_З, К=0,4603; НМД_{max}=1ПМ_Ф, К=1,0604.

Розраховано за даними [50; 35].

Диференційований неоподатковуваний мінімум виявляється певним компромісним варіантом надання базових пільг в контексті забезпечення виконання вимог соціальної справедливості та фіскальної ефективності. В межах пропорційної системи, він забезпечує, в порівнянні із податковою соціальною пільгою та неоподатковуваним мінімумом, більший рівень прогресії з найменшими втратами в фіскальній ефективності (сценарії 1-3). В контексті останнього, застосування єдиного для всіх доходів прожиткового мінімуму в рамках пропорційної системи матиме найбільші втрати в плані фіскальної ефективності.

Так, за чинною системою для осіб, які не мають права на звільнення від оподаткування встановленої в розмірі 0,5 прожиткових мінімуми суми через механізм надання податкової соціальної пільги, ефективна ставка складає 19,5%. За умов підвищення граничної суми доходу, яка дає право на звільнення від оподаткування (сценарії 1 і 2), ефективні ставки в розмірі 19,5% з'являються щодо доходів на рівні 2 мінімальних зарплат. Ведення неоподаткованого мінімуму в тому ж розмірі має наслідком звільнення від оподаткування частини доходів в межах суттєво більшого інтервалу. Ставка в розмірі 19,5% з'являється лише починаючи з доходів на рівні 100 мінімальних зарплат. Тобто під нижчі ставки за таких умов підпадають і високі доходи, а це досить помітні втрати в податкових надходженнях.

Застосування неоподаткованого мінімуму доходів в межах пропорційної системи призведе до найбільших втрат в фіскальній ефективності навіть в порівнянні із його використанням до тієї самої суми в межах прогресивної системи (сценарій 3 та 4); за останньою ефективні ставки є вищими. Тому в рамках сучасних систем оподаткування в країнах ЄС-11 надається перевага підходам, в межах яких найбільше звільнення від оподаткування, передбачене для невисоких доходів; фізичні особи з високими доходами пільг позбавлені. Питання підвищення рівня справедливості вирішується шляхом перегляду в напрямку підвищення граничної межі доходів, що дає право на застосування звільнення від оподаткування. Високою така межа є в Словаччині, вкрай низькою – в Словенії.

Про переваги і недоліки застосування саме диференційованого неоподатковуваного мінімуму свідчить його аналіз в контексті базових критеріїв оподаткування. Зокрема, диференційований неоподатковуваний мінімум є справедливим, оскільки забезпечує прогресію в оподаткуванні, що особливо важливо в рамках пропорційних систем. В цілому задовольняє критерію фіскальної ефективності, оскільки штучно зменшує кількість платників, які є одержувачами пільги через встановлення граничної межі доходів, що дає право на їх звільнення в певній частині. Не відповідає критерію економічної ефективності, оскільки ускладнює розрахунок податку, створює умови щодо приховування або заниження платниками своїх доходів з метою запобігання втрати права на звільнення від оподаткування частини доходів, що є проблематичним з урахуванням і без того значного рівня тінізації економічних відносин у сфері оплати праці.

Певного перегляду на сьогодні також потребує не лише механізм надання базових пільг з податку на доходи фізичних осіб, але й перелік осіб, які мають право на їх застосування. Так, з погляду забезпечення справедливості в оподаткуванні доходів фізичних осіб важливим є врахування не лише фінансового, але й сімейного стану платника податку (в першу чергу, це наявність дітей, інших непрацюючих осіб, які знаходяться на його утриманні), що дозволить визначити фактичну платоспроможність фізичної особи та побудувати на цієї основі відповідну систему пільг. За свідченням численних досліджень, розмір сім'ї, і особливо кількість осіб, які знаходяться на утриманні, корелює з показниками бідності. Для сімей, менших за складом, ймовірність потрапити до групи бідних/малозабезпечених/злидених є набагато нижчою, ніж для великих сімей.

Застосування практики сімейного оподаткування доходів громадян, законодавчо закріпленої в багатьох розвинених країнах світу, часто пропонується в якості одного з напрямів реалізації регулятивних можливостей податку на доходи фізичних осіб в Україні з огляду на те, що таке оподаткування потенційно могло б забезпечити більш справедливий перерозподіл податкового навантаження між платниками податку з різним складом сім'ї. Втім, запровадження сімейного оподаткування – досить складне технічне питання. Крім того, за нинішніх умов,

коли має місце пропорційна система оподаткування доходів фізичних осіб, проблема вибору одиниці оподаткування втрачає сенс взагалі. Тому і застосування практики сімейного оподаткування в Україні виявиться можливим лише за умов повернення до прогресивного/малопрогресивного податку на доходи фізичних осіб. Шляхи практичної реалізації в Україні сімейного оподаткування могли би бути розроблені лише в розрахунку на довгострокову перспективу.

На сьогодні в Україні врахування зниження платоспроможності фізичних осіб у зв'язку із наявністю утриманців здійснюється виключно щодо сімей із дітьми віком до 18 років за таких умов: кількість дітей складає понад три особи; є діти-інваліди; виховання дітей здійснюється самотніми особами (тільки батьком, або матір'ю, опікуном, піклувальником)⁴⁴. Однак лише в останніх двох випадках податкова соціальна пільга надається незалежно від кількості дітей. В цілому, реалізовані на сьогодні в рамках системи оподаткування доходів фізичних осіб ініціативи з підтримки багатодітних сімей можуть бути розцінені виключно позитивно, втім такими пільгами, станом на 2017 р., можуть скористатись лише 24,6% домогосподарств із дітьми, свідченням чого є дані про розподіл домогосподарств в Україні за кількістю дітей у їх складі [110, с. 82].

У більшій частині домогосподарств в Україні станом на 2017 р. відсутні діти (61,8%) і лише в 38,2% домогосподарств є діти у віці до 18 років. З числа домогосподарств з дітьми більша частина – 75,4% має лише одну дитину і ця тенденція залишається незмінною впродовж 2008-2017 рр. Втричі меншою є частина домогосподарств, в яких є двоє дітей (21,9%) і зовсім незначною є частина домогосподарств з трьома дітьми (2,3%), а також чотирма і більше дітьми (0,4%). Дуже негативною впродовж 2008-2017 рр. залишається тенденція до скорочення частки домогосподарств, в яких є двоє і більше дітей [109, с. 405-406; 110, с. 82].

Державна підтримка сімей, які мають дітей, у сфері оподаткування має полягати в скороченні податкових зобов'язань для громадян, які виховують неповнолітніх дітей, причому незалежно від їх кількості. Враховуючи демографічну

⁴⁴ Податкова соціальна пільга надається виключно у випадках, коли батьки не тільки мають (за фактом народження), але й виховують неповнолітніх дітей.

ситуацію, що склалася на сьогодні в Україні, було б доцільним запровадження права на застосування податкової соціальної пільги (хоча б на базовому її рівні) на кожную дитину віком до 18 років, що сприятиме підвищенню рівня справедливості в оподаткуванні сімей із дітьми.

Доцільним було б також введення із часом пільг для осіб з інвалідністю через запропонований механізм диференційованого неоподаткованого мінімуму в розмірі 150% та 200% від базового розміру пільги (диференціація має встановлюватись в залежності від ступеню інвалідності платника податку). Зазначені пільги, як вже зазначалося, поширені в країнах ЄС (зазвичай, вони також є і найбільшими за розміром), вітчизняним законодавством із питань оподаткування доходів фізичних осіб не передбачені. Певним винятком є лише пільги на дітей-інвалідів віком до 18 років.

Зазначені заходи із підвищення рівня соціальної справедливості в оподаткуванні доходів фізичних осіб, хоча і призводитимуть до зниження рівня фіскальної ефективності податку, втім є важливими в контексті підвищення рівня платоспроможності фізичних осіб, насамперед з числа соціально вразливих категорій населення, а також скорочення рівня їх державної підтримки в частині здійснення державних витрат на соціальне забезпечення.

Втім, перегляду, з метою посилення соціальної справедливості чинної системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, також потребує і низка норм законодавства, що стосуються надання пільг у вигляді податкової знижки. Зокрема, граничний розмір витрат, дозволених до включення до складу зазначеної знижки обмежений величиною заробітної плати платника податку за рік, звідси одержання доходів, відмінних від заробітної плати, призводить до втрати права на її застосування. Йдеться про такі категорії платників податку, як фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності та особи, які займаються незалежною професійною діяльністю (самозайняті особи), військовослужбовці, співробітники органів внутрішніх справ тощо.

Втім, позбавлення права на податкову знижку такої широкої категорії платників податку суперечить принципу справедливості в оподаткуванні. В той же

час не можна не погодитись, що передбачена законодавством прив'язка загальної суми витрат, дозволених до врахування у складі податкової знижки, до річного розміру одержуваної заробітної плати є обґрунтованою, зважаючи на необхідність забезпечення таким чином хоча б часткової легалізації заробітної плати (декларування її фактичної величини надає можливість звільнення від оподаткування більшої суми витрат). Таким чином, для тих категорій платників податку, які є одержувачами доходів, відмінних від заробітної плати, доцільним було б передбачити застосування обмеження загальної суми витрат, дозволених до врахування у складі податкової знижки еквівалентного річному розміру мінімальної заробітної плати станом на перше січня поточного року.

Крім того, сьогодні, як вже зазначалося, за окремими видами передбачених законодавством витрат, застосування податкової знижки фактично не є можливим через низку нерозв'язаних проблем, що обумовлюють її надання. Зокрема, ще з 2004 р. до переліку витрат, дозволених до врахування у складі податкової знижки (на той час податкового кредиту), було віднесено вартість платних послуг із лікування платника податку або члена його сім'ї першого ступеню споріднення; зазначену норму було залишено в Податковому кодексі України. Втім її застосування є можливим лише із наступного року, після набрання чинності Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування». Надання компенсації вартості платних послуг з лікування, згідно встановленого переліку, передбачається у розмірах, що не покриваються виплатами з фондів загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. Звідси, вартість платних послуг з лікування поки що не може бути включено до податкової знижки.

З огляду на зазначене, слід відмітити таке. Питання реформування вітчизняної галузі охорони здоров'я на сьогодні залишається надзвичайно гострим, зокрема, проблематичним залишається і запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. Дискусії щодо введення останнього точаться ще з 2001 р. За умов наявності досить суттєвої кількості підготовлених законопроектів із зазначеного питання, певного єдиного бачення розвитку

відповідної системи так і не було сформовано. Жодним законопроектом належним чином не враховано обмежені можливості бюджету та невисокий рівень платоспроможності досить значної частини населення. Не менш дискусійним виявилось питання щодо поділу сфер впливу на розпорядження фінансовими потоками, які мали акумулюватись у результаті запровадження обов'язкового медичного страхування.

Враховуючи зазначене, а також те, що хоча де-юре медицина залишається безкоштовною та загальнодоступною, де-факто якісною та результативною вона стає тільки з підвищенням рівня доходу людини, до моменту остаточного завершення реформування сфери охорони здоров'я (в тому числі впровадження загальнодержавного обов'язкового медичного страхування) та оптимізації фінансування державних медичних закладів, нагальною є потреба альтернативного забезпечення медичного обслуговування населення, і, насамперед, – людей із обмеженими фінансовими можливостями. Тому доцільним є забезпечення скасування прив'язки можливості врахування медичних витрат у складі податкової знижки (згідно встановленого чинним законодавством переліку) до часу запровадження системи загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, визначення величини таких витрат (зокрема, можливим є їх обмеження граничним розміром доходів, що дає право на застосування диференційованого неоподатковуваного мінімуму).

В Україні вирішення проблеми посилення як соціальної справедливості, так і фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб, зважаючи на високий рівень розшарування населення за доходами, який ще посилився з початком економічної кризи, можливий за рахунок збільшення рівня оподаткування осіб із високими доходами. Втім, визначення шляхів практичної реалізації необхідних для цього заходів є найбільш проблематичним. Зокрема, при проектуванні змін за будь-якої податкової реформи, згідно теорії, необхідно враховувати мобільність високодохідних груп осіб та висококваліфікованих працівників у відповідь на зростання рівня оподаткування, що може мати місце як стосовно трудових, так і капітальних доходів [229, с. 185]. Крім того, досить непростим завданням

залишається визначення критеріїв, які б дозволили забезпечити більш-менш чітке розмежування доходів фізичних осіб за їх рівнями. Розуміння того, які доходи вважати високими чи надвисокими, як і безпосередньо поняття «багатство» суттєво змінюються як із часом, так і в різних соціальних групах. З огляду на це важливим є запобігання/недопущення перекладання тягаря оподаткування на представників середнього класу; підтримка останніх є важливою в будь-якому суспільстві. В Україні сприяння розвитку прошарку населення, якого можна віднести до середнього класу, є нагальним.

Наведені далі загальні пропозиції в частині певного вдосконалення оподаткування високих доходів⁴⁵ викладено в рамках умовного поділу відповідних категорій фізичних осіб на одержувачів трудових доходів (зарплата та прирівняні до неї платежі) та доходів, відмінних від трудових, насамперед доходів пасивних (проценти, дивіденди, роялті, доходи від реалізації майна). В Україні, оподаткування трудових доходів, в тому числі і високих за рівнем, виявилось об'єктом чи не найбільших дискусій впродовж останніх років.

Останнім часом зміни щодо оподаткування високих зарплат пропонуються або лише в частині ЄСВ (подальше розширення максимальної величини бази для нарахування ЄСВ та встановлення регресивної шкали внеску для заробітної плати (доходу), що перевищує зазначену межу) [55], або податку на доходи фізичних осіб (повернення до прогресії без змін в ЄСВ, зокрема, законопроект № 10066 [57]). Відмінність цих пропозицій полягає в тому, що в першому випадку основний тягар оподаткування буде спрямований на роботодавців, у другому – на найманих працівників. Тобто ініціативи щодо змін в оподаткуванні високих зарплат свідчать про те, що податкове навантаження на таких осіб пропонується збільшувати.

Втім, не всі зміни подібного спрямування можуть бути оцінені однозначно, особливо якщо йдеться про підвищення рівня оподаткування трудових доходів. Так, впродовж тривалого часу високе податкове навантаження на оплату праці залишалось відчутною проблемою для вітчизняного бізнесу, на врегулювання якої

⁴⁵ Пропозиції сформовано переважно на базі публікацій ОЕСР, в рамках яких і досліджувалась останнім часом зазначена проблематика.

було спрямовано суттєве зниження (до 22%) з січня 2016 р. ставки ЄСВ. Фактично зазначеною реформою лише для платників податку із відносно високими та високими доходами (понад 10 мінімальних зарплат) вперше було зменшено навантаження на трудові доходи за обома його складовими, оскільки ставку податку на доходи фізичних осіб також було переглянуто з 20% до 18% (впродовж 2004-2015 рр. вона лише зростала).

Суперечливими за рівнем їх результативності виявились вжиті вже з 1 січня 2018 р. заходи із збільшення максимальної бази для нарахування ЄСВ, коли було запроваджено новий принцип визначення останньої, а саме, граничний поріг для нарахування 22% соціального внеску на фонд оплати штатних працівників підвищено з 25 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб до 15 мінімальних заробітних плат (з 44 050 грн. до 55 845 грн.). Отже, вперше закріплено прив'язку бази нарахування ЄСВ до змін у мінімальній зарплаті, яка є не лише вдвічі вищою за прожитковий мінімум для працездатних осіб, але й більш динамічною в контексті змін, пов'язаних із її переглядом, що суттєво ускладнює планування витрат за умов подальшого, досить непрогнозованого її росту.

Зазначені зміни найбільше позначились на діяльності компаній із високими офіційними зарплатами для штатних співробітників, оформлених за трудовими договорами, причому найбільшою мірою вони стосувались трудомістких сфер економіки, в яких витрати на оплату праці складають переважну частку собівартості товарів чи послуг. Зокрема, зміни в розрахунку ЄСВ торкнулися й експортно-орієнтованої ІТ-індустрії, де традиційно пропонуються одні з найвищих зарплат в Україні і де 80-85% собівартості ІТ-рішень становлять витрати на оплату праці кадрів високої кваліфікації.

З огляду на зазначене, не менш суперечливими виглядають пропозиції щодо подальшого різкого збільшення максимальної величини бази нарахування ЄСВ із 15 до 25 мінімальних зарплат (з 62 595 грн. до 104 325 грн.) та встановлення регресивної шкали розміру ЄСВ для заробітної плати (доходу), що перевищує максимальну величину [55], або впровадження високого рівня прогресії в оподаткуванні трудових доходів (8-мирозрядна шкала зі ставками від 3% до 48% в

рамках проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо запровадження прогресивної шкали оподаткування при сплаті податку на доходи фізичних осіб) [57]. Вжиття зазначених заходів може бути виправданим з погляду створення передумов для підвищення соціальної справедливості, оскільки йдеться про оподаткування високих зарплат (зокрема, відзначаються такі категорії платників, як судді, прокурори, різного роду державні чиновники, керівники державних підприємств тощо), втім залишається вкрай суперечливим з огляду на посилення рівня інтелектуальної трудової міграції з країни.

Проблема полягає в тому, що перелічені ініціативи призведуть до поглиблення й без того нерівних умов, які склалися в Україні для бізнесу легального та того, що працює в тіні. Фактично йдеться про чергове намагання вирішити проблеми наповнення бюджету коштом білого бізнесу, що в підсумку може призвести до тінізації його діяльності, зменшення інвестиційних надходжень до країни (додаткові стягнення ЄСВ можуть стати бар'єром для входу в Україну іноземного бізнесу, який сьогодні в тому числі працевлаштовує високооплачуваних працівників), і, як наслідок, надходжень до державного бюджету.

Саме тому варто переглянути чинну модель визначення бази нарахування ЄСВ з урахуванням всіх питань індустрій з високими зарплатами. Зокрема, доцільним, на наш погляд, є забезпечення «відв'язки» бази для нарахування ЄСВ від мінімальної заробітної плати. Повернення до високого рівня прогресії в короткостроковій перспективі, з огляду на зазначене, на наш погляд, є передчасним.

Не менш дискусійним на сьогодні залишається питання щодо оподаткування пасивних доходів фізичних осіб, насамперед із високими доходами. З цього приводу варто відмітити, що проблема майнової нерівності і в цілому в світі, і межах окремих країн виявляється гострішою, ніж нерівність за доходами. Останні дослідження містять багато свідчень того, що саме майнова нерівність залишається набагато вищою, ніж нерівність за доходами; більше того, в останні десятиліття вона лише збільшилась [254].

За відсутності вжитих заходів в частині оподаткування, майнова нерівність зростатиме. Саме податки залишаються одним із найефективніших інструментів

зменшення нерівності та забезпечення інклюзивного росту. Під «інклюзивністю» при цьому розуміється більш рівномірний розподіл вигод від економічного зростання серед різних груп населення. В контексті останнього важливим залишається вдосконалення оподаткування особистих заощаджень та багатства.

Визнаючи труднощі в досягненні абсолютної нейтральності в оподаткуванні матеріальних активів, відмітимо, що умови їх оподаткування у країнах ЄС, як вже зазначалося, все ще залишаються більш сприятливими саме для забезпечених осіб. Чинні системи оподаткування доходів фізичних осіб в більшій мірі сприяють економії на податках для тих домашніх господарств, які у фінансовому відношенні є більш забезпеченими. Звідси, збільшення прогресивності оподаткування форм володіння активами з низьким податковим навантаженням, згідно рекомендацій, сприятиме відновленню нейтральності податкових систем та усуненню нерівності [229, с. 185].

Втім, скороченню рівня майнової нерівності може сприяти, згідно рекомендацій, не лише перегляд підходів до оподаткування доходів від капіталу, які характеризуються суттєвими відмінностями, але й пошук можливостей щодо підвищення податків на успадковане майно [229; 236]. Обґрунтуванням доцільності вжиття зазначених заходів є те, що добробут молодого покоління в значній мірі залежить від розмірів отриманої спадщини. Наявність матеріальної складової суттєво поліпшує стартові умови, важливі для успішної реалізації людини, що в кінцевому підсумку збільшує нерівність. Успадковане майно є незаробленим багатством, тому вважається несправедливим.

Посилення проблем нерівності населення останнім часом сприяло відновленню інтересу до досліджень податків на багатство, незважаючи на вкрай суперечливий досвід їх застосування. Тим не менш, введення таких податків, згідно рекомендаціям, недоцільне в країнах з широкою базою податків на доходи від капіталу фізичних осіб (насамперед йдеться про податки на приріст капіталу), а також з добре продуманими податками на спадщину та дарування. Втім, застосування зазначених податків може виявитись обґрунтованим у країнах з

низьким рівнем оподаткування доходів від капіталу або в країнах, де податок на спадщину/дарування відсутній.

В Україні деякі заходи в зазначеному аспекті вже вжито, зокрема йдеться про додаткове оподаткування транспортних засобів (в залежності від вартості транспортного засобу) та нерухомості (із прив'язкою до площі нерухомості), введені в 2015-2016 рр.

Так, транспортний податок в Україні сьогодні радше є податком на розкіш, а не звичайним податком на майно; нараховується він відповідно до п. 267.2 ст. 267 Податкового кодексу України за встановленою методикою [62]. Під оподаткування підпадають лише дорогі (в 2019 р. вартістю більш як 1 564 875 грн.) нові (до 5 р.) легкові автомобілі. У теперішньому вигляді його було запроваджено з 2015 р. Доти в Україні справляли податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів (до 2011 р.) та збір за першу реєстрацію транспортних засобів (до 2015 р.). Тим не менш, під оподаткування підпадають лише окремі легкові автомобілі, в той час як катери, яхти, гелікоптери, які також є рухомим майном врахуванню не підлягають, хоча зазначені види транспорту здебільшого можуть дозволити собі лише заможні особи, тож, виходячи з попереднього твердження, їх мало б бути включено до бази оподаткування транспортного податку. Оподаткування майна залишається вибіркоким; обсяги надходжень транспортного податку з часу його впровадження в 2015 р. впали втричі [48].

Крім того, за наявності у власності платника податку об'єкта (об'єктів) житлової нерухомості, у тому числі його частки, що перебуває у власності такої фізичної особи - платника податку, загальна площа якого перевищує 300 квадратних метрів (для квартири) та/або 500 квадратних метрів (для будинку), сума податку на нерухоме майно, збільшується на 25 000 грн. на рік за кожен такий об'єкт житлової нерухомості (його частку) (абз. «г» пп. 266.7.1 ст. 266 ПКУ). Втім, ефективність зазначених заходів є вкрай невисокою, особливо стосовно додаткового оподаткування житлової нерухомості. Проблема полягає в тому, що близько 90% елітної нерухомості, за оцінками фахівців, досі не внесено до реєстру речових прав на нерухоме майно, в той час як саме на основі даних зазначеного реєстру і мають

надсилатись податкові повідомлення про сплату податку. Насамперед це стосується побудованих елітних будинків (садиб), які з метою ухилення від оподаткування не вводяться власниками в експлуатацію, що, відповідно, унеможлиблює потрапляння даних щодо таких об'єктів до реєстру. Хоча впровадження з 01.01.2013 р. єдиного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, замість трьох реєстрів (Реєстр прав власності на нерухоме майно, єдиний реєстр заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державний реєстр іпотек), що існували доти, було спрямовано на вирішення проблеми упорядкування інформації щодо об'єктів нерухомості та покращення документообігу, втім, автоматичного перенесення даних про право власності на зазначені об'єкти із скасованих реєстрів у новий реєстр так і не було забезпечено.

Не менш важливим залишається вдосконалення порядку оподаткування доходів від особистих заощаджень фізичних осіб (йдеться про обсяги організованих заощаджень, у вигляді так званих пасивних доходів), передбачене, на відміну від вищезазначених заходів із оподаткування низки об'єктів розкоші, вже в рамках системи податку на доходи фізичних осіб. Саме заощадження населення залишаються значним потенційним джерелом інвестиційних ресурсів, залучення яких до вітчизняної економіки є одним із найважливіших завдань державної політики. Наразі основними напрямками інвестування заощаджених фізичними особами коштів в Україні є облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) та їх вкладення на банківські рахунки (депозити).

Зростання популярності інвестування в ОВДП останнім часом переконливо ілюструє статистика НБУ: у 2017 р. вкладення приватних інвесторів у державні цінні папери зросли з 104 млн. грн. до 1,5 млрд. грн., за 2018 р. – з 1,5 млрд грн. до 6,1 млрд. грн, а станом на 18.01 2019 р. становили вже 6,3 млрд. грн. [51]. Саме впродовж 2017-2018 рр. спостерігається високий інтерес з боку фізичних осіб до інвестування в ОВДП, хоча до 2017 р. дані щодо ОВДП, що знаходились у власності фізичних осіб, через малочисельність таких осіб, навіть не виокремлювались у статистиці НБУ.

Популярність ОВДП серед фізичних осіб пов'язана із зниженням рівня прибутковості банківських депозитів, але більшою мірою із введенням, починаючи з січня 2017 р., пільг з податку на доходи фізичних осіб щодо ОВДП. Зокрема, сума доходів, отриманих платником податку у вигляді процентів по ОВДП (п.165.1.2 ПКУ), а також інвестиційний прибуток від операцій купівлі-продажу зазначених цінних паперів (п.165.1.52 ПКУ) не обкладаються податком з доходів фізичних осіб; інвестиційний прибуток та проценти оподатковуються лише військовим збором за ставкою 1,5%.

Враховуючи те, що ОВДП є оптимальним інструментом внутрішнього інвестування виключно для клієнтів private- і преміум-банкінгу, які прагнуть диверсифікувати портфель та одержати вищу прибутковість, гнучкість і надійність порівняно з класичним банківським депозитом, можна зробити висновок, що існуюча система оподаткування доходів фізичних осіб від ОВДП (як і дивідендів, доходів від операцій з майном тощо) більшою мірою сприяє економії на податках для тих домашніх господарств, які у фінансовому відношенні є більш забезпеченими. Саме такі доходи залишаються домінуючою складовою їх загальних доходів. Свідченням цього, зокрема, є дані щодо декларування доходів осіб із доходами понад 1 млн. грн. Так, в 2017 р. свої доходи громадяни-мільйонери отримали у вигляді: інших доходів (наприклад, додаткові блага, проценти, нараховані на депозитні рахунки в банку, дивіденди тощо) – 9,8 млрд. грн.; іноземних доходів – 6,2 млрд. грн.; доходів від операцій з продажу (обміну) об'єктів рухомого та нерухомого майна – 3,6 млрд. грн.; доходів від успадкування (отримання у дарунок) майна – 2,5 млрд. грн. [49]. Показовими є також попередні дані щодо декларування доходів громадян за 2018 р., згідно з якими за структурою доходів третина, або 35% від загальної кількості мільйонерів, декларували доходи від операцій з продажу (обміну) майна, 24% – отримання інших оподатковуваних доходів та 20% – від надання майна в оренду (суборенду) [49].

Для фізичних осіб-інвесторів із невисоким рівнем заощаджень альтернативи банківським депозитам на сьогодні фактично немає. В рейтингу існуючих інвестиційних інструментів для зазначеної категорії інвесторів банківські депозити

залишаються найпростішим і найнадійнішим способом вкладення коштів. Хоча вітчизняну практику оподаткування процентів за депозитами було розпочато за єдиною ставкою в розмірі 15%, остання на сьогодні складає 19,5% з урахуванням військового збору, доцільнішим, на наш погляд, було б підвищення рівня прогресії в оподаткуванні процентних доходів за банківськими депозитами шляхом введення неоподатковуваного мінімуму таких доходів, тим більше, що зазначені заходи вважаються виправданими і в рамках останніх рекомендацій ОЕСР [229, с. 184-185]. Це дозволило би забезпечити певну диференціацію податкових ставок (йдеться про ефективні ставки) в залежності від розміру вкладу та більшою мірою відповідало критерію справедливості в оподаткуванні.

Актуальним, на нашу думку, є також запровадження диференційованих номінальних ставок податку на проценти по депозитах у залежності від терміну, на який вкладаються кошти. Доцільність зазначеного пояснюється тим, що хоча протягом 2013-2018 рр. сукупний обсяг коштів фізичних осіб на депозитах банків збільшився на 20%, втім у клієнтському портфелі переважають вклади на вимогу, частка яких за зазначений період зростає з 19,8% до 38,4%, а також короткострокові депозитні вклади строком до 1 року (відповідно, зростає з 27,5% до 39,6%); разом сьогодні вони формують 78,0% клієнтського портфелю. Вдвічі скоротилася частка депозитів терміном від 1 до 2 років, ще більшою мірою – депозитів, розміщених на термін понад 2 роки [51]. Між тим з точки зору трансформації заощаджень в інвестиції важливими є саме довгострокові вклади фізичних осіб, які й доцільно стимулювати за допомогою нижчих ставок податку.

Нагальним залишається також перегляд пільгових ставок щодо дивідендів на рівні фізичних осіб, які залишаються занадто низькими в порівнянні із ставкою базовою (зокрема, це стосується ставок на рівні 5% та 9%) в напрямку їх поступового підвищення, а також рівня оподаткування доходів від операцій з майном (насамперед, доходів від продажу нерухомого майна, спадщини/дарування), щодо яких також передбачено застосування пільгових податкових ставок.

Зокрема, суттєвим виявлялося зниження останнім часом рівня навантаження на такі доходи, як спадщина і дарування. Останні вжиті заходи щодо цих доходів

передбачали звільнення від сплати податку на доходи фізичних осіб при оформленні спадщини не лише спадкоємців першої черги споріднення, а й другої черги споріднення, а також скасування для них обов'язку щодо оцінки успадкованого майна. Доцільність впровадження зазначених змін обґрунтовувалась труднощами із забезпечення одночасної сплати усієї суми податку, іноді не співставною із рівнем платоспроможності фізичної особи. Йдеться про те, що хоча законодавством і передбачено право на відстрочку або розстрочку податкового зобов'язання, втім ця процедура залишається досить складною та затратною, в тому числі через необхідність сплати відсотків (пені) згідно встановлених вимог. Найбільш гострою ця проблема виявлялася при оформленні спадщини у сільській місцевості, де сплата податку за отримання майна у спадщину та плата за проведення оцінки майна виявлялася у рази більшою за реальну вартість такого майна. Все ще залишається проблемою подвійне оподаткування спадщини у випадку її продажу.

У контексті реформування оподаткування таких доходів, як спадщина і дарування, доцільним є забезпечення диференціації ставок в залежності від вартості майна за прикладом низки країн ЄС з метою виведення з-під оподаткування невисоких за вартістю об'єктів та посилення рівня навантаження на об'єкти, вартість яких є відносно високою, зокрема, це стосується їх оформлення за договорами дарування. Втім, впровадження зазначених заходів варто відкласти до часу врегулювання питань, пов'язаних із створенням, функціонуванням та впровадженням єдиної бази даних звітів оцінки майнових прав, створеної для контролю за якістю оціночної діяльності. Введення останньої було спрямовано на припинення махінацій на ринку оцінки, запобігання ухиленню від сплати податків при операціях з нерухомістю. Зазвичай, йшлося про зменшення суми податку на доходи фізичних осіб та військового збору, крім того, таке заниження вартості майна при оцінці, яке набуло системного характеру, було спрямовано на уникнення фінансового моніторингу та належного порядку здійснення розрахунків безготівковим способом. Відсутність контролю за системою визначення оціночної вартості призводило до тінізації доходів від продажу майна, недоплаті податків та, відповідно, недоотримання державним бюджетом відповідних коштів.

Інформаційно-телекомунікаційну систему було запущено в червні 2018 р. на виконання п. 172 ПКУ. До її складу було включено безпосередньо оновлену базу даних звітів з оцінки, а також модуль електронного визначення оціночної вартості подібного до об'єкта оцінки майна (з метою перевірки вартості об'єктів оподаткування, внесеної суб'єктами оціночної діяльності). Реєстрація звітів з оцінки вимагається, зокрема, при укладенні договорів купівлі-продажу, договорів дарування, окрім першої та другої лінії споріднення (в цьому випадку реєстрація не обов'язкова), оформленні права на спадщину, передачі майна під заставу (укладення договору іпотеки). Тим не менш, на сьогодні нагальним залишається ліквідація існуючих непрозорих схем посередництва на ринку оцінки майна, пов'язаних із функціонуванням авторизованих електронних майданчиків; проблемним питанням залишається і недосконалість моніторингу, забезпечуваного в межах Єдиної бази даних звітів про оцінку.

Ще одним дискусійним питанням у контексті виконання податком на доходи фізичних осіб функції перерозподілу є питання скасування оподаткування пенсій. Їх оподаткування в тому вигляді, в якому воно існувало в Україні, відповідало зарубіжній практиці⁴⁶, зокрема, рівень податкового навантаження на пенсії був нижчим, ніж на заробітні плати, невисокі за розміром пенсії підлягали звільненню від оподаткування. В цілому, не суперечили зарубіжній практиці і здійснювані перегляди неоподаткованої суми пенсійних виплат, хоча обґрунтованість низки таких змін все ж залишається дискусійною: якщо з 1 липня 2014 р. оподаткуванню підлягали лише пенсії, які перевищували встановлений поріг, визначений в сумі 10 тис грн., то з 1 січня 2015 р. цей поріг було знижено до трьох мінімальних заробітних плат (3654 грн) і лише з 1 липня 2016 р. підвищено до 10 прожиткових мінімумів для осіб, котрі втратили працездатність (на момент підвищення – 11300

⁴⁶ Пенсійні виплати підлягають оподаткуванню ПДФО майже в усіх країнах ОЕСР, проте в більшості з них – за пільговим режимом. Лише у 8 країнах ОЕСР порядок оподаткування пенсій такий самий, як і доходів людей працездатного віку. А в Данії, Ісландії, Нідерландах і Швеції оподаткування доходів від праці за наймом лояльніше, ніж оподаткування пенсій, попри наявність пільг щодо останніх. У більше ніж половині країн ОЕСР (20 із 35) для людей похилого віку передбачено надання додаткової, підвищеної базової пільги з ПДФО, зазвичай у формі додаткової податкової знижки або податкового кредиту. В багатьох країнах розмір пільги поступово скорочується зі збільшенням пенсійного доходу; жодних пільг може не передбачатися з певного рівня доходів, визначеного як високий. В окремих країнах податкові пільги запроваджуються з метою заохочення літніх людей до праці після досягнення ними пенсійного віку. – Див. [200; 249; 201].

грн), тобто відбулося повернення до тих умов, які існували на початку введення податку, – оподаткуванню підлягали тільки порівняно високі пенсійні виплати.

Не можна вважати обґрунтованими лише занадто часте (майже кожен півроку) внесення змін до порядку оподаткування пенсій/сум щомісячного довічного грошового утримання, які, зокрема, стосувалися неоподаткованої суми пенсійних виплат, а також ставок податку на доходи фізичних осіб. Крім того, підвищило навантаження на окремі категорії пенсіонерів запровадження з 1 квітня 2015 р. обмеження сум пенсій, котрі виплачувалися працюючим пенсіонерам. Йдеться про те, що пенсії, котрі перевищували 150% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, виплачувалися в обсязі 85% призначеного розміру. Як наслідок, якщо у 2015 та першій половині 2016 р. частка утримань із пенсійних виплат на рівні 15 прожиткових мінімумів для осіб, що втратили працездатність, за умов працевлаштування їх одержувачів, становила 24,8%, то за відсутності їх працевлаштування – 12,2, а для одержувачів таких самих зарплат – 19,6% [68].

Труднощі із оподаткуванням пенсій в Україні пов'язані насамперед із низьким їх рівнем у переважної більшості населення. Не можна також не відмітити, що формування державних пенсій в Україні відбувається лише в межах солідарного рівня пенсійної системи, в той час як майже в усіх країнах ЄС в тому чи іншому вигляді функціонує ще й накопичувальний рівень, що є однією з причин більш високого рівня державних пенсійних виплат. Водночас тривалий час існує проблема занадто високої диференціації пенсій, насамперед, це стосується відмінностей між пенсіями «загальними» та низкою пенсій «спеціальних».

Досвід країн, в яких пенсії оподатковуються, свідчить про те, що оподаткування надвисоких пенсій є одним із способів забезпечення соціальної справедливості шляхом зменшення розриву між високими та низькими пенсіями. Корекція, яка стосується виключно надвисоких пенсій, не розглядається як така, що суперечить зазначеному принципу оподаткування. В Україні, з другої половини 2016 р. і до початку 2018 р., оподаткуванню підлягали пенсійні виплати, які перевищували встановлений поріг (10 прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність) лише в розмірі перевищення зазначеної межі – з 01.07.2016 р. – 11

300 грн., в 2017 р. – 12470 грн., на початку 2018 р. – 13 730 грн. Саме в зазначеній редакції ці норми й були скасовані.

Не можна не погодитись, що кількість осіб, на які поширювались положення Податкового кодексу України, залишається незначною – станом на 1 січня 2018 р. пенсії в розмірі понад 10 тис. грн. отримувала 118381 особа або лише 1,0% загальної кількості пенсіонерів [26, с. 30]. Хоча чисельність пенсіонерів з високим рівнем пенсій є невеликою, тим не менш розмір таких пенсій постійно зростає, причому темпами вищими, ніж звичайні пенсії. Зокрема, згідно даних, наведених у Звіті Пенсійного фонду України за 2017 р., найбільше зростання середніх пенсій за період з 01.01.2017 по 01.01.2018 рр. спостерігалось згідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (+2634,59 грн.) та Закону України «Про прокуратуру» (+1153,40 грн.), високим залишається, незважаючи на незначну корекцію (-20,23 грн.), також і середній розмір пенсій згідно Закону України «Про статус народного депутата», в той час як найменше зростання відбувалося за Законами України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (+110,52 грн.) та «Про пенсійне забезпечення» (+230,53 грн.). Крім того, якщо чисельність осіб, яким було призначено пенсії згідно Законів України «Про прокуратуру» та «Про судоустрій і статус суддів» зростає, то за всіма іншими різновидами спеціальних законів вона, навпаки, зменшилася [26, с. 29].

Проблеми із застосуванням в Україні оподаткування пенсій/сум щомісячного грошового утримання, на наш погляд, пов'язані як з відсутністю належної інформаційної підтримки доцільності впровадження зазначених ініціатив, так і з труднощами вжиття заходів із підвищення рівня податкового навантаження на більш платоспроможних осіб. До речі, остання проблема притаманна й багатьом розвинутих країнам. Втім, для підвищення справедливості оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, причому насамперед справедливості вертикальної, в залежності від платоспроможності, оподаткування пенсій варто відновити. Щодо того, яким має бути поріг пенсійних виплат, перевищення якого має бути підставою для їх оподаткування ПДФО (його ще можна назвати неоподатковуваним мінімумом пенсійних виплат), то це питання має бути предметом обговорення.

Висновки до розділу 3

1. Аналіз сучасних елементів податку на доходи фізичних осіб в країнах ЄС та в Україні засвідчив то, що система оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, за побудовою основних її елементів, не відрізняється від країн ЄС. Втім, за основними характерними рисами (рівень ставок, механізм надання пільг з податку та рівень доходів населення, тобто бази із забезпечення надходжень з податку) є ближчою до систем податку на доходи фізичних осіб постсоціалістичних країн ЄС. Звідси, саме досвід країн групи ЄС-11 і став певним орієнтиром для надання загальних рекомендацій щодо подальшого реформування вітчизняної системи оподаткування доходів фізичних осіб.

2. Реформи із введення єдиної ставки податку на доходи фізичних осіб набули поширення виключно в межах групи постсоціалістичних країн ЄС; ініційовано їх було насамперед з метою спрощення національних податкових систем, активізації інвестицій та створення умов для прискорення темпів економічного зростання. Незважаючи на край суперечливі наслідки таких реформ, і сьогодні, для багатьох країн ЄС-11 вагомими причинами відмови від повернення до прогресивного оподаткування залишається міжнародна податкова конкуренція та необхідність подальшого пошуку інструментів для активізації економічного зростання.

3. Відзначено, що існують доволі істотні відмінності податкової структури серед високорозвинутих та постсоціалістичних країн ЄС, поступову появу яких і пов'язують із розповсюдженням пропорційного оподаткування доходів фізичних осіб в постсоціалістичних країнах ЄС. В той час як країни ЄС-15 дедалі активніше використовували перерозподільні можливості прямих податків, більшість постсоціалістичних країн ЄС продовжували тримати на відносно невисокому рівні ставки прямих податків для стимулювання інвестиційних процесів, насамперед це стосується країн з пропорційним механізмом справляння податку на доходи фізичних осіб. Крім того, саме в межах останньої групи країн ЄС спостерігається чітка тенденція до встановлення відносно високого рівня внесків на соціальне страхування, а також непрямого оподаткування.

4. Досвід країн групи ЄС-11 є підтвердженням того, що перехід на єдину ставку податку на доходи фізичних осіб не обов'язково призводить до зниження в цілому рівня прогресії чинної системи оподаткування доходів фізичних осіб. Тим не менш, використання плоскої шкали оподаткування потребує все ж більш ретельного налаштування системи оподаткування доходів фізичних осіб на забезпечення зниження рівня навантаження на низькі доходи та на соціально вразливі верстви населення, що є важливим в контексті реалізації принципу справедливості в оподаткуванні. Специфіка конструкції податку на доходи фізичних осіб з єдиною ставкою також виявляється вкрай важливою для визначення величини його потенціальних надходжень та загального його впливу на економіку.

5. Визначено, що заходи із корекції рівня навантаження на працю впродовж 2008-2018 рр. вживались постсоціалістичними країнами ЄС в розрізі кожної з основних його складових; вони стосувалися як зниження максимальних ставок соціальних внесків та податку на доходи фізичних осіб, так і перегляду низки пільг з останнього. Зміни в розрізі складових податкового навантаження на працю часто виявлялися різноспрямованими; скорочення рівня такого навантаження за однією із його складових, як правило, компенсувалося зростанням іншої складової або рівнем навантаження з інших податків, зокрема, непрямих. Тим не менш, існуючі проблеми, пов'язані із оподаткуванням праці в постсоціалістичних країнах ЄС, в цілому так і залишилися невирішеними, зокрема, йдеться про досить високий рівень податкового навантаження на низькооплачуваних працівників, особливо у порівнянні із категоріями платників, які є одержувачами більших за рівнем зарплат. Крім того, в цілому, заходи із корекції рівня податкового навантаження на працю по групі постсоціалістичних країн ЄС так і не призвели до помітного зниження рівня тінізації економічних відносин, зокрема, у сфері оплати праці.

6. Обґрунтовано, що високий рівень податкового навантаження на працю в країнах ЄС-11 обумовлений не ставками податку на доходи фізичних осіб, а саме ставками соціальних внесків – в переважній більшості постсоціалістичних країн ЄС впродовж 2008-2018 рр. максимальна сукупна (агрегована) ставка соціальних внесків залишається вищою, ніж в середньому по групі країн ЄС-15. Радикальне

корегування ставок соціальних внесків в напрямку їх зниження для більшості країн групи ЄС-11 із часом виявилось проблематичним з огляду на необхідність підтримки поточного рівня соціальних зобов'язань, а також у зв'язку із подальшим погіршенням демографічної ситуації в країнах регіону. Суперечливим можна вважати й досвід тих постсоціалістичних країн ЄС (Болгарії та Румунії), якими найбільшою мірою було втілено в життя ліберальні стратегії оподаткування і, зокрема, суттєво знижено рівень оподаткування праці.

Суттєво різняться і підходи до оподаткування різноманітних видів пасивних доходів в країнах ЄС. Незважаючи на вжиті заходи з уніфікації ставок оподаткування пасивних доходів (зазначені заходи отримали найбільше поширення саме в межах групи країн ЄС-11), відмінності в оподаткуванні певних видів активів зберігаються і в цілому часто є більш вигідними заможним платникам податків.

б. Аналіз тенденцій, що стосувалися корекції податкового навантаження на працю в Україні та країнах ЄС-11 впродовж 2008-2018 рр. дозволив виявити як спільні риси, так і відмінності. Спільним залишається використання пропорційного податку на доходи фізичних осіб (саме в рамках зазначеної конструкції податку і відбувається внесення численних змін, які мають вплив на рівень навантаження із зазначеного податку) як в Україні, так і країнах ЄС-11, незважаючи на певне скорочення числа останніх. В Україні станом на 2018 р. наслідком внесених в частині ставок змін є те, що максимальна (сукупна) агрегована ставка соціальних внесків виявляється нижчою, ніж в будь-якій країні групи ЄС-11, в той час як ставка податку на доходи фізичних осіб – вищою за середній рівень по країнах ЄС-11 із пропорційною системою оподаткування доходів фізичних осіб. Відмінності стосуються сформованих пропорцій розподілу соціальних внесків між роботодавцями та найманими працівниками, оскільки саме по групі країн ЄС із пропорційним механізмом справляння податку на доходи фізичних осіб було забезпечено найбільше зниження сукупної ставки соціальних внесків для роботодавців та, відповідно, найбільше зростання сукупної ставки соціальних внесків для працівників. В Україні спостерігаються протилежні тенденції –

обов'язки із сплати ЄСВ, починаючи з 2016 р., було покладено виключно на роботодавців.

7. Дослідження загальних тенденцій, що стосувалися податку на доходи фізичних осіб і насамперед змін у рівні податкового навантаження на доходи фізичних осіб в країнах ЄС дозволило відзначити таке. Перерозподільні мотиви впродовж 80-90 рр. ХХ ст. відігравали меншу роль при реформуванні систем оподаткування доходів фізичних осіб країн ЄС, ніж раніше, що проявилось в зниженні ставок податку на доходи фізичних осіб для осіб з найвищими доходами, преференційному підході до оподаткування доходів від капіталу в порівнянні з трудовими доходами, відносно невисокому рівні надходжень від податків на майно на фоні прискорення накопичення приватного капіталу в країнах Європи. Зазначену тенденцію було зруйновано із початком фінансово-економічної кризи 2008 р., що у підсумку мало наслідком підвищення фіскальної функції податків, котрі припадали на індивідуальні доходи. Це було пов'язано із введенням під впливом боргової кризи «тимчасових» додаткових податків, база яких повністю або значною мірою збігалася із базою податку на доходи фізичних осіб, переглядом термінів застосування додаткових податків із часом в напрямку їх збільшення; підвищенні максимальних ставок податку на доходи фізичних осіб (зазвичай, в якості тимчасових заходів); зростанні податкового навантаження на доходи всіх рівнів, в тому числі на групи осіб із доходами, відмінними від високих, насамперед в країнах, які зазнали найбільших бюджетних обмежень через вжиті заходи фіскальної. Фактично всі зазначені тенденції мали місце і в Україні, втім стосувалися інших часових періодів.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора: [69; 70; 73; 79; 85; 86; 87; 89; 92; 107; 108].

ВИСНОВКИ

1. Наслідки реформування вітчизняної системи оподаткування доходів фізичних осіб і сьогодні виявляються вкрай суперечливими. Незадовільним можна вважати рівень виконання тих основних завдань, що ставились напередодні запровадження такої реформи, передусім, це створення умов для легалізації та зростання доходів населення, підвищення ділової активності. Низький рівень доходів значної частини населення, нерівномірний розподіл податкового навантаження на різні категорії фізичних осіб в контексті їх платоспроможності, повільні темпи детінізації доходів, широкі можливості для ухилення від оподаткування в одержувачів доходів, відмінних від заробітної плати, через недоліки в законодавстві, негативно позначаються як на фіскальній ефективності, так і справедливості податку з доходів фізичних осіб та потребують вжиття подальших заходів щодо його реформування. Зазначені проблеми залишаються невирішеними і сьогодні, ускладнюючись через поглиблення кризових явищ в економіці країни у зв'язку з подіями останніх років.

2. В Україні впровадження плоскої шкали оподаткування в значній мірі не призвело до очікуваних результатів, втім, частину поставлених завдань так і не було досягнуто саме через наявність складних проблем системного характеру, вирішення яких неможливе лише вжиттям заходів у сфері оподаткування доходів фізичних осіб. Тим не менш, подальше збереження пропорційної шкали зазначеного податку, вбачається обґрунтованим (можливість забезпечення певного рівня податкової прогресії навіть за умов збереження пропорційної шкали ставок податку, зокрема шляхом застосування пільг для малозабезпечених громадян; сприяння детінізації доходів фізичних осіб, у першу чергу у вигляді заробітної плати, хоча темпи такої детінізації все ще залишаються вкрай повільними; необхідність формування податкової системи в країні, сприятливої для економічного зростання, що є особливо важливим в умовах загострення міжнародної податкової конкуренції, яку не можна не враховувати в процесі проведення подальших податкових реформ).

3. Посилення соціальної справедливості системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні запропоновано шляхом перегляду низки пільг для осіб з невисокими доходами. Зазначені заходи хоча і призводитимуть до зниження рівня фіскальної ефективності податку, втім є важливими в контексті підвищення рівня платоспроможності фізичних осіб, насамперед з числа соціально вразливих категорій населення, а також скорочення рівня їх державної підтримки в частині здійснення державних витрат на соціальне забезпечення.

4. Встановлено, що перегляду на сьогодні потребує насамперед механізм надання базових пільг з податку на доходи фізичних осіб. Застосування підходу, що передбачає звільнення від оподаткування лише невисоких за рівнем доходів, замість встановлення неоподатковуваного мінімуму доходів щодо будь-якої категорії платників податку, незалежно від рівня одержуваних ними доходів, в середньостроковій перспективі вбачається обґрунтованим. Тим більше, що зазначений підхід також корелює із сучасною практикою постсоціалістичних країн ЄС із пропорційною системою оподаткування доходів фізичних осіб.

Запропоновано впровадження диференційованого неоподатковуваного мінімуму доходів замість чинної податкової соціальної пільги за прикладом низки постсоціалістичних країн ЄС, тобто шляхом підвищення граничної межі доходів, що дає право на податкову пільгу, застосування регресивного механізму визначення розміру наданої пільги (передбачити її скорочення із зростанням розміру одержуваних у вигляді зарплати доходів). При запровадженні таких змін варто виключити з числа одержувачів зазначеної базової пільги, наданої через механізм диференційованого неоподатковуваного мінімуму, осіб з доходами, що перевищують їх середній рівень по економіці.

5. Відзначено, що перегляду потребує не лише механізм надання базових пільг з податку на доходи фізичних осіб, але й перелік осіб, які мають право на їх застосування. Розширення переліку таких осіб пропонується забезпечити шляхом: перегляду чинного порядку надання пільг сім'ям із дітьми в частині визначення їх величини для сімей із однією дитиною; введення пільг для осіб з інвалідністю через запропонований механізм диференційованого неоподатковуваного мінімуму в

розмірі 150% та 200% від базового розміру пільги (диференціація має встановлюватись в залежності від ступеню інвалідності платника податку). Зазначені заходи дозволятимуть в більшій мірі врахувати фактичну платоспроможність платників податку.

В частині надання пільг за результатами річного декларування доцільним є забезпечення скасування прив'язки можливості врахування медичних витрат у складі податкової знижки (згідно встановленого чинним законодавством переліку) до часу запровадження системи загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, визначення величини таких витрат (зокрема, можливим є їх обмеження граничним розміром доходів, що дає право на застосування диференційованого неоподатковуваного мінімуму).

б. Підтверджено, що в Україні вирішення проблеми посилення як соціальної справедливості, так і фіскальної ефективності податку з доходів фізичних осіб, можливий за рахунок збільшення рівня оподаткування осіб з високими доходами, хоча визначення шляхів практичної реалізації заходів із підвищення рівня навантаження на таких осіб виявляється чи не найбільш проблематичним. Втім, при проектуванні подальших змін в зазначеному напрямі, пропонується, згідно останніх теоретичних рекомендацій, враховувати мобільність високодохідних груп осіб та висококваліфікованих працівників у відповідь на зростання рівня оподаткування, що може мати місце як стосовно трудових, так і капітальних доходів. Важливим є запобігання/недопущення перекладання тягаря оподаткування на представників т. зв. середнього класу; підтримка останніх є важливою у будь-якому суспільстві.

В Україні через проблематичність вжиття заходів із залучення фахівців до країни шляхом застосування податкових методів (надання пільг) за зразком розвинених західних країн, доцільно принаймні забезпечити вжиття заходів з уповільнення обсягів інтелектуальної трудової міграції, зокрема, уникаючи різкого коливання рівня навантаження на зазначені категорії платників. Обґрунтовано недоцільність внесення змін, які погіршують інвестиційний клімат в Україні та умови ведення бізнесу у трудомістких галузях економіки. Занадто часті зміни

податкового законодавства призводять до суттєвого ускладнення планування діяльності підприємств зазначених галузей.

б. Зменшенню нерівності доходів може сприяти також запровадження елементів прогресивності в оподаткування окремих видів пасивних доходів фізичних осіб, які відповідають рекомендаціям ОЕСР, розробленим для пом'якшення проблеми нерівності і бідності та підтримки інклюзивного зростання: неоподаткованого мінімуму доходів на банківські депозити, який дозволить знизити податкове навантаження на доходи від невеликих заощаджень, та диференційованих ставок оподаткування майна, отриманого в порядку спадщини чи дарування, в залежності від його вартості. Доцільним є підвищення (втім не вирівнювання) ставки оподаткування дивідендів на рівні фізичних осіб, а також відновлення оподаткування пенсій на умовах, за яких воно було скасовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні. Аналітична доповідь. / Е.М. Лібанова, В.Г. Саріогло, Л.М. Черенько та ін.; за ред. Б. Сляя. К.: Програма розвитку ООН в Україні. 2010. 62 с. URL: <http://www.undp.crimea.ua/img/docs/201104111458290.Analiz%20bidnosti%20Ukraina%202010.pdf>
2. Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора: Учебник: Пер.с англ. М.: Аспект Пресс, 1995. 832 с.
3. Б'юкенен Дж. М., Масгрейв Р. А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави. Пер. з англ. К.: Вид. дім «КМ Академія». 2004. 175 с.
4. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси. Навч. посіб. К.: Атіка, 2002. 368 с.
5. Берг Э. Дж., Остри Дж. Неравенство и неустойчивый рост: две стороны одной медали. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*. 2013. Т. 8. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neravenstvo-i-neustoychivyy-rost-dve-storony-odnoy-medali.pdf>
6. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії : [пер. з нім.]: вступ до фінансової науки / Ш. Бланкарт; за наук. ред. В.М. Федосова. К.: Либідь, 2000. 656 с.
7. Бобух І.М. Формування людського потенціалу в Україні: аналітичні зіставлення й напрями удосконалення. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2 (20). С. 70-80.
8. Бодров В.Г., Кредисов А.І., Леоненко П.М. Соціальне ринкове господарство: Навчальний посібник. К.: Либідь, 1995. 126 с.
9. Бочаров В.В. Инвестиции. Учебное пособие. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ. 2002. 98 с.
10. Бюджет України 2013. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ-2014. 244 с.

11. Бюджет України 2016. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ-2017. 315 с. URL: <https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202016.pdf>
12. Бюджет України 2017. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ-2018. 307 с. URL: [https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202017%20\(publish\).pdf](https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Budget%20of%20Ukraine%202017%20(publish).pdf)
13. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
14. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України. Архів. 2009–2018 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
15. Вишне夫斯基 В. Налоговая политика и экономическая теория. *Економика України*. 2007. № 9. С. 4-21.
16. Вишне夫斯基 В.П. Налоги Украины: теория и практика. Донецк: ИЭП НАН Украины. 1997. 201 с.
17. Гензель П.П. Прямые налоги. Очерк теории и практики. Л.: Фин. Из-во НКФ СССР. Сев.-зап. обл. отделение, 1927. 108 с.
18. Давыскиба Е.В. Регулятивный потенциал индивидуального подоходного налога в контексте реализации государственной социальной политики. *Бизнес Информ*. 2010. № 5(1). С. 130-132.
19. Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі / Пер. з англ. К.: Основи. 1998. 542 с.
20. Десятнюк О.М. Інновації податку на доходи фізичних осіб у контексті норм Податкового кодексу України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. Вип. 8(2). С. 3-9. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aprer_2012_8%282%29__3.pdf

21. Дроздовська О.С., Райнова Л.Б. Щодо запровадження оподаткування спадщини та подарунків в Україні. *Фінанси України*. 2006. №10 (131). С. 40-48.

22. Занадворов В. С. Теория налогообложения. *Экономический журнал ВШЭ*. 2004. №3. С. 420-444. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-nalogooblozheniya-2>

23. Зведена інформація показників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. 2014-2018 рр. / Офіційний сайт Федерації професійних спілок України. URL: http://www.fpsu.org.ua/images/images/2019/April/010419/%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%84%D0%A1%D0%92_14-18%D1%80%D1%80.doc

24. Звіт про результати аналізу виконання заходів з реалізації Стратегії подолання бідності. Затверджено рішенням Рахункової палати від 11.09.2018 № 23–3. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/23-3_2018/Zvit_23-3_2018.pdf

25. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році та План роботи Пенсійного фонду України на 2016 рік. Київ, лютий 2016 р. / Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua/informatsiya/potochna-diyalnist/zvity-pro-diyalnist/arhiv-zvitnist-zvity-pro-diyalnist/zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukra/>

26. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2017 році, бюджет, пріоритети діяльності та План роботи Фонду на 2018 рік. / Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua/informatsiya/potochna-diyalnist/zvity-pro-diyalnist/potochni-zvity-pro-diyalnist/zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2017-rotsi-byudzheth-priorytety-diyalnosti-ta-plan-roboty-fondu-na-2018-rik/>

27. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2018 році. / Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: https://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2019/03/Zvit_2018_21_03_2019.pdf

28. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2018 р. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71475860>

29. Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Державна служба статистики України. 2017. Статистичний бюлетень. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/12/bl_ztm_2017.zip

30. Иванов Ю.Б. Инструментарий налогового регулирования социального развития. *Бизнес Информ.* 2010. № 1. С. 68-74.

31. Иванов Ю.Б. Налогообложение доходов физических лиц: проблемы реформирования регулирующих механизмов социального характера. / Ю. Б. Иванов. *Налогообложение: проблемы науки и практики*: монография. Х.: ИД «ИНЖЭК», 2006. 232 с.

32. Індивідуальна податкова консультація ДФСУ № 865/6/99-99-13-02-03-15/ПК від 03.03.2018 «Щодо розгляду звернення». URL: https://taxlink.ua/ua/tax_explained/dfsu-865699-99-13-02-03-15ipk-vid-03032018/#hcq=gcJpDtr

33. Інфляційний звіт НБУ. Липень 2019. URL: https://www.bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2019_Q3.pdf?v=4

34. Інфляційний звіт. Січень 2018 р. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63442010>

35. Інформаційна система «ЛІГА: ЗАКОН»

36. Коляда Т. Налогообложение процентных доходов по депозитам населения в банках. *Экономика Украины.* 2004. № 4. С. 31-35.

37. Коровкин В.В. Основы теории налогообложения: учеб. пособие / В.В. Коровкин. М.: Экономистъ. 2006. 576 с.

38. Ланг Й. Проект кодекса налоговых законов для государств Центральной и Восточной Европы. Бонн: Федеральное министерство финансов ФРГ. 1993.

39. Лібанова Е.М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України.* 2014. № 3 (628). С. 4-19.

40. Лунина И.А. Международный опыт повышения справедливости налогообложения и возможности его применения в Украине. *Экономика налоговых реформ*: монография / Под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова, Л.Л. Тарангул. Киев, 2013. С. 132-140. URL: <http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/ekonomika-pod-reform-sereb.pdf>
41. Лунина І.О. Державні фінанси України в перехідний період. Харків: Форт, 2000. 296 с.
42. Майбуров И. А. Теория налогообложения. Продвинутый курс / И.А. Майбуров, А.М. Соколовская. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 591 с.
43. Майбуров И.А., Соколовская А.М. Некоторые постулаты оптимального налогообложения труда. *Вестник УрФУ. Серия экономика и управление*. 2012. №2. С. 28-39. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54851/1/vestnik_2012_2_003.pdf
44. Мельник В.М. Фіскальна ефективність податку з доходів фізичних осіб в Україні: можливості зростання. *Фінанси України*. 2007. № 12. С. 38-48. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Fu_2007_12_5.pdf
45. Налоговая политика. Теория и практика: учебник для магистрантов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит», «Мировая экономика» / [И.А. Майбуров и др.]; под ред. И.А. Майбурова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 519 с.
46. Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та шляхи її подолання. Квітень 2018. Звіт підготовлений за сприяння Європейського Союзу. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf
47. Озерчук О.В., Райнова Л.Б. Фіскальна ефективність прямих податків в Україні та фактори, що на неї вплинули. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. №8. С. 87-92.
48. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. Звітність. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>

49. Офіційний сайт Державної податкової служби України. Інформаційні повідомлення. URL: <http://sfs.gov.ua>
50. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
51. Офіційний сайт Національного банку України. Грошово-кредитна та фінансова статистика. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
52. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій. Навчальний посібник. / Під ред. д-ра екон. наук, проф. Іванова Ю.Б., д-ра екон. наук, проф. Майбурова І.А. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. 492 с.
53. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
54. Пособие по налоговой политике / под ред. П. Шома; пер. с англ. Вашингтон: МВФ, 1995. 388 с.
55. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо справедливого механізму нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Проект Закону України. / Міністерство соціальної політики України. URL: http://spo.fpsu.org.ua/images/2018/3432%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_1.pdf
56. Про внесення змін до Закону України «Про проведення експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд»: Закон України від 07 лютого 2002 р. № 3044-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3044-14>
57. Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо запровадження прогресивної шкали оподаткування при сплаті податку на доходи фізичних осіб): Проект Закону України від 19 лютого 2019 р. № 10066 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65528
58. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування доходів нерезидентів-інвесторів у цінні папери: Закон України від 07

вересня 2017 р. № 2146-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2146-19>

59. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21 грудня 2016 р. №1797-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>

60. Про затвердження Змін до бюджетної класифікації: Наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2011 р. № 1813 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1813201-11> (дата звернення: 10.02.2019 р.).

61. Про затвердження Інструкції «Про прибутковий податок з громадян»: Наказ ГДПІ України від 21 квітня 1993 р. № 12 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2019 р.).

62. Про затвердження Методики визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів та внесення змін у додатки 1 і 2 до Порядку визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів, мотоциклів, мопедів: Постанова КМУ від 18 лютого 2016 р. № 66. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2016-%D0%BF>

63. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів: Наказ Міністерства фінансів України від 09 грудня 2011 р. № 1588. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11> (дата звернення: 10.02.2019 р.).

64. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22 травня 2003 р. № 889-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-15>

65. Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства: Закон УРСР від 05 липня 1991 р. № 1306-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

66. Про прибутковий податок з громадян: Декрет КМУ від 26 грудня 1992 р. № 13-92. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

67. Про проведення експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд»: Закон України від 20 квітня 2000 р. № 1674-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

68. Райнова Л. Б. Оподаткування пенсій в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 3(84). С. 143-158.

69. Райнова Л. Б. Проблеми впровадження податкової знижки на лікування в Україні. *Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни*: матеріали наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1–2 лют. 2019 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 87–90.

70. Райнова Л. Б. Проблеми зниження податкового навантаження на працю в постсоціалістичних країнах ЄС. *Молодий вчений*. 2018. №7(59). С. 275-281.

71. Райнова Л.Б. Досвід справляння єдиного соціального податку в Російській Федерації та можливості його використання в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 230-241.

72. Райнова Л.Б. Легалізація тіньових зарплат в країнах ЄС та Україні: масштаби та відмінності. *Проблеми та перспективи економіки і управління*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 груд. 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 107–110.

73. Райнова Л.Б. Напрями реформування податку з доходів фізичних осіб в Україні. *Розвиток фінансової системи України в умовах трансформаційних перетворень*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 берез. 2006 р.). Ч. 2. Київ: НДФІ, 2006. С. 103–107.

74. Райнова Л.Б. Основні тенденції в розвитку прибуткового оподаткування громадян. *Наукові праці НДФІ*. 2005. Вип. 4 (33). С. 206-213.

75. Райнова Л.Б. Особливості застосування податкової соціальної пільги в Україні. *Інтеграційні процеси та розвиток фінансової системи України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 29–30 листоп. 2006 р.). Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2006. С. 42–45.

76. Райнова Л.Б. Особливості оподаткування доходів фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Підприємницька діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 трав. 2008 р.). Київ: МІБО КНЕУ, 2008. С. 111–114.

77. Райнова Л.Б. Пенсійна реформа як необхідна передумова реформування єдиного соціального внеску. *Наука. Інновації. Соціально-економічний розвиток: матеріали ХХХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 15–16 груд. 2015 р.). Т. 2.* Київ: Науково-видавничий центр «Лабораторія думки», 2015. С. 24–26.

78. Райнова Л.Б. Податкове регулювання здійснення населенням операцій з інвестиційними активами. *Фінансове забезпечення економічного і соціального розвитку суспільства: Тези Міжнар. наук.-практ. конф., 23 березня 2007 р.* Дніпропетровськ, 2007. С. 78-79.

79. Райнова Л.Б. Податок з доходів фізичних осіб в Україні в контексті його адаптації до європейських стандартів. *Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: збірник тез доповідей Сьомої міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, 25-26 лютого 2010 р. Частина 2.* Тернопіль, 2010. С. 186-188.

80. Райнова Л.Б. Податок з доходів фізичних осіб як джерело формування доходів місцевих бюджетів. *Фінансовий потенціал регіонів України в умовах ринкової економіки: Міжнарод. наук.-практ. конф., 16-17 березня 2006 р.* Чернівці, 2006. С. 82-84.

81. Райнова Л.Б. Проблеми оподаткування додаткових благ: теоретичний аспект. *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України.* 2005. №4 (31). С. 115-121.

82. Райнова Л.Б. Проблеми оподаткування осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність в Україні. *Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку держави: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 6-7 жовтня 2006 р.* Луцьк, 2006. С. 84-85.

83. Райнова Л.Б. Проблеми підвищення фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Національні моделі економічних систем: формування, управління, трансформації. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 6-7 грудня 2013 р.).* Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 200-203.

84. Райнова Л.Б. Проблеми реалізації регулятивного потенціалу податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Підсумки розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність*. Збірник Матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 22 листопада 2013 р. Київський Міжнародний університет, Київ, 2014, С. 133-136.
85. Райнова Л.Б. Проблеми соціальної справедливості в контексті здійснюваної фіскальної політики в країнах ЄС. *Проблеми та перспективи економіки і управління*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 19-20 грудня 2014 року). Херсон, 2014. С. 114-117.
86. Райнова Л.Б. Реформування зарплатних податків: грузинський досвід та вітчизняні реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 129-133.
87. Райнова Л.Б. Рівень податкового навантаження на доходи малозабезпечених громадян України. *Стан і проблеми оподаткування в умовах ринкової економіки*: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 24 листопада 2006 р. Донецьк, 2006. С. 242-245.
88. Райнова Л.Б. Системи оподаткування доходів фізичних осіб та їх особливості. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2006. № 11 (66). С. 132-137.
89. Райнова Л.Б. Соціальні наслідки ліберальних реформ на прикладі Грузії. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4646>.
90. Райнова Л.Б. Теоретичні аспекти визначення окремих складових бази податку з доходів фізичних осіб. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. №12 (66). С. 61-69.
91. Райнова Л.Б. Удосконалення системи оподаткування осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. *Напрями розвитку фінансової системи України в сучасних умовах*: Матеріали Науково-практичної конференції, 23-24 березня 2007 р. К., 2007. С. 159-163.
92. Райнова Л.Б. Щодо дискусії про ефективність заходів фіскальної консолідації в країнах ЄС. *Розвиток економічної системи в умовах глобалізації*.

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 28-29 листопада 2014 р. Херсон, 2014. С. 133-136.

93. Райнова Л.Б. Щодо питання про рівень впливу зниження податкового навантаження на масштаби тіньової економіки. *Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів*: зб. матер. наук.-практ. конференції, 22 грудня 2015 р. / Нац. унів. ДПС України, Наук.-досл. центр з проблем оподатк., Асоціація українських правників. Ірпінь, 2015. С. 143-146.

94. Райнова Л.Б. Щодо проблем впровадження в Україні єдиного соціального внеску в умовах економічної кризи. *Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів*: матеріали 2-го міжнародного симпозиуму, 10 грудня 2009 р. Харків, 2009. С. 336-337.

95. Регулятивний потенціал податкової системи України: монографія / за заг. ред. Ю.Б. Іванова. Харків: ХНЕУ, 2009. 400 с. URL: https://ndc-ipr.org/media/ndc_old/documents/Reguljat_potencial_2009.pdf

96. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва № 826/3639/17 від 25.04.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3639805-18#n2>

97. Сибірянська Ю., Пірнікоза П. Тренди в динаміці податку на доходи фізичних осіб у 2011-2016 роках. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2017. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/2017-07-18-Trendy_v_podatkah-Personal-income-tax.pdf

98. Сибірянська Ю., Пірнікоза П. Фіскальні та соціальні ефекти реформування податку на доходи фізичних осіб в Україні. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2017. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/2017-07-18-Fiskalni_ta_sots_efekty-Personal-income-tax.pdf

99. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / Соколовська А.М., Єфименко Т.І., Луніна І.О. та ін. К.: НДФІ, 2006. 320 с.

100. Слабоуз Я. Податкова знижка: суди vs фіскальні підходи. *Юридична газета online*. 2018. № 1 (603). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/podatкова-znizhka-sudi-vs-fiskalni-pidhodi.html>

101. Соколик М.П., Півень М.П. Короткостроковий прогноз надходжень із прибуткового податку громадян в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 4. С. 108-122. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19830/07-Sokolyk.pdf?sequence=1>

102. Соколовская Е.В. Оценка внедрения системы двойственного налогообложения доходов от капитала в развивающихся странах. *Економічний вісник університету*: Зб. наук. праць учених і аспірантів. 2012. Випуск 18/3. Переяслав-Хмельницький. С. 260-266. URL: https://lukuianenko.at.ua/_Id/4/494_____.pdf

103. Соколовська А.М. Дискусійні питання реформування податкової системи України. *Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку)*. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (20-22 грудня 2001 року). Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. С. 278-281.

104. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. К.: Знання-Прес, 2004. 454 с.

105. Соколовська А.М. Реформування податку на доходи фізичних осіб: очікувані наслідки та проблеми. *Наукові праці НДФІ*. 2003. № 3 (22). С. 120-127.

106. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Інструменти політики фіскальної консолідації та їх вплив на макроекономічні процеси. *Фінанси України*. 2014. № 4. С. 61-82.

107. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Соціальна справедливість в оподаткуванні доходів і майна фізичних осіб. *Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції*: кол. моногр. у 2 т. / Т.І. Єфименко, С.С. Гасанов, В.П. Кудряшов та ін.; за ред. О.В. Шлапака, Т.І. Єфименко. ДННУ «Акад. фін. управління». К., 2014. Т. 1. 2014. С. 194-205.

108. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Теоретична модель податкової системи, орієнтованої на економічне зростання. *Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України*: кол. моногр. / за ред. Т.І. Єфименко. К.: ДННУ «Акад. фін. управління». 2015. С. 263-273.

109. Статистичний щорічник України за 2008 рік. Державний комітет статистики України. За ред. Осауленка О.Г. К.: Вид-во «Консультант», 2009.
110. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І. Є. Вернера. Київ, 2018.
111. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектору / Пер. с англ. А Олійник, Р. Скільський. К.: Основи. 1998. 854 с.
112. Суторміна В.М., Федосов В.М., Андрущенко В.Л. Держава – податки – бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання економіки). Київ: Либідь. 1992. 328 с.
113. Танзи В., Зи Х. Налоговая политика для развивающихся стран. 2001. Вип. № 27. МВФ. Серия «Вопросы экономики». 21 с. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues27/rus/issue27r.pdf>
114. Тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році. Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=41c32df1-6e16-4226-a1cc-6e230ecf65e0>
115. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / З.С. Варналій [та ін.]; ред. З. С. Варналій; Національний ін-т стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2006. 576 с. URL: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/index.htm
116. Толстопятенко Г.П. Европейское налоговое право. Сравнительно-правовое исследование. М.: Изд-во НОРМА, 2001. 336 с.
117. Фролова Н.Б. Пропорційний податок з доходів: особливості та досвід використання. *Фінанси України*. 2005. № 10. С. 34-41.
118. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>
119. Черенько Л. М. Специфіка формування та прояву нерівності в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2(20). С. 60-69.
120. Швабій К.І. Дохід як об'єкт оподаткування. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2009. № 4 (47). С. 105-112.

121. Швабій К.І. Принципи та критерії оподаткування доходів населення. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2009. №3(46). С. 97-103.
122. Швабій К.І. Пріоритети реформування податку на доходи фізичних осіб у сучасних умовах. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. № 2. С. 50-54.
123. Швабій К.І. Регулятивна ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Фінанси України*. 2013. № 4. С. 27-44. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Fu_2013_4_4.pdf
124. Швабій К.І. Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб. *Фінанси України*. 2012. № 3. С. 31-37. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/1241/1/1309_IR.pdf
125. Экономика налоговой политики. Пер. с англ. / Под ред. М.П. Девере. М.: Филинь. 2002. 328 с.
126. Якобсон Л.И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика. Учебн. для студ. вузов, обуч. по экон. направл. и спец. / Государственный ун-т Высшая школа экономики. М., 2000. 367 с.
127. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора: основы теории государственных финансов: Учебник для студ. вузов, обуч. по направлению «Экономика». М.: Аспект Пресс, 1996. 318 с.
128. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах. М.: «Статут», 2002. 555 с.
129. «Doing business in» guides. All Guides. Moore Stephens International. URL: <https://www.moorestephens.com/publications/guides>
130. «Taxes in Europe» database (TEDB). URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxSearch.html
131. Allen F. Optimal linear income taxation with general equilibrium effects on wages. *Journal of Public Economics*. 1982. Vol. 17. Issue 2. P. 135-143. URL: <http://finance.wharton.upenn.edu/~allenf/download/Vita/optimal%20linear%20income.pdf>

132. Alm J., Melnik M. Taxing The «Family» In The Individual Income Tax. Andrew Young School of Policy Studies, 2004/07. URL: <https://tinyurl.com/y4h2mx4k>
133. Appel H., Orenstein M. A. Ideas Versus Resources: Explaining the Flat Tax and Pension Privatization Revolutions in Eastern Europe and the Former Soviet Union. URL: <http://www.mitchellorenstein.com/wp-content/uploads/2012/07/Ideas-versus-Resources-15.pdf>
134. Auerbach A. J. The Theory of Excess Burden and Optimal Taxation. 1982. *NBER Working Paper* № 1025. URL: <https://www.nber.org/papers/w1025.pdf>
135. Bastagli F., Coady D., Gupta S. Fair Share. PP. 34-37. / *Finance and Development*. December 2012. Vol. 49. № 4. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2012/12/pdf/fd1212.pdf>
136. Berg A. G., Ostry J. D. Equality and Efficiency. Is there a trade-off between the two or do they go hand in hand? / *Finance and Development*. September 2011. Vol. 48. № 3. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2011/09/pdf/fd0911.pdf>
137. Bird R.M., Zolt E.M. Dual Income Taxation and Developing Countries. *Columbia Journal of Tax Law*. 2010. Vol. 1. № 2. pp. 174-217. URL: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D86D64QC/download>
138. Blank R.M. Can Equity and Efficiency Complement Each Other? University of Michigan. January 2002. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.532.5744&rep=rep1&type=pdf>
139. Boadway R. The Dual Income Tax System: An Overview. *CESifo DICE Report* № 3. 2004. PP. 3-8. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/6630927.pdf>
140. Boskin M. J. From Edgeworth to Vickrey to Mirriees: The Vickrey Lecture. *Atlantic Economic Journal*. 2000. Vol. 28. Issue 1. P. 14–22. URL: <http://web.stanford.edu/~boskin/Publications/Vickrey.pdf>
141. Bradford D.F. Untangling the Income Tax. 1986. Harvard University Press. E-edition. 386 p.
142. Browning E.K., Browning J.M. Why not a true flat rate tax? *Cato Journal*. 1985. Vol. 5. Issue 2. PP. 629-656. URL: <https://object.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/1985/11/cj5n2-14.pdf>

143. Brys B., Perret S., Thomas A., O'Reilly P. Tax Design for Inclusive Economic Growth. 2016. *OECD Taxation Working Papers* № 26. URL: <https://tinyurl.com/y4g2lzfz>

144. Burns L., Krever R. Individual Income Tax / *Tax Law Design and Drafting*, ed. by V. Thuronyi. 1998. Vol. 2. Washington: International Monetary Fund. PP. 495-563. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/nft/1998/tlaw/eng/ch14.pdf>

145. Challenges for tax policy in OECD countries. / *OECD Economic Outlook*. Vol. 2001/1, № 69. 308 P. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook-volume-2001-issue-1_eco_outlook-v2001-1-en#page179

146. Country Reports. EUROMOD. 2015-2018 Tax-benefit systems. URL: <https://www.euromod.ac.uk/using-euromod/country-reports>

147. De Mooij R., Keen M. Taxes in Practice. It is hard to design a fair and efficient revenue system. / *Finance and Development*. March 2015. Vol. 52. № 1. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/03/pdf/fd0315.pdf>

148. De Mooij R., Keen M. Taxing Principles. Making the best of a necessary evil. PP. 50-51. / *Finance and Development*. December 2014. Vol. 51. № 4. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/12/pdf/fd1214.pdf>

149. Diamond P.A. Optimal Income Taxation: An Example with a U-Shaped Pattern of Optimal Marginal Tax Rates. *The American Economic Review*. 1998. Vol. 88. № 1. PP. 83-95. URL: <http://econ.sciences-po.fr/sites/default/files/file/laroque/diamond1998.pdf>

150. Doligalski P. On Optimal Personal Income Taxation. 2016. URL: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/41984/Doligalski_2016.pdf?sequence=1

151. Eggert W., Genser B. Dual Income Taxation in EU Member Countries. 2005. *CESifo DICE Report* № 1. PP. 41-47. URL: <https://www.cesifo-group.de/DocDL/dicereport105-rr1.pdf>

152. Emerging from the shadows: the shadow economy to 2025. Professional insight report. ACCA. 06 July 2017. URL: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/Future/pi-shadow-economy.pdf

153. Emran M.S., Stiglitz J.E. Equity and Efficiency in Tax Reform in Developing Countries. July 2007. 42 P. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1001269
154. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. COM(2010) 2020 final. European Commission, 2010. URL: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
155. European Demographic Data Sheet 2018. Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital, Austrian Academy of Sciences. URL: https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/NEWS/2018/PDF/VID_DataSheet2018_Booklet_3.pdf
156. European salary survey 2013. European employer pays for the crisis. December 2013. Deloitte, Belgium. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/be/Documents/about-deloitte/EuropeanSalaryStudy-2013-ENG-20131209-midres.pdf>
157. European Salary Survey 2018. Uncapped social security contributions main reason for high employer cost in Europe. 9-th edition. December 2018. Appendix – graphs. Deloitte, Belgium. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/be/Documents/tax/TaxStudiesAndSurveys/EuropeanSalarySurvey2018_Graphs.pdf
158. Eurostat. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
159. Feldstein M. Tax Avoidance and the Deadweight Loss of the Income Tax. 1995. *NBER Working Paper* № 5055. URL: <https://www.nber.org/papers/w5055.pdf>
160. Fundamental Reform of Personal Income Tax. 2006. *OECD Tax Policy Studies* №13. 140 P. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/fundamental-reform-of-personal-income-tax_9789264025783-en#page2
161. Gaspar V., Garcia-Escribano M. Inequality: Fiscal Policy Can Make the Difference. October 11, 2017. URL: <https://blogs.imf.org/2017/10/11/inequality-fiscal-policy-can-make-the-difference/>
162. Genschel P. Globalization, Tax Competition and Welfare State. *Politics & Society*. 2002. Vol 30. Issue 2. PP. 245-275. URL:

https://www.researchgate.net/profile/Philipp_Genschel2/publication/27264653_Globalization_Tax_Competition_and_the_Welfare_State/links/54c8c5470cf289f0ced0d477/Globalization-Tax-Competition-and-the-Welfare-State.pdf?origin=publication_detail

163. Genser B., Reutter A. Moving Towards Dual Income Taxation in Europe. *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*. 2007. Vol. 63. № 3. PP. 436-456. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/4cec/2f9dc299e9ca352b0033d7588d9bab4a24e2.pdf>

164. Genser B. The Dual Income Tax: Implementation and Experience in European Countries. 2006. *Ekonomski pregled*. 2006. № 57(3-4). PP. 271-288. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/12398>

165. Global Wealth Databook 2017. Credit Suisse Research Institute. November 2017. 164 p. URL: <https://www.fondsnieuws.nl/marktrapporten/file/14249>

166. Glossary of Tax Terms. OECD. URL: <http://www.oecd.org/ctp/glossaryoftaxterms.htm>

167. Godar S., Truger A. Shifting priorities in EU tax policies. A stock-taking exercise over three decades. *IMK Studies* № 55. 2017. IMK at the Hans Boeckler Foundation, Macroeconomic Policy Institute. URL: https://www.boeckler.de/pdf/p_imk_study_55_2017.pdf

168. Haig R.M. The Concept of Income – Economic & Legal Aspects in The Federal Income Tax / R.M. Haig (ed.). New York, 1921. NY: Columbia University Press. PP. 1-28.

169. Hall R.E., Rabushka A. The Flat Tax. Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1995. URL: <http://web.stanford.edu/~rehall/Flat%20Tax%201995.pdf>

170. Hamaekers H. Taxation Trends in Europe. *Asia-Pacific Tax Bulletin*. IBFD. February, 2003, pp. 42-50. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan/unpan008625.pdf>

171. Harris P.A. Corporate/Shareholder Income Taxation and Allocating Taxing Rights between Countries: a comparison of imputation systems. IBFD Publications, Amsterdam. 1996.

172. High Net Worth Handbook 2019. URL: https://d1tpu5nbeyfsm3.cloudfront.net/wp-content/uploads/2019/01/Wealth-X_High-Net-Worth-Handbook-2019.pdf
173. Highest employee social security tax rates, KPMG. URL: <https://home.kpmg.com/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/social-security-employee-tax-rates-table.html>
174. Highest employer social security tax rates, KPMG. URL: <https://home.kpmg.com/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/social-security-employer-tax-rates-table.html>
175. Inchauste G., Karver J. Fiscal redistribution in the European Union - background to «Growing united: upgrading Europe's convergence machine». World Bank Report on the European Union. 2018. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/632981520461235859/EU-IG-Report-Fiscal-Redistribution.pdf>
176. International Tax Highlights 2018. Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/en.html>
177. Ivanova A., Keen M., Klemm A. The Russian Flat Tax Reform. 2005. IMF Working Paper № 05/16. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp0516.pdf>
178. Jaimovich N., Rebelo S. Non-linear Effects of Taxation on Growth. *Journal of Political Economy*. Vol. 125, № 1, February 2017. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/689607>
179. Karel F. Statutory minimum wages 2018. Industrial relations. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound) Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 12 April 2018. 40 pp. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18005en.pdf
180. Keen M., Kim Y., Varsano R. The «Flat Tax(es)»: Principles and Evidence. *IMF Working Paper WP/06/218*. 2006. 48 P. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp06218.pdf>

181. Keuschnigg C., Dietz M.A. Growth Oriented Dual Income Tax. 2005. *CESifo Working Paper* № 1513. P. 55. URL: https://www.researchgate.net/profile/Martin_Dietz/publication/5002008_A_Growth_Oriented_Dual_Income_Tax/links/0deec53aee193581a0000000/A-Growth-Oriented-Dual-Income-Tax.pdf?origin=publication_detail
182. Lindbeck A. The European Social Model: Lessons for Developing Countries. 2002. *ERD Working Paper* № 11. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28180/wp011.pdf>
183. Lindhe T., Sodersten J., Oberg A. Economic Effects of Taxing Different Organizational Forms under the Nordic Dual Income Tax. *International Tax and Public Finance*. 2004. №11. PP. 469-485. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.548.282&rep=rep1&type=pdf>
184. Mankiw N. G., Weinzierl M., Yagan D. Optimal Taxation in Theory and Practice. 2009. *NBER Working Paper* № 15071. URL: <https://www.nber.org/papers/w15071.pdf>
185. Masui Y., Nakazato M. Personal Income Taxation. *Encyclopedia of Law & Economics*. Ed. by Bouckaert B., De Geest G. PP. 139-164. URL: <https://reference.findlaw.com/lawandeconomics/6050-personal-income-taxation.pdf>
186. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Paper* № 18/17. January 2018. URL: <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WP/2018/wp1817.ashx>
187. Mirrlees J.A. An exploration in the theory of optimum income tax. *The Review of Economic Studies*. 1971. Vol. 38. № 2. PP. 175-208. URL: <http://people.tamu.edu/~ganli/publicecon/mirrlees71.pdf>
188. Monthly Bulletin. September 2007. European Central Bank. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/mobu/mb200709en.pdf>
189. Norregaard J. The Tax Treatment of Government Bonds. *IMF Working Paper*. 1997. № 97/25. URL: https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/_wp9725.ashx

190. Obando P., Wahner J. Tax Simplification and Informal Economy in developing and transitioning countries. Working Paper № 41. European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building. February 2014. P. 18. URL: <http://www.againstcorruption.eu/wp-content/uploads/2014/03/WP-41-Flat-tax-and-Informal-Economy1.pdf>
191. OECD Tax Database. URL: <http://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-database/>
192. Optimal Taxation: Optimal Income Taxation. URL: http://www.yorku.ca/bucovets/4070/optimal/optimal_c.pdf
193. Orenstein M.A. Who Needs a Flat Tax? *The New Times*. 2011. November 14. URL: <http://www.newtimes.co.rw/section/article/2011-11-13/36777/>
194. Ostry J.D., Loungani P., Furceri D. Neoliberalism: Oversold? *Finance and Development*. June 2016. Vol. 53, № 2. PP. 38-41. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/06/pdf/ostry.pdf>
195. Owens J. Fundamental Tax Reform: An International Perspective. *National Tax Journal*. 2006. Vol. 59. Issue 1. PP. 131-64. URL: <https://www.ntanet.org/NTJ/59/1/ntj-v59n01p131-64-fundamental-tax-reform-international.pdf>
196. Paulus A., Peichl A. Effects of flat tax reforms in Europe on inequality and poverty. 2007. URL: https://www.diw.de/documents/dokumentenarchiv/17/60119/paperpaulus_peichl.pdf
197. Paulus A., Peichl A. Inequality neutral flat tax reforms in Europe: differences between East and West. 2009. URL: http://www.ecineq.org/ecineq_ba/papers/Peichl2.pdf
198. Pechman J.A. Tax Reform: Theory and Practice. *Economic Perspectives*. 1987. Vol. 1. № 1. PP. 11-28. URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.1.1.11>
199. Peichl A. Flat-rate tax systems and their effect on labor markets. *IZA World of Labor 2014: 61*. doi: 10.15185/izawol.61. URL: <http://wol.iza.org/articles/flat-rate-tax-systems-and-their-effect-on-the-economy.pdf>
200. Pensions at a Glance 2011: Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries. OECD Publishing 2011. URL: <https://www.oecd->

- ilibrary.org/docserver/pension_glance-2011-en.pdf?expires=1531235768&id=id&accname=guest&checksum=138FD6F093302F78D8D5D1C79A6804E1
201. Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing 2017. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/pension_glance-2017-14-en.pdf?expires=1530556877&id=id&accname=guest&checksum=F272AB55AEE678325C66F780FED9BF58
202. Petkova L. Tax reform in personal income taxation. Ministry of finance. Tax Policy Directorate. June, 2012. URL: <http://www.minfin.bg/document/10885:1>
203. Piketty T., Saez E. Optimal Labor Income Taxation. 2012. *NBER Working Paper* № 18521. URL: <https://eml.berkeley.edu/~saez/piketty-saezNBER12handbook.pdf>
204. Piper S., Murphy C. Flat personal income taxes: systems in practice in Eastern European economies. *Economic Roundup*. Spring 2005. URL: http://archive.treasury.gov.au/documents/1042/PDF/04_Flat_taxes%20.pdf
205. Presentation of Tax reform in Latvia. 2017 August. Ministry of Finance Republic of Latvia. URL: http://www.fm.gov.lv/files/files/2018-02-13_10_42_48_2017-08-23_17_15_10_Tax%20Reform%20in%20Latvia%20FIN%2021082017.pptx
206. Randelović S. Dual Income Tax – An Option for the Reform of Personal Income Tax in Serbia? *Economic Annals*. 2008. Vol. 53. № 178-179. PP. 183-197. URL: <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/06/179-2-3.pdf>
207. Rogers J., Philippe C. The Tax Burden of Typical Workers in the EU-27. 2011-2013 Editions. Institut Économique Molinari, Paris-Bruxelles. URL: <http://www.institutmolinari.org>
208. Rogers J., Philippe C. The Tax Burden of Typical Workers in the EU-28. 2014-2018 Editions. Institut Économique Molinari, Paris-Bruxelles. URL: <http://europeanreform.org>
209. Saavedra P., Marcincin A., Valachy J. Flat Income Tax Reforms. *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*. Edited by Gray Ch., Lane T., Varoudakis A. 2007. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Washington. URL:

http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1182288383968/FiscalPolicy&EconomicGrowthinECA_FullReport.pdf

210. Sabirianova Peter K. Income Tax Flattening: Does it Help Reduce the Shadow Economy. Working Paper 08-09, February 2008. Andrew Young School of Policy Studies. Research Paper Series. Department of Economics. International Studies Program. URL: <http://ftp.iza.org/dp4223.pdf>

211. Saez E. Using Elasticities to Derive Optimal Income Tax Rates. *The Review of Economic Studies*. 2001. Vol. 68, Issue 1. PP. 205–229. URL: <https://eml.berkeley.edu/~saez/derive.pdf>

212. Schanz G. Der Einkommensbegriff und die Einkommensteuergesetze [Income realized and the income tax law]. *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*. 1896. Vol. 13. Issue 1. PP. 1-87.

213. Simons H.C. Personal Income Taxation: The Definition of Income as a Problem of Fiscal Policy. Chicago, IL: University of Chicago Press. 1938.

214. Slemrod J. Optimal Taxation and Optimal Tax Systems. 1989. *NBER Working Paper* № 3038. URL: <https://www.nber.org/papers/w3038.pdf>

215. Social Security Programs Throughout the World: Europe. International Social Security Association, 2008. URL: <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2008-2009/europe/ssptw08euro.pdf>

216. Sorensen P.B. Dual Income Tax: Why and How? 2005. *CESifo Working Paper* № 1551. 33 P. URL: http://www.cesifo-group.de/DocDL/cesifo1_wp1551.pdf

217. Sorensen P.B. From the Global Income Tax to the Dual Income Tax: Recent Tax Reforms in the Nordic Countries. 1993. EPRU Working Paper Series 93-07, Economic Policy Research Unit (EPRU), University of Copenhagen. Department of Economics. 29 P. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.868.2099&rep=rep1&type=pdf>

218. Sorensen P.B. The Nordic Dual Income Tax – In or Out? 2001. Institute of Economics, University of Copenhagen. 13 P. URL: <http://web.econ.ku.dk/pbs/diversefiler/oecddual.pdf>

219. Special Eurobarometer 402 «Undeclared work in the European Union». European Commission Report. March 2014. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf
220. Stephanyan V. Reforming Tax Systems: Experience of the Baltics, Russia, and Other Countries of the Former Soviet Union. IMF Working Paper № 03/173. 2003. 30 P. Washington: International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03173.pdf>
221. Stern N.H. On the specification of models of optimum income taxation. *Journal of Public Economics*. 1976. Vol. 6. Issue 1-2. P. 123-162. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.561.4527&rep=rep1&type=pdf>
222. Summers L.H. Capital Taxation and Accumulation in a Life Cycle Growth Mode. *American Economic Review*. 1981. Vol. 71. № 4. PP. 533-544. URL: <https://www.nber.org/papers/w0302.pdf>
223. Svaljek S. The Tax Treatment of Capital Income: European Union and Countries in Transition. *Croatian economic survey*. 2005. Vol. 8. p. 107-129. URL: <http://hrcak.srce.hr/file/9603>
224. Tax and benefits indicators online database. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/indicators-statistics/economic-databases/tax-and-benefits-indicators-database_en
225. Tax Policy Reform and Economic Growth. Tax Policy Study № 20. OECD Publishing, 2010. 154 p. URL: http://www.oecd-ilibrary.org/taxation/tax-policy-reform-and-economic-growth_9789264091085-en
226. Tax reform in Latvia. 2017 August. Ministry of Finance Republic of Latvia. URL: <http://www.fm.gov.lv/en/s/taxes/>
227. Tax reforms in EU Member States 2015. Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability. Institutional Paper 008. September 2015. 121 P. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/ip008_en_2.pdf
228. Tax reforms in the EU acceding countries. *Economic Survey of Europe*. 2004. № 1. P. 119-143. URL: https://www.unece.org/ead/pub/surv_041.html

229. Taxation of Household Savings. OECD Tax Policy Studies № 25, 2018. OECD Publishing, Paris. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/taxation-of-household-savings_9789264289536-en#page4

230. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2018 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018. 298 P. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2018.pdf

231. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2012 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012. 269 P. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2012/report.pdf

232. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2014 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. 308 P. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2014/report.pdf

233. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2015 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. 150 P. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2015/report.pdf

234. Taxation trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway: 2019 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 299 P. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2019.pdf

235. The Complete Millionaires Data by Country for 2017, 2018 and 2023. Credit Suisse. URL: <https://www.credit-suisse.com/corporate/en/research/research-institute/global-wealth-report/tables.html>

236. The Role and Design of Net Wealth Taxes in the OECD. OECD Tax Policy Studies № 26, 2018. OECD Publishing, Paris. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/the-role-and-design-of-net-wealth-taxes-in-the-oecd_9789264290303-en#page3

237. The Taxation of Mobile High-Skilled Workers. / Taxation and Employment. OECD Tax Policy Studies № 21. October 12, 2011. 165 p. URL: http://www.uscib.org/docs/Taxation_and_Employment.pdf

238. The Wealth Report 2015. Knight Frank. London. URL: <http://content.knightfrank.com/research/83/documents/en/wealth-report-2015-2716.pdf>

239. Tuomala M. Optimal income taxation. Some further numerical results. *Journal of Public Economics*. 1984. Vol. 23. Issue 3. PP. 351-366 URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.515.3556&rep=rep1&type=pdf>

240. Van den Tempel A.J. Corporation Tax and Individual Income Tax in the European Communities. Studies. Competition – Approximation of legislation Series № 15. Brussels 1970. URL: <http://aei.pitt.edu/40293/1/A4688.pdf>

241. Varsano R., Kim K., Keen M. The «Flat Tax(es)»: Principles and Evidence. 2006. IMF Working Paper № 06/218. URL: https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2006/_wp06218.ashx

242. Wages and Taxes for the Average Joe in the EU 27. URL: http://www.langlophone.com/20100526_edition/20100526_EU27_data_table_flipped.pdf

243. Werning I. Pareto Efficient Income Taxation. *NBER Working Paper*, April 2007. URL: <https://economics.mit.edu/files/1281>

244. Work in the European Union – taxes and social security contributions. April 2016. PwC Polska. URL: <https://www.slideshare.net/PwCPolska/work-in-european-union>

245. World Population Prospects. The 2017 Revision. United Nations New York, 2017. URL: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/wpp2017_keyfindings.pdf

246. Worldwide Personal Tax and Immigration Guide 2018-19. Ernst & Young. November 2018. URL: <https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-2018-19->

worldwide-personal-tax-and-immigration-guide/\$FILE/ey-2018-19-worldwide-personal-tax-and-immigration-guide.pdf

247. Worldwide Personal Tax Guide 2013-14. Income tax, social security and immigration. Ernst & Young. September 2013. URL: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Worldwide_Personal_Tax_Guide_2013-2014/\\$FILE/2013-2014%20Worldwide%20personal%20tax%20guide.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Worldwide_Personal_Tax_Guide_2013-2014/$FILE/2013-2014%20Worldwide%20personal%20tax%20guide.pdf)

248. Worldwide Tax Summaries Online: Corporate and individual taxes in 150 territories worldwide. Individual – Taxes on personal income, 2018. PwC. URL: <http://taxsummaries.pwc.com>

249. Xu A. Pension Taxation in the EU: A Concern for Mobile Pensioners? *CESifo DICE Report*. 2015. Vol. 13. № 3. P. 75-77. URL: <http://www.cesifo-group.de/DocDL/dice-report-2015-3-October.pdf>

250. Xu J. Taxation and Economic Performance: A Cross-Country Comparison and Model Sensitivity Analysis. 1999. Working Paper 99-01. Canadian Department of Finance, 29 P. URL: <https://www.fin.gc.ca/pub/pdfs/wp99-01e.pdf>

251. Zee H.H. Taxing Capital Income in a Globalized World: Issues and Trends. 2002. International Monetary Fund. 37 P. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN017809.pdf>

252. Zee H.H., Tanzi V. Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries. *IMF Working Paper* № 00/35. February 1, 2000. URL: https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2000/_wp0035.ashx

253. Zee H.H. Personal Income Tax Reform: Concepts, Issues, and Comparative Country Developments. IMF WP/05/87. 2005. 58 P. URL: <http://pcsi.pa.go.kr/files/wp0587.pdf>

254. Zucman G. Global Wealth Inequality. NBER working paper 25462, January 2019, forthcoming, Annual Review of Economics, vol. 11, 2019. URL: <http://gabriel-zucman.eu/files/Zucman2019.pdf>

Додатки

Додаток А

Динаміка і структура надходжень податку з доходів фізичних осіб¹ до державного та місцевих бюджетів України впродовж 1992-2018 рр.

Роки	Зведений бюджет			Державний бюджет			Місцеві бюджети		
	Сума, млн. грн.	Питома вага, %	Темпи зростання, у % до попереднього року	Сума, млн. грн.	Питома вага, %	Темпи зростання, у % до попереднього року	Сума, млн. грн.	Питома вага, %	Темпи зростання, у % до попереднього року
1992	143,0	100,0	1537,6	–	–	–	143,0	100,0	–
1993	2883,4	100,0	2016,4	–	–	–	2883,4	100,0	2016,4
1994	33995,0	100,0	1179,0	11184,4	32,9	–	22810,6	67,1	791,1
1995	159526,8	100,0	469,3	73701,4	46,2	659,0	85825,4	53,8	376,3
1996	2593,2	100,0	162,6	1242,1	47,9	168,5	1351,1	52,1	157,4
1997	3295,7	100,0	127,1	–	–	–	3295,7	100,0	243,9
1998	3570,6	100,0	108,3	–	–	–	3570,6	100,0	108,3
1999	4434,4	100,0	124,2	1321,5	29,8	–	3112,9	70,2	87,2
2000	6377,7	100,0	143,8	–	–	–	6377,7	100,0	204,9
2001	8774,9	100,0	137,6	–	–	–	8774,9	100,0	137,6
2002	10823,9	100,0	123,4	–	–	–	10823,9	100,0	123,4
2003	13521,3	100,0	124,9	–	–	–	13521,3	100,0	124,9
2004	13213,3	100,0	97,7	634,5	4,8	–	12578,8	95,2	93,0
2005	17325,2	100,0	131,1	838,6	4,8	132,2	16486,6	95,2	131,1
2006	22791,1	100,0	131,5	–	–	–	22791,1	100,0	138,2
2007	34782,1	100,0	152,6	–	–	–	34782,1	100,0	152,6
2008	45895,8	100,0	132,0	–	–	–	45895,8	100,0	132,0
2009	44485,3	100,0	96,9	–	–	–	44485,3	100,0	96,9
2010	51029,3	100,0	114,7	–	–	–	51029,3	100,0	114,7
2011	60224,5	100,0	118,0	6159,5	10,2	–	54065,1	89,8	105,9
2012	68092,4	100,0	113,1	7026,4	10,3	114,1	61066,0	89,7	112,9
2013	72151,1	100,0	106,0	7565,0	10,5	107,7	64586,0	89,5	105,8
2014	72668,2	100,0	100,7	10111,0	13,9	133,7	62557,2	86,1	96,9
2015	90829,2	100,0	125,0	35908,0	39,5	355,1	54921,2	60,5	87,8
2016	127324,6	100,0	140,2	48353,3	38,0	134,7	78971,3	62,0	143,8
2017	170619,1	100,0	134,0	59966,4	35,1	124,0	110652,7	64,9	140,1
2018	211177,1	100,0	123,8	73018,3	34,6	121,8	138158,8	65,4	124,9

Примітки.

¹До 2003 р. включно – прибуткового податку з громадян

²Данні за 1992-1995 рр. наведені в млрд. крб., за 1996-2008 рр. – млн. грн.

Податок та збір на доходи фізичних осіб

Розраховано та складено за даними [48].

Додаток Б

Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб до бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України в 2013 р.

Адміністративно-територіальні одиниці України	Надходження податку на доходи фізичних осіб, млн. грн.	Темпи зростання, у % до попереднього року	Частка податку на доходи фізичних осіб в загальній сумі:		
			податкових надходжень, %	доходів місцевого бюджету	
				без урахування трансфертів, %	з врахуванням трансфертів, %
Автономна Республіка Крим	2337,6	103,7	48,3	39,7	22,8
Вінницька область	1747,7	106,3	72,1	61,9	22,8
Волинська область	887,9	104,2	74,8	61,1	16,0
Дніпропетровська область	6124,8	104,0	66,1	60,4	38,3
Донецька область	8589,6	108,2	76,5	69,0	41,9
Житомирська область	1321,3	105,7	71,0	60,8	20,2
Закарпатська область	943,5	105,3	75,8	64,6	15,1
Запорізька область	2789,4	103,3	69,7	62,7	33,0
Івано-Франківська область	1162,8	104,9	69,7	60,3	16,9
Київська область	2966,1	105,6	73,0	62,9	33,6
Кіровоградська область	1190,1	106,7	71,6	63,1	24,0
Луганська область	3082,9	103,3	78,4	69,2	33,9
Львівська область	2993,0	105,8	75,8	67,2	25,4
Миколаївська область	1503,5	107,4	75,1	65,7	26,7
Одеська область	3222,1	106,0	72,5	61,8	29,3
Полтавська область	2411,9	104,9	71,5	62,4	33,9
Рівненська область	1146,5	106,0	74,3	64,1	18,3
Сумська область	1373,9	105,4	72,3	61,8	25,6
Тернопільська область	854,6	104,7	76,0	62,8	16,7
Харківська область	4002,0	105,7	71,3	62,2	33,1
Херсонська область	988,8	103,8	70,6	58,1	19,4
Хмельницька область	1334,5	106,9	72,2	59,8	20,3
Черкаська область	1487,5	105,0	69,2	59,5	24,5
Чернівецька область	648,5	103,8	67,7	50,5	14,3
Чернігівська область	1152,3	104,9	73,4	63,2	23,2
м. Київ	7565,1	107,7	69,7	58,7	45,8
м. Севастополь	758,4	108,7	69,3	59,7	39,2
<i>Діапазон коливань</i>	<i>[648,5–8589,6]</i>	<i>[103,3–108,7]</i>	<i>[48,3–78,4]</i>	<i>[39,7–69,2]</i>	<i>[14,3–45,8]</i>
<i>В середньому по адміністративно-територіальним одиницям</i>	<i>2392,1</i>	<i>105,5</i>	<i>71,4</i>	<i>61,2</i>	<i>26,5</i>

Складено за даними [10, с. 161-241].

Додаток В

Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб до бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України в 2014-2017 рр.

Адміністративно-територіальні одиниці України	Надходження податку на доходи фізичних осіб, млн. грн.			Темпи зростання, у % до попереднього року	Частка податку на доходи фізичних осіб в загальній сумі:		
					податкових надходжень, %	доходів місцевого бюджету	
	2014	2016	2017	2016-2017		2017	без урахування трансфертів, %
Вінницька область	1874,2	2716,1	4028,9	148,3	59,4	49,0	19,5
Волинська область	967,7	1436,5	2119,8	147,6	52,3	44,9	15,6
Дніпропетровська область	6448,1	8301,0	11297,1	136,1	53,0	48,6	26,0
Донецька область	6865,8	4660,0	6349,7	136,3	60,2	53,2	24,6
Житомирська область	1448,5	2065,0	2983,8	144,5	59,7	52,4	19,1
Закарпатська область	1009,6	1514,3	2230,1	147,3	55,9	48,4	15,9
Запорізька область	2946,4	4060,5	5382,4	132,6	55,6	49,5	24,2
Івано-Франківська область	1215,0	1681,9	2517,2	149,7	56,9	49,6	14,8
Київська область	3139,5	4510,2	6196,5	137,4	50,9	45,0	23,8
Кіровоградська область	1314,0	1764,0	2595,4	147,1	58,4	52,9	21,4
Луганська область	2362,6	1324,3	1897,5	143,3	69,9	60,0	23,6
Львівська область	3189,2	4623,5	6642,3	143,7	56,9	49,9	20,7
Миколаївська область	1618,4	2271,6	3113,9	137,1	60,3	53,6	23,3
Одеська область	3386,6	4704,5	6609,8	140,5	47,2	41,3	22,6
Полтавська область	2476,1	3476,2	4854,3	139,6	60,6	51,9	24,0
Рівненська область	1190,7	1612,6	2330,2	144,5	58,1	50,4	15,7
Сумська область	1432,4	2040,0	2920,4	143,2	58,3	51,6	20,9
Тернопільська область	893,0	1276,7	1946,0	152,4	61,7	53,7	15,4
Харківська область	4188,1	5579,3	7884,8	141,3	58,3	52,3	25,3
Херсонська область	1051,3	1477,1	2183,3	147,8	57,9	48,5	18,7
Хмельницька область	1443,2	2002,3	2953,1	147,5	59,4	50,7	18,3
Черкаська область	1579,6	2106,6	3090,1	146,7	55,5	48,8	19,3
Чернівецька область	682,3	915,9	1364,2	148,9	53,4	43,8	13,3
Чернігівська область	1257,2	1765,7	2533,9	143,5	58,1	50,5	19,3
м. Київ	7985,3	11085,7	14628,2	132,0	48,6	41,8	30,0
м. Севастополь	148,0*
Автономна Республіка Крим	444,3*
Діапазон коливань	[682,3–7985,3]	[915,9–11085,7]	[1364,2–14628,2]	[132,0–152,4]	[47,2–69,9]	[41,3–60,0]	[13,3–30,0]
В середньому по адміністративно-територіальним одиницям	2316,9	3158,9	4426,1	143,2	57,1	49,7	20,6

Примітка. *Дані за I квартал 2014 р.

Складено за даними [11; 12].

Додаток Г

Зміни основних державних соціальних стандартів в сфері доходів населення в Україні впродовж 2000-2019 рр.

Роки	Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період)	Прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн/міс., станом на 01.01. відповідного року: офіційний рівень		Мінімальна заробітна плата станом на 01.01 відповідного року		Середньомісячна заробітна плата (січень-грудень)	
		Сума в гривнях	Еквівалент суми в євро за середнім курсом відповідного року	Сума в гривнях	Еквівалент суми в євро за середнім курсом відповідного року	Сума в гривнях	Еквівалент суми в євро за середнім курсом відповідного року
2000	502,89	288	57	90	18	230	46
2001	481,36	331	69	118	25	311	65
2002	503,01	365	73	140	28	376	75
2003	602,44	365	61	185	31	462	77
2004	660,94	387	59	205	31	590	89
2005	638,99	453	71	262	41	806	126
2006	633,69	483	76	350	55	1041	164
2007	691,79	525	76	400	58	1351	195
2008	770,80	633	82	515	67	1806	234
2009	1086,79	669	62	605	56	1906	175
2010	1053,29	869	83	869	83	2239	213
2011	1109,18	941	85	941	85	2633	237
2012	1027,06	1073	104	1073	104	3026	295
2013	1061,22	1147	108	1147	108	3265	308
2014	1571,59	1218	78	1218	78	3480	221
2015	2422,87	1218	50	1218	50	4195	173
2016	2829,19	1378	49	1378	49	5183	183
2017	3000,42	1600	53	3200	107	7104	237
2018	3214,29	1762	55	3723	116	8865	276
2019	3011,46**	1921	64	4173	139	9788**	325

Примітки.

*Попередні дані.

** Дані за січень-квітень

Складено за даними: [50; 51; 35].

Додаток Д

Оцінювані обсяги тіньової економіки в країнах ЄС та
Україні впродовж 2004-2015 рр., у відсотках до ВВП

Країни ЄС	2004	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2004-2015	
										Середнє значення за період	Зміни за період
Болгарія	30,58	22,77	24,08	23,42	22,39	22,12	22,37	21,60	20,83	29,17	-9,8
Хорватія	26,10	21,56	25,27	25,6	24,64	25,26	25,28	24,48	22,96	28,81	-3,1
Румунія	30,57	25,44	28,23	26,76	25,41	25,14	23,97	22,73	22,94	30,14	-7,6
Литва	25,69	20,28	24,29	23,13	20,86	19,32	18,30	17,62	18,65	25,15	-7,0
Естонія	23,15	19,42	24,60	22,99	19,67	18,34	17,97	17,52	18,49	23,80	-4,7
Латвія	22,05	18,27	21,16	20,41	18,67	17,32	16,68	15,92	16,62	22,23	-5,4
Кіпр	30,74	28,77	31,64	31,39	32,71	33,32	34,66	32,69	32,20	31,30	1,5
Мальта	31,92	27,30	30,55	29,19	28,06	27,25	27,15	28,08	29,43	29,80	-2,5
Польща	25,84	21,65	21,56	20,93	19,33	19,04	18,86	18,09	16,67	25,10	-9,2
Греція	25,29	23,2	25,32	26,15	27,08	28,39	27,78	27,11	26,45	27,06	1,2
Словенія	23,25	17,58	22,24	22,54	22,18	22,89	23,02	21,49	20,21	24,09	-3,0
Угорщина	22,88	20,58	23,18	22,82	21,87	22,26	21,63	20,78	20,49	25,23	-2,4
Італія	24,17	23,51	27,31	26,13	24,54	25,53	24,49	24,33	22,97	24,95	-1,2
Португалія	22,26	20,74	21,67	20,79	20,37	20,24	20,38	19,29	17,82	21,88	-4,4
Іспанія	23,47	21,53	24,24	23,91	23,65	24,08	24,35	24,04	22,01	24,52	-1,5
Бельгія	21,12	18,28	18,74	18,8	17,71	18,28	18,81	18,06	17,80	20,57	-3,3
Чехія	15,75	11,18	13,52	12,97	11,68	11,50	11,79	10,76	10,47	14,83	-5,3
Словацьчина	15,37	11,52	13,47	12,84	11,96	11,81	11,75	11,64	11,18	15,33	-4,2
Швеція	12,06	10,3	12,71	11,45	11,08	11,89	12,31	11,88	11,74	13,28	-0,3
Данія	14,55	13,01	16,33	16,17	15,26	15,48	15,24	14,13	14,70	15,19	0,1
Фінляндія	12,29	10,95	13,11	12,54	12,19	12,59	13,08	12,12	13,30	13,49	1,0
Німеччина	12,80	9,59	11,69	10,88	9,05	8,85	9,22	8,17	7,75	11,97	-5,1
Ірландія	13,52	12,45	13,36	11,78	12,49	11,4	11,14	9,93	9,58	13,89	-3,9
Франція	14,00	11,61	13,89	13,11	11,81	12,08	12,41	12,12	11,65	14,08	-2,4
Велика Британія	11,43	9,83	11,00	10,33	10,06	9,91	9,57	8,81	8,32	11,08	-3,1
Нідерланди	11,36	9,58	8,9	8,6	8,09	8,11	8,44	8,75	7,83	10,77	-3,5
Люксембург	10,67	9,65	11,01	10,37	10,34	10,80	10,65	10,39	10,38	10,67	-0,3
Австрія	8,72	7,78	9,65	9,07	8,47	8,40	8,68	8,39	9,01	8,93	0,3
Україна	41,96	36,65	43,53	42,15	39,19	39,65	39,99	39,95	42,9	44,80	0,9

Складено за даними [186, с. 69-76].

Додаток Е

Оцінки та прогноз розвитку глобальної тіньової економіки, % ВВП

Країни	2011	2016	2017	2020	2025	В середньому за період впродовж 2011-2025 рр.
Австралія	12,82	11,4	11,09	10,24	8,89	10,85
Азербайджан	47	67,04	66,12	56,73	58,38	58,05
Бразилія	35,57	34,76	34,75	34,48	34,2	34,69
Болгарія	30,28	29,93	29,85	29,56	29,56	30,06
Канада	14,82	14,4	14,15	13,95	13,8	14,3
Китай	10,53	10,15	10,17	10,05	9,9	10,12
Естонія	27,78	28,48	28,4	28,09	26,46	27,83
Гонконг	14,39	14,2	14,14	13,88	13,65	14,05
Індія	18,62	17,22	16,55	15,7	13,6	16,35
Індонезія	17,34	16,53	16,49	16,24	16,17	16,51
Ірландія	14,74	14,17	13,59	13,57	12,78	13,84
Італія	26,24	26,32	26,5	26,56	26,37	26,37
Японія	10,22	10,08	9,89	9,42	7,86	9,5
Кенія	27,77	26,82	26,79	26,6	26,72	26,89
Латвія	25,45	24,57	24,17	23,21	20,79	23,61
Литва	27,87	26,27	26,01	25,54	25,79	26,23
Малайзія	28,83	23,24	22,9	21,9	21	23,6
Нігерія	50,73	48,37	47,7	46,99	46,11	47,93
Пакистан	32,5	31,78	31,99	32,41	33,89	32,46
Польща	24,59	23,68	23,42	22,95	22,13	23,33
Російська Федерація	39,33	39,07	39,29	39,37	39,3	39,19
Сінгапур	11,57	12,54	12,88	13,36	14,06	12,86
ЮАР	23,48	23,29	23,33	23,71	24,19	23,59
Шрі-Ланка	39,5	37,76	37,33	36,46	34,85	37,13
Туреччина	27,43	25,72	24,95	23,85	21,55	24,7
Велика Британія	11,83	11,47	11,29	11,19	10,83	11,33
США	8,2	7,78	7,69	7,42	6,94	7,59
Україна	45,16	45,96	46,12	46,1	45,98	45,84
Світ	23,1	22,66	22,5	22,11	21,39	22,35

Складено та розраховано за даними [156].

Додаток Ж

Країни, в яких запроваджувався пропорційний податок на доходи

Країна	Рік запровадження податку	Тривалість застосування пропорційного податку ¹	Ставка податку на доходи на дату запровадження	Ставка податку станом на 2018 р. ²
Естонія	1994	–	26%	20%
Литва	1994	1994 – 2018	33%	20%, 27%
Латвія	1995	1995 – 2017	25%	20%, 23%, 31,4%
Словаччина	2004	2004 – 2012	19%	19%, 25%
Румунія	2005	–	16%	10%
Болгарія	2008	–	10%	10%
Чехія	2008	–	15%	15%
Угорщина	2011	–	16%	15%
Україна	2004	2004 – 2010; 2016 – 2018	13%	18%
Джерсі	1940	–	20%	20%
Гонконг	1947	1947 – ...	16%	2% – 17%
Гернсі	1960	–	20%	20%
Болівія	1986	–	10%	13%
Ямайка ³	1986	–	25%	25%
Тувалу	1992	–	30%	...
Гренада	1994	1994 – 2014	30%	10%, 30%
Російська Федерація	2001	–	13%	13%
Сербія	2003	2003-2009	14%	10%, 15%
Ірак	2004	2004 – ...	15%	3% – 15%
Грузія	2005	–	12%	20%
Туркменістан	2005	–	10%	10%
Киргизстан	2006	–	10%	10%
Тринідад і Тобаго	2006	2006 – 2016	25%	25%, 30%
Казахстан	2007	–	10%	10%
Македонія	2007	–	12%	10%
Монголія	2007	–	10%	10%
Чорногорія	2007	2007 – 2012	15%	9%, 11%
Ісландія	2007	2007 – 2010	35,70%	22,5%, 31,80%
Албанія	2008	2008 – 2013	10%	0%, 13%, 23%
Східний Тимор	2008	–	10%	10%
Маврикій	2008	–	15%	15%
Білорусь	2009	–	12%	13%
Беліз	2009	–	25%	25%
Боснія та Герцеговина	2009	–	10%	10%
Гренландія	2010	–	35%	36%, 42% або 44% ⁴
Сейшельські острови	2010	–	15%	0%, f ⁵ , 15%
Парагвай – 2006	10%	10%, 8%

Продовження додатку Ж

Країна	Рік запровадження податку	Тривалість застосування пропорційного податку ¹	Ставка податку на доходи на дату запровадження	Ставка податку станом на 2018 р. ²
Андорра	2011	–	10%	10%
Острів Ангілья	2011	–	3%	режим нульового оподаткування (a zero-tax jurisdiction)
Острів Св. Олени	2012	2012 – 2014	25%	26%, 31%
Гайана – 2017	30%	28%, 40%
Мадагаскар	...	–	24%	20%

¹ Наведено тривалість застосування пропорційного податку на доходи тільки для країн, в яких станом на 01.01.2014 р. зазначений податок було скасовано на користь податку прогресивного.

² Для країн, в яких припинено застосування пропорційного податку на доходи, наведено чинні станом на 2018 р. прогресивні ставки податку.

³ Тільки у 2010 р. застосовувалась малопрогресивна шкала ставок податку на доходи, а починаючи з наступного, 2011 р., відбулося повернення до пропорційного податку.

⁴ Ставки податку на доходи фізичних осіб є пропорційними, але різняться в залежності від муніципалітету. Наведено сукупні ставки податку з урахуванням ставок на національному, муніципальному рівнях, а також додаткового спільного для муніципалітетів податку, що справляється на місцевому (муніципальному) рівні.

⁵ На Сейшельських островах діє прогресивна шкала ставок, в межах якої для доходів в діапазоні від 8 555,50 до 10 065,29 сейшельських рупій, податок на доходи фізичних осіб розраховується за формулою.

Складено за даними [133; 246; 176; 248].

Додаток И
Перерозподільні ефекти податкової системи та системи трансфертів в країнах ЄС

Країни/ показники	Частка ПДФО у ВВП, %		Коефіцієнт Джині за доходами						Населення, що підпадає під ризик бідності та соціального виключення (AROPE)			Коефіцієнт Джині за майновим станом
			до сплати податків та отримання соціальних трансфертів*		після сплати податків та отримання соціальних трансфертів**		Різниця між коефіцієнтом Джині для ринкових та наявних доходів					
	2008	2017	2008	2017	2008	2017	2008	2017	2008	2017	2008-2017	2017
Бельгія	12,2	12,1	48,0	48,5	27,5	26,0	20,5	22,5	20,8	20,3	-0,5	63,0
Болгарія	2,8	3,3	49,7	55,2	35,9	40,2	13,8	15,0	44,8	38,9	-5,9	52,9
Чехія	3,5	4,0	44,1	43,7	24,7	24,5	19,4	19,2	15,3	12,2	-3,1	64,8
Данія	24,0	25,4	46,4	49,9	25,1	27,6	21,3	22,3	16,3	17,2	0,9	80,9
Німеччина	9,0	9,4	56,0	54,4	30,2	29,1	25,8	25,3	20,1	19,0	-1,1	79,1
Естонія	6,1	5,7	44,2	45,7	30,9	31,6	13,3	14,1	21,8	23,4	1,6	56,4
Ірландія	9,0	7,3	48,2	49,6	29,9	30,6	18,3	19,0	23,7	22,7	-1,0	81,3
Греція	4,5	6,2	49,1	58,2	33,4	33,4	15,7	24,8	28,1	34,8	6,7	67,7
Іспанія	7,1	7,5	43,4	49,7	32,4	34,1	11,0	15,6	23,8	26,6	2,8	65,7
Франція	7,9	8,7	48,8	50,8	29,8	29,3	19,0	21,5	18,5	17,1	-1,4	70,2
Хорватія	3,8	3,3	:	47,8	:	29,9	:	17,9	:	26,4	:	49,8
Італія	11,3	11,8	46,7	48,3	31,2	32,7	15,5	15,6	25,5	28,9	3,4	66,0
Кіпр	4,3	3,1	39,0	48,6	29,0	30,8	10,0	17,8	23,3	25,2	1,9	83,9
Латвія	6,0	6,6	47,2	47,2	37,5	34,5	9,7	12,7	34,2	28,2	-6,0	53,6
Литва	6,5	3,9	48,5	52,0	34,5	37,6	14,0	14,4	28,3	29,6	1,3	51,6
Люксембург	8,0	9,1	44,0	50,2	27,7	30,9	16,3	19,3	15,5	21,5	6,0	68,1
Угорщина	7,5	5,1	49,6	50,7	25,2	28,1	24,4	22,6	28,2	25,6	-2,6	45,3
Мальта	5,7	6,9	41,6	43,6	28,1	28,2	13,5	15,4	20,1	19,3	-0,8	62,0
Нідерланди	6,5	8,3	45,5	46,4	27,6	27,1	17,9	19,3	14,9	17,0	2,1	73,0
Австрія	10,3	9,3	46,3	47,5	27,7	27,9	18,6	19,6	20,6	18,1	-2,5	78,8
Польща	5,3	5,0	49,8	47,3	32,0	29,2	17,8	18,1	30,5	19,5	-11,0	71,7
Португалія	5,4	6,5	50,2	58,2	35,8	33,5	14,4	24,7	26,0	23,3	-2,7	70,9
Румунія	3,2	3,6	54,7	51,6	35,9	33,1	18,8	18,5	44,2	35,7	-8,5	62,3
Словенія	5,7	5,1	40,4	43,1	23,4	23,7	17,0	19,4	18,5	17,1	-1,4	55,1
Словаччина	3,1	3,4	41,1	39,3	23,7	23,2	17,4	16,1	20,6	16,3	-4,3	46,3
Фінляндія	12,7	12,6	45,4	48,4	26,3	25,3	19,1	23,1	17,4	15,7	-1,7	76,7
Швеція	15,9	15,8	55,8	57,6	25,1	28,0	30,7	29,6	16,7	17,7	1,0	83,4
Велика Британія	10,1	9,2	51,9	54,0	33,9	33,1	18,0	20,9	23,2	22,0	-1,2	73,5
ЄС-11 _{total}	4,9	4,5	46,9	47,6	30,4	30,5	-16,5	-17,1	28,6	24,8	-3,8	55,4
ЄС-11 _{flat}	4,5	4,6	47,1	49,4	31,9	32,8	-15,2	-16,6	29,9	27,7	-2,2	55,3
ЄС-11 _{progr}	5,6	4,2	46,6	44,4	26,9	26,5	-19,7	-17,9	25,7	19,8	-5,9	55,7
ЄС-13	4,9	4,5	45,8	47,4	30,1	30,4	-15,7	-17,0	27,5	24,4	-3,1	58,1
ЄС-15	10,3	10,6	48,4	51,4	29,6	29,9	-18,8	-21,5	20,7	21,5	0,8	73,2
ЄС-28	7,8	7,8	47,2	49,6	29,8	30,1	-17,4	-19,5	23,7	22,8	-0,9	66,2

Складено та розраховано за даними [158].

Додаток К

Зміни в мінімальних, максимальних ставках податку на доходи фізичних осіб та доходах, що їм відповідають, в країнах ЄС за 2008-2018 рр. (центральний рівень)

Країни ОЕСР-ЄС-22	Додаткові податки,%		Мінімальні ставки,%		Рівень доходів, щодо яких застосовується мінімальна ставка*		Максимальні ставки,%		Рівень доходів, до яких застосовується максимальна ставка*		Кількість інтервалів	
	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018
Австрія	–	–	0,00	0,00	10000,00	11000,00	50,00	55,00	51000,00	1000000,00	4	7
Бельгія	–	–	25,00	25,00	7560,00	9120,00	50,00	50,00	32860,00	39660,00	5	5
Чехія	–	–	15,00	15,00	x	x	15,00	15,00	x	x	1	1
Данія	8,00	8,00	5,48	11,13	279800,00	< 498900,00	26,48	26,13	335800,00	> 498900,00	3	2
Естонія	–	–	21,00	20,00	x	x	21,00	20,00	x	x	1	1
Фінляндія	–	–	0,00	0,00	12600,00	17200,00	31,50	31,25	62000,00	74200,00	5	5
Франція	8,00	9,70	0,00	0,00	5852,00	9964,00	40,00	45,00	69505,00	156224,00	5	5
Німеччина	5,50	5,50	0,00	0,00	7664,00	9000,00	45,00	45,00	250000,00	260532,00	5	5
Греція	–	10,00	0,00	22,00	12000,00	20000,00	40,00	45,00	75000,00	40000,00	4	4
Угорщина	–	–	18,00	15,00	< 1700000,00	x	36,00	15,00	> 1700000,00	x	2	1
Ірландія	–	8,00	20,00	20,00	< 35400,00	< 34550,00	41,00	40,00	> 35400,00	> 34550,00	2	2
Італія	–	–	23,00	23,00	15000,00	15000,00	43,00	43,00	75000,00	75000,00	5	5
Латвія	–	–	25,00	23,00	x	x	25,00	23,00	x	x	1	1
Люксембург	2,50	7,00	0,00	0,00	10335,00	11265,00	38,00	38,00	36570,00	43953,00	17	19
Нідерланди	–	–	2,45	8,90	17579,00	20142,00	52,00	51,95	53860,00	68507,00	4	4
Польща	–	–	30,00	18,00	< 85528,00	< 85528,00	40,00	32,00	> 85528,00	> 85528,00	2	2
Португалія	–	2,50	10,50	14,50	4639,00	7091,00	42,00	48,00	62546,00	80640,00	7	7
Словаччина	–	–	19,00	19,00	x	< 35268,06	19,00	25,00	x	> 35268,06	x	2
Словенія	–	–	16,00	16,00	7187,60	8021,34	41,00	50,00	14375,20	70907,20	3	5
Іспанія	–	–	15,66	9,50	17707,20	12450,00	27,13	22,50	53407,20	60000,00	4	5
Швеція	–	–	0,00	0,00	328800,00	455300,00	25,00	25,00	495000,00	662300,00	3	3
Велика Британія	–	–	20,00	20,00	< 34800,00	34500,00	40,00	45,00	> 34800,00	150000,00	2	3

Примітка. *Річні дані в національній валюті

Складено за даними [191].

Додаток Л

Одиниця оподаткування в країнах ЄС станом на 2018 р.
(оподаткування подружніх пар та сімей)

<i>Країни ЄС-15</i>	
Австрія	Окреме оподаткування
Бельгія	Подружня пара (або цивільне подружжя), які живуть разом, повинні подати спільну декларацію, але їхні доходи не враховуються разом (не агрегуються)
Данія	Окреме оподаткування, можливість спільного оподаткування. Члени подружжя мають подати окремі декларації, хоча існують різні елементи спільного оподаткування
Фінляндія	Окреме оподаткування
Франція	Спільне оподаткування. Подружжя подають спільну податкову декларацію; не передбачено можливості подачі окремо, кожним з членів подружжя, декларацій після одного року після одруження або впродовж року після розлучення.
Німеччина	Спільне оподаткування або окреме оподаткування. Для подружніх пар, а також членів цивільного подружжя, за умов спільного проживання, передбачено як спільне декларування, так і окреме декларування (на вибір)
Греція	Окреме оподаткування. Бланк податкової декларації для подружжя є спільним, однак оцінка доходів членів подружжя здійснюється окремо.
Ірландія	Подружні пари та цивільні партнери, за умов спільного проживання, можуть обирати спільне декларування або окреме декларування.
Італія	Окреме оподаткування. Подача спільної декларації можлива за окремими обставинами.
Люксембург	Спільне оподаткування. Можливість окремого оподаткування з 2018 р. Для одружених осіб передбачено спільне оподаткування. Фізичні особи, які є членами цивільного подружжя, також можуть обирати спільне декларування доходів за виконання певних умов. Починаючи з 2018 р. (щодо податкових декларацій, поданих за 2019 р.), одружені платники податку можуть обрати окреме декларування доходів.
Мальта	Спільне оподаткування або окреме оподаткування. Подружні пари мають право вибору – або спільна оцінка їх доходів, або окрема оцінка згідно поданої декларації.
Нідерланди	Подружні пари повинні подати спільну декларацію, згідно якої їх доходи підлягатимуть спільної оцінці, якщо не було подано звернення про розірвання шлюбу. Неодружені пари також можуть подати спільну декларацію, втім, лише за виконання певних умов.
Португалія	Одружені особи оподатковуються окремо, втім мають право подати спільну податкову декларацію. Винятком є випадки, коли один з членів подружжя є нерезидентом, оскільки тоді можливим є лише окреме оподаткування членів подружжя згідно поданих кожним з них декларацій.
Іспанія	Спільне або окреме оподаткування подружжя (на вибір останніх)
Швеція	Окреме оподаткування. Подружжя та діти для цілей оподаткування враховуються окремо.
Велика Британія	Окреме оподаткування. Фізичні особи подають податкові декларації окремо, незалежно від сімейного стану.
<i>Країни ЄС-13</i>	
Болгарія	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Хорватія	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Кіпр	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Чехія	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Естонія	Окреме оподаткування, можливість спільної подачі податкової декларації. Спільна подача декларації дозволена, якщо обидва члени подружжя є резидентами або якщо, за виконання низки встановлених умов, принаймні один з членів подружжя (чоловік/дружина) є резидентом іншої держави-члена ЄС.
Угорщина	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Латвія	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Литва	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Польща	Окреме оподаткування, можливість спільного оподаткування. Подружнім парам та одиноким батькам надається вибір: або пільгове оподаткування спільного доходу подружжя, або окреме оподаткування доходів батьків.
Румунія	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Словаччина	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.
Словенія	Окреме оподаткування. Спільне оподаткування подружніх пар не передбачено.

Додаток М

Основні категорії доходів, що входять до бази податку на доходи фізичних осіб в країнах ЄС станом на 2018 р.

Основні категорії доходів, включених до податкової бази	Кількість країн, де передбачено оподаткування доходів згідно наведеного переліку, зокрема, по:				Наявність оподаткування перелічених доходів в Україні
	ЄС-11	ЄС-13	ЄС-15	ЄС-28	
Дохід від праці за наймом	11	13	15	28	так
Дохід від підприємницької діяльності або самозайнятості	11	13	15	28	так
Доходи від спортивних та розважальних заходів	11	13	15	28	так
Додаткові винагороди від роботодавця в натуральній формі (службові автомобілі, чеки на харчування тощо) ¹	10	12	15	27	так
Пенсійний дохід	7	9	15	24	ні
Нерухоме майно, використовуване власником для власного проживання (вмінений дохід)	3	3	5	8	ні
Дивіденди	11	13	15	28	так
Проценти за державними облігаціями	8	9	10	19	ні
Проценти за корпоративним облігаціями	9	10	10	20	так
Проценти за спеціальними ощадними рахунками	10	11	9	20	так
Проценти за депозитами	10	11	9	20	так
Роялті	11	13	15	28	так
Доходи від здачі в оренду нерухомого майна	11	13	14	27	так
Доходи від здачі в оренду рухомого майна	11	13	12	25	так
Приріст капіталу від нерухомого майна	11	12	10	22	так
Приріст капіталу від рухомого майна	11	12	10	22	так
Спадщина	2	2	3	5	так
Ануїтети за договорами страхування життя	6	8	11	19	так
Призи та винагороди	10	10	10	20	так
Стипендії	7	7	3	10	так
Випадкові (нерегулярні) доходи	11	13	15	28	так
Доходи у вигляді пожертвувань та подарунків	6	6	2	8	так
Доходи від лотерей та гральних заходів	6	6	3	9	так

Примітка.

¹У вітчизняному законодавстві використовується термін «додаткові блага»; йдеться про додаткові блага, надані роботодавцем в натуральній формі

Складено за даними [130].

Додаток Н

Структура податку на доходи фізичних осіб за основними групами надходжень в країнах ЄС впродовж 2008-2017 рр., у % до загальних надходжень податку

Країни ЄС	Доходи від праці за наймом			Доходи самозайнятих осіб			Соціальні трансферти та пенсії			Доходи від капіталу		
	2008	2013	2017	2008	2013	2017	2008	2013	2017	2008	2013	2017
Бельгія	77,6	77,0	73,9	12,0	12,2	13,7	13,5	14,1	15,8	-3,0	-3,3	-3,3
Болгарія	82,5	86,4	88,6	11,0	10,2	7,8	0,0	0,0	0,0	6,5	3,3	3,6
Чехія	93,0	95,5	95,7	4,6	2,1	1,9	0,0	0,0	0,0	2,4	2,4	2,3
Данія	75,9	69,4	68,1	4,3	4,4	4,9	22,2	25,9	25,0	-2,3	0,3	2,1
Німеччина	71,2	72,8	72,0	19,7	20,0	20,1	3,3	4,0	4,5	5,8	3,2	3,4
Естонія	90,4	91,2	90,9	1,3	0,9	0,7	5,2	5,9	5,8	3,1	1,9	2,6
Ірландія	80,5	83,2	83,6	11,2	8,7	8,8	0,9	2,2	2,0	7,5	5,9	5,6
Греція	50,0	50,2	50,2	19,5	15,0	15,0	19,1	23,1	23,1	11,4	11,7	11,7
Іспанія	70,9	69,5	66,6	9,1	7,7	9,1	6,6	11,9	12,2	13,4	10,9	12,1
Франція	58,1	55,4	55,8	14,8	10,0	9,5	17,7	17,6	18,5	9,4	17,1	16,2
Хорватія	84,3	80,4	75,0	5,1	5,4	5,1	2,8	3,2	2,4	7,7	11,0	17,5
Італія	55,6	54,4	53,8	16,8	14,6	14,5	22,5	27,0	28,1	5,1	4,0	3,6
Кіпр	91,5	91,5	91,5	5,1	5,1	5,1	2,5	2,5	2,5	0,9	0,9	0,9
Латвія	96,3	86,8	84,7	1,7	2,7	2,6	2,0	5,3	6,1	0,0	5,1	6,6
Литва	86,2	86,3	83,3	3,4	3,3	3,4	5,2	3,5	4,7	5,2	7,0	8,6
Люксембург	74,5	73,7	73,5	6,9	8,6	11,1	11,3	11,5	10,8	7,3	6,2	4,5
Угорщина	82,8	84,0	84,0	3,1	5,7	4,9	8,4	1,0	0,9	5,7	9,2	10,2
Мальта	69,7	70,3	74,1	7,9	7,2	6,7	16,3	18,3	17,2	6,1	4,2	2,0
Нідерланди	68,7	69,5	61,8	26,2	19,9	22,3	17,0	20,8	18,3	-11,9	-10,2	-2,4
Австрія	63,1	62,2	60,3	15,5	15,5	18,5	18,1	19,8	18,5	3,3	2,5	2,7
Польща	49,3	47,7	47,8	28,5	26,3	30,5	15,6	18,6	16,2	6,6	7,4	5,5
Португалія	58,9	55,6	59,0	8,3	5,7	6,0	15,7	23,4	24,9	17,0	15,3	10,1
Румунія	67,1	74,1	65,0	5,8	4,6	2,7	1,9	6,3	3,1	25,1	14,9	29,1
Словенія	83,7	89,8	88,0	6,0	3,7	3,9	2,2	1,1	1,5	8,2	5,3	6,7
Словацьчина	88,1	93,8	96,4	10,1	4,7	2,6	0,0	0,0	0,0	1,8	1,4	1,0
Фінляндія	69,1	65,5	61,0	7,2	7,3	7,5	17,4	21,6	24,6	6,3	5,6	7,0
Швеція	69,8	70,9	68,6	2,7	2,4	2,3	22,9	21,6	19,7	4,6	5,1	9,3
Велика Британія	72,2	73,7	72,3	12,5	10,6	10,4	1,7	2,4	2,5	13,7	13,3	14,8
<i>У середньому по країнах групи:</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
<i>ЄС-11_{flat PIT}</i>	<i>85,1</i>	<i>86,3</i>	<i>84,6</i>	<i>5,6</i>	<i>4,2</i>	<i>3,4</i>	<i>2,4</i>	<i>3,1</i>	<i>2,9</i>	<i>7,0</i>	<i>6,3</i>	<i>9,0</i>
<i>ЄС-11_{progr PIT}</i>	<i>77,6</i>	<i>77,9</i>	<i>76,8</i>	<i>10,6</i>	<i>10,0</i>	<i>10,5</i>	<i>5,8</i>	<i>5,7</i>	<i>5,0</i>	<i>6,0</i>	<i>6,3</i>	<i>7,7</i>
<i>ЄС-11_{total}</i>	<i>82,2</i>	<i>83,3</i>	<i>81,8</i>	<i>7,3</i>	<i>6,3</i>	<i>6,0</i>	<i>3,9</i>	<i>4,1</i>	<i>3,7</i>	<i>6,6</i>	<i>6,3</i>	<i>8,5</i>
<i>ЄС-13</i>	<i>81,9</i>	<i>82,9</i>	<i>81,9</i>	<i>7,2</i>	<i>6,3</i>	<i>6,0</i>	<i>4,8</i>	<i>5,1</i>	<i>4,6</i>	<i>6,1</i>	<i>5,7</i>	<i>7,4</i>
<i>ЄС-15</i>	<i>67,7</i>	<i>66,9</i>	<i>65,4</i>	<i>12,4</i>	<i>10,8</i>	<i>11,6</i>	<i>14,0</i>	<i>16,5</i>	<i>16,6</i>	<i>5,8</i>	<i>5,8</i>	<i>6,5</i>
<i>ЄС-28</i>	<i>74,3</i>	<i>74,3</i>	<i>73,1</i>	<i>10,0</i>	<i>8,7</i>	<i>9,0</i>	<i>9,7</i>	<i>11,2</i>	<i>11,0</i>	<i>6,0</i>	<i>5,8</i>	<i>6,9</i>

Складено та розраховано за даними: [234, с. 292-295].

Додаток П

Величина податкового клину для найманих працівників із зарплатою, в розмірі 67%, 100% та 167% від середньої по країні зарплати, неодружених, без дітей в 2004-2017 р., у відсотках до загальних витрат на робочу силу

Країни ЄС	Доходи на рівні 67% від СЗП			Доходи на рівні СЗП			Доходи на рівні 67% від СЗП		
	2008	2012	2017	2008	2012	2017	2008	2012	2017
Бельгія	50,3	50,5	47,2	55,9	56,0	53,7	61,1	61,0	59,6
Болгарія	35,1	33,6	34,3	35,1	33,6	34,3	35,1	33,6	34,3
Чехія	40,1	39,4	40,8	43,4	42,5	43,4	46,1	44,9	45,5
Данія	36,0	34,6	34,1	38,9	36,7	36,3	48,1	43,7	42,1
Німеччина	46,5	45,5	45,5	51,3	49,7	49,7	53,1	51,2	51,4
Естонія	37,1	39,2	37,9	38,4	40,4	39,0	39,5	41,4	39,9
Ірландія	15,1	20,8	21,0	22,3	26,9	27,2	33,1	38,9	37,9
Греція	36,3	39,5	36,8	41,5	42,9	40,8	46,4	48,1	46,4
Іспанія	34,1	37,2	35,8	38,0	40,6	39,3	41,4	43,5	43,7
Франція	46,6	46,9	42,8	49,8	50,1	47,6	53,4	54,0	54,4
Хорватія	:	:	33,0	:	:	38,6	:	:	43,2
Італія	43,3	44,7	40,7	46,6	47,7	47,7	51,8	53,2	53,8
Кіпр	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Латвія	39,5	43,3	41,9	41,3	44,3	42,9	42,8	45,0	43,5
Литва	40,3	39,2	37,5	41,6	40,9	40,8	42,7	42,0	42,0
Люксембург	28,2	29,2	29,0	34,7	36,0	36,7	41,7	43,3	44,0
Угорщина	46,8	47,9	46,2	54,1	49,5	46,2	59,1	50,7	46,2
Мальта	17,9	18,9	19,3	22,8	24,5	25,4	26,7	28,5	25,4
Нідерланди	34,1	33,3	30,5	39,2	38,6	37,5	42,5	42,4	42,1
Австрія	44,5	44,2	43,1	49,0	48,8	47,4	51,8	51,4	50,8
Польща	33,6	34,7	35,0	34,7	35,5	35,6	36,0	36,2	36,2
Португалія	32,2	32,6	36,6	36,9	37,6	41,4	42,6	43,6	46,7
Румунія	40,9	43,4	38,4	42,4	44,5	39,5	43,5	45,2	39,5
Словенія	40,3	38,6	40,0	42,9	42,5	42,9	48,3	47,5	46,3
Словацьчина	36,1	36,9	39,2	38,8	39,6	41,6	40,7	41,6	43,5
Фінляндія	38,7	36,8	36,9	43,8	42,5	42,9	49,5	48,5	49,1
Швеція	42,6	40,8	40,9	44,8	42,9	42,9	52,8	50,7	51,6
Велика Британія	29,7	27,9	26,1	32,8	32,1	30,9	37,5	37,8	37,3
В середньому:									
ЄС-11_{flat}	39,5	40,4	39,6	41,9	41,9	40,9	43,7	43,1	41,6
ЄС-11	39,0	39,6	38,6	41,3	41,3	40,4	43,4	42,8	41,8
ЄС-13	37,1	37,7	37,0	39,6	39,8	39,2	41,9	41,5	40,5
ЄС-15	37,2	37,6	36,5	41,7	41,9	41,5	47,1	47,4	47,4
ЄС-28	37,2	37,7	36,7	40,8	41,0	40,5	44,9	44,9	44,3

Примітки. СЗП – середня зарплата

Складено та розраховано за даними [224].

Додаток Р

Фактичні податкові ставки (real tax rates, RTR)
на зарплати в країнах ЄС в 2009-2018 рр.*

Країни	2009	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2009-2018
Франція	56,4	56,36	56,51	56,61	57,17	57,53	57,53	57,41	56,73	0,3
Австрія	52,2	55,70	53,91	55,77	56,20	56,42	54,70	54,28	54,32	2,1
Бельгія	58,5	58,83	59,21	60,25	59,60	59,47	56,90	56,74	54,24	-4,3
Німеччина	54,6	52,24	52,61	52,99	52,38	52,27	52,36	52,27	52,12	-2,5
Греція	44,6	44,46	41,33	45,98	53,33	53,33	51,48	52,10	52,09	7,5
Італія	46,0	49,59	50,39	52,12	49,55	49,93	50,13	51,56	51,55	5,6
Угорщина	59,4	57,28	52,88	53,73	53,86	54,02	54,10	50,88	49,86	-9,5
Швеція	49,4	52,00	51,76	47,35	47,51	46,91	47,13	47,40	47,40	-2,0
Нідерланди	50,2	45,87	46,17	48,57	46,98	46,24	46,69	46,75	47,04	-3,2
Чехія	44,9	43,93	46,21	46,43	46,34	46,31	46,55	46,66	46,86	2,0
Словаччина	45,5	45,19	46,97	46,65	46,73	46,50	46,66	46,78	46,78	1,3
Румунія	48,6	49,62	47,41	49,66	49,65	47,62	47,62	46,69	46,69	-1,9
Литва	45,4	46,23	46,23	46,23	46,23	43,94	44,85	46,60	46,51	1,1
Фінляндія	45,2	44,47	45,20	46,41	46,72	47,37	47,33	46,36	46,44	1,2
Польща	43,6	42,92	43,46	44,44	45,19	45,13	45,10	45,20	45,27	1,7
Латвія	43,7	47,20	48,21	48,62	46,77	46,23	46,35	46,77	44,65	0,9
Португалія	40,9	40,67	42,18	42,20	42,89	44,42	45,42	44,33	44,47	3,6
Хорватія	44,90	46,05	44,88	44,42	44,16	-0,7**
Словенія	44,7	42,04	43,05	43,16	43,41	43,50	43,62	43,78	43,78	-0,9
Естонія	40,7	43,99	44,20	45,13	43,96	44,91	43,48	39,51	43,56	2,9
Іспанія	37,0	37,76	39,14	44,45	44,56	43,16	43,51	43,31	43,31	6,3
Данія	45,7	42,97	42,79	42,86	43,02	43,12	41,49	41,41	41,35	-4,4
Люксембург	36,8	37,14	39,91	39,69	40,93	41,85	42,35	40,76	41,03	4,2
Болгарія	39,5	37,57	37,56	37,56	37,56	37,57	37,57	38,39	39,15	-0,4
Велика Британія	36,3	37,23	36,14	36,35	35,99	35,27	35,29	35,08	35,08	-1,2
Ірландія	31,9	35,44	35,71	30,96	32,16	32,08	32,61	31,77	31,55	-0,3
Мальта	26,8	28,85	27,56	32,44	32,09	29,66	29,44	36,03	27,38	0,6
Кіпр	19,4	18,65	35,41	19,97	21,86	24,41	23,85	23,40	23,37	4,0
ЄС-28	44,00	44,23	44,89	45,06	45,27	45,19	44,96	44,88	44,53	0,5
<i>ЄС_{flat PIT}***</i>	<i>43,80</i>	<i>46,38</i>	<i>46,21</i>	<i>46,77</i>	<i>46,34</i>	<i>45,80</i>	<i>45,79</i>	<i>45,07</i>	<i>45,44</i>	<i>1,6</i>
<i>ЄС_{progr PIT}***</i>	<i>44,05</i>	<i>43,33</i>	<i>44,34</i>	<i>44,46</i>	<i>44,91</i>	<i>44,98</i>	<i>44,69</i>	<i>44,82</i>	<i>44,28</i>	<i>0,2</i>

Примітки.

*Розрахунки здійснено для найманого працівника-одержувача середньої заробітної плати за умов відсутності в нього сім'ї та дітей.

**зміни за 2014-2018 рр.

***ЄС_{flat PIT} – країни ЄС з пропорційними системами податку на доходи фізичних осіб, ЄС_{progr PIT} – країни ЄС з прогресивними системами податку на доходи фізичних осіб. Пропорційний податок на доходи фізичних осіб в 2008 р. застосовувався в 6 країнах ЄС, починаючи з 2011 р. (з переходом до зазначеної системи Угорщини) – в 7 країнах, з 2018 р. (із скасуванням пропорційної системи оподаткування доходів фізичних осіб в Латвії) – в 6 країнах.

Складено та розраховано за даними [242; 207; 208].

Додаток С

Ставки оподаткування доходів від капіталу в окремих країнах ЄС та Швейцарії станом на 2013 та 2018 рр.

Країни ЄС	Проценти		Дивіденди		Приріст капіталу		Базові ставки ПДФО	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Австрія	25%	25%, 27%	25%	27,5%	25%	27,5%	Формула; максимальна ставка складає 50%	0%, 25%, 35%, 42%, 48%, 50%, 55%
Бельгія	15%, 25%	30%	25%	30%	...	33%	25%, 30%, 40%, 45%, 50%	25%, 30%, 40%, 45%, 50%
Чехія	15%	15%	15%	15%	15%	15%	15%	15%
Данія	прогресивна шкала ставок від 35,63% до 51,70%	прогресивна шкала ставок від 35,95% до 42%	прогресивна шкала ставок від 27% до 42%	прогресивна шкала ставок від 27% до 42%	прогресивна шкала ставок від 27% до 51,7%	прогресивна шкала ставок від 27% до 42%	0%, 36,00%, 51,70%	8%, 42%, 56%
Франція	24% ¹	12,8% ¹	21% ¹	12,8% ¹	прогресивна шкала ставок з максимальною ставкою в 45% ¹	акції: прогресивна шкала ставок податку на доходи фізичних осіб; нерухомість: 19% ¹	0%, 5,5%, 14%, 30%, 41%, 45%	0%, 14%, 30%, 41%, 45%
Німеччина	26,375%	26,375%	26,375%	26,375%	26,375%	26,375%	14%, 42% 45%	14%, 42%, 45%
Греція	15%	15%	10%	15%	...	15%	22%, 32%, 42%	22%, 29%, 37%, 45%
Ірландія	33% ²	37% ²	20%, 41% ²	20%, 40% ²	33%	33%	20%, 41%	20%, 40%
Італія	20%	26%	20%	26%	20%	26%	23%, 27%, 38%, 41%, 43%	23%, 27%, 38%, 41%, 43%
Люксембург	10% (за умов відповідності встановленим законодавством вимог; в усіх інших випадках передбачено прогресивну шкалу ставок)	20% (діє прогресивна шкала ставок; ставка в розмірі 20% застосовується лише за умов відповідності встановленим законодавством умовам)	15%	15%	прогресивна шкала ставок від 42,80% до 43,60% ⁴	прогресивна шкала ставок від 44,94% до 45,78% ⁴	0%, 8%, 10%, 12%, 14%, 16%, 18%, 20%, 22%, 24%, 26%, 28%, 30%, 32%, 34%, 36%, 38%, 39%, 40%	0%, 8%, 9%, 10%, 11%, 12%, 14%, 16%, 18%, 20%, 22%, 24%, 26%, 28%, 30%, 32%, 34%, 36%, 38%, 39%, 40%, 41%, 42%

Продовження додатку С

Країни ЄС	Проценти		Дивіденди		Приріст капіталу		Базові ставки ПДФО	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Мальта	15%	15%	35%	35%	0% – 35%	8%	0%, 15%, 25%, 32%, 35%	0%, 15%, 25%, 35%
Нідерланди	30% ³	30% ³	30% ³	30% ³	30% ³	30% ³	<u>Вох 1</u> : 5,85%, 10,85%, 42%, 52%; <u>Вох 2</u> : 25%; <u>Вох 3</u> : 30%	<u>Вох 1</u> : 8,9%, 13,2%, 40,85%, 51,95%; <u>Вох 2</u> : 25%; <u>Вох 3</u> : 30%
Польща	19%	19%	19%	19%	19%	19%	18%, 32%	18%, 32%
Португалія	28%	28%	28%	28%	28%	28%	14,50%, 28,50%, 37,00%, 45,00%, 48,00%	14,5%, 23%, 28,5%, 35%, 37%, 45%, 48%
Словаччина	19%, 25%	19%	...	7%	19%, 25%	19%, 25%	19%, 25%	19%, 25%
Іспанія	21% (для доходів до 6 000 євро), 25% (від 6 000 євро до 24 000 євро), 27% (понад 24 000 євро)	19% (до 6 000 євро), 21% (від 6 000 євро до 50 000 євро), 23% (понад 50 000 євро)	21%, 25%, 27%	19%, 21%, 23%	21%, 25%, 27%	19%, 21%, 23%	12,75%, 16,00%, 21,50%, 25,50%, 27,50%, 29,50%, 30,50% ⁵	9,5%, 12%, 15%, 18,5%, 22,5% ⁵
Швеція	30%	30%	30%	30%	30%	30%	20%, 25% ⁶	20%, 25% ⁶
Швейцарія	35%	35%	35%	35%	0%, 0,77%, 0,88%, 2,64%, 2,97%, 5,94%, 6,60%, 8,80%, 11,00%, 13,20%, 13,20% ⁷	0%, 0,77%, 0,88%, 2,64%, 2,97%, 5,94%, 6,60%, 8,80%, 11,00%, 13,20%, 11,50% ⁷
Велика Британія	10%, 20%, 40%, 45%	20%, 40%, 45%	10%, 32,50%, 37,50%	7,5%, 32,50%, 38,10%; передбачено податкову знижку в розмірі 2 000 фунтів стерлінгів	18%, 28%	18%, 28% – для резидентів щодо операцій з майном; 10%, 20% щодо інших активів	20%, 40%, 45%	20%, 40%, 45%

Примітки.

¹ Додатково, у Франції цей дохід є об'єктом: спеціального внеску солідарності в розмірі 15,5% (станом на 2013 р.), додаткового соціального податку в розмірі 17,2% (станом на 2018 р.).

² Додатково в Ірландії цей дохід є об'єктом стягнення: універсального соціального внеску в розмірі 4%-7% та може бути об'єктом додаткового внеску на соціальне страхування (станом на 2013 р.); універсального соціального внеску за ставками 0,5%, 2%, 4,75% та 8% та може бути об'єктом додаткового внеску на соціальне страхування (станом на 2018 р.).

³ В Нідерландах станом на 2013 р. доходом вважалася умовно нарахована сума річної дохідності від інвестицій в розмірі 4% і саме остання враховувалась в якості податкової бази (фактичний дохід врахуванню не підлягав).

В Нідерландах до 2016 р. і станом на 2013 р., зокрема, для цілей оподаткування вважалось, що заощадження та інвестиції, включаючи проценти (вони відносились до доходів 3-й групи (box 3)), забезпечують дохід на рівні 4% річних, на який поширюється ставка податку в розмірі 30%. Тобто, ставка податку по боку 3 складала 30% від вміненого доходу в розмірі 4% від загальної фактичної суми доходу від заощаджень та інвестицій. Фактичний дохід для цілей оподаткування не враховувався. Наступні зміни набули чинності з січня 2016 р. і діють станом на 2018 р. Проценти продовжують оподатковуватись як дохід від заощаджень та інвестицій за ставкою 30% та відноситись до доходів 3-й групи (box 3). Для цілей оподаткування вважається, що заощадження та інвестиції, включаючи проценти, генерують щорічний дохід (yield per annum). Для доходів в інтервалі від 0 до 70 800 євро вважається, що 67% отриманої в межах зазначеного інтервалу суми забезпечує дохід на рівні 0,36% річних, а інші 33% суми доходу – на рівні 5,38% річних. Для доходів в інтервалі від 70 801 євро до 978 000 євро слід вважати, що 21% отриманої в межах зазначеного інтервалу суми забезпечує дохід на рівні 0,36% річних, а інші 79% суми – дохід на рівні 5,38% річних. Сума в розмірі 978 001 євро і вище генерує дохід на рівні 5,38% річних. Оподаткування зазначеного «вміненого» доходу здійснюється за ставкою 30%. Зазначені зміни набули чинності з січня 2016 р. і діють станом на 2018 р.

⁴ В Люксембурзі зазначені податкові ставки на доходи від приросту капіталу застосовуються тільки у разі, якщо приріст капіталу реалізується в короткостроковій перспективі (менше 6 місяців) або у випадках, коли йдеться про істотну (пряму чи непряму) участь у капіталі (більше 10% капіталу підприємства).

⁵ По Іспанії наведено ставки податку на доходи фізичних осіб, які діють на центральному рівні. З урахуванням податку на рівні регіональному максимальна ставка складала від 51,9% до 56% (станом на 2013 р.); від 43,5% до 48% (станом на 2018 р.).

⁶ По Швеції наведено ставки податку на доходи фізичних осіб, які діють на центральному рівні. Ставки зазначеного податку на місцевому рівні коливаються від 29% до 36% (станом як на 2013 р., так і 2018 р.).

⁷ В Швейцарії максимальна ставка податку на доходи фізичних осіб на центральному рівні складає 13,20% (станом на 2013 р.), втім 11,50% (станом на 2018 р.); максимальна ставка зазначеного податку на регіональному та місцевому рівні складає від 14% до 35% (як в 2013 р., так і в 2018 р.).

Складено за даними [156; 157; 247; 246; 191].

Додаток Т

Ставки оподаткування процентів по депозитах та спеціальних
ощадних рахунках в країнах ЄС станом на 2019 р.*

Країни	Особливості оподаткування
Австрія	27,5% (остаточний податок у джерела виплати)
Бельгія	Проценти із джерелом походження з Бельгії в цілому оподатковуються за ставкою в 30%. Втім, щодо процентів за депозитами (interests on regulated savings accounts), понад неоподатковувану суму процентного доходу, передбачено ставку в розмірі 15%.
Данія	Проценти включаються до загального оподатковуваного доходу; податок стягується згідно чинної шкали ставок оподаткування трудових доходів.
Фінляндія	30% (остаточний податок у джерела виплати)
Франція	Починаючи з 1 січня 2018 р., проценти за депозитами оподатковуються за пропорційною ставкою в розмірі 30% (12,8% – податок на доходи фізичних осіб та 17,2% – додатковий соціальний збір). Передбачено (на вибір платника податку) можливість оподаткування за чинною прогресивною шкалою ставок податку, встановленою для трудових доходів, якщо таким режим оподаткування вважатиметься більш сприятливими в плані оподаткування. Певні спеціальні ощадні рахунки звільнюються від оподаткування.
Німеччина	25% (остаточний податок у джерела). Додатково передбачено стягнення внеску солідарності (5,5% від пропорційного податку у джерела виплати), а також церковного податку, у випадку його застосування (8%-9% від кінцевого податку у джерела виплати в залежності від регіону).
Греція	15% (остаточний податок у джерела виплати). Є об'єктом стягнення податку солідарності, додатково до податку на доходи фізичних осіб.
Ірландія	37% (остаточний податок у джерела виплати). Зазначена ставка є чинною для більшості банківських депозитів.
Італія	26%; 20% стосовно коштів пенсіонерів
Люксембург	20% (остаточний податок у джерела виплати)
Нідерланди	30% (доходи категорії, що входить до Box 3). Оподаткуванню підлягає вмінений дохід, величина якого визначається в залежності від рівня одержуваного фактичного процентного доходу згідно встановленої шкали.
Португалія	28% (для резидентів передбачено надання пільг з податку щодо зазначених доходів)
Іспанія	19%, 21%, 23% (окрема шкала ставок, відмінна від прогресивної шкали ставок податку на доходи фізичних осіб, встановленої для трудових доходів)
Швеція	30%. Передбачено надання пільг з податку щодо зазначених доходів.
Велика Британія	Ставки складають 20%, 40%, 45%. Починаючи з 6 квітня 2016 р. було переглянуто розмір податкової знижки (personal savings allowance) щодо доходів у вигляді процентів за банківськими депозитами. Податкова знижка складає 1 000 фунтів стерлінгів для платників податку, оподаткування яких здійснюється за базовою ставкою та 500 фунтів стерлінгів для тих, які оподатковуються за більш високими, відмінними від базової, ставками. Фактично, зазначена знижка не є сумою, що вираховується з оподатковуваного доходу; це є сума, що підлягає оподаткуванню за ставкою 0%. Нарешті, платники податку, в яких оподатковуваний дохід перевищує 150 000 фунтів стерлінгів, позбавлені права на застосування податкової знижки.
Болгарія	8% (остаточний податок у джерела виплати)
Хорватія	12% (остаточний податок у джерела виплати)
Кіпр	проценти є об'єктом спеціального внеску на потреби оборони в розмірі 30% (остаточний податок у джерела). Стягнення податку на доходи фізичних осіб з зазначених доходів не передбачено.
Чехія	15% (остаточний податок у джерела виплати)
Естонія	20% (остаточний податок у джерела виплати)
Угорщина	15% (остаточний податок у джерела виплати)
Латвія	20% (остаточний податок у джерела виплати)
Литва	15%. Проценти за депозитами банків та інших кредитних установ країн ЄЗ згідно договорів, укладених до 31 грудня 2013 р., звільнюються від оподаткування
Мальта	15% (остаточний податок у джерела)
Польща	19% (остаточний податок у джерела виплати)
Румунія	10% (остаточний податок у джерела виплати)
Словаччина	19% (остаточний податок у джерела виплати)
Словенія	Процентні доходи по банківських депозитах оподатковуються за єдиною ставкою в розмірі 25%. Крім того, проценти по депозитах в банківських установах Словенії або інших країнах-членах ЄС в сумі до 1 000 євро не включаються до податкової бази.

Примітка. * Ставки податку на доходи фізичних осіб, а також додаткових податків (за їх наявності).

Складено за даними [246].

Додаток У

Сукупна ефективна номінальна ставка оподаткування доходів
у вигляді дивідендів в країнах ЄС в 2019 році*

Країни	Підхід до оподаткування дивідендів**	Ставка корпоративного податку для розподіленого прибутку	Ставка податку на доходи фізичних осіб для доходів у вигляді дивідендів	Сукупні ефективні ставки оподаткування доходів у вигляді дивідендів (разом ставка корпоративного податку та ставка податку на доходи фізичних осіб)
Країни ЄС-15				
Ірландія	Класична система	12,50	51,00	57,13
Франція	Система часткового включення	32,02	34,00	55,14
Данія	Модифікована класична система	22,00	42,00	54,76
Бельгія	Класична система	29,58	30,00	50,71
Португалія	Модифікована класична система	31,50	28,00	50,68
Велика Британія	Система часткового вмінення	19,00	38,10	49,86
Німеччина	Класична система	29,89	26,38	48,38
Австрія	Класична система	25,00	27,50	45,63
Швеція	Класична система	21,40	30,00	44,98
Італія	Класична система	24,00	26,00	43,76
Нідерланди	Класична система	25,00	25,00	43,75
Фінляндія	Система часткового включення дивідендів	20,00	34,00	43,12
Іспанія	Класична система	25,00	23,00	42,25
Люксембург	Система часткового включення дивідендів	24,94	42,00	40,70
Греція	Модифікована класична система	28,00	15,00	38,80
Країни ЄС-11 (8 країн)				
Словенія	Класична система	19,00	25,00	39,25
Польща	Модифікована класична система	19,00	19,00	34,39
Чехія	Класична система	19,00	15,00	31,15
Литва	Класична система	15,00	15,00	27,75
Словаччина	Класична система	21,00	7,00	26,53
Угорщина	Інші типи систем	9,00	15,00	22,65
Естонія	Класична система	20,00	7,00	20,00
Латвія	Система вирахування дивідендів	20,00	0,00	20,00

Примітки.

*Наведено ефективні номінальні податкові ставки на розподілений дохід акціонеру-резиденту з вітчизняного джерела з урахуванням податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб, різних типів інтеграції зазначених податків чи пільг для зменшення наслідків подвійного оподаткування.

**В щорічних звітах ОЕСР стосовно систем оподаткування дивідендів, що застосовуються в країнах-членах цієї організації застосовуються такі позначення.

Класична система (Classical system) – дохід у вигляді дивідендів на рівні акціонерів оподатковується таким же чином, як і інші типи доходів від капіталу (наприклад, процентний дохід). Розподілений прибуток оподатковується спочатку на рівні корпорації, а потім на рівні

акціонерів. Заходи, спрямовані на зменшення або усунення подвійного оподаткування дивідендів відсутні.

Модифікована класична система (Modified classical system) – дохід у вигляді дивідендів на рівні акціонерів оподатковується за нижчими ставками (наприклад, порівняно з процентними доходами). Також не здійснюється жодних заходів, що мають на меті зменшення або ліквідацію подвійного оподаткування дивідендів.

Система вирахування дивідендів (Corporate deduction) – повне або часткове вирахування дивідендів передбачено на корпоративному рівні.

Система повного вмінення (Full imputation) – на рівні акціонерів стосовно дивідендів надається податковий кредит на повну суму сплаченого корпоративного податку.

Система часткового вмінення (Partial imputation) – на рівні акціонерів стосовно дивідендів надається податковий кредит на частину сплаченого корпоративного податку.

Система часткового включення (Partial inclusion) – в оподатковуваний дохід на рівні акціонерів включається лише частина одержуваних дивідендів.

Система розділення ставок (Split rate system) – розподілені дивіденди оподатковуються за вищими ставками, ніж нерозподілений прибуток на корпоративному рівні.

Система звільненні дивідендів від оподаткування на рівні акціонерів (No shareholder taxation of dividends) – стягнення податку передбачено лише на корпоративному рівні, на рівні акціонерів одержані дивіденди повністю звільнюються від оподаткування.

Інші типи систем (Other types of systems), інші системи, крім перерахованих вище.

Складено за даними [191].

Додаток Ф

Особливості оподаткування доходів від приросту капіталу в країнах ЄС

Країни	Тип оподаткування ¹	Відмінності в оподаткуванні короткострокових та довгострокових доходів від приросту капіталу	Неоподатковуваний мінімум	Корегування з врахуванням інфляції	Вирахування капітального збитку	Роловерна пільга ²
Австрія	ПДФО	так	ні	ні	ні	так, при певних умовах
Бельгія	С	так	ні	ні	ні	ні
Велика Британія	С	так	так	ні	ні	так
Греція	С	ні	ні	ні	ні	ні
Данія	ПДФО	так	так	ні	так	ні
Ірландія	С	ні	так	так	так	так
Іспанія	ПДФО	так	ні	ні	ні	так
Італія	ПДФО	ні	ні	ні	ні	ні
Люксембург	ПДФО	так	так	:	так	:
Нідерланди	С	ні	ні	ні	так	ні
Німеччина	ПДФО	так	так	ні	ні	ні
Португалія	ПДФО	так	ні	так, стосовно нерухомості	:	так
Фінляндія	ПДФО	ні	так	ні	ні	ні
Франція	С	так	так	ні	ні	ні
Швеція	ПДФО	так	так	:	так	так
Болгарія	ПДФО	так	ні	так	ні	ні
Естонія	ПДФО	так	ні	ні	ні	ні
Латвія	ПДФО	так	ні	ні	ні	ні
Литва	С	так	так	ні	ні	ні
Польща	С	так	ні	ні	ні	так, стосовно нерухомості
Румунія	С	ні	ні	ні	ні	ні
Словаччина	ПДФО	так	ні	ні	ні	ні
Словенія	ПДФО	так	ні	так	так	ні
Угорщина	ПДФО/С	так	так	ні	ні	так, стосовно нерухомості
Хорватія	ПДФО	так	ні	так	так	так
Чехія	ПДФО	так	ні	ні	ні	ні

Примітки.

¹ПДФО – оподаткування доходів у вигляді приросту капіталу здійснюється в межах системи податку на доходи фізичних осіб; С – застосовується спеціальний податок.

²роловерна пільга (rollover relief) – звільнення при реінвестуванні (різновид пільг з податку на приріст капіталу; передбачає, що дохід від приросту капіталу, що утворився при продажу активу, звільняється від оподаткування в тому випадку, якщо вся сума, отримана при продажу цього активу, протягом певного періоду буде реінвестована в покупку аналогічного нового активу; застосовується лише щодо деяких категорій основних засобів підприємств).

Складено за даними: [223, с. 120, 125]

Додаток X

Статистика мінімальної заробітної плати в країнах ЄС

Країни	Мінімальна зарплата (євро/місяць)		Середньорічний приріст мінімальної зарплати за період з січня 2008р. до січня 2018 р.	Мінімальна зарплата, розрахована за паритетом купівельної спроможності станом на січень 2018 р. (ПКС/місяць)	Частка мінімальної заробітної плати в місячній медіанній зарплаті бруто в 2014 р., %	
	Січень 2008 р.	Січень 2018 р.				
Група 1	Болгарія	112	261	8,8	546	56
	Литва	232	400	5,6	636	51
	Румунія	139	408	11,4	809	51
	Латвія	230	430	6,5	604	50
	Угорщина	272	445	5,0	743	60
	Хорватія	380	462	2,1	692	46
	Чехія	300	478	4,7	651	43
Словаччина	241	480	7,1	706	47	
Група 2	Естонія	278	500	6,0	664	39
	Польща	313	503	4,8	898	53
	Португалія	497	677	3,1	788	64
	Греція	794	684	-1,5	813	50
	Мальта	617	748	1,9	911	50
	Словенія	539	843	4,6	1 006	64
	Іспанія	700	859	2,1	938	43
Група 3	Велика Британія	1 242	1 401	1,2	1 247	46
	Німеччина	:	1 498		1 450	48
	Франція	1 280	1 498	1,6	1 389	62
	Бельгія	1 310	1 563	1,8	1 494	52
	Нідерланди	1 335	1 578	1,7	1 422	49
	Ірландія	1 462	1 614	1,0	1 305	40
	Люксембург	1 570	1 999	2,4	1 597	59
	Албанія	131	181	3,2	350	
	Колишня югославська республіка Македонія*	:	240		516	
	Сербія	208	285	3,2	553	
	Чорногорія	:	288		532	
	Туреччина	354	446	2,3	1 018	
США	689	1 048	4,3	1 011		

Примітки.

В Данії, Італії, Кіпрі, Австрії, Фінляндії та Швеції мінімальний рівень зарплати законодавчо не закріплений.

* Республіка Північна Македонія.

Складено за даними [158].

Додаток Ц

Рівень доходів, звільнених від оподаткування в країнах ЄС, в євро
(Tax-free (income tax) thresholds in EU member states)

Країна ЄС	Суми в євро
Кіпр	19 500
Фінляндія	16 700 (зміни в 2016 р. – раніше складала 16 500)
Велика Британія	близько 14 100 (зміни за 2016/2017 рр.; раніше – близько 13 500)
Люксембург	11 265
Австрія	11 000
Іспанія	9 230 (до певної межі доходів)
Бельгія	8 710
Мальта	8 500/11 900 (подання декларації окремо / подання спільної декларації як сімейна пара, відповідно)
Німеччина	8 652 (зміни за 2016 р.; раніше – 8 354)
Франція	5 963
Данія	Близько 5 750
Португалія	4 104
Словаччина	3 800 (для платників податків з річним доходом до 19 800 євро)
Швеція	Близько 3 600
Хорватія	Близько 3 470
Словенія	Від 3 302 до 6 519, в залежності від рівня отримуваних доходів
Нідерланди	2 130
Греція	2 100 (для доходів до 42 000 євро)
Литва	166 євро на місяць для платників податків, щомісячний дохід яких не перевищує 290 євро на місяць (тобто 1 999 євро на рік); у випадку, коли щомісячний дохід перевищує 290 євро: 166 – 0,26 (дохід від зайнятості – 290 євро)
Естонія	2 040 (зміни; раніше становила 1 728 євро)
Ірландія	1 650/3 300/2 190 (неодружені особи/подружжя або цивільні партнери / вдови і вдівці, відповідно)
Італія	Від нуля до 1 880 (податковий кредит надається в залежності від рівня доходів)
Латвія	900
Чехія	Близько 895
Польща	Близько 780

Примітки. В низці країн застосування неоподаткованого рівня доходів не передбачено (зокрема, за певних обставин – в Болгарії, Румунії та Угорщині).

Складено за даними [244].

Додаток Ш

Базові пільги з податку на доходи фізичних осіб в постсоціалістичних країнах ЄС

Таблиця Ш 1

Загальна базова податкова знижка в Естонії, 2017-2018 рр., євро

2017		2018*	
Рівень оподатковуваного доходу	Сума знижки	Рівень оподатковуваного доходу	Сума знижки
незалежно від рівня доходів	2160 (на рік) 180 (на місяць)	до 14 400 (на рік) до 1 200 (на місяць)	6 000 (на рік) 500 (на місяць)
		14 400 – 25 200 (на рік) 1 200 – 2 100 (на місяць)	6 000 – 6 000 ÷ 10 800 × (I – 14 400) (на рік)** 500 – 500 ÷ 900 × (I – 1 200) (на місяць)
		понад 25 200 (на рік) понад 2 100 (на місяць)	0 (на рік) 0 (на місяць)

Примітки.

*Неоподатковуваний мінімум з 01 січня 2018 р. застосовується до всіх доходів, у зв'язку з чим було скасовано додатковий неоподатковуваний мінімум доходу з пенсії та з компенсації у разі нещасного випадку на виробництві. Розмір неоподаткованого доходу залежить від річного доходу платника податку.

**Коефіцієнт в формулі: $6\,000 \div 10\,800 = 0,55556$; I – сума сплаченого доходу.

Складено за даними [246; 129; 248; 146].

Таблиця Ш 2

Розміри інших базових податкових знижок в Естонії, 2015-2018 рр.

Показники	2015	2016	2017	2018
Податкова знижка на доходи у вигляді пенсії, євро на місяць	220	225	236	–
Додаткова податкова знижка на дітей (надається на кожну дитину, починаючи з другої дитини), євро на рік	1 848	1 848	1 848	1 848
Податкова знижка для подружжя, євро на рік	–	–	2 160	2 160

Складено за даними [246; 129; 248; 146].

Таблиця Ш 3

Загальна базова податкова знижка в Литві в 2017-2018 рр., євро*

2017		2018	
Рівень оподатковуваного доходу	Сума знижки**	Рівень оподатковуваного доходу	Сума знижки**
до 4 560 (на рік) до 380 (на місяць)	3 720 (на рік) 310 (на місяць)	до 4 800 (на рік) до 400	4 560 (на рік) 380 (на місяць)
4 560 – 12 000 (на рік) 380 – 1 000 (на місяць)	3 720 – 0,5x(E – 4 560) (на рік) 310 – 0,5x(E – 380)	4 800 – 13 920 (на рік) 400-1160 (на місяць)	4 560 – 0,5x(E – 4 800) (на рік) 380-0,5 (E-400) (на місяць)
понад 12 000 (на рік) понад 1 000 (на місяць)	0 (на рік) 0 (на місяць)	понад 13 920 (на рік) понад 1160 (на місяць)	0 (на рік) 0 (на місяць)

Примітки.

*Базова персональна знижка передбачена для всіх платників податку, які отримують дохід від праці за наймом (трудоий дохід). Не застосовується щодо доходів, отриманих і іншої формі.

**E – сума доходу бруто від праці за наймом.

Складено за даними [246; 129; 248; 146].

Таблиця Ш 4

Розміри інших базових податкових знижок в Литві в 2011-2018 рр., євро

Податкові знижки	2015	2016	2017	2018
Базові податкові знижки (максимальні значення):				
- загальна знижка (максимальне значення)	166	200	310	380
- знижка на інвалідів I групи	235	270	380	450
- знижка на інвалідів II групи	175	210	320	390
Додаткова податкова знижка для батьків (прийманих батьків), які виховують з дітей у віці до 18 років або старше, за умов денної форми навчання при отриманні дитиною середньої освіти (знижку може бути розподілено між батьками)	60 (на кожную дитину, у тому числі прийомну)	120 (на кожную дитину, у тому числі прийомну)	200 (на кожную дитину, у тому числі прийомну)	-

Складено за даними [246; 129; 248; 146].

Таблиця Ш 5

Зміни в розрахунку рівня доходу, звільненого від оподаткування (базова податкова знижка) в Латвії, 2017-2018 рр., євро

2017		2018	
Рівень оподаткованого доходу	Сума знижки	Рівень оподаткованого доходу	Сума знижки
до 4 800 (на рік) до 400 (на місяць)	1 380 (на рік) 115 (на місяць)	до 5 280 (на рік) до 440 (на місяць)	2 400 (на рік) 200 (на місяць)
4 801 – 13 200 (на рік) 401 – 1 100 (на місяць)	1 380 – 0,0786 x (I – 4 800) (на рік) 115 – 0,0786 x (I – 400) (на місяць)	5 280 – 12 000 (на рік) 441 – 1 000 (на місяць)	2 400 – 0,35714x(I – 5 280) (на рік) 200 – 0,35714x(I – 440) (на місяць)
понад 13 200 (на рік) понад 1 100 (на місяць)	720 (на рік) 60 (на місяць)	понад 12 000 (на рік) понад 1 000 (на місяць)	0 (на рік) 0 (на місяць)

Примітка. I – оподатковуваний дохід.

Складено за даними [246; 129; 248; 146; 205; 226].

Таблиця Ш 6

Розміри базових пільг з податку на доходи в Латвії згідно податкової реформи на період впродовж 2017-2020 рр., євро

Неоподатковуваний мінімум доходів	2017	2018	2019	2020
Максимальний розмір диференційованого неоподаткованого мінімуму	1 380 (на рік) 115 (на місяць)	2 400 (на рік) 200 (на місяць)	2 760 (на рік) 230 (на місяць)	3 000 (на рік) 250 (на місяць)
Мінімальний розмір диференційованого неоподаткованого мінімуму	720 (на рік) 60 (на місяць)	0 (на рік) 0 (на місяць)	0 (на рік) 0 (на місяць)	0 (на рік) 0 (на місяць)
Рівень доходів, до якого застосовується максимальний розмір диференційованого неоподаткованого мінімуму	4800 (на рік) 400 (на місяць)	5280 (на рік) 440 (на місяць)	5280 (на рік) 440 (на місяць)	5280 (на рік) 440 (на місяць)
Рівень доходів, починаючи з якого неоподатковуваний мінімум згідно формулі починає поступово знижуватись	13 200 (на рік) 1 100 (на місяць)	12 000 (на рік) 1 000 (на місяць)	13 200 (на рік) 1 100 (на місяць)	14 400 (на рік) 1 200 (на місяць)
Неоподатковуваний мінімум доходів для пенсіонерів	2 820 (на рік) 235 (на місяць)	3 000 (на рік) 250 (на місяць)	3 240 (на рік) 270 (на місяць)	3 600 (на рік) 300 (на місяць)
Податкова знижка на осіб, які перебувають на утриманні платника податку	2 100 (на рік) 175 (на місяць)	2 400 (на рік) 200 (на місяць)	2 760 (на рік) 230 (на місяць)	3 000 (на рік) 250 (на місяць)

Продовження таблиці Ш 6

Неоподатковуваний мінімум доходів	2017	2018	2019	2020
Додаткова знижка для інвалідів I та II категорії	154	154
Додаткова знижка для інвалідів III категорії	120	120
Додаткова знижка для політично репресованих осіб	154	154

Складено за даними [246; 129; 248; 146; 205; 226].

Особи, які досягли пенсійного віку та отримують пенсію відповідно до законодавства Латвії чи з-за кордону, мають право на фіксовану податкову знижку в розмірі 3 000 євро на рік в 2018 р. (2 820 євро на рік в 2017 р.).

Крім того, платник податків має право на податкову знижку на осіб, які перебувають на його утриманні в розмірі 2 400 євро на рік в 2018 р. (2 100 євро на рік в 2017 р.) в розрахунку на кожну особу. Особами, які перебувають на утриманні платника податку вважаються: неповнолітні діти; діти у віці до 24 років, які отримують освіту чи проходять професійну підготовку (враховується лише денна форма навчання); непрацюючі члени подружжя, які є інвалідами; непрацюючий член подружжя, який здійснює догляд за неповнолітньою дитиною-інвалідом; непрацюючі батьки або бабусі/дідуся, які є інвалідами; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням платника податку; неповнолітні брати і сестри, а також брати і сестри, які не досягли віку 24 роки та отримують освіту чи проходять професійну підготовку (враховується лише денна форма навчання), якщо їхні батьки є непрацевдатними; особи, яким платник податку сплачує аліменти або виділяє кошти на утримання згідно рішення суду.

Знижка не може бути застосована щодо особи, яка знаходиться на утриманні платника податку, але отримує, незалежно від нього, оподатковуваний дохід, що за розміром перевищує передбачену законодавством податкову знижку (2 400 євро на рік в 2018 р., 2 100 євро на рік в 2017 р.), допомогу по безробіттю або знаходиться на утриманні в іншої особи [129; 246].

Персональні податкові знижки в Словаччині (personal allowance). Будь-які платники податків, у тому числі нерезиденти, мають право на податкову знижку. Платники податків, чия податкова база за календарний рік не перевищує 100-кратного розміру прожиткового мінімуму (19 809 євро на 2017 р., 19 498 євро на 2018 р.), мають право на вирахування неоподаткованої суми, що дорівнює 19,2-кратному розміру прожиткового мінімуму на одного платника податків (3 803,33 євро станом на 2017 р., 3 830,02 євро станом на 2018 р.). Для платників податків, чия податкова база за календарний рік перевищує 100-кратний розмір прожиткового мінімуму, неоподатковувана частина податкової бази поступово зменшується в залежності від рівня доходів платника податку. Платники податків, податкова база в яких за календарний рік перевищує встановлену суму (35 022,31 євро в 2017 р., 35 268,06 євро в 2018 р.), позбавлені права на будь-яку загальну податкову знижку (табл. Ш 7). Право на застосування податкової знижки мають платники податку, які впродовж 2017-2018 рр. отримують доходи від найманої праці (зайнятості) та/або доходи від підприємницької діяльності [246; 129].

Таблиця Ш 7

Базова податкова знижка в Словаччині в 2017-2018 рр., євро*

2017		2018	
Оподатковуваний дохід від зайнятості (employment) та/або підприємницької діяльності (business)	Сума податкової знижки**	Оподатковуваний дохід від зайнятості (employment) та/або підприємницької діяльності (business)	Сума податкової знижки**
до 19 809	3 803,33	до 19 498	3830,02
19 809 – 35 022,31	$8\,755,58 - (0,25 \times I_b)^{12}$	19 498 – 35 268,06	$8\,755,58 - (0,25 \times I_b)^{12}$
понад 35 022,31	0	понад 35 268,06	0

Примітки.

*Наведено дані в розрахунку на рік.

** ¹ I_b – оподатковуваний дохід платника податку від зайнятості та підприємницької діяльності.

² Якщо різниця менше нуля, то сума знижки дорівнює нулю.

Складено за даними [246; 129; 248; 146].

Податкова знижка на члена подружжя, який знаходиться на утриманні в платника податку (dependent-spouse allowance). Податкові резиденти та податкові нерезиденти Словаччини у випадку якщо їх доходи із походженням зі Словаччини складають понад 90% їхнього світового доходу (worldwide income), мають право також на подружню знижку для другого члена подружжя, в якого доходи є невеликими або відсутні, але який спільно проживає в одній сім'ї з платником податку та відповідає хоча б однієї з наведених умов: здійснює догляд за дітьми не старше трьох років (шести років у випадку якщо дитина є інвалідом) та отримує державну допомогу по догляду за дітьми; є особою, яка зареєстрована в Бюро праці як безробітна; є особою з важким ступенем інвалідності. Подружня знижка поступово зменшується в залежності від рівня доходів платника податку та другого члена подружжя [246].

Таблиця Ш 8

Подружня знижка в Словаччині в 2017-2018 рр., євро

2017		2018	
Оподатковуваний дохід від зайнятості (employment) та/або підприємницької діяльності (business)	Сума податкової знижки	Оподатковуваний дохід від зайнятості (employment) та/або підприємницької діяльності (business)	Сума податкової знижки
35 022,31 або менше	$3803,33 - I_s$	35 268,06 або менше	$3830,02 - I_s$
понад 35 022,31	$12 588,90 - (0,25 \times I_b)^{12}$	понад 35 268,06	$8755,58 - (0,25 \times I_b)^{12}$

Примітки.

¹ I_b – оподатковуваний дохід платника податку від зайнятості та підприємницької діяльності

² I_s – оподатковуваний дохід подружжя.

Складено за даними [129; 146].

Зазначені персональні знижки вираховуються з податкової бази, втім можуть бути застосовані виключно лише щодо доходів від зайнятості, самозайнятості та підприємницької діяльності.

Крім того, податкові резиденти та податкові нерезиденти Словаччини, чії доходи із джерелом походження зі Словаччини складають понад 90% їхнього світового доходу, мають право на податкову премію (кредит) (tax bonus (credit)) на суму 21,56 євро в на місяць на одну дитину, що перебуває на утриманні платника станом на 2018 р. (21,41 євро на місяць на одну дитину станом на 2017 р.).

Таблиця Ш 9

Базові податкові знижки в Румунії в 2017-2018 рр.

Кількість осіб, які знаходяться на утриманні в платника податків/валовий місячний дохід, румунських лей	2017			2018		
	до 1 500	від 1 500 до 3 000	понад 3 000	до 1 950	від 1 950 до 3 600	понад 3 600
0 осіб	300	$300 \times (1 - (MI - 1 500 / 1 500))$	0	510	$510 \times (1 - (MI - 1 950 / 1 950))$	0
1 особа	400	$400 \times (1 - (MI - 1 500 / 1 500))$	0	670	$670 \times (1 - (MI - 1 950 / 1 950))$	0
2 особи	500	$500 \times (1 - (MI - 1 500 / 1 500))$	0	830	$830 \times (1 - (MI - 1 950 / 1 950))$	0
3 особи	600	$600 \times (1 - (MI - 1 500 / 1 500))$	0	990	$990 \times (1 - (MI - 1 950 / 1 950))$	0
4 особи і більше	800	$800 \times (1 - (MI - 1 500 / 1 500))$	0	1310	$1310 \times (1 - (MI - 1 950 / 1 950))$	0

Примітка. MI – валовий місячний дохід

Складено за даними [129; 246; 146].

Податкові знижки (tax deduction) станом на 2018 р. Фізичні особи, які постійно проживають в Румунії та особи, які відповідають критеріям резиденства для цілей оподаткування податком на доходи фізичних осіб, мають право на податкові знижки, які варіюються в залежності від величини щомісячного валового доходу та кількості осіб, які перебувають на утриманні в фізичної особи. Для осіб із валовим місячним доходом в розмірі до 1950 румунських лей, щомісячні знижки складають від 510 лей (для фізичних осіб, які не мають утриманців) до 1310 лей (для осіб з чотирма або більше утриманцями). Для осіб, розмір щомісячного валового доходу яких складає від 1951 до 3600 лей, розмір знижок для вищезазначених категорій фізичних осіб скорочується. Для осіб із місячним валовим доходом в розмірі понад 3600 лей, податкові знижки не передбачені.

Особами, які перебувають на утриманні в платника податку вважаються: інший член подружжя (дружина/чоловік), дитина або інший член сім'ї II ступеню споріднення (діти, батьки, брати, сестри, дідусі/бабусі та онуки) платника податків або його/її дружини/чоловіка із валовим оподатковуваним та неоподатковуваним доходом (включаються усі доходи, незалежно від джерела їх походження), які не перевищують 250 RON в 2015 р. (або 300 RON в 2016-2017 рр., 510 RON в 2018 р.).

Діти віком до 18 років вважаються особами, які перебувають на утриманні в платника податку. Виняток складають діти віком від 16 до 18 років, які є легально працевлаштованими, оскільки в таких випадках дитина розглядається як платник податків. Працююча дитина в зазначеному віці може вважатись для цілей оподаткування особою, які перебувають на утриманні, тільки якщо її дохід нижче порогового рівня в 250 RON у 2015 р. (або 300 RON в 2016-2017 рр., 510 RON у 2018 р.) [146; 246].

Таблиця Ш 10

Базова податкова знижка в Польщі в 2017-2018 рр., польських злотих

2017		2018	
Оподатковуваний дохід	Сума знижки	Оподатковуваний дохід	Сума знижки
до 6 600	1 188	до 8 000	1 440
6 601 – 11 000	$1\,188 - 631,98 \times (I - 6\,600)/4\,400$	8 001 – 13 000	$1\,440 - 883,98 \times (I - 8\,000)/5\,000$
11 000 – 85 528	556,02	13 000 – 85 258	556,02
85 528 – 127 000	$556,02 - 556,02 \times (I - 85\,528)/41\,472$	85 258 – 127 000	$556,02 - 556,02 \times (I - 85\,528)/41\,472$
понад 127 000	0	понад 127 000	0

Примітка. I – річний оподатковуваний дохід.

Складено за даними [246; 129; 248; 146].

В 2017 р. передбачено надання податкової знижки – суми, яка знижує податкове зобов'язання (personal allowance – amount decreasing tax) для всіх платників податків, чий річний дохід не перевищує 127 000 злотих. Ця знижка є податковим кредитом щодо податку на доходи фізичних осіб, а не вирахуванням з податкової бази (allowance is a credit against PIT (not a deduction from the taxable base)); складає від 1 188 злотих до 0,01 злотих.

На дітей, які перебувають на утриманні в платника податку, передбачено надання податкових кредитів. Податкові кредити на дітей доступні щодо неповнолітніх дітей або дітей віком до 25 років, які продовжують навчання з метою отримання освіти (враховується для цілей отримання права на користування пільгами лише денна форма навчання). Величина податкового кредиту залежить від кількості дітей, сімейного статусу платника податку та чистого оподаткованого доходу останнього.

Таблиця Ш 11

Інші базові податкові знижки в Польщі в 2017 р.

Сімейний статус платника податку	Кількість дітей	Чистий оподатковуваний дохід, польських злотих	Податковий кредит, польських злотих*
Подружжя	1	не > 112 000	1 112,04
Подружжя	2	обмеження відсутні	1 112,04
Подружжя	3	обмеження відсутні	92,67/92,67/116,67**
Подружжя	4 і більше	обмеження відсутні	93,67/92,67/116,67/225,00***
Неодружені особи, які перебувають в громадянському шлюбі (є співмешканцями)	1	не > 56 000	1 112,04
Одинокі батьки (батько або матір), які самостійно виховують дитину	1	не > 112 000	1 112,04

Примітки.

*на рік, якщо не зазначено інше.

**на місяць в розрахунку на одну дитину; 92,67 злотих на перших двох дітей, 166,67 злотих на третю дитину

***на місяць в розрахунку на одну дитину; 92,67 злотих на перших двох дітей, 166,67 злотих на третю дитину та 225,00 злотих на четверту та наступну дитину.

Складено за даними [146; 246].

Таблиця Ш 12

Загальна стандартна податкова знижка для резидентів в Словенії в 2017-2018 рр., євро

2017		2018	
Доходи	Загальна податкова знижка	Доходи	Загальна податкова знижка
до 11 166,37	6 519,82	до 11 166,37	6 519,82
11 166,37 – 12 570,89	4 418,64	11 166,37 – 13 316,83	3 302,70+(19 922,15 – 1,49601 x I)
понад 12 570,89	3 302,70	понад 13 316,83	3 302,70

Примітка. I – валовий дохід.
Складено за даними [146].

Таблиця Ш 13

Розміри стандартних податкових знижок в Словенії в 2017-2018 рр.

№ п/п	Стандартні податкові знижки	Сума податкової знижки в розрахунку на рік, євро	
		2017	2018
1.	Персональна знижка для резидентів з важкою формою інвалідності (втрата працездатності складає 100%)	17 658,84	17 658,84
2.	Податкова знижка на додаткове пенсійне страхування:	2 819,09	2 819,09
3.	Податкова знижка для резидента, який навчається та має визнаний статус студента	2 477,03	3 302,70
4.	Сімейні податкові знижки на:		
4.1.	Першу дитину	2 436,92	2 436,92
4.2.	Другу дитину	2 649,24	2 649,24
4.3.	Третю дитину	4 418,54	4 418,54
4.4.	Четверту дитину	6 187,85	6 187,85
4.5.	П'яту дитину	7 957,14	7 957,14
4.6.	Кожну наступну дитину	1 769,29 (понад суму допомоги для попередньої дитини)	1 769,29 (понад суму допомоги для попередньої дитини)
4.7.	На дитину-інваліда	8 830,00	8 830,00
4.8.	Осіб, які знаходяться на утриманні в платника з числа членів його сім'ї, крім дітей	2 436,92	2 436,92

Примітка. Передбачені законодавством базові (стандартні) податкові знижки стосується лише т. зв. активних доходів (тобто трудових доходів, доходів від підприємницької діяльності, доходів від діяльності в галузі сільського та лісового господарства, доходи від здачі майна в оренду чи передачі прав власності, інших доходів).

Складено за даними [146; 246; 248].

В Болгарії неоподатковуваний мінімум та значну кількість пільг з податку на доходи фізичних осіб скасовано ще в 2008 р. із переходом до пропорційної ставки податку в розмірі 10%. Лише починаючи з 2015 р., законодавством були введені пільги на дітей, зокрема:

- Податковим резидентам Болгарії та країн ЄС/СЄЗ надається право на податкову знижку в розмірі 200 болгарських левів на рік на кожну неповнолітню дитину, втім податкова знижка передбачена на дітей в кількості не більше трьох.

- Для батьків, які здійснюють догляд за дитиною, яка є інвалідом або має інші серйозні проблеми зі здоров'ям, передбачена знижка в розмірі 2,000 болгарських левів на рік.

Право на користування зазначеною пільгою надається лише одному з батьків або законних опікунів. Платники податку, в яких ступінь інвалідності складає 50% та більше, може претендувати на особисту знижку в розмірі 7920 лева на рік.

Станом на 2018 р. розмір зазначених пільг залишається незмінним [202; 246].

Основні різновиди податкових кредитів в Чехії в 2017-2018 рр.

Види податкового кредиту	Суми кредиту, чеських крон	
	2017	2018
Базовий податковий кредит платнику податку (на себе) ¹	24 840 (на рік) 2 070 (на місяць)	24 840 (на рік) 2 070 (на місяць)
Податковий кредит на чоловіка/дружину ²	24 840 (на рік) не передбачено (на місяць)	24 840 (на рік) не передбачено (на місяць)
Податковий кредит на інваліда із частковою втратою працездатності	2 520 (на рік) 210 (на місяць)	2 520 (на рік) 210 (на місяць)
Податковий кредит на інваліда із повною втратою працездатності	5 040 (на рік) 420 (на місяць)	5 040 (на рік) 420 (на місяць)
Податковий кредит на інваліда, який потребує постійного догляду	16 140 (на рік) 1 345 (на місяць)	16 140 (на рік) 1 345 (на місяць)
Податковий кредит на першу дитину	13 404 (на рік) 1 117 (на місяць)	15 204 (на рік) 1 267 (на місяць)
Податковий кредит на другу дитину	19 404 (на рік) 1 617 (на місяць)	19 404 (на рік) 1 617 (на місяць)
Податковий кредит на третю і наступну дитину	24 204 (на рік) 2 017 (на місяць)	24 204 (на рік) 2 017 (на місяць)
Податковий кредит на навчання студентам ³	4 020 (на рік) 335 (на місяць)	4 020 (на рік) 335 (на місяць)

Примітки.

¹ Не застосовується щодо доходів у вигляді пенсії.

² Платник податку, в якого чоловік/дружина не працює або має низький дохід (до 68000 чеських крон на рік), може скористатись базовим податковим кредитом останнього в розмірі 24 840 крон на рік для зниження власного податкового зобов'язання. Податковий кредит можна застосувати один раз на рік при поданні річної декларації або при здійсненні перерахунку в роботодавця. Умовою застосування зазначеного кредиту є спільне проживання подружжя.

³ Студентам надається право на використання податкового кредиту до досягнення ними віку в 26 років (при навчанні в аспірантурі – до 28 років).

Складено за даними [246; 129; 248; 146].

В Чехії врахування певних індивідуальних обставин платника податку з метою корекції податкового зобов'язання платника податку частіше забезпечується шляхом використання податкових кредитів, ніж податкових знижок.

Починаючи з 2015 р., можна також отримати податковий кредит на розміщення дитини в дошкільному навчальному закладі. Податковий кредит може застосовуватися в розмірі фактично понесених витрат, максимально до суми в 12 200 чеських крон.

Персональні податкові знижки не застосовуються щодо працюючих пенсіонерів. Платники податку, які отримують пенсійний дохід, мають право на податковий кредит. Крім того, пенсії звільняються від оподаткування до суми 396 000 чеських крон на рік.

Податкові пільги також доступні для податкових резидентів країн ЄС, Ісландії та Норвегії, якщо доходи останніх з джерелом походженням з Чехії становлять щонайменше 90% від їх загального річного доходу. Щоб застосувати податкові пільги, чеські податкові нерезиденти повинні надати офіційне підтвердження отримання доходів від всіх джерел як на території Чехії, так і за її межами (official confirmation of the worldwide income) від іноземних податкових органів.

Зміни в розмірах основних податкових знижок в Хорватії в 2017-2018 рр.

№ п/п	Види податкових знижок	Суми в 2017-2018 рр., хорватських кун на місяць
1.	Базова персональна знижка для фізичних осіб, окрім пенсіонерів	3 800
2.	Базова персональна знижка для пенсіонерів	3 800
3.	Персональна знижка на осіб, які знаходяться на утриманні в платника податку з числа членів його сім'ї:	x
3.1.	на кожную особу, яка перебуває на утриманні в платника податку з числа членів його сім'ї, крім дітей	1 750

Продовження таблиці Ш 15

№ п/п	Види податкових знижок	Суми в 2017-2018 рр., хорватських кун на місяць
3.2.	на першу дитину	1 750
3.3.	на другу дитину	2 500
3.4.	на третю дитину	3 500
3.5.	на кожну наступну дитину	обчислюється за формулою
3.6.	додаткова знижка на кожного платника податку з інвалідністю та на кожну особу з інвалідністю, яка перебуває на його утриманні	1 000
3.7.	додаткова знижка на кожного платника податку з інвалідністю та на кожну особу з інвалідністю, яка перебуває на його утриманні (ступінь інвалідності в усіх перелічених випадках складає 100%)	3 750

Складено за даними [146; 246; 129; 248].

Сімейні податкові знижки в в Угорщині в 2018 р. Найбільш значною за розмірами податковою пільгою на персональному рівні є сімейна податкова знижка. Застосовується без будь-яких обмежень щодо розміру отримуваних платником податків доходів. Доступна вагітним жінкам та платникам податків з дітьми. Вона підлягає вирахуванню з оподаткованого доходу і надається в першу чергу матерям, втім може бути розподілена між членами подружжя або може бути в повному обсязі врахована щодо доходів подружжя. Знижка може бути також розподілена між особами, які перебувають в громадянському шлюбі.

Таблиця Ш 16

Розміри податкової знижки в Угорщині в 2018 р., угорських форинтів

Кількість дітей	Податкова знижка на дитину в розрахунку на місяць	Підсумкове збільшення чистої зарплати найманого працівника внаслідок застосування пільги
Одна дитина	66 670	10 000
Двоє дітей	116 666 в розрахунку на кожну дитину	17 500 в розрахунку на кожну дитину
Троє чи більше дітей	220 000 в розрахунку на кожну дитину	33 000 в розрахунку на кожну дитину

Складено за даними [129; 146].

Податкова знижка для осіб, які вперше вступили в шлюб. Податкова знижка для осіб, які вперше вступили в шлюб в розмірі 400 020 угорських форинтів на рік (33 335 форинтів на місяць) надається подружній парі, для одного з членів або обох членів якої це перший шлюб. Знижка вираховується з оподаткованого доходу і доступна кожному з членів подружжя або може бути розподілена між ними. Знижка доступна протягом перших 24 місяців шлюбу, протягом яких пара повинна жити разом. Вікового обмеження на право отримання податкової знижки для осіб, які вперше вступили в шлюб, не передбачено. Стосується лише сімейних пар, які одружилися після 31 грудня 2014 р.

Податковий кредит для осіб з інвалідністю. Платник податку-інвалід має право на отримання податкового кредиту в розмірі 5% від встановленої законодавством мінімальної заробітної плати (138 000 форинтів у 2018 р.).

Кількість **податкових кредитів**, передбачених законодавством, є невеликою, їх суми є незначними. Загальна сума заявлених податкових кредитів не може перевищувати загальної суми податкового зобов'язання (тобто податкові кредити є невідшкодовуваними) [246; 129; 146].

Додаток Щ
Список публікацій здобувача

Монографії:

1. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Соціальна справедливість в оподаткуванні доходів і майна фізичних осіб. *Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції*: кол. моногр. у 2 т. / за заг. ред. О.В. Шлапака, Т.І. Єфименко. Київ: ДННУ «Акад. фін. управління», 2014. Т. 1. С. 194-205. (0,98 друк. арк., автору належать 0,64 друк. арк.; особистий внесок: досліджено теоретичні та практичні аспекти забезпечення соціальної справедливості в оподаткуванні доходів і майна фізичних осіб).

2. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Теоретична модель податкової системи, орієнтованої на економічне зростання. *Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України*: кол. моногр. / за ред. Т.І. Єфименко. Київ: ДННУ «Акад. фін. управління», 2015. С. 263-273. (0,64 друк. арк., автору належить 0,22 друк. арк.; особистий внесок: досліджено інструменти реалізації орієнтованих на економічне зростання реформ, а також наслідки їх проведення).

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Райнова Л.Б. Основні тенденції в розвитку прибуткового оподаткування громадян. *Наукові праці НДФІ*. 2005. Вип. 4 (33). С. 206-213. (0,71 друк. арк.).

4. Райнова Л.Б. Проблеми оподаткування додаткових благ: теоретичний аспект. *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України*. 2005. №4 (31). С. 115-121. (0,27 друк. арк.).

5. Дроздовська О.С., Райнова Л.Б. Щодо запровадження оподаткування спадщини та подарунків в Україні. *Фінанси України*. 2006. №10 (131). С. 40-48. (0,79 друк. арк., автору належить 0,53 друк. арк.; особистий внесок: розглянуто зарубіжний досвід застосування податків на спадщину та дарування, проаналізовано основні проблеми щодо введення оподаткування зазначених видів доходів в Україні, визначено основні напрями їх розв'язання).

6. Райнова Л.Б. Системи оподаткування доходів фізичних осіб та їх особливості. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2006. № 11 (66). С. 132-137. (0,76 друк. арк.).

7. Райнова Л.Б. Теоретичні аспекти визначення окремих складових бази податку з доходів фізичних осіб. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. №12 (66). С. 61-69 (0,52 друк. арк.).

**Статті у наукових фахових виданнях України, які входять
до міжнародних наукометричних баз даних:**

8. Райнова Л.Б. Досвід справляння єдиного соціального податку в Російській Федерації та можливості його використання в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 230-241 (0,69 друк. арк.). (Видання представлене в міжнародних наукометричних базах Thomson Reuters, SCOPUS, Index Copernicus).

9. Озерчук О.В., Райнова Л.Б. Фіскальна ефективність прямих податків в Україні та фактори, що на неї вплинули. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. №8. С. 87-92 (0,99 друк. арк., автору належить 0,40 друк. арк.; особистий внесок: проаналізовано фіскальну ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні та чинники, які її обумовлюють). (Видання представлене в міжнародній наукометричній базі Google Scholar).

10. Соколовська А.М., Райнова Л.Б. Інструменти політики фіскальної консолідації та їх вплив на макроекономічні процеси. *Фінанси України*. 2014. № 4. С. 61-82 (2,02 друк. арк., автору належить 0,67 друк. арк.; особистий внесок: досліджено інструменти політики фіскальної консолідації, визначено особливості її реалізації в країнах ЄС в умовах подолання наслідків кризи 2008-2009 рр.). (Видання представлене в міжнародних наукометричних базах Google Scholar, Research Bib).

11. Райнова Л.Б. Реформування зарплатних податків: грузинський досвід та вітчизняні реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 129-133. (0,72 друк. арк.). (Видання представлене в міжнародній наукометричній базі Google Scholar).

12. Райнова Л.Б. Соціальні наслідки ліберальних реформ на прикладі Грузії. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL:

<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4646> (0,72 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародній наукометричній базі Google Scholar).

13. Райнова Л. Б. Оподаткування пенсій в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 3(84). С. 143-158 (1,05 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародних наукометричних базах Index Copernicus, Google Scholar, Research Bib).

**Статті у наукових виданнях України, які входять
до міжнародних наукометричних баз даних:**

14. Райнова Л. Б. Проблеми зниження податкового навантаження на працю в постсоціалістичних країнах ЄС. *Молодий вчений*. 2018. №7(59). С. 275-281 (0,90 друк. арк.). (Видання представлено в міжнародних наукометричних базах РИНЦ, Google Scholar, OAJI, CiteFactor, Research Bib, Index Copernicus).

Публікації за матеріалами конференцій:

15. Райнова Л.Б. Податок з доходів фізичних осіб як джерело формування доходів місцевих бюджетів. *Фінансовий потенціал регіонів України в умовах ринкової економіки*: праці Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16–17 берез. 2006 р.). Чернівці: Буковинська державна фінансова академія, 2006. С. 82–84 (0,11 друк. арк.).

16. Райнова Л.Б. Напрями реформування податку з доходів фізичних осіб в Україні. *Розвиток фінансової системи України в умовах трансформаційних перетворень*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 берез. 2006 р.). Ч. 2. Київ: НДФІ, 2006. С. 103–107 (0,29 друк. арк.).

17. Райнова Л.Б. Проблеми оподаткування осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. *Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку держави*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 6–7 жовт. 2006 р.). Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 84–85 (0,11 друк. арк.).

18. Райнова Л.Б. Рівень податкового навантаження на доходи малозабезпечених громадян в Україні. *Стан і проблеми оподаткування в умовах*

ринкової економіки: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 24 листоп. 2006 р.). Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. С. 242–245 (0,25 друк. арк.).

19. Райнова Л.Б. Особливості застосування податкової соціальної пільги в Україні. *Інтеграційні процеси та розвиток фінансової системи України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 29–30 листоп. 2006 р.). Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2006. С. 42–45 (0,23 друк. арк.).

20. Райнова Л.Б. Податкове регулювання здійснення населенням операцій з інвестиційними активами. *Фінансове забезпечення економічного і соціального розвитку суспільства*: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 23 берез. 2007 р.). Дніпропетровськ: ДДФА, 2007. С. 78–79 (0,10 друк. арк.).

21. Райнова Л.Б. Удосконалення системи оподаткування осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. *Напрями розвитку фінансової системи України в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 березня 2007 р.). Ч. 2. Київ: НДФІ, 2007. С. 159–163 (0,25 друк. арк.).

22. Райнова Л.Б. Особливості оподаткування доходів фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Підприємницька діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 трав. 2008 р.). Київ: МІБО КНЕУ, 2008. С. 111–114 (0,23 друк. арк.).

23. Райнова Л.Б. Щодо проблем впровадження в Україні єдиного соціального внеску в умовах економічної кризи. *Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів*: матеріали 2-го Міжнар. симпозіуму (Харків, 10 груд. 2009 р.). Харків: ХІФ УДУФМТ, 2009. С. 336–337 (0,11 друк. арк.).

24. Райнова Л.Б. Податок з доходів фізичних осіб в Україні в контексті його адаптації до європейських стандартів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: зб. тез доповідей Сьомої Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 25–26 лют. 2010 р.). Частина 2. Тернопіль: Видавництво ТНЕУ «Економічна думка», 2010. С. 186–188 (0,17 друк. арк.).

25. Райнова Л.Б. Проблеми підвищення фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Національні моделі економічних систем*:

формування, управління, трансформації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 6–7 грудня 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 200–203 (0,23 друк. арк.).

26. Райнова Л.Б. Проблеми реалізації регулятивного потенціалу податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Підсумки розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2013 р.). Київ: Київський Міжнародний університет, 2014. С. 133–136. (0,17 друк. арк.).

27. Райнова Л.Б. Щодо дискусії про ефективність заходів фіскальної консолідації в країнах ЄС. *Розвиток економічної системи в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 28–29 листоп. 2014 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 133–136. (0,23 друк. арк.).

28. Райнова Л.Б. Проблеми соціальної справедливості в контексті здійснюваної фіскальної політики в країнах ЄС. *Проблеми та перспективи економіки і управління*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конфер. (Дніпропетровськ, 19–20 груд. 2014 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 114–117 (0,23 друк. арк.).

29. Райнова Л.Б. Легалізація тіньових зарплат в країнах ЄС та Україні: масштаби та відмінності. *Проблеми та перспективи економіки і управління*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 груд. 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 107–110. (0,23 друк. арк.).

30. Райнова Л.Б. Пенсійна реформа як необхідна передумова реформування єдиного соціального внеску. *Наука. Інновації. Соціально-економічний розвиток*: матеріали ХХХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 15–16 груд. 2015 р.). Т. 2. Київ: Науково-видавничий центр «Лабораторія думки», 2015. С. 24–26. (0,24 друк. арк.).

31. Райнова Л.Б. Щодо питання про рівень впливу зниження податкового навантаження на масштаби тіньової економіки. *Реформування податкової системи України відповідно до європейських стандартів*: зб. матер. VII міжнар. наук.-практ.

конф. (Ірпінь, 22 груд. 2015 р.). Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. С. 144–147. (0,20 друк. арк.).

32. Райнова Л. Б. Проблеми впровадження податкової знижки на лікування в Україні. *Сучасні наукові погляди на економічний розвиток країни: матеріали наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1–2 лют. 2019 р.)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 87–90. (0,16 друк. арк.).

Додаток Ю

Впровадження результатів дослідження

**ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
«АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ»**

бульв. Дружби народів, 38, м. Київ, 01014, тел. (044) 277-51-15; факс (044) 277-51-10
E-mail: afu@afu.kiev.ua Код ЄДРПОУ 35531764

19.06.2019 № 77020-41-07/2019
На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Райнової Лариси Борисівни на тему «Оподаткування доходів фізичних осіб в контексті соціальної справедливості та ефективності» за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Результати наукових досліджень, представлені у дисертації Райнової Лариси Борисівни, отримали практичне впровадження в роботі Науково-дослідного фінансового інституту ДНУ «Академія фінансового управління», зокрема при виконанні таких науково-дослідних робіт:

«Податкове навантаження на суб'єктів господарювання та фізичних осіб в Україні» (ДР № 0106U009189) – розділ 1, стосовно підходів до вимірювання рівня податкового навантаження на доходи фізичних осіб та підрозділ 2.3 розділу 2 «Податкове навантаження на фізичних осіб (загальна система оподаткування)»;

«Податок з доходів фізичних осіб в контексті моделі держави з соціальною ринковою економікою» (ДР № 0107U003804);

«Політика формування доходів бюджету та податкове регулювання економіки на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України» (ДР № 0109U001969). Проміжний звіт. «Фіскальний потенціал бюджетоутворюючих податків в Україні» – підрозділ 3.2. «Податок з доходів фізичних осіб», де автором здійснено ідентифікацію нерегульованих питань щодо оподаткування доходів фізичних осіб та визначено можливості їх розв'язання;

«Фіскальні та соціально-економічні наслідки запровадження Податкового кодексу України» (ДР № 0112U003356). Проміжний звіт. «Фіскальні аспекти запровадження Податкового кодексу України», де дисертант є співавтором підрозділу 2.2 «Тенденції зміни фіскальної ефективності прямих податків в Україні та фактори, що на неї вплинули» (особистий внесок – аналіз фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб); заключний звіт «Соціально-економічні наслідки запровадження Податкового кодексу України», де дисертант є автором розділу 4 «Соціальні ефекти реформування податкової системи України»;

2

«Удосконалення податкової системи в умовах децентралізації державної влади». Етап пародія «Модернізація системи оподаткування, спрямована на мінімізацію ризиків ухвалення від сплати податків» (ДР № 0115U0093E), де дисертант є співавтором підрозділу 1.1 «Теоретична модель податкової системи, орієнтованої на економічне зростання» (особистий внесок – дослідження напрямів реалізації податкових реформ, орієнтованих на економічне зростання).

Зазначені дослідження виконувалися відповідно до Тематичного плану науково-дослідних робіт Академії на 2012-2014 рр. (погоджений Міністерством фінансів України, Відділенням економіки НАН України), Тематичних планів науково-дослідних робіт Академії на 2015-2017 рр. та 2018-2020 рр., погоджених Міністерством фінансів України, Відділенням економіки НАН України, Міністерством освіти і науки України на виконання постанови Кабінету Міністрів України «Питання координації діяльності деяких наукових установ» від 23 вересня 2014 р. № 473.

Президент Академії

 Директор Науково-дослідного
 фінансового інституту

Т. І. Єфремова

С. С. Гасинов

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

09113, м. Київ, вулиця Анатолія Веремієвського, 14-Б. Єmail: office@eu.edu.ua. Тел: (044) 450-35-01
Факс: (044) 450-35-00. p: 36809914644110 фідок АТ "Український" ІнФО 502528. код МСР0999

№ 072-2/102-10-05 від 20.12.17

ДОВІДКА

про впровадження в навчальний процес
ПВНЗ «Європейський університет»
результатів дисертаційної роботи Райнкової Л.Б. на тему:
«Оподаткування доходів фізичних осіб в контексті
соціальної справедливості та ефективності»

Основні висновки та результати дисертаційної роботи Райнкової Лариси Борисівни на тему «Оподаткування доходів фізичних осіб в контексті соціальної справедливості та ефективності» впроваджено в навчальний процес у Європейському університеті.

Зокрема, положення про сутність оподаткування доходів фізичних осіб, принципи його побудови, історичні етапи та проблеми формування і розвитку були використані під час викладання дисциплін «Фінанси», «Податкова система», а також при розробці навчальних та робочих програм із зазначених курсів.

Проректор з наукової
роботи

В.М. Мельник

Підпис: В.М. Мельник завідувач
з навчальним управлінням персоналом

1. Степанів В.А.

ДОВІДКА

про впровадження основних результатів дисертаційної роботи
Райнової Лариси Борисівни на тему: "Оподаткування доходів
фізичних осіб в контексті соціальної справедливості та ефективності"

Довідка видана Райнової Ларисі Борисівні у тому, що отримані науково-практичні результати дисертаційної роботи за темою "Оподаткування доходів фізичних осіб в контексті соціальної справедливості та ефективності" щодо інструментів забезпечення економічної ефективності та соціальної справедливості в оподаткуванні доходів фізичних осіб в Україні розглянуті та обговорені Секретаріатом Кабінету Міністрів України та будуть використані в його практичній діяльності під час аналізу нормативно-правових актів, що можуть мати вплив на подальший розвиток системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.

Реалізація пропозицій щодо підвищення рівня використання регулятивного потенціалу оподаткування доходів фізичних осіб в Україні в частині вдосконалення системи рішук, насамперед соціальної спрямованості, а також скорочення можливостей законної мінімізації податкових зобов'язань зі сплати податку на доходи фізичних осіб, зокрема, в частині оподаткування пасивних доходів, а також операцій з майном, в цілому дозволить суттєво збільшити рівень їх охоплення в межах системи оподаткування доходів фізичних осіб.

Директор Департаменту
фінасової політики
Секретаріату Кабінету
Міністрів України,
кандидат економічних наук,
заслужений економіст України

Підпис: *Лариса Р.Р.*
Директор Департаменту
документознавства та контролю
Секретаріату Кабінету Міністрів України
О.Кетель
.. 22 .. 2015 р.

Голові спеціалізованої вченої ради Д 26.853.01
ДНУ «Академія фінансового управління»
Міністерства освіти і науки України
академіку НАН України,
д.с.п., професору Єфименко Т. І.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
РАЙНОВОЇ Лариси Борисівни
на тему: «Оподаткування доходів фізичних осіб в контексті соціальної
справедливості та ефективності»

Пропозиції дисертації Райнкової Л.Б. щодо визначення проблемних аспектів, пов'язаних із декларуванням громадянами отриманих доходів, зокрема, у частині реалізації права на податкову знижку, а також пропозиції щодо напрямків підвищення рівня мотивації останніх до легалізації доходів, зменшення податкових правопорушень прийнятні для впровадження в діяльність ТОВ «БЕНЧМАРК ГРУП» за напрямком популяризації податкової культури та розвитку етик персональних фінансів.

Генеральний директор

Я. О. Капозюк